BİTMEMİŞ DEVRİM

ADAM ULAM

TÜRK SİYASÎ İLİMLER DERNEĞİ YAYINLARI
Siyasî İlimler Serisi : 10

TÜRK SİYASİ İLİMLER DERNEĞİ YAYINLARI
Siyasî İlimler Serisi : 10

ADAM B. ULAM

BİTMEMİŞ DEVRİM

Marksizm ve Komünizmin Etki Kaynakları Üstüne Bir Deneme

Çeviren
ERDOĞAN GÜÇBİLMEZ

A Y Y I L D I Z M A T B A A S I
Yenişehir — Ankara — 12 87 99 — 1 9 6 5

THE UNFINISHED REVOLUTION

An Essay on The Sources of Influence of Marxism and Communism

Copyright, 1960, by Adam B. Ulam.
Published in New York by Random House, Inc., and similtaneously in Toronto, Canada, by Random House of Canada, Limited.

Derneğimiz 1961-1962 döneminde çevirtip yayınladığı beş Amerikan klâsiğinden seçilmiş bölümlerle bir Siyasî İlimler Serisine başlamıştı. Bu sefer daha geniş bir teşebbüse girişerek, son yirmi beş yılda hızla gelişen modern siyaset ilmi literatüründen altı önemli eseri tam metin halinde okuyucuların faydalanmasına sunuyoruz. Böylelikle, bilhassa İngilizce bilmeyenlerin sosyal ve siyasî bilimler alanındaki yeni standart eserleri izleme imkânları sağlanmaya çalışılmıştır.

Türk Siyasî İlimler Derneği yayınları arasında mümtaz bir yer alan Bitmemiş Devrim *adındaki bu eseri* Erdoğan Güçbilmez *dilimize kazandırmıştır. Kendisine teşekkürü borç biliriz. İmkânlarımızın elverdiği ölçüde bundan sonra da yeni eserlerin yayınlanmasında arkadaşlarımızın yardımlarına güveniyoruz. Yayınlarımızın ilgi ile karşılaşacağı ümidi devamlı kuvvet kaynağımızdır.*

Türk Siyasî İlimler Derneği
Başkanı
Prof. Dr. Yavuz Abadan

ADAM B. ULAM üniversite öğrenimini Brown Üniversitesinde, doktorasını da şimdi Devlet İdaresi profesörlüğü yapmakta olduğu Harvard Üniversitesinde yapmıştır. Kendisi aynı zamanda Rus Araştırmaları Merkezi İcra Komitesi üyesi ve bu Merkezin Rusya Bölge Programı'nın başkanıdır.

1953-54 akademik yılını Merkezin Uluslararası Araştırmalar konusunda araştırma üyesi sıfatıyla Massachusetts Institute of Technology'de geçiren yazar, 1956-57'de de hem Guggenheim Vakfından hem de Rockefeller Vakfından Siyaset Bilimi konusunda çalışmak üzere burslar almıştır.

Dr. Ulam, hem Patterns of Government *adlı kitabın editörlerinden biri olarak vazife görmüş hem de bu kitabın «Rus Siyasi Sistemi» adını taşıyan bölümünü yazmıştır. Bundan önce yayınlanmış iki kitabı daha vardır:* Philosophical Foundations of English Socialism *ve* Titoism and the Cominform.

İÇİNDEKİLER

Bölüm I SORUN 1

Bölüm II SAV 8
Materyalizm *8*
İktisat *15*
Sınıf Kavgası *25*
Sosyalizm *35*

Bölüm III MARKSİZMİN KAYNAKLARI VE DİNAMİKLERİ 46
Endüstrileşme *46*
Endüstri aleyhtarlığı *57*
Liberalizm *72*
Sosyalizm ve Anarşizm *86*

Bölüm IV AYRILAN YOLLAR: DEMOKRASİ VE MARKSİZM ... 108
İngiltere İstisnası *111*
Kıta Avrupası Modeli *122*
Yeni Bir Marksist Sentez - Leninizm *136*

Bölüm V MARKSİZMİN ÖTE YÜZÜ 159
Stalinizm *159*
Sorunun Uluslararası Yönü *182*

Bölüm VI MARKSİZMİN BUHRANI 203
Parti ve Devlet *206*
Rus Milliyetçiliği ve SSCB'nde Milliyetler Problemi... *207*
Sanayileşmiş Toplum ve Köylü *209*
Endüstri Toplumu ve Yeni Sınıf Zihniyeti *210*
Sovyet Tahakkümü ve Yeni Komünist Devletler *211*
Buhranın Sonuçları *213*

Bölüm VII BİTMEMİŞ DEVRİM 228

KONU VE AD DİZİNİ 243

ÖNSÖZ

Bu kitap,, siyasi düşüncelerin soylarını araştıran bir eser değildir. Bu kitaptaki belli başlı ilgi konum, sosyalizm ve komünizmin bazı yerlerde ufak mezheplerin ve bazı aydın çevrelerinin ana akidesi olmaktan öte geçememiş olmasına karşılık marksizmin nasıl olup ta bazı toplumlarda canlı ve mânidar olabildiğini araştırmaktı.

Bu kitaptan dolayı borçlu olduğum kimselerin isimlerini sıralamak çok uzun sürecektir. Fakat Random House'dan Mr. Charles D. Lieber'den, sekreterim Miss. Mary Towle'den ve bu çalışmanın bir safhasında asistanım olan Mr. Gabriel Grasberg'den şükranla bahsetmeliyim.

Bu sosyalizm incelemesine kitaptaki ana temalardan biri dolayısiyle büyük cömertlik göstermiş olan Guggenheim, Rockefeller ve Carnegie Vakıflarının yardım etmeleri gerekliydi. Harvard Üniversitesi'ne bağlı «Rus Araştırmaları Merkezi» ise bana bir üniversite hocasının genellikle sahip olmadığı boş zamanı sağlamıştır. Bu Merkez'in personeline, mensupları arasındaki meslektaşlarıma ve özellikle ilk müdürü olan Mr. Clyde Kluckhohn'a teşekkür borçluyum.

ADAM B. ULAM

Eliot House

Cambridge, Nisan 1960

I SORUN

Marksizmin ne olup ne olmadığı, bilginleri ve politikacıları uzun zamandan beri meşgul eden ve ikiye ayıran bir sorundur. Zorluk besbellidir. Entellektüellere değil kütlelere hitap eden son derece karışık ve ince bir doktrinle, zamanımızda tarihin gördüğü en zorba ve bürokrat devletlerden iki tanesinde meyvalarını vermiş olan bir özgürlük ve kurtuluş felsefesiyle karşı karşıya bulunmaktayız. İlk marksistler, doktrinlerinin tamamen endüstrileşmiş ve modernleşmiş toplumlarda, başarıya ulaşacağını sanmışlardı : oysa tarih, tamamen bunun aksine Marksizmin, beşiğinde, yani endüstrileşmiş Batıda değil, modernleşme ve endüstrileşmeye doğru el yordamıyla yolunu araştıran toplumlarda başarıya ulaştığını, etkin olduğunu göstermiştir. İşte, Marksizmin paradokslarından ortalama amerikalı veya ingilizi şu veya bu şekilde doktrinin gerisinde yer alan karmaşık düşünce sistemini anlamak gibi fazladan bir zorluğa lüzum kalmadan doktrinin gözle görünür sonuçlarının — Sovyet Rusya, Çin ve bunların peykleri — hayatı yeteri kadar karmaşık ve zor kılmağa yettiğine inandıracak ufak bir örnek. Üstelik doktrin, yalnız karışık değil, aynı zamanda kaçamaklıdır da. Marksizm - Sosyalizm - Komünizm üçlüsünün karşılıklı münasebetleri basit olmaktan çok uzaktır. Bir akademisyen, komünist Rusyanın nasıl olup ta kendini bir sosyalist devlet ilân edebildiğini anlayamayan halkın ahmaklığına küçümsiyerek bakabilir : oysa, bu konuda daha az uzman olmayan Molotof gibi bir insan bile sözde bu iki terim arasındaki münesabetin tanımını yanlış bir şekilde yaptığı için meslektaşları tarafından ayıplanmıştı. Batıda hem devlet adamları hem de akademisyenler arasında, «ciddî kimselerin», yani burada uluslararası komünizm idarecilerinin gerçekten iki alman düşünürü tarafından iki yüzyıl önce ortaya atılmış olan kuram ve tahlillerin teşkil ettiği saike dayanarak hareket etmekte olabilecekleri hakkında şüpheler vardır. İdeolojide propaganda niteliği görülmüş; ya da bunun tam aksine, bazı komünizm önderlerinin sofu oldukları ve politikaların-

edrich Engels'in sistemleri için beklediklerinden oldukça farklı şartlar altında ve farklı toplumlarda görülen bir yayılış olan yayılışlarını epeyce açıklamaktadır. Uzun Marksizm yorum ve açıklamaları listesine bir yenisini eklemek her ne kadar iddialı birşey gibi görünürse de II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan olayların bu sorunun yeni boyutlarını ve yönlerini görmek imkânını sağladığı kısmi bir özür olarak ileri sürülebilir.

Karl Marx, Batı toplumunu değiştirmekte ve yeryüzünün bütün her tarafını etkilemekte olan bir devrimin orta yerinde yaşamış ve eski Avrupa düzenleri üzerindeki bütün yıkıcı etkileriyle bu ihtilâli yazmışı. Endüstri sistemine bizim gözümüzle bakmış, bu sistemin bütün sosyal ve politik sonuçlarını görmüş olduğunu farzetmiş olan bizler, biz Batıda yaşayanlar herşeye sahibiz, fakat ilk ortaya çıkışında sistemin karşılaştığı spontane tepkilerin idrakini kaybetmiş bulunmaktayız ki bu tepkiler şunlardır: bilim ve teknolojinin gücü karşısında duyulan hayranlık, eski sosyal ve siyasî inanç ve kurumların birden yıkılışı karşısında duyulan şaşkınlık ve kızgınlık, el yordamıyla bu durumu iyi kötü açıklayacak ve paramparça olmuş bulunan Dünyayı yeniden bir araya getirecek bir sistem arayışı. Bizler, endüstriyalizme karşı gösterilen ve bizim toplumumuzda bulunmayan (veya bulunmadığı kabul edilen) tepkileri, ilkellik veya bir toplumun egzoizminin belirtileri olarak görmeye meylettik. Bolşevik ihtilâli ve bu ihtilâlin sonuçları bile, çoğu defalar, istisnai şeyler, tarihin bir kaprisi, belki de Rus ulusunun garip özelliklerine bağlanabilecek nesneler olarak ele alınmıştır (ve bu söylenenler, Batılı marksistler hakkında da, hasımları için olduğundan bir derece daha az olmakla birlikte gene de doğrudur.)

Henüz sona ermemiş bulunan bir ihtilâlin içinde olduğumuzu, ancak II. Dünya savaşından beri farketmiş bulunmaktayız. Bu bitmemiş ihtilâlin niteliği, sıradan komünist propagandanın olmasını istediğinden de muğlaktır; ve aynı zamanda ihtilâl kaynaşmalarında daima yetersiz bir hayat seviyesini veya herhangi bir hükümetin bozukluğunu ve zulmünü sebep olarak gören Batı yazarlığına da meydan okur. Günümüzdeki ihtilâlin temelini teşkil eden şartlar, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca Batı Avrupa Toplumunu huzursuz kılan ve değiştiren şartlara birçok bakımlardan benzemektedir. Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'nın, yer yer, farklı bir Dünya durumu ve değişik şartlar altında, endüstri devriminin ilk ve orta safhalarına girmekte olduğunu görmekteyiz. Modern

endüstri toplumunun Marx tarafından yanlışlıkla kapitalizmin can çekişme acıları olarak kabul edilmiş olan doğum sancıları gözümüzün önünde yaşanmaktadır. Marksizmin neye dair olduğunu, kendileri için Marksizmin kapitalizme karşı bir protesto hareketi, modası geçmiş bir ekonomik teori veya uluslararası komünist fesadının felsefi bir fetvasını teşkil ettiği nesillerden daha iyi anlayabiliriz. Ayrıca, işi başka bir boyutta ele alırsak, marksist ideolojiye dayanan bir toplumun en büyük anti-sosyalist devleti siyasi ve sınai üstünlük için mücadeleye davet ettiği günümüzde, son derece endüstrileşmiş bir toplumun çerçevesi içinde hem Marksizmin erdiği doğrular hem de sınırlılıkları daha açık bir şekilde görülebilir.

Başka bir deyimle, Marksizmi, yalnız yazarı ve yazarının bendeleri tarafından bir kaziye olarak kabul edilmiş bir kuram ve kehanetler dizisi olarak değil, aynı zamanda «tabiatta da» var olan birşey olarak görebiliriz. Biz, Marx'ın kendi kuramları hakkındaki değer hükümlerini olduğu gibi kabul etmek zorunda değiliz, onun sosyal gelişme kanunlarını keşfetmekte olduğunu düşünmemiz de zorunlu değildir. Muhakkak ki Marx'ın doktrini, gerçekten ummadığı şartlar altında başarıya ulaşmış, onun sosyalizmi gerçekleştirmek için en elverişli bulduğu şartlar ve toplumlar tamamen ayrı bir yöne doğru gelişirlerken, Marksizm «kanunları» nın görüşüyle marksizmin etkisi altına düşmesine imkân olmayan toplumları ele geçirmişti. Ne var ki bir düşünür ve düşünceleri çok önemli ve Dünya çapında anlamlı olabilir; çünkü o, yalnız tarih kanunlarını formüle etmemekte, fakat düşünce sistemiyle büyük tarih çağlarının ruh hallerini de yansıtmaktadır. Marx'ın büyük önemi buradaydı. Filozof, iktisatçı, sözde politikacı ve ihtilâlci sıfatlarıyla fikirleri bugün de canlı ve önemlidir: çünkü bu fikirler, endüstri çağının iki büyük eğilimi ile ahenk halindedirler: yani bilim ve makinalaşmaya tapma ve onların insanlığı değiştirme güçlerine karşı duyulan sınırsız güven ve bunun tam aksine makina çağının duygusuzluk ve yıkışılığına karşı protesto ile. Endüstrileşme ve modernleşmeye başlayan her toplumdaki sorunlarla marksist düşünceler arasında bir uygunluk vardır. İşte bu uygunluk safhası o toplumun endüstrileşme ve modernleşmesinin «marksist safhasıdır» ve bu safhada marksist fikirler, halkın günlük hissiyatında yansımaktadır, hattâ halk Marx'ın adını bilmese, marksist hareketin adını duymamış olsa bile. Dünyanın birçok taraflarında sosyal protestonun yarı-marksist bir nitelik taşıması ve Marksizme karşı duyulan ilgi — ki Marksizm Dünyadaki iki en büyük devletten biri

tarafından temsil edilmemiş olsaydı bile bu ilgi, belki başka bir biçim içinde fakat mutlaka mevcut olacaktı — işte bundandır. Endüstrileşen bir toplumda marksizmin kütleleri olduğu gibi entellektüelleri ve bilim adamlarını da ısrarla cezbetmesi de işte bundandır. Çünkü onlara Marksizm, yalnız sayı ve olaylarla inandırmak isteyen yeni bir sav olarak değil, aynı zamanda düşünce ve duygularını bir araya getiren ve koordine eden birşey olarak görünmektedir.

Şu halde Marksizm, Marx ve Engels'in miras bıraktıkları, sayısız teoriciler, partiler ve akımlar tarafından işlenmiş bir kuramlar bütününden ibaret değildir. Fizikle kıyaslanırsa: bilim, tabiattaki elementleri laboratuvarda elde etmeyi öğrenmiştir. Böyle bir kıyas ne kadar mükemmellikten uzak olursa olsun, Marksizm endüstri öncesi toplumundan endüstri toplumuna geçiş devresinin sosyal psikolojisini şaşılacak derecede başarıyla yaratabilir. Eğer bu doğruysa Marksist sosyalizmin ondokuzuncu yüzyılın son yıllarındaki İngiltere'de pek az mukabele görmesine karşılık yeni yüzyıla geçerken Rusya'da bir hayli mukabele görmesinde şaşılacak birşey yoktur. Endüstrileşmiş Amerika Birleşik Devletleri, Marksizmi, bir önceki kuşakta Buhrana karşı entellektüel bir tepki olarak denemişti; oysa hergün biraz daha modern ekonomiye giren Latin Amerika'nın geniş bölgelerinde marksistler tarafından yönetilmemekle ve mutlaka sosyalizm veya komünizm mülhem olmamakla birlikte kaziyeleri bakımından değilse bile ruh haleti bakımından marksist olan sosyal ve politik kargaşalık hali yaşanmaktadır.

Akıp giden zaman kaçınılmaz bir şekilde eksiklik veya kısmi yanılmalarını göstermiş olduğu için büyük adamların fikirlerine itibar etmemek daima tehlikeli ve nahoştur. Bir kolej öğrencisi, Newton'un kusur ve yanılmalarını bildiği için Newton'dan daha büyük bir fizikçi değildir. Marx'ın yanılmalarını, marksist kuramla tarihî olaylar arasındaki uyuşmazlıkları ve bu kuramın tutarsızlıklarını açıklamak için ortaya çıkan yazı yığını Marx'ın doktrininin asıl anlamını bulandırmaktan başka birşeye yaramamıştır. Demek istediğimiz, marksist sistem hakkında yapılmış olan tenkitleri hafife almak gerektiği ya da bunları, zamanlarının ürünü olarak düşünmekle yetinmek gerektiği değildir.

Fakat Marksizmi şaşmaz bir öğreti veya bir fikrî yanılmalar dizisi olarak görmemek hem mümkün hem de doğrudur. Lenin, doğmatik bir insan olmasına rağmen, Goethe'nin hayat ağacının

yeşilliği ve doğmanın boz rengi hakkındaki sözlerine zevkle atıfta bulunmuştu. Bu durumda doğmanın bozluğu, hayatın hareket ve ihtirasını gizler. Bireyin ve insan emeğinin yüksek değerine işaret ettiği halde fazla değer teorisi işçinin kendisini makinanın birparçası olarak gördüğü ülkelerde marksist olmayan bir iktisatçının gözünde yanlış olabilir. İktisat tarihçisi, işçi kaderinin kapitalist sistemde gittikçe kötüleşmediğini sabırla isbat edebilir, fakat Marksizmin bu «yanılması», endüstrileşmekte olan bir toplumdaki işçiye köylü ve zanaatkârlık yapmakta olduğu eski günlerdeki mevkii içinde yararlandığı güvenlik ve istikrarın kaybolduğunu duyurmakta devam edecektir.

Bu demek değildir ki, Marx, sosyal efsaneler imal etmiş ve sembolizmle uğraşmıştır. Çağımızın teşkil ettiği çerçeve, bazı düşüncelerin basit biçimlerinin insanları siyasî eyleme ittiğini nasıl göstermekteyse, Marx'ın zamanının çerçevesi de, onun, nasıl olup ta bizim için çok garip olan birçok kavramlara tıpkı bir dinî sofulukla inanabildiğini anlamamıza imkân vermektedir. Birçok bakımlardan Marx, zamanının düşüncelerini aşacak yerde onları toplamakta ve en yüksek noktaya ulaştırmaktadır. Marx'ın iktisadı, klasik iktisat geleneğinin son ürünlerindendir. Anglo-sakson ülkelerindeki güya marksistlerin öfke kaynakları olan felsefesi ve diyalektiği, Alman felsefesindeki Hegelci akımın son temsilcisidir; fakat bir yandan da bu akımı değiştirip altüst etmiştir. Sosyalizm, Marx'ta, münferit filozoflar, mezhepler ve akımlar halinden çıkıp uluslararası bir akım ve belirli bir düşünce bütünü halini almıştır. Hattâ Marx'ın ana fikrî nişan tahtası olan liberalizme ait bazı postülalar, ileride göreceğimiz gibi, onun felsefesinde, bizzat liberalizmin en tipik temsilcilerinin eserlerinde olduğundan daha doğmatik ve kuvvetli bir şekilde övülmüştür.

Demek oluyor ki, bir düşünce sistemi olarak marksizmi, ondokuzuncu yüzyıl düşüncesini meydana getiren fikrî gelenekleri anlamadan anlamak mümkün değildir. Eğer biz, Marx zamanındaki Batı Avrupanın sosyal ve fikrî durumunun Dünyanın diğer kısımlarında günümüze kadar nasıl *tekrarlanageldiğini* idrâk edebilirsek, marksizmin tarihi tesirinin kaynağı anlaşılabilir.

Burda teklif ettiğimiz, yeni bir determinizm biçimi kurmak değildir. Dünyanın birçok bölgelerinde marksist durumların varlığı, oralarda komünizmin yakın bir gelecekte başarıya ulaşacağını göstermez. Marksizmin Rusyada başarıya ulaşmasını mümkün kı-

lan, bazı kuvvetlerin ve şartların tesadüfî bir şekilde bir araya gelmiş olmasıdır. Fakat Lenin biçimi Marksizmin 1917'de Rusyanın aydın ve işçi sınıflarına hitap etmiş olması bir tesadüf değildi. Bugün de, Dünyanın her tarafındaki marksist durumların komünizm barınakları olup olmaması, her şeyden önce Batı ve Sovyet kamplarının nisbî kuvvetlerine ve politikalarına bağlıdır. Fakat sonuç, belirli bir toplumda komünizmin yerleşmesinin sıralı olup olmamasından, tabii olup olmamasından mütessir olacaktır. Az gelişmiş ülkeler incelenirken ve bu ülkelerde Batıya has kaynaklar ve hünerler vasıtasiyla iktisadî kalkınma işine girişildiği zaman Marksizmin, endüstrileşmemiş bir toplumdan endüstrileşmiş ve modern bir topluma geçiş süresinin teşkil ettiği hayatî devrede bu toplumun bir bakıma tabii ideolojisi ve problemlerinin en cazip çözüm yolu olacağını gerçekçi bir gözle hesaba katmak gerekmektedir.

Çağdaş Marksizm sorununun bir başka boyutu daha güdülen politikalar için büyük bir önem taşımaktadır. Sovyetler Birliğindeki Marksizm ne haldedir? Eğer Marksizmden beklenen alternatif roller, onun endüstrileşmenin ve modernleşmenin acı ve mahrumiyetlerine karşı bir protesto ifadesi olması ve aynı zamanda bu endüstrileşme ve modernleşme gerçekleşirken Marksizmin hakim ideoloji olarak bulunması ise, büyük ölçüde endüstrileşmiş bulunan Sovyet devletinde, Marksizmin geleceği ne olabilir? Sovyetler Birliğini anlamak bakımından ideoloji hâlâ önemli midir, yoksa bu ideoloji amelî insanların, gerisine gizlenerek kişisel güçlerini ve yönettikleri totaliter devletin kudretini azamileştirmeği hedef güden amelî politik kararlar aldıkları bir paravana haline mi gelmiştir?

Özetlersek: Marksizmin incelenmesi, birtakım münferit fikirlerin değil, önemli sosyal ve politik fikirlerin, yalnız kuramların değil, aynı zamanda, modern Dünyayı modern Dünya yapmış ve yapmakta devam eden insan heyecanlarının da bir incelenmesidir.

II SAV

MATERYALİZM

Friedrich Engels, şunları söylediği zaman, dost ve ortağının mezarı başında bulunuyordu :

Nasıl Darwin organik âlemdeki gelişme kanununu keşfetmişse Marx da insanlık tarihindeki gelişme kanununu keşfetti, yani eskiden ideolojik gelişmelerin gözlerden gizlediği bir gerçek olan insanların politikadan, bilimden, sanattan, dinden ve herşeyden önce yemesi, içmesi, barınması ve giyinmesi gerektiği gerçeğini.

Engels, söylevinin bir yerinde çok derin bir heyecanla sürüklenmişti, matematikteki önemli buluşları da Marx'a hamledecekti. Modern sosyalizmin babası, her ne kadar alçak gönüllülük kişiliğinin ana çizgilerinden değilse de, tarihi materyalizmin keşfi şerefine talip olmazdı. Tarihi materyalizm, insanların davranışlarının bir açıklaması olarak toplum konusunda yazılı düşünce kadar eskidir. Marx, gençliğinde, Feuerbach'ın «İnsan ne yerse odur» sözüne önem vererek materyalizmin en safiyane biçimlerini ortaya koydu. Hobbes'un hayranı, Faydacıların öğrencisi olan Marx, gerçekte çağının fikrî havasından çıkan materyalizmin genel ilkesini keşfettiğini iddia edemezdi.

Her ne kadar Marksizm materyalist düşüncenin yüce geleneğine mensupsa da Marx'ın materyalizminde bütün sistemine yayılmış olan çelişme ve muğlaklıklardan birisi göze batmaktadır. Bizler, düşüncelerimiz içinde yaşadığımız ekonomi çeşidi, veya daha somut olsun istersek bu ekonomideki mevkiimiz tarafından tâyin edildiği için maddî çevremizin bir ürünüyüz. Siyasi sistem, sanat, din, v.s. nin her birinin kendi iktisadî temeli vardır. Ekonomik çevreye irca edilmesi mümkün olmayan hiç birşey akılda mevcut olamaz. Belli başlı üretim biçimi toplumun niteliğini şekilendirir: bir birey ya da sınıfın sosyal bilinci ve davranış şekli, bu birey ya da

sınıfla üretim araçları arasındaki münasebetin niteliğine bağlıdır. Marksist savın özü işte budur. Eğer Marx, maddî unsurlar önemlidir demiş, her «tayin edenden» önce «çoğu zaman» veya «epeyce» yi koymuş olsaydı kim onunla kavga ederdi? Marx'ın katı doğmatizmi, eleştiricilerini materyalist savın her adımında istisnalar, şartlar ve tutarsızlıklar yakalamak bakımından çok elverişli bir duruma sokmuştur. Ancak, söylemek gerekir ki Marx'ın zamanında insanın sosyal davranışı ve tarihi geçmişi hakkında doğmatik genellemeler yapmak modaydı. Marksizme tarihî bir olay gözüyle bakılır ve bir akide olarak kabul veya reddetmek için üzerinde durulmazsa Marx'ın materyalist doğmatizminde insanı endişelendirecek birşey yoktur. Böyle birşey olsa olsa Marx'ın yaşadığı çağın havasında vardı.

İlginç tutarsızlıklar başka yerdedir. Bir öğrencinin marksizm hakkında en büyük ihtimalle ilk olarak soracağı şu masumane soru gerçek problemi ortaya çıkarır : Eğer bizleri çevremiz şekillendirmişse, bilinçli insan eyleminin toplumu değiştirme şansı nedir? Marx ve Engels'in sosyal adalet aşkı ve ihtilalci eylemleri, propagandaları ve edebî faaliyetleri, öğretilerini tekzip eder görünmektedir. Marx'ta ne gibi beğenilmez kişisel özellikler bulunursa bulunsun, Prometemsi bir insanın Dünyaya karşı mücadele ettiği, kuramlarına göre çağdaş toplumun kaçınılmaz özellikleri olan adaletsizlik ve riyakârlıkları açığa vurmaya çalıştığı kanısından kurtulunamaz.

Yukarıda sözü geçen dilema, içinde yaşadığı Dünyayı tamamen değiştirmeye veya islah etmeye çalışan birçok filozof ve bilim adamının dilemasıdır. Ve tutarsızlık ithamına karşı, ihtilalci eylemin de tıpkı bilim eylemi gibi tabiat olaylarını inkâr etmediği, onları anlamaya ve insanın denetimi altına almaya çalıştığı gibi tamamiyle kandırıcı olmayan bir cevap verilmektedir. Oysa Marx'ın determinizmindeki muğlaklık, onun *yeni* bir determinizm tipi, *yeni* bir materyalizm tipi peşinde olmasından gelmektedir. Bu aramanın ilk başlangıcı, muhtemelen genç entellektüellerde ortak bir özellik olan bir olayda, başkalarının düşünceleri ile büyülenme ve aynı zamanda onları yeni bir şekilde kavrayarak ve değiştirerek kendine mal etme arzusundadır. Nitekim bu amaç, genç Marx tarafından 1845'de yazılmış olan fazlasıyla özdeyişimsi onbir önermede, «Feuerbach'a Dair Tezler» de açıkça görülmektedir. Eğer bu eser, akılda Marx'ın ilerdeki faaliyeti tutulmadan okunsa, «materyalizm yeterli değildir» temasını işleyen anlamsız denemeler ve başka bir-

şeyi kavramak için girişilmiş beyhude çaba olarak kaldırılıp atılırdı. Fakat Marx'ın ilerdeki gelişme çerçevesi içinde, bunlara, sadece yükselme hırsının bir belirtisi veya insan sorunlarına karşı akademik bir ilgi duyan genç ve hassas bir adamın şiddetli öfkesi, o zaman anlaşıldıkları şekilleriyle idealizm ve materyalizme karşı nefreti gözüyle bakılamaz. Bu tezler, insanlığın kurtuluşuna rehberlik ve yardım edecek bir şey olan maddî dünyayı anlama işini onun önüne sermişti. Kuramlarının bundan sonraki gelişimi, çağının materyalizmine ve havasına boyun eğmekle ekonomik hayattaki sosyal gerçekliği yöneten kanunları arayış arasındaki ve bir romantiğin yalnız topluma değil, aynı zamanda sosyal sorunlar hakkında günün kuramlarına karşı ayaklanmasındaki çatışmanın damgasını taşırlar. Materyalizm yeterli değildir. İdealizm derde deva değildir, çağdaş sosyalizm kuramları ise şarlatanların ve ahlâkçıların eserleridir. *Tezler*'in sonunda içten bir yakarış duyulur : «Filozoflar, Dünyayı çeşitli şekillerde tasvir etmekle yetinmişlerdir, oysa gerekli olan onu *değiştirmektir*». Bu yakarış, Dünyaya nasıl olması gerektiğini öğretmekte geç kalan Hegelci felsefeye karşı açık bir meydan okuyuştur. Tarafsız bir gözlemci tarafından formüle edilmiş kanunlar şekli içindeki bilgiye karşı bir eylem biçimi olarak bilgi - işte genç Marx'ın önünde çatışan iki kavram.

Yeni bir materyalizm arayışı bütün marksist sistemde görülebilir. Tarihin Kuvvetleri, değişmekte olan üretim kuvvetleri ve bu kuvvetlerin karşıtı olan ve değişmekte bulunan uygarlıklar aracılığıyla işlerini görmektedir. Özgürlüğe doğru ilerleme, tam hakimiyet sosyalizmde gerçekleşinceye kadar tabiat kuvvetleri üzerindeki hâkimiyetin artmasıdır. Marx'ın materyalizmi, onsekizinci yüzyılın mekanik materyalizmi ile sağduyusal liberal materyalizmin bir halîtasıdır ve insanların «menfaatlarıyla» Hegel diyalektiğinin etkisinde kaldıklarını müşahade etmiştir. Marx, kendi aklıyla ve kendi zevki için, Feuerbach'a dair başka bir tezinde vadedilmiş olan yeni bir materyalizm yaratma işini başarmıştır: «yani (materyalizmin) dayanağı, insan toplumu ve sosyalleşmiş insanlıktır». Böylelikle marksist felsefe tarafından yeni bir Dünya *yorumu* ve Dünyayı değiştirmenin yeni bir yolu vadedilmektedir. İnsan, bilim aracılığıyla çevresinin zincirlerini kırabilecek hale gelinceye ve emeğinin bağımsızlığını elde ederek kişiliğinin bağımsızlığına da kavuşacağı ana kadar, yalnız yaşama tarzı bakımından değil, aynı zamanda düşünceleri bakımından da çevresinin tutsağıdır. Demek ki materyalizm, insanların sorunlarını ele almanın sağlam

ve gerçekçi bir yolundan ibaret değildir, aynı zamanda insan zihnini zehirleyen din, efsane ve batıl inançlara karşı bir panzehirdir. Aynı zamanda, insanlığı, sosyalizm ortaya çıkıncaya kadar, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini hayâl haline sokan bencil iktisadî menfaatlar ağı içine hapseden ilk günahın da bir eşitidir. İnsanların kalplerinin değişmesi için dua etmek boştur, çünkü hepimiz iktisadî zaruretlerin esiriyiz, ta ki...

Marx'ın savının çatkısı, parayla uğraşmasından dolayı çağdaş topluma saldıran romantik Marx'ı; ahlâkî ve idealist çözüm yollarını düzenbazlıklarından dolayı reddeden materyalist Marx'ı; ve sonunda, tarihin maddî kuvvetlerin gelişmesi yoluyla özgürlüğü ilk defa insanlar için ele geçirilebilir birşey yapan bir ilerleyişi aracılığıyla çatışan iki ilkeyi uzlaştıran Hegelci Marx'ı açığa çıkarır. Bu sav, Dünyanın adaletsizliklerine kızan, gene de insanlar arasındaki münasebetlerin gerçekliğinden habersiz çözüm yollarını reddeden bir zihin tarafından başarılmış parlak bir sentez, parlak bir zihnî denemedir. Ancak, bu kadar dolambaçlı ve kapsamlı bir savın, bu sava ait «yabanlaşma», «yoklukların yokluğu» gibi düşüncelerin cazibe kaynağı ne olabilir?

Bir ön cevap, Marx'ın savındaki iç diyalektiğin son derece evrensel olduğunu itiraf etmek zorundadır. «Nesnelerin şimdiki durumu» ile idealler arasındaki çatışma bizi ne kadar çok şaşırtır. Bu çatışmayı, gerek bireyleri gerek toplumları maddi bakımdan kalkındırarak istenen manevî sonuçları almak gibi «realist» bir şekilde çözmek fikri ne kadar caziptir. Marx'ın materyalizm kavramı, bütün muğlak yapısına rağmen basmakalıp birşeyin bütün gücüne sahiptir. Daha da ilerisi: tam manasıyla gelişmiş sistemin içinde Marksist ekonomik determinizm (ki Marksist materyalizmin aldığı şekildir), ihtilal güdüsünün manevi unsurunu zayıflatacak şekilde değil, kuvvetlendirecek şekilde işler. Satıhta kalınırsa kapitalist, kapitalist olduğu için ayıplanamaz, çünkü o, davranışını tâyin eden ekonomik kuvvetlere uygun bir şekilde davranmaktadır. Gene de bir bakıma kapitalistin suçu en büyük suçtur. Onun fonksiyonu, toplumun kapitalizmden sosyalizme geçmesini mukadder kılan tarihî kuvvetlere zıttır. İktisadî predeterminasyon, tıpkı dinî predeterminasyon gibi manevi hükümden kurtarmaz, manevi hükmü şiddetlendirir. Marksist ekonomik determinizm, mantıkçılar bu determinizmin savının çeşitli adımları hakkında ne düşünürlerse düşünsünler, insanlar üzerindeki cazibesini muhafaza eder.

Sınıf, kast ve bürokratik ayrımlarla dolu bir topluma, mater-

yalizm bir kurtuluş felsefesi gibi görünür. Materyalist bir çağda ve materyalist bir toplumda yaşadığımız için bizler bunu kolayca idrak edemeyiz. Oysa, materyalizm, geçen yüzyılın ortalarında Almanya'da sınıf farklarına ve hanedana dair genel ilkelere meydan okuyan, geleneklere muhalif bir inanç olarak birden bire ortaya çıkıverdi. Modern endüstri Dünyasına dahil olmak ve gelenekçilikten kurtulmak için uğraşan ülkelerde materyalizm, çoğu zaman tam bir saflıkla yeni bir buluş gibi ilan edilir ve demode gelenek ve tabakalaşmaların iktidarına karşı girişilen rasyonalist ihtilalin ilk unsurudur. Son derece eski âdetleri, ayrıcalıkları ve statu quo felsefelerini «açığa çıkarmıştır». Marksizmin sosyal adalet iddialarını ahlâkî sebeplere dayandırarak değil de materyalizm kılığı altında yaymış olması, geleneğe bağlı toplumlarda bunun cazibesini daima artırmıştır. Marx'ın yaptığı «keşif», genç insanları yükselmek ve düşüncelerini ifade etmekten alıkoyan bir toplumda sık sık yapılan ilk keşiftir. İşte tipik bir Marksist paradoks: Marksist materyalizmin en basit biçimi ihtilal idealizminiençok teşvik eden biçimdir.

Elbetteki Marx'ın materyalizmi basit olmaktan çok uzaktır. Ekonomik determinizmin dolambaçlı savı, Profesör Schumpeter gibi bazı insanları «Marx'ın felsefesinin Hegel'inkinden daha materyalist olmadığını» söylemeğe sevketmiştir.[1] Gerçekten bu felsefenin birinci cazibesi, materyalizmin basitliğinin cazibesidir: insanı insan yapan çevresidir, üzerinde insanın hiç bir denetimi olmayan kuvvetler değil. İnsan, çoğu zaman bu ilk adımı atarken belki de bir dinî ve psikolojik determinizmin yerine bir ekonomik determinizmi koymakta olduğunu düşünmek üzere bir an için durmaz. Bu ilk adım, insanı toplumunun ve kültürünün saçmalıklarından kurtarır ve ayrıca onları tekrar şekillendirmek için gayret sarfetme işiyle karşı karşıya bırakır. İkinci adımı teşkil eden iktisadî determinizm postülaları, görünüşte ilk adımı yalanlamaktadır: insanın sosyal çevresi üzerindeki denetimi hayalidir; çünkü insan, iktisadî safhaların katı kanunlarına uyruktur. Hiç birşey feodalizmdeki serfin cefasını azaltamaz, kapitalizmdeki işçinin maruz kaldığı zulmü azaltamadığı gibi. Böyle birşeyin mümkün olması için her sistemin potansiyel güçlerini son noktasına kadar geliştirmiş, yerini kendisinden sonra gelecek olan sisteme — feodalizm kapitaliz-

(1) Joseph A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy**, New York, 1950, sh. 11.

me, kapitalizm sosyalizme — bırakmaya ve ortadan kalkmaya hazır hale gelmiş olması lâzımdır. Marx'ta bu çelişmeyi, ihtilalci iyimserlik ve kapitalizmin doğum sancılarını onun ölüm ispazmozları olarak anlamak gibi bir tarihi yanılma örtmektedir. Yeni bir Dünyayı yorumlama şekli, uzak gelecekte değil, derhal onun nasıl değiştirilebileceğini isbat etmektir. İhtilalci iyimserliği zayıfladığı ölçüde gençliğindeki basit sav, gelişmiş bir kuramsal yapı halini aldı. İlk ve ilkel materyalizmlerinin ve bu materyalizmdeki ihtilal potansiyelinin, bir iktisadî geçiş döneminin en acılı anlarını yaşayan Avrupa'da iki genç entellektüele ne kadar kandırıcı göründüğünü belki Marx ve Engels te yaşlılık günlerinde unutmuşlardı.

Marx, genel iktisadi determinizm formülasyonuyla ingiliz liberalizmine ve bu liberalizmin materyalist görüş açısına yaklaşmıştır. İlerde, Marx'ın, nasıl ingiliz ekonomi politiği ve bu ekonomi politiğin müttefiki olan liberalizm ile bunların acı tenkidiyle büyülenmiş olarak, kendi inanç sistemine liberal iktisadî Weltanschungun en katı ve doğmatik özelliklerinden bazılarını dahil edecek şekilde hareket ettiğini göstermeye çalışacağız, Burada her iki çeşit materyalizm arasındaki bazı genel benzerlikler ve ayrılıklara işaret etmek gereklidir.

İlk liberalizm de, Marksizm gibi, materyalizmde bir entellektüel ve politik kurtuluş felsefesi niteliği görmüştü. Rasyonalizm ile materyalizm, ilk liberaller için hemen hemen aynı anlama gelir olmuştu. İnsanın dünyevî ve bencil bir tabiata sahip olduğunu kabul etmek, toplumu ve tarihi incelemenin bir ön-şartı, tabiat üstü dinle modası geçmiş geleneklerin insan davranışı üzerindeki hakimiyet iddialarına karşı zaruri bir panzehirdir. Bir orta sınıf Dünyası, Hume ile Bentham'ı okuyan entellektüel eğilimli ingilizin Dünyası olan liberalizm Dünyası, somut ve ele avuca gelir şeylerin Dünyasıydı. Bu düşünce çerçevesi, efsanelere, tanrılara ve somut ilkelere, bunların insan davranışını açıklama savlarına karşı hiç müsamahalı değildi. Bentham, İnsan Hakları Beyannamesi ile, siyasî özgürlüğün gerekli olduğunu ileri sürebilmek için ortaya atılmış birşey olduğunu ileri sürerek alay etmişti. Adam Smith, bilinçli menfaatın müreffeh ve bundan dolayı özgür bir toplumun temelleri olduğunu düşünmekteydi. Batıdaki kurumlar, son birbuçuk yüzyılın liberal geleneği içinde gelişmişlerdir. Bundan dolayı bu geleneğin ilk materyalizm formülasyonunun ne kadar «Marksist» bir nitelikte olduğunu farketmek soğuk duş gibi birşeydir. İlk liberallerin kullandıkları sakin dil (Marx'inkine göre sakin) ve mesut

bir tesadüf eseri Hegelci terimlerden habersiz oluşları, yazılarından damlayan katı ekonomik determinizmi görmemizi önleyebilir. Gerçekten insan, Marx'ı okurken bazen onun vardıkları hükümlerin aşikârlığına çok fazla güvendikleri için ilk liberallerin sükûnetle söyledikleri şeyleri tekrarladığı fakat üzerlerine basa basa söylediği izlenimine düşer.

Ancak bu iki felsefe arasında çok büyük farklar bulunduğunu söylemeye bile hacet yoktur. Liberallerin materyalizmi kendinden habersiz bir materyalizmdi. Marx'takinin tam aksine, bunu, insanların eylemlerinin dayandığı temellerin *yalnız materyalist temeller* olmasından ileri gelen bir iç irkiliş ve bunun bir sonucu olarak insanı *materyalizm vasıtasiyle* herşeyi ile çevresine bağlı olmaktan kurtaracak bir felsefe arayışı takip etmemektedir. İlk günah duygusu, bu duygunun gereği olan kefaret ödeme yollarını gösteren bir teoloji yoktur. Liberalizm ve ingiliz ekonomi politiği iyimserdir. Ricardo'nun ihtirazî kayıtları ve Malthus'un kötümserliği, bilimin efsanevi gücünün ve ekonominin üretici kudretinin olağanüstü artmasının büyülediği bir nesilde hiç bir tepki uyandırmamaktaydı. Eğer bireyler, devletin ve örgütlenmiş dinin asgari müdahalesiyle yaşayabilseler, eğer iktisadi kuvvetlerin kayırhah etkilerini yaratabilmelerine izin verilseydi insanlık, bedbaht durumundan kurtulurdu. İnsanlığın ilerlemesi, yalnız uzun vâdeli bir önerme olarak değil, insan aklının modası geçmiş kurumlar ve gelenekler üzerindeki hakimiyetinin günden güne artması olarak ta somut ve aşikârdır. İnsanın, Marksizmde olduğu gibi, insanlığı tamamiyle kurtarmak için tarihi kuvvetlerin kıyamet günündeki gibi birbirlerine girmelerine ihtiyacı yoktur: bu, maddi çevrenin bilim ve eğitim yoluyla adım adım islahı suretiyle sağlanacaktır.

İşte, ilk liberalizmin, geniş fikirli bir tekamül görüşünün altında katı bir materyalist bakış gizleyen genel havası. Marksizm, bir yandan kendini liberal manzaraya vermiş bulunmakta, öte yandan da liberal burjuva toplumundan hoşlanmamakta ve liberalizmin hükümlerini reddetmektedir. Büyük ölçüde Engels'in etkisiyle ingiliz ekonomi politikçilerini ve tarihçilerini oldukça genç Marx'ın materyalizmi, Hegel'in bir konturpuvanı, bir felsefî postula olmaktan çıkmış, yalnız ahlâkî vaazlar ve soyut fikirlerle değil, maddi hayat şartları vasıtasiyle insanları uygarlaştıran ve özgürleştiren bir bilim, endüstri işçiliği ve endüstrileşme tasavvuru halini almıştır. Marksizmin istikameti, yalnız bir materyalist felsefe ve ekonomik determinizm olarak değil, fakat aynı zamanda materyalizmin

somut ürününe karşı, yani burjuva endüstri uygarlığına karşı hayranlık olarak ta materyalizmdir.

İKTİSAT

Marksizmin aksayan tarafı iktisadıdır. Hiç olmazsa birçok sözde Marksistin, özellikle ingilizce konuşan ülkelerde yaşayanların kanaatı buydu. Sınıf kavgası önermesi ve sosyalizm postülası, kapitalizme karşı basit ve açık meydan okumalardır. Bunları, kapsalı bir ekonomik sava sürüklenerek ve bu savı, şüpheli «kaçınılmazlıklarıyla» aynı derecede gereksiz olan Hegelci tarih cihazının en hayati parçası haline getirerek berbat etmenin ne lüzumu var? Bu eleştiricilerin görüşünce, Marksizmin, ekonomik teorisinden ne bir düşünce sistemi olarak ne de bir sosyal protesto hareketi olarak hiç bir kazancı olmamıştır. Hiç bir nisan kütlesinin Marksist *ekonomiden* dolayı istibdat ve kapitalizm tabyalarını basacağı yoktur. Ekonomik savdan sonraki marksist lider ve aydın nesillerine kalan, esas itibariyle, ihtilâlle ilgili ve siyasî somut işlere harcıyacakları enerjiyi Lord Keynes'in deyimiyle «son derece mantık dışı ve sıkıcı» bir doktrinin savunmasına harcamak zorunluğudur. Ah! keşke Marksizm, *Komünist Beyannamesi*'ndeki basitliği, kolaylığı ve ihtilalci çağrıyı muhafaza etmiş olsaydı.

Bu gibi eleştiriler, genellikle, Marx'ın ekonomik kuramının onun ihtilâlci mesajından ayrılabileceği, fazla değer kuramı ve bundan çıkan öteki düşüncelerin tek bir adamın zihninin zihnî mahsulleri olduğu ve Marx'ın yaşadığı toplumda görülen ihtilalci fikirlerin teorik bir ifadesi olmadığı kanaatına dayanmaktadırlar. Gerçekte Marx'ın ekonomik savı, ilerde isbat etmeğe çalışacağımız gibi, Marx'ın yaşadığı döneme has, herkes tarafından savunulan liberal veya anti liberal kavramların ustaca bir düzenlenişinden başka birşey değildir. Marx'ın takipçilerinin aklı fazla değer kuramına ister yatsın ister yatmasın, bunun temsil ettiği iktisadî düşünce tarzı, zaman zaman ekonomik kuram üstadı olmayan insanların kafasında hazır bir tepki bulacaktır. 1900 ya da 1950'de doktrinin mantıksızlıklarıyla boğuşan bir iktisatçı kendini tutamayabilir, oysa 1860 veya 1850'deki selefleri, onun kadar anti-Marksist olsalar bile, Marksçı ekonominin, sonuçları bakımından değilse bile savının yapısı ve havası itibariyle, o sıralarda revaçta olan ekonomi politik okuluna son derece yakın olduğunu kabul etmek zorundadırlar.

Marx'ın iktisadi araştırması üç faraziye tarafından nitelenmiştir. Birincisi, ekonomi politiğin toplumda refahın dağılışı ve bunun ilkelerinin bilimi olduğu; ekonominin amacının «kimin neyi ve niçin» aldığını ortaya çıkarmak olduğu faraziyesi ki bu Fizyokratlardan, klasik ingiliz ekonomi politikçilerinden geçerek Marx'a kadar gelmiş olan bir anlayıştır. İkincisi, makinanın ortaya çıkışının, endüstrileşmenin, modern ekonomideki, bütün modern ekonomi kuvvetlerinin çevresinde döndükleri en can alıcı vakıa olduğu faraziyesidir. Üçüncüsü, kaba bir hesapla ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin iktisadi gelişmesi, ilerde her tarafta ortaya çıkacak olan iktisadi gelişmenin önceden haber verilmesidir diyen; İngiltere'deki çeşitli sınıfların iktisadi davranışları hakkındaki gözlenebilir verilerin hemen hemen evrensel bir geçerliği olduğu hakkındaki faraziyedir. Yüzyılın ortalarında İngiltere, Marx'ın iktisadi tahlillerini yaptığı, bugün bizim endüstri psikolojisi dediğimiz şeyi araştırdığı laboratuvardır. Marx'ın işçisi 1840 ve 1850'lerin işçisi, kapitalisti o zamanın İngiliz kapitalistidir.

Marx, felsefesinde daima kendi alman menşeine döner. Politika konusunda daima Fransa'daki gelişmelere dikkat gösterir. Evrensel bir meraka sahip bir insan olarak, tam bir idrakla bütün Dünyadaki gelişmeler hakkında fikir yürütür. Fakat iktisada gelince, çağdaş İngiltere sahnesi (*Sermaye*'nin I. cildinin yayınladığı 1867 yıllarındaysa daha çok yakın geçmişteki İngiltere), hemen başka hiç birşeye yer bırakmaz, Hayatının ileri safhalarında Rusyanın kapitalist gelişme safhasını atlayıp atlayamıyacağını araştırır ve tereddütler geçirirken kendi ana görüşünden ayrılmaktadır ve artık bir Marksist» değildir.

Marx'ın iktisadı, bu, sosyoloji zihniyetinden son derece uzak çağın belli başlı aydınlarının ve Marx'ın paylaştığı yukarıdaki üç faraziyenin çerçevesi içinde kolayca hakim klâsik ekonomi politik akımının içine düşer(yani Rikardocu ekonomi politiğin), fakat bir anti-kapitalist eğilimle. «Değer nedir?» diye sorar ki, bu, bizim için, çeşnisi ve cevaplandırılmasının imkânsızlığıyla skolastik bir sorudur. Fakat bu soru bir defa sorulmuştu ve dramatik bir iktisadî değişmenin yeni servet kaynakları ve bu servetin bölüşülmesi konusunda çeşitli sınıfların ve bireylerin iddiaları hakkında bir soruşturmayı tahrik ettiği bir toplumda daima sorulacaktı. Marx'ın bu soruya verdiği cevap Ricardo'nun da verdiği cevaptır ve insan emeğinin iktisadî değerin tek kaynağı ve gerçek paydası olduğunu söylemektedir. Bir adım daha atıldı mı, insan emeği, kullanılışı sı-

rasında yoğalttığından daha çok değer yaratan tek mal olur. Böylelikle, sadece bir mecaz olarak değil, fakat gerçekten acı bir vakıa olarak tek değer yaratan insan emeği olmakta ve iktisadî değişmenin tek sihiri halini almaktadır. Emekten sermaye birikimi ve kapitalistin kârı çıkarılmaktadır. Emekteki sihir kapitaliste emekçilerin emeğini ödedikten, onlara her malın ücretini, yani üretimin maliyetini verdikten sonra *fazla emeği* bırakmaktadır. Bütün bu vetire, insanlar öyle istedikleri için (bir yanda iş verenin kötülüğü, öte yanda işçinin ahmaklığı ve zayıflığı olduğu için) değil, fakat sistemin mekanizmasının bir gereği olarak bir istismar vetiresidir. İş verenin doymak bilmez ihtirası da, işçinin zincirleri de kaçınılmaz bir kapitalizm safhasından geçmeyi emreden tarih kuvvetlerinin mukadder kıldığı şeylerdir, sistemin yıkılmasını da ancak bu kuvvetler, sistem tam gelişmiş hale geldiği zaman emredebilirler. Arada geçen zaman içinde hayırseverliğin, parlamentoların, sendikaların fazla değer kanunun sonuçlarını önlemek için yapabilecekleri fazla birşey yoktur.

Eleştiricilerin haykırışları, savunucuların can çekişen teşebbüsleri ve sağduyu sahibi insanların öfkesi, fazla değer kuramını günümüze kadar takip edegelmişlerdir. Emekten ve emek gücünden sanki somut bir nesneymiş gibi nasıl bahsedebilirsiniz? Bir lağımcıya karşı bir atom reaktörünü işleten bir adama ne buyrulur? İdarenin rolüne, mucitlerin ve yenilik yaratıcılarının önemine ne buyrulur? Bir şeyin ihtiyaçtan az olması, ekonomik olmayan tesirleri, v.s. gibi unsurlara ne buyrulur? Buna verilecek cevap, *yaşadığı zamanın şartları içinde* Marx'ın fazla değer kavramının en mükemmel iktisadî fikirlerden inhiraf etmemiş olduğudur.

Hepsi bu değil. Mr. Paul Sweezy,[2] marksist iktisat hakkındaki mükemmel eserinde Marx'ın, «fetişizm» diye adlandırdığı bir şey olan burjuva ekonomistlerin, sosyal ve ekonomik gerçekliğin aslî *beşeri* niteliğini gizleyecek şekilde ekonomik vetirenin bütününü *şeyler* arasındaki münasebetler olarak görmek gibi açıkgözce eğilimlerine karşı hücum etmesinin önemini tekrar belirtmiştir. Fazla değer kuramı, Marx'ın «yeni materyalizmini» somut bir uygulamasıydı: tarih ve iktisat kanunları vardır, fakat bunlar insanlar vasıtasıyla işlerler. Bu roller onlara kendi istekleriyle değil de tarih kuvvetleri tarafından verilmiş olsa bile kahramanlar ve alçaklar,

(2) **The Theory of Capitalist Development,** New York, 1942.

istismar edenler ve istismar edilenler vardır. «Kasvetli iktisat biliminin» mekanik veçhesinin yerini canlı aktörler almıştır ve bu bir işe yaramaz kuramın insanlar üzerindeki süregelen cazibesi buradadır.

Çağdaş ve Marksist olmayan birisinin açısından fazla değer kuramı, bilimsel kuram yerine geçmek isteyen bir ideolojinin açık örneğidir. Bu itirazı, Marksist iktisadın kendisinden hemen önceki devrenin ingiliz iktisat düşüncesine son derece yakın olduğunu tekrar ederek karşılamak zaruridir. Kapitalistin endüstri vetiresinin mekanizması sebebiyle kendisi istese de istemese de istismarcı durumuna düşmesi kavramı, Ricardo'nun kendi emeği ve hakkı olmadan mülk sahiplerinin nüfus artışı ve endüstrinin meyvalarını toplamalarından, bahseden görüşüne paralel bir kavramdır. Eğer Marx, kuramına bir ideoloji dahil ediyor idiyse bunu diğerleri de yapıyorlardı. Eğer Marx, amiyane istismar kavramını (kapitalistin işçiyi aldattığı mealindeki) bırakıp daha ince bir istismar kavramını benimsemişse, bu, onun, ekonomik hayatın kendi kanunlarına tabi olduğuna ve bu kanunların bilim kanunlarının kuvvetine sahip bulunduğuna — eğer fizik kanunları kadar kati değillerse bile en az biyoloji kanunları kadar kesindirler — kani olduğundandır. Gerçekten Marx ekonomi politiği ve çağdaş burjuva toplumunun yapısını ne kadar incelemişse o kadar onların havasına dalmıştır. *Sermaye*'nin teorik kısımlarının orasında burasında göze çarpan şiddetli tenkitler ve ağır kızgınlık ifadeleri, yalnız burjuva toplumu ve savunucularına karşı bir iddianame intibaı değil, fakat aynı zamanda yazarın hasımlarının düşünce tarzlarına ve zihniyetlerine sürüklendiğini hissetmekten ileri gelen iç kızgınlığının bunlara yol açtığı intibaını da vermektedirler. Marx'ın gençliğindeki sade komünist çağrının yerini yalnız teoremler, denklemler ve istatistikler almamakta, aynı zamanda sosyalizmin yapısına kapitalist zihniyetin büyük ölçüde sızdığının farkedilmesi de almaktadır.

Kapitalist gelişmenin hareket eden faktörü endüstrileşmedir. Marx'ın doktrinindeki ana gelişme çizgisini izlersek kapitalizmi endüstriden ayrı olarak, kapitalisti endüstri vetiresindeki rolünden başka bir rolde idrak etmek imkânsızdır. Ve sosyalizmin endüstrileşme olmadan olabileceğini düşünmek, Marksist terimlerle bir çelişmeden başka birşey değildir; çünkü, sosyalizm kapitalizmi izler ve kapitalizmin mantıki gelişmesinin en yüksek noktasını teşkil eder. Marx bu münasebeti gayet açık bir şekilde ifade etmiştir:

Kapitalistlerin tecessüm etmiş sermaye olmanın dışında hiç bir tarihî değeri, bu tarihî varlığa hiç bir hakkı yoktur, bu varlık ki Lichnowsky'nin nükteli bir ifadesini kullanırsak «hiç bir tarihe sahip değildir». Ve kapitalistin geçici varlığı, geçici kapitalist üretim tarzının gerekliliğinin bir sonucudur. Ancak, tecessüm etmiş sermaye mahiyetinde olduğu nisbette kullanılmakta olan bir değer ve bu değerden elde edilen istifadeyi temsil etmez, fakat onu eyleme teşvik eden tedavül değeri ve bunun artması mahiyetindedir. Değerin kendi kendini artırmasına meczubane bir şekilde kendini vermiş olduğu için, insan ırkını merhametsizce istihsal için istihsale zorlar; böylece toplumdaki istihsal kuvvetlerinin gelişmesini teşvik eder ve her bireyin kişiliğini serbestçe ve tam bir şekilde geliştirmesinin esas olduğu bir toplum olan daha ileri bir toplum şeklinin tek gerçek temelini teşkil eden maddî şartları yaratır. Kapitalist, yalnız tecessüm etmiş sermaye kılığı altında şayanı hürmettir. Bu sıfatladır ki cimriyle servet için servet ihtirasını paylaşır. Cimride bir mizaç işi olan şey, kapitalistte, sadece tekerleklerinden biri olduğu sosyal mekanizmanın bir sonucudur. Bundan başka, kapitalist istihsalin gelişmesi belli bir sanayiye yatırılmış olan sermayenin yekûnunun gittikçe artırılmasını gerektirir, rekabet de, kapitalist istihsalin bünyesinden gelen kanunlarının her kapitalist tarafından zorlayıcı dış kanunlar olarak hissedilmesini sağlar. Onu, sermayesini muhafaza etmek için artırmaya zorlar, sermayeyi artırmaya gelince, bunun tek yolu onu gittikçe biriktirmektir.[3]

Kapitalist, tarihin biriktirici amilidir ve o olmazsa sinai gelişme olmaz. Bu gelişme olmadan da sosyalizm için zaruri olan maddi temeller tamamlanmaz.

Burada, çağımız komünistlerinin özelliği olan endüstri çılgınlığı ile istihsal manisine ima edilmekten çok daha fazla şeyler sezmekteyiz. Bununla birlikte, ekonomik sav çerçevesinde bu önermenin önemi, kapitalisti sınai gelişmenin bilinçsiz âmili olarak göstermesidir. Endüstrileşmenin mantıkî icapları kapitalist sistemde büyük değişiklikleri yol açar. Kapitalistin psikolojisi, endüstriyel dinamizmin içerik mantığına uyar; mamafih bu sonuncu unsur, kendisine lüzum olmadığı takdirde kendi kendini ortadan kaldırır. Kapitalist biriktirmekten başka birşey yapamaz; işçinin sırtından fazla değeri çıkararak piyasada diğer kapitalistlerle kendini felâkete sürükleyecek bir gayretle rekabet ederken sonunu da çabuklaştırmış olur. Kapitalistler, sınıf olarak — kişi olarak yapabilirlerse de — terakkinin ve fazla istihsalin peşinde koşmaktan vazgeçemezler; diğer sınıfların zevk ve ahlâk ilkelerini geliştiremez,

---

(3) **Capital,** Cilt I (1867), Friedrich Engels tarafından yapılan dördüncü almanca baskısından sonra Ernest Untermann'ın editörlüğünde basılmış (New York: The Modern Library, 1932), sh. 648-649. Bu kitapta **Capital**'e yapılmış bütün atıflar Modern Library baskısınadır.

ekonomiyi durgunluğa terkedemezler. Bundan dolayı, kapitalist istihsal tarzının dinamikleri, marksist ekonominin yukarıda işaret etmiş olduğumuz iki genel faraziyesi vasıtasiyla anlaşabilirler: artan makina kullanmanın modern ekonominin belli başlı özelliğini teşkil ettiği faraziyesine; ve (daha tartışma götürür bir görüş olan) kapitalistlerin her yerde ve her zaman Marx zamanındaki ingiliz kapitalistleri gibi davranacakları faraziyesine.

Kapitalizm piyesindeki belli başlı roller, işçi, kapitalist ve makina rolleridir. İktisadî bakımdan bunlar, hareketlerinde serbest değildirler. İşçi, belirli bir toplumda en düşük geçim seviyesi denilen şeyin etrafında dalgalanan ücret karşılığında emeğini satmağa *mecburdur*. Kapitalist, fazla değeri istihraç etmeğe *mecbur olup,* bu fazlalığı istihsal vasıtalarını artırma yollarında batırır. En nihayet makina ise, Kapitalist ekonominin sebebi ve hem de cezalandırılma aracıdır. Makina, kendi başına bir değer istihsal etmediği halde insan emeğini gittikçe saf dışında bırakmakta; kapitalisti, değer istihsal eden insan emeğine, makinalara yaptığı yatırıma göre çok daha az yatırım yapmağa zorlamaktadır. Kapitalin organik bileşimi, yani sabit kapitalin (başlıca makinanın) sabit olmayan kapitale (ücretlere) oranı kapitalizm ilerledikçe artar. Böylece, endüstrileşmenin, kapitalizm mekanizması, işverenleri gittikçe daha az fazla-değer istihsal eden emek kullanmağa, buna karşılık istihlâk ettiğinden daha fazla değer istihsal etmeyen makinaların kullanılışını artırmağa zorlar.

Bu kuramın açık aklıselime galebesi Marx'ın da gözünden kaçmadı. Bunun içindir ki, Marx, kanunun gözleme dayanan bütün tecrübelerle çeliştiğini söylemekten çekinmemiştir. *Kapital* adlı kitabının ilk cildinde yazdığı gibi işçiye nisbetle daha çok makina kullanan bir pamuk fabrikatörünün, daha az makina ve bir hayli insan işçiliği kullanan bir bankacıdan daha az kâr veya daha az fazla-değer elde etmediğini herkes bilir. Artan Sefalet Kanununun mantığına kalsa kapitalistler bütün makinaları bizzat tahrip ederler; kapital, en ilkel istihsal tarzına sarfedilir. Marx yılmadan, büyük bir iftiharla şöyle demiştir :

Tıpkı temel cebirde %'ın gerçek bir büyüklüğü temsil edebilmesi için bir çok ara şartlara ihtiyaç olduğu gibi, bu açık çelişmenin çözülmesi için de henüz birçok ara şartlara ihtiyaç vardır (s. 335).

Sonunda, dilemanın çözümünü üçüncü ciltte ele alır ve bu, insanı ezen paradoksun önünde teslim olmaktan başka çare bulamadıkları

için burjuva değer-emek teoricilerine (yani Ricardo ve okuluna) çatar.

1894 yılında *Sermaye*'nin üçüncü cildi, değere karşı ücret dilemasına getirdiği «çözümü» ile ortaya çıktı. Değer-emek teorisindeki ekonomik düşünce tarzı, ekonomistler tarafından anlaşılması hemen hemen imkânsız birşeydi. Marxçı ekonominin, yalnız klasik ekonomi geleneğinin mantıkî bir sonucu olmakla kalmayıp aynı zamanda servet tevzii ve istihsalle ilgili, ekonomiden anlamayan birçok amelî kişinin inandığı düşünceleri de ihtiva ettiğini takdir etmek güçleşti. İngiltere'de 1820 - 1860 arasında sadece birçok işçi ile radikal tahrikçiler değil, aynı zamanda bir hayli fabrikatör de Marksçı «kanunlar» ın doğruluğunu isbat etmek istiyormuş gibi hareket edip konuşuyordu. 1890'larda Ricardocu ekonomiyi olduğu gibi Marksçı ekonomiyi de ortaya çıkaran ekonomik durum ve entellektüel atmosfer, Batı Avrupa için artık geçmişte kalmış olan birşey haline gelmişti. Ricardo kuramının aksaklıkları, Ricardo'nun değer kuramının insanı içine soktuğu çıkmaz, o zamanın ekonomi okulu tarafından bir çeşit hoşgörürü ile karşılanıyordu. Büyük adamların kısmen hatalı oldukları bir süre geçtikten sonra daima isbat edilebilir. Ancak Ricardo, ekonomiyi, işlenmiş bir felsefenin temeli yapmadığı için (veyahut bunu yapıyor gözükmediğinden) marjinal faydacı ekonomistlerin bütün hücumları Marx'a çevrildi.

Marx'ın kendi bilmecesine teklif ettiği «çözüm» şekli, aynı zamanda kapitalist ekonominin kendi kendini mahveden gelişmesine yol açan dinamiği izah etmektedir. Kapitalist, her ne kadar makinadan herhangi bir kazanç sağlayamamakta ise de, gün geçtikçe daha fazla makina kullanmağa zorlanmaktadır; çünkü, hem diğer kapitalistlerle devamlı bir yarışma halindedir hem de kendisi için ölüm kalım meselesi olan belli bir malın ucuzlamasını geçici bile olsa etkileyecek teknolojik bir avantaj söz konusudur. Teknik bir yenilik, yani makinaların daha fazla kullanılışı, ona piyasanın daha büyük bir kısmını sağladığı gibi bu alanda geri kalan rakibini de kapitalist sınıftan atmasına imkân verir. Böylece, insan emeğinin nisbetini azaltma ve bunun sonucu olarak kârını düşürme pahasına da olsa gün geçtikçe daha geniş çapta bir makinalaşmaya sürüklenmektedir. İşte bu yarışma vetiresi, modern endüstri uygarlığında görülen makinalaşma eğiliminin vazettiği bir harçtır ki, bütün işçilerden zorla alınan bütün fazla-değer toplamının ayakta kalabilen kapitalistler arasında oldukça eşit bir şekilde dağıtılma-

sına sebep olur. Ekonomik mallar, bünyelerindeki emeğin miktarına göre değil, bu miktarın müstahsiller arasındaki sürekli rekabet tarafından değiştirilmiş olan miktarına göre tedavül ederler. Modern uygarlığın nimeti olan makina, aynı zamanda kapitalizmin baş belâsıdır. Makina kârı azaltır; müstahsil, mekanik ilerlemenin ön saflarına geçemez ve devamlı olarak bu saflarda kalamazsa makina tarafından Fabrikatörler sınıfından atılmak tehlikesine mâruzdur. Kapitalistler durmadan ve gittikçe artan bir oranda makinanın fidyesini vermek zorunda olduklarından, kârları azalır ve bunun sonucunda sayıları düşer. Endüstrinin gelişmesi devamlı olarak çocuklarını, yani kapitalistleri yiyip bitirmekle gerçekleşir.

Bu kitaptaki Marksizm incelemesi açısından Marx'ın *Sermaye* adlı kitabının III. cildi ile I. cildi arasındaki çelişme üzerinde durmamız, veya sermayenin organik bileşiminin kârın devamlı olarak azalma eğilimini yaratıp yaratmıyacağı hususunu tartışmamız gereksizdir. Asıl önemli olan husus, Marx'ın ileri sürdüğü fikirlerin kendi çağının bir özelliğini aksettirmesidir: bu çağda gelişen bilimsel ve mekanik ilerlemenin etkileri karşısında insanların şaşkınlığını, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşayan düşünürlerin içinde bulundukları durumu gayet iyi anlıyabiliriz; çünkü şimdi bile makinalaşmaya alışmış olmamıza rağmen, otomatik makinalarla atom enerjisinin son zamanlardaki uygulama şekilleri karşısında zaman zaman bir hayli hayrete düşüp şaşırdığımız olmaktadır. Bu sebepten ötürü, 1900 yılında yaşamış olan bir kimseye nazaran, kendi yaptığımız fakat bununla birlikte bize bağlı olmayan, sanki kendi irademizmiş gibi hayatımızı kontrol eden kuvvetlere karşı nasıl bir itiliş duyabileceğimizi tahayyül etmek çağımızda yaşayan bir kimse için daha kolaydır. Hurafe ve adetleri yerle yeksan etmekle büyük bir gurur duymuş olan yüzyıl ve sınıf, insan iradesini yenmeğe çalışır gözüken ve makina denilen ilerleyiş ile yüzyüze kalmak zorunda kaldılar. Daha düz bir deyişle, İngiliz iktisatçıları ile felsefecileri, devamlı olarak değişen bir durumu izah için bir kuram — «kanunlar» — kurma zorunluğu ile karşılaştılar; ihtilal geçiren bir ekonomi içindeki ilişkilerin sabit ve bozulmaz münasebetler kalıbını tarif etme gereğini duydular. Bunların en derin olanları bile, gelişme ve teknoloji heyecanına tam manasıyla katılırken, serdettikleri kuramlarda, bilimsel olmasa dahi son derece beşeri olan şu endişeyi yansıtmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır : «Bütün bu gelişme nerede son bulacak?» Dünyanın bu gidişle atom enerjisiyle nasıl başa çıkabileceğini düşünmek bizim

için ne kadar çetin bir işse, endüstrileşme Moloch'una tam intibak o kadar tahayyüllerinin ötesinde bir şeydir. Marx bu gibi kişilerin hayranlığına ve şaşkınlığına katılıyordu, fakat kendi ilkelerinden, yani yeni materyalizminden dolayı bütün bunların nasıl bir sonuca ulaşacağını biliyordu. Makinalaşma, mamûl maddedeki işçilik hissesini azaltarak kâr kapitalismini baltalamaktadır. Bununla beraber, makinalaşma, kapitalistler arasındaki yarışmadan ötürü hem gerekli hem de kaçınılmaz bir şeydir. Sonuç, yalnız kâr saikine ihtiyaç göstermeden yaşayabilecek ve teknolojik ilerleme için çalışabilecek bir sistemin, yani sosyalizmin, kapitalizmin yerini alması olabilir.

Marx, kapitalizmin kendi kendini mahvetmeğe doğru koşuşunu değişik açılardan adeta büyük bir ihtirasla anlatmaktadır. Periodik fazla istihsal buhranları zayıf kapitalist gruplarını yok ettiği gibi bütün toplumları da sefalete sürükler. Marx'ın bir «gerektiğinden az istihlakçı» olup olmadığı sorusu iktisatçıları ençok ilgilendiren bir husustur. Şüphesiz ki Marx'ın yazdığı eserlerde hoş bir umut olan kapitalizmin kendi kendini boğmasının nasıl zamanla gerçekleşeceğinden bahseden birçok uyarmalar bulunduğu şüphesizdir. Kapitalin akıl almıyacak miktarda ve dünya çapında temerküzü bu ihtimallerden biridir. Dünyada bir iki kapitalistin kalması ve sürülerle başı boş işsizin ortaya çıkması düşüncesi de kendi kendine yeterli bir öngörüdür. Kapitalizmin çökeceği hakkında ençok raslanan iktisadî delil daha değişiktir. Kapitalizmin, teknolojik ilerleme şartları altında yaşamak zorunda kalması, kapitalistin gittikçe azalan işgücünden devamlı olarak daha çok miktarda fazla-değer sızdırması demektir. Bunun için de işçilerinin ücretlerini en düşük geçim seviyesine kadar indirmeye çalışabileceği gibi, çalışma saatlarını artırabilir, veya işçileri daha fena şartlar altında çalışmaya mecbur edebilir, ya da o anda Allahın ilham edeceği buna benzer herhangi birşey yapabilir. İşçi, herhangi bir tercih hakkı olmadığı için kapitalistin şartlarına boyun eğer : çünkü, endüstrileşme mekanizması, bir yandan firmaların sayısını durmadan azaltırken diğer taraftan işsizlerin, yani «yedek proleter endüstri ordusunun», sayısını artırır. Vehameti gittikçe artan periodik buhranlar, kapitalist ekonomiyi son ölüm darbesi ininceye kadar durmadan sarsar. Kapitalizm ölmeye mahkûmdur; çünkü kâr saikiyle teknolojik ilerlemeyi bağdaştıramamaktadır. Ölüme, mahkûmdur, çünkü istihsal vasıtalarını muazzam birimler halinde temerküz ettirmesi bakımından sosyalizmi *yaratır;* böylece özel mülkiyet kav-

ramını hem saçmalaştırır hem de istihsal sistemine vurulmuş bir pranga haline getirir. Son olarak gene ölüme mahkûmdur; çünkü ayakta kalabilmek için çabalarken halk kütlelerine gittikçe artan bir sefalet, işçi suistimali ve işsizlik getirmek zorunda kalır.

Marksist ekonominin şahikası işte budur; bu ki, büyük ihtilalcinin hayatının büyük bir kısmını almıştır. İktisatçılar, bu kuramın zayıf taraflarını belirtmek için ciltlerle kitap yazmışlardır. Görülen en bariz noksanlıklar arasında değer ile fiyat arasındaki ilişki, kapitalist sistemdeki endüstrileşmede işçi sınıfının hergün biraz daha fazla sefalete sürüklenmesi gerektiği gibi hususlar bulunmaktadır. Bu sonuncu hususa, Schumpeter'in dediği gibi Marxın «artan sefalet» kuramı denilmektedir. Bu kuram, marksizmin tarih tarafından en kesin şekilde yalanlanmış ilkelerinden biridir. Bugünkü İngiltere veya Fransa'da işçilerin yüzyıl önce yaşamış olan büyük babalarından daha fakir olduklarını kimse iddia edemez. Burada insan, neo-marksistlerin yapmış oldukları gibi, Marx'ın hayat standardının mutlak kötüleşmesine karşı «nisbî» bir kötüleşmeyi kastettiğini düşünebilir. Böyle bir tefsir, Marx'ın bu konuda bütün söylediklerinin incelenmesi sonucunda ortaya çıkmış olmadığı gibi, muhtevasının doğru olduğu da şimdiye kadar isbat edilmemiştir. Aksine Marx, endüstrinin temerküz etme ve tekelleşme eğilimlerini daha önce bildirmesiyle kendi karşı olanlar tarafından dahi övülmüştür.

Marksizmi hem tutanlar hem de ona karşı gelenler, ekonomik tahlillerinin çeşitli noktalarına hem iyi hem de fena notlar verdiler. Sistemin bütününü kapitalizmin doğru bir tahlili ve geleceğinin ve her taraftaki gelişmesinin öngörüsü olması sebebiyle savunanlara, düşünülebilecek bütün tartışma alanlarındaki tartışmaları temizlemek gibi nankör bir iş kalmıştır. Üzerinde durulması gereken başlıca husus ise, Marx'ın, kapitalist toplumun işleyiş tarzını tam olarak tasvir etmekten çok, kendini bu toplumun «hareket kanunlarını» bulmaya vermiş olmasıdır. Marksist kanunlar, her ne kadar birçok karşıt eğilimler ile tekrar tekrar denenmişse de, kapitalizmin tabii eğilimini hâlâ çürütülemiyecek bir şekilde tasvir ederler; kapitalizmin çöküşü, büyük endüstri memleketlerinin emperyalizmi gibi fevkalâde faktörlerden dolayı bir süre geciktirilmiştir. 1930'lardaki Büyük Buhran'ın Marx'ın tahlillerinin bir teyidini teşkil ettiği ileri sürülmüştür, tıpkı hastasının bir sene içinde kanserden öleceğini söyleyen, fakat adamın yirmi sene sonra kalp krizi sonunda ölmesi ile kehanetinin teyit edildiğini sanan doktor

gibi! Taraftarlarının hayranlığı da muhasımlarının hücumları ve istiskalleri de, talihin garip bir cilvesi olarak, marksizmden çıkan asıl dersi gözden kaçırmıştır : bu ders, hiç bir sosyal doktrin veya iktisadi sistemin, tarihi ve sosyal şartlarını aşamıyacağı fikri gibi oldukça amiyane bir düşüncedir. Marksist iktisadın üzerinde durulması gereken tarafı bu iktisatta göze çarpan şu veya bu tahlilin doğru olup olmaması değildir; hatta büyle bir soru başlı başına önemli bir zihni merak uyandırsa bile. Çağdaş toplumu anlamak isteyen kimse için de tarihçi için de en önemli nokta, marksist yapıya hayat veren sosyal ve zihni kuvvetlerin neler olduğunu kesinlikle öğrenmek ve bu ve buna benzer kuvvetlerin, bugün modern dünyada nerelerde marksist ekonomiyi ikna edicilik, şartlara uygunluk gibi unsurlarla desteklediklerini bulmaktır.

SINIF KAVGASI

Ebedî bir savaş alanı olan tarih, daima, zalimle mazlumu, daha genel olarak üretim araçları sahipleri ile bu araçları kullananları karşı karşıya getirir. Sınıf kavgası, sadece insan topluluklarının ilk günlerinde yoktu, nasıl ki toplumlar şahikalarına ulaştıkları zaman da olmıyacaktır. Kabile yapısındaki en ilkel insan toplulukları ile sosyalist-komünist çağ arasında «bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün toplumların tarihi, bir sınıf mücadelesi tarihidir».[4] Kapitalizm bu kavgaya en sade şekli içinde şahit olmaktadır : yani kapitalistlere karşı proletarya şeklinde. Proletaryanın zaferiyle birlikte sınıf mücadelesinin sonu da gelecektir. Özel mülkiyetin keşfi, insanların sosyal safiyetini bozmuştur. Sosyalist sistemde insanlığın üretici güçlerinden bütünüyle yararlanılması, onu eski haline getirecektir. Özel mülkiyet ve sınıf mücadelesinin ortadan kalkmasıyla birlikte sosyal kötülüklerin çoğu kaybolacak ve onlarla birlikte devlet dahil olmak üzere bütün zulüm kurumlarının sebebi hikmeti de yok olacaktır.

Marksist savların en sarih ve en fazla iç tutarlığa sahip olanı budur. Marx ve Engels, tarihin işleyip düzenini keşfettiklerinden, sosyal ve siyasi hayatın, fikir, hanedan veya ulus kavgalarında ol-

(4) Karl Marx ve Friedrich Engels «Komünist Beyannamesi», **Capital and Other Writings by Karl Marx,** çeviren Samuel Moore, basan Max Eastman (New York, The Modern Library, 1936) sh. 321. Kitabın geri kalan kısmında Beyanname'nin sayfalarına yapılmış atıflar bu baskıyadır.

mayıp ekonomik saike dayanan sınıf kavgasında olduğundan, bu görüşlerini *Komünist Beyannamesinde* parlak bir şekilde ifade ettikleri günden hayatlarının sonuna kadar şüphe etmediler. Marksist iktisadın veya felsefeni nanlamayı güçleştiren özelliklerinden tamamen arınmış olan bu esas, Marx'ın takipçileri için kandırıcı bir açıklama ve güvenilir bir eylem rehberi oldu. Fiiliyatta sınıf mücadelesi Marksizmin cazibesinin ana sebebini teşkil etti. İşçiler, fazla-değeri ortadan kaldırmak için grev yapmazlar, barikatlara saldırmazlar. Onların mücadelesi ezici şartlara, kapitalistlere karşıdır. Siyasi eylem açısından sınıf kavgası dünyanın en sade rehberidir. Ve aynı zamanda tarih ve politika hakkında yapılmış en basit, en kandırıcı ihtilalci açıklamadır.

Hayal kırıklığına sürükleyen bir sadelik! Bu sadelik, Marksizmin bendelerin de eleştiricilerini de yanıltmıştır. Marksist hareketleri, sık sık, Marksist politikaya istismarcı sınıflara karşı basit bir karşı koyma gözüyle bakmaya sevketmiştir. I. Dünya Savaşından önceki Alman Sosyal Demokratlarının en kuvvetli hizbi, marksizmini, imparatorluk kurumlarına ve ülkedeki orta sınıf partilerine karşı husumet olarak tarif etmişti. 1917 de bolşevikler, zafer sarhoşluğu içinde kapitalistleri yıkmakla kapitalizmi yıkmış olacaklarına inanabilmişlerdi. Bu sadelik, marksizm konusunda bilgili bir çok insanı, 1930'larda Sovyet Rusya'da kapitalizmin birçok tâli özelliklerinin «birden» belirmesi karşısında şaşkınlıklarını belirtmeğe götürmüştü. Marksizm, kapitalizm ve şu veya bu şekilde onunla alâkalı herşeye karşı açık ve uzlaşmaz bir husumet ve bunlara karşı isyanla aynı manâya gelir olmuştu.

Kapitalistin rolünü tasvir eden marksist sosyal ihtilâl görüşünün şu belki de en manâlı hükmünü tekrarlamak zaruridir: «o, böylece toplumdaki istihsal kuvvetlerinin gelişmesini teşvik eder ve her bireyin kişiliğini serbestçe ve tam bir şekilde geliştirmesinin esas olduğu bir toplum olan *daha ileri bir toplum şeklinin tek gerçek temelini teşkil eden maddi şartları* yaratır.»[5] Marx ve Engels'in *belli başlı* eserlerinde herhangi bir siyasi gelişmenin, hattâ proletaryanın iktidarı ele geçirmesinin, insanlığın gelişmesini yöneten kanunları değiştirebileceğine dair hiç bir şey yoktur. Marx ve Engels, ortaklıklarının ilk günlerinden ihtilalin bugünden yarına olmasını beklemenin ümidiyle dolu oldukları günlerden beri daima maddi faktörlerin siyasî eylemden önce geldiklerine inandılar. İki-

(5) **Capital**, sh. 649. (italik yazılar).

sinden birini iktisadi gelişme devrelerini atlayan ve sadece ihtilale inananlardan biri olarak tanıtacak bir olay veya söze rastlamak her zaman için mümkündür. Marx'ın ilk ihtilâl faaliyetlerinin kısa «Blanquist» dönemi, yaşlandığı sıralarda Rusyanın tam gelişmiş kapitalizm safhasını atlayarak kapitalizm öncesinden sosyalizme geçmesi gerektiği hakkındaki kanaatı böyledir. Fakat, bu gibi olayların veya sözlerin marksizmin ana temayülünü temsil ettiğini, veya M. Rubel'in yazmış olduğu nefis biyografide belirttiği gibi, Marx'ın sonraları insanlığın kurtuluşu idealine kayıtsız şartsız bağlılık adına iktisadî determinizmi terkettiğini ileri sürmek mümkün değildir.[6]

İktisadi determinizmle sınıf kavgası ve proletaryası iktidarı ele geçirmeğe davet arasında köprü vazifesi gören, Marx'ın ihtilal konusundaki iyimserliğidir. Marx, 1840 ve 1850'lerin ilk yıllarında kapitalizmin sonunun geldiğine ve inkirazı için gerekli şartların (iktisadi ve sosyal) gerçekleştiğine inanıyordu. M. Rubel'in de hatırlattığı gibi Marx, iktisadi sistemini keşfettiği tarihten çok daha önceleri de bir sosyalistti. Ekonomi politiğin cazibesinin, onu kendine çektiği ve işgal ettiği, düşüncelerini gençliğinde tasarlamadığı yönlere doğru ittiği doğrudur. Fakat Marx'ın ne sosyalizmi ne de sınıf kavgasının «farkına varması», o sıralarda mevcut sosyalizm dallarına karşı duyduğu nefretten ve kendi sosyalizmini sağlam, materyalist ve bilimsel bir temele oturmak kararından daha önce olmuş şeyler değildirler.

Bunun gibi, yüzyıl geriden bakınca anlamakta zorluk çektiğimiz şey de, kendimizi o devrin duygularına bırakırsak kolaylaşıyor. Bir insan, nasıl olur da hem kapitalizmin insanlığın gelişmesinde gerekli bir dönem olduğuna hem de aşağı yukarı 1850 yıllarında Batı Avrupa kapitalizminin rolünü oynamış ve sahneyi terketmeye hazır bulunduğuna inanabilir? Bunun basit cevabı, Marx ve Engelsin, o günün sosyalist ve radikallerinden birçoğunun ümitlerini paylaşmakla kalmayıp, birçok kapitalist ve liberal iktisatçının görüşlerine de katıldıklarıdır. Bugün *bizim* kapitalizmin nüvesi olarak gördüğümüz kurumların ondokuzuncu yüzyılın ortalarında kabul edilmeleri, gittikçe artan nisbetlerde sosyal ve ekonomik huzursuzluğa sebep olmuştu. Bir siyasi ihtilâli olduğu kadar oldukça erken bir iktisadî çöküşü de beklemek, veya demokratik bir ihtilâli sos-

(6) Maximilien Rubel, **Karl Marx: Essai de biographie intellectuelle**, Paris, 1957.

yalizm yönünde geniş sonuçlu bir adım olarak görmek o kadar akla aykırı birşey miydi? Birçok ihtilâlci, hergün ihtilâllerinin gerçekleşeceğini umarak yaşıyor. Marx'ta bir ihtilâlcinin imanını bir sosyal bilimcinin tahlilleri tamamlamaktadı. Marx'ın yanıldığını, Avrupa'da kapitalizmin 1850 veya 1860'da çökmediğini söylemek bizim için kolaydır. Ne var ki Marx, yanlış kaziyelere dayanarak ta olsa haklıydı: onun Fransa ve İngiltere'de kapitalizmin ileri safhaları olarak kabul ettiği devreler, aslında bu ülkelerdeki endüstrileşme ve modernleşmenin ilk safhalarıydı; kapitalizm, bu safhalarında sınıf kavgasına en fazla yer verir.

Sınıf kavgası doktrini, ihtilal konusunda iyimser olunmazsa, iktisadi determinizme bağlandığı takdirde karanlık ve trajik bir deney mahiyeti alır. Tarihin dönem noktaları bir yana bırakılırsa ezilenlerin ezenlere karşı yapabilecekleri birşey yoktur. Esir efendisini, serf toprak sahibini yenemez. Bir baskı tarzı, ancak başka bir insanın insanı istismarı şekli içinde yeniden ortaya çıkmak üzere yok olur. Sınıf kavgası, her hakim sınıf tarafından zorla kabul ettirilmiş kanun ve uygarlık biçiminde görünür. Din ve ahlâk sistemleri, hakim sınıfın çıkarlarını hem desteklemeye hem de gizlemeye yararlar. Gençliğinde, mensup olduğu eyaletin meclisinin yoksulların devlete ve özel kişilere ait ormanlardan kereste almalarına karşı çok sert kanunları müzakere konusu yaptığını gördüğünden itibaren Marx'ın bütün içgüdüleri tarafsız devlet ve tarafsız kanun efsanesine karşı ayaklandı. Kapitalizmdeki özel mülkiyet sistemi, her istismarcı sınıfın istismarcılık rolünü maskelemek için kullandığı çifte hile sistemi ile gayet iyi karışmış durumdadır. Bir yandan kapitalisti malına karşı vuku bulabilecek herhangi bir zarardan koruduğu gibi, öte yandan herkes için eşiklik ve adalet hayalini de yaratmaya çalışır. Burjuvazinin peşinde koştuğu demokratik oy hakkı da bunun gibi sınıf kavgasında kulandılğı bir silâhtır. Bu sistem, arazi sahiplerinin arta kalan kuvvetlerini gasbetme peşinde olduğu gibi proletaryası da mevcut bütün meselelerin esas itibariyle politik olduğuna inandırmaya çalışarak aldatma yolundadır. Sınıf kavgası ilkesi, dünya tarihini ulusal mücadele veya prensiplerin çarpışması gibi teatral görünüşlerden sıyırarak, asıl maddî bünyesini ortaya koyarak aydınlatmaktadır. Marx'ın dünya tarihi, iktisadi menfaatı muharrik esas telâkki ederek dünya tarihinin içyüzünü göstermektir.

Tarih ve politikayı bu şekilde «görmek» yalnız Marx'a has birşey değildir. Politika ve o günlerin tarihinde «menfaata» tanınmış

olan büyük rol, Marx zamanındaki liberalizmin başlıca prensiplerinden biriydi. Politika demek, maddi menfaatlarını artırmak isteyen sınıflar arasındaki kavga demekti. Örneğin İngiltere'de 1830 ile 1840'larda Whig'lerle Tory'ler arasındaki politik çatışmalar, tarımsal ve endüstriyel menfaatlar arasındaki yarışma etrafında dönen bir mücadele olarak tefsir olunabilir. Her ne kadar liberal iktisatçılar, doktrinlerinde «menfaatlar ahengini» temin ve muhafaza ve devlet politikasına rehberlik edebilecek bir doktrin görmüşlerse de, kuramlarının doğru olmasının onların kabul edilmelerini sağlamaya yeteceğini, veya müktesep haklar arasındaki bir çatışmanın — tıpkı cehalet gibi — kamu refahını baltalamıyacağını düşünmekten uzaktılar. Liberal görüş, daha o zamandan «şüphe götürür» bir tarih kuramı haline gelmiş ve bu hususa özellikle politika ve prensip mücadelesi arkasına saklanmış olan sınıfların maddi menfaatlarının varlığı sebep olmuştur.

Marx, bu şüpheyi tam bir katiyet haline çevirmiştir. Nitekim, örneğin, 1688 Devrimi *(Glorious Revolution),* esas itibariyle parlmantarizmin meşruti despotizme zaferi olmayıp, burjuvazi hâkimiyetinin bir habercisidir. Bunun gibi borsa ve kapitalizmin diğer nüve kurumları da kısa bir süre sonra kurulacaktı. Marksist düşünceye göre tarihin bir sınıf mücadelesi olması fikri, bir bakıma liberal tarih yorumundan daha «tarihîdir». Liberal görüşe göre tarih, 16. ve 17. yüzyıllara kadar bir karanlık devresi olup ancak bu yüzyıllardan sonra bilimsellik insanlığı konu alan düşüncede kendini göstermeğe başlamıştır. Öte yandan, Marx'ta göre, sınıf mücadelesi, ilk çağdan beri sosyal sistem ile felsefenin ana ilkesi olmuştur; tarihin izlediği yol, sınıf mücadelesi prensibi ile bunun ekonomik sonuçlarını takip ettiğimiz takdirde daima bir manâ ifade eder. Buna göre, Orta Çağ, münhasıran bir karanlık ve cehalet çağı değildir: bu çağdaki sosyal ve dini fikirler, söz konusu devredeki belli başlı üretim tarzı ve mülkiyet sistemi açısından pekâlâ anlaşılabilir şeylerdir. Marksist tarih anlayışı ve araştırma metotları birçok tarihçi üzerinde tesir icra etmiştir. Bunlardan bazıları, Marksizmden şu veya bu şekilde yararlanmış olduklarını adeta haysiyetlerine dokunulmuş gibi büyük bir kesinlikle reddederler.

Kapitalizmdeki sınıf kavgası, üretim araçlarının sahipleriyle proletaryayı karşı karşıya getirir. Marx gibi çağındaki sosyal realiteyi tam manasıyla idrak edebilen bir insan için manzaranın bundan çok daha muğlak olacağından şüphe edilemez. 1840 ve 1850 lerde Fransa, Almanya ve İngiltere'deki sınıf mücadeleleri, hem

diğer sınıfların mevcudiyetini hem de iki ana sınıf arasındaki büyük farkları ortaya çıkarmıştır. Feodalitenin ayrı bir sınıf özelliği arzetmekte ve bir başka açıdan küçük burjuvazinin bir parçasını teşkil etmekteydiler. Burjuvaziye gelince, bu sınıf hem maliye hem endüstri çevreleri mensuplarından mydana gelmekteydi.

Marx'a toplumda birbirinden farklı birçok sınıf bulunduğunu görmeden geçtiği için tarizde bulunulamaz. Gerçekten siyasi hayatta birçok sınıflar ve alt-sınıflar vardı ve bunlardan bir kısmına iktidarı ele geçirmek için dayanılmaktaydı, hepsi de hedef olarak iktidarı almışlardı. Oysa sınıf kavgasının özü ve gerçekteki şekli çok daha basitti. Ortada gerçekten hesaba katılması gereken yalnız iki sınıf, kapitalistler ve proletarya vardı. Öteki sınıf ve alt sınıflar, kapitalizm oyununda gittikçe daha ufak rollere çıkmaktaydılar. Er veya geç kulisteki odalarına çekilecek ve sahneyi iki büyük hasıma bırakacaklardı. Sosyal tabakalaşmaya insan topluluklarının geçici arzu ve intisaplarından çok tarihin icapları, yni üretici kuvvetler sebep oldukç ortada yalnız iki sınıf kalacaktır. Gerçekten sınıf denilebilecek bir bunlar vardır. Kapitalizm toprak asillerini yok etmektedir, köylüleri de yok edecektir..

Marx'ın, sınıf kavgası, sınıf kavgasının özellikleri ve bu kavgadaki taraflar hakkındaki sözleri, onun ekonomik varsayımları akılda tutulmadıkça anlaşılamaz. Marx ta, çağının bütün tarih felsefecileri gibi tarihin daima mükemmel bir şekilde işlediği ve karşısına çıkan meseleleri daima çözdüğü varsayımını incelemiştir. Marx hiç bir zaman ne ileri bir kapitalizmdeki köylü sorunuyla ne de merkezi bir satış şebekesinin mahalle bakkalının yerini alabilip alamıyacağı gibi meselelerle karşı karşıya kalmamıştır. Gerçekten onun liberal çağdaşlarınınkinden çok daha derin toplumsal görüşlerini ve şayanı dikkat sosyal kavrayışını bozan, gene kendi tahlil kabiliyeti, toplumun gözlemlenebilir eğilimlerinin tam manasıyla gelişip gerçekleşmesi *gerektiği* hakkındaki inancıdır! Tarih, kendisini tam manasıyla anlamaya cesaret edenleri cezalandırmayı sever — bu, Marx'ın sapık bir cehalet taraftarlığı olarak tavsif edeceği bir sözdür.

Sınıf mücadelesinin son safhasında karşılaşacak oln iki sosyal sınıfın birbirinden çok farklı özellikleri vardır. Kapitalist sınıf her an sayıca azalmakta, istismara maruz sınıf olan proletaryaysa gittikçe kalabalıklaşmaktadır. Kapitalist vetirenin icapları, bir yandan kapitalistlerin proletaryayla aralarındaki bazı ortak menfaatlarını farketmesini sağlarken bir yandan da onları sonucu inti-

har olan rekabete zorlar. Kapitalizm-endüstri vetiresi, işçileri ortak menfaatlarının gerçekleşmesi ve sınıf dayanışması için her an biraz daha birleştirmektedir. Oysa köylüler dağınıklıkları, yaşayış tarzlarındaki özellikler dolayısıyla hiç bir zaman gerçek dayanışmayı ve gerçek bir menfaat ve his birliğini gerçekleştiremezler ve bundan dolayı marjinal ekonomik önemleri bir yana bırakılırsa hiç bir zaman gerçek bir sınıf teşkil etmezler. İşçilerse bunun aksine iş şartları dolayısıyla disiplin altına girmişler, aynı mahrumiyetler içinde kıvrandıklarını hissedebilecekleri ve kapitalizmin sosyalizme yol açan icaplarını yerine getirebilecekleri büyük iskân merkezlerinde bir araya getirilmişlerdir. Bir yandan kapitalist sistem ve sanayi sistemi gelişirken öte yandan onlarla birlikte sınıf şuuru da gerçekleşir.

Nasıl sınıf hissiyatının gelişmesi kavramının ve bunun niteliğinin ilk endüstrileşme günlerindeki olaylardan çıktığını ve nasıl bunun bu olayı olgun kapitalizm şartları altında izah etmek zorunda kalmış olan sonraki Marksistleri bazı zorluklarla karşı karşıya bırakmış olduğunu ilerde göreceğiz. Şimdilik kavramın bazı ilginç telmihlerini ele alabiliriz. Bu kavram sosyalizme son derece yatkındır. Bu kavram son derece rasyonalist bir kavramdır. İşçi sınıfı sınıf mücadelesine ne pahasına olursa olsun girişmeleri gerektiğine inanmaktan ulusal ve dini sloganlarla alıkonamıyacaktır. Maceracı ve gericilerin planına proletaryanın yalnız *Lumpenproletariat* adı verilen köksüz ve dejenere kısmı boyun eğebilir. İşçilerin büyük çoğunluğu tarihî durumu ve tarihî ödevi idrak edecektir. İşçi sınıfı, görüşünün dayanakları bakımından Hegelcidir. Proletarya geleceğinde insanlığın kaderini taşıyan evrensel sınıf olup Rousseau'nun genel iradesi ile Hegel'in Devletinin bir paralelidir. Bireyliğin fabrika işçiliğinin kaçınılmaz ve önlenmez bir sonucu olan kaybı, işçinin *yabanlaşması,* Hegelci «olumsuzun olumsuzlanması» formülündeki şekil içinde sosyalizmde bireyliğin tam bir şekilde ortaya çıkmasının tohumlarını taşır. Daha açık bir ifadeyle fabrika sistemi işçiyi kaçınılmaz bir şekilde tahakküm altında tutar ve gene kaçınılmaz bir şekilde sınıf duygusuna yol açar. Savımızın izlediği yol, kapitalizm — fabrika sistemi — sınıf şuurudur, bu üçlünün her bir teriminin daha yakından incelenmesi Marksizmin cazibesinin nitelik ve şartlarını aydınlatacaktır.

Sınıf ve sınıf kavgası doktrinlerinin Marksist sistem çerçevesinde bazı umulmadık anlamları vardır. Burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf kavgasını ele alalım. Proletarya, mücadele ve si-

yasi eylemiyle, kapitalizmde kaçınılamayan bir eğilim olan işçi istismarının artmasına karşı koyar. Gene doktrinin icaplarına göre sınıf mücadelesi, sistem şahikasına çıkıp yerini başka bir sisteme bırakmaya hazır hale gelmeden, veya proletarya iktidarı burjuvaziden zorla alabilecek duruma girmeden kapitalizmin el ve ayaklarını bağlayamaz. Sistemi paralize edebilecek olan gerilla şeklinde sınıf kavgası, *mahallî* mücadele denilen şey, — çelişik bir şekilde ruhunda bulunsa bile — Marksizmin mantığında yoktur: işçi, toplumun maddi şartları sosyalizme geçişe elverişli hale gelinceye kadar nefret ettiği fabrika sistemine alışmak ve istismara tahammül etmek zorundadır. Yüzyıl geriden bakınca Rus ve Çin komünistlerinin bu son önermenin mantığını nasıl can evinden yakalamış olduklarını görüp takdir etmek mümkündür.

İlk Marksizmde işçi sınıfı mistiği, mütevazi maddi şartların fazilete sevkedicilik derecesine yükseltilişi yoktur. İşçilerden kahramanlık yapmaları istenmemekte, beklenmemekteydi. Onlardan istenen ve beklenen rasyonel olmaları, sınıf bilincine ulaşmalarıydı. Marx için daha sonraları ortaya çıkan sendikalizmin hissî fısıltılarından daha tatsız hiç bir şey olamazdı. (Terime Weber'in verdiği anlamda) ideal Marksist işçi şaşılacak derecede duygusuz bir yaratıktır. Bu işçinin ne vatanı ne de gerçek aile hayatı vardır; onun hayattaki ana hedefi içinde bulunduğu şartları islah etmek değildir; o, kapitalist düzenin bütününü yıkmayı hedef edinmiştir.

Haksızlığa uğramanın ve istismara konu olmanın sebep olduğu hisler, bu işçiyi doğrudan doğruya tahakküm faillerine (fabrika ve işveren), karşı harekete geçmek gerektiğine inandıramaz; kapitalizm ve kapitalist devlete karşı *plânlı* bir mücadeleye inandırabilir. Siyasi yazı ve söylevlerinde Marx, beliğ ve heyecanlı çağrılarda bulunursa da gene onun işçi ve sınıf kavgası hakkındaki kuramının ana doktrini mantığı itibariyle son derece rasyonaldir. İlk bakışta etkiliyor görünseler bile insanın ihtiras ve cömertliği tarih olaylarını hiç bir zaman etkileyemezler. İktisadi tekâmülü kendisine bağlı olan insanlık dramından ayırmak mümkün değildir, ama ihtilal eyleminde iktisat kanunlarını bilmemek olmaz. Marksizmde, proletaryanın siyasi ve ihtilalci eylemlerle tarihin kanunlarından kurtulabileceği, yani kapitalizm iyice yerleşmeden iktidarı ele geçirerek fabrika sisteminin zorluk ve mahrumiyetlerinden kurtulabileceği faraziyesini bulan insanlar Marksizmi şöyle bir okumuş demektir.

Sınıf mücadelesi fikri, menfaatların çatıştığı her durumda,

rasyonel bir şekilde örgütlenmiş toplumda «gizli bir elin» fert ve sınıf menfaatlarıyla genel refah arasında ahenk sağladığına inanan liberallerin kolaycı iyimserliklerini yalanlamaya yarar. Marx'ın görünmeyen eli, son gelişme safhalarındaki sınıfsız topluma kadar, birbiri arkasından gelen bütün uygarlıkları gelişmelerinin her safhasında başka bir sınıf kavgasıyla karşı karşıya bırakan gözler önündeki istihsal kuvvetleridir.

Marx'a göre sosyal meselenin merkezi olarak ferdi almak, liberalizmin başka bir iki yüzlülüğüdür. Bunlar olsa olsa proletaryayı kandırmak için devletin vermiş olduğu tavizciklerdir. kapitalist düzende maruz bulunduğu hayat şartları içinde işçi için bir değer taşımazlar. Bu, Marksizm için çok büyük tarihî önem taşıyan insan haklarını hakir görme tavrı, endüstri devriminin en kötü günlerinin havasını taşır : günde 12-14 saat çalışan, karısı ve körpe evladını gayrınizamî bir şekilde sanayide çalışmaya gönderen proletarya mensubu için «İnsan hakları beyannamesi» gerçekten çok önemli görünmüyordu. Sınıf mücadelesi, hukuku, bürokrasisi ve ideolojisiyle birlikte kapitalist devlete karşı kesin güvensizlik doktrini olmuştu. Bu güvensizliğin ve karşı koymanın şiddeti ve Marx'la Engels'in burjuva devletinin sosyal refah sağlayan en ufak bir tarafını dahi kabul etmemeleri, Marksizmin devlete devlet olmak sıfatından dolayı karşı çıktığını düşünmek gibi bir optik hatasına yol açmıştır. Bu yanılma, ihtilalci Marksistlere, bir an için merkezi devletin ve zaruri bir cüzünü teşkil ettiği kapitalizmin tarihî vetirenin kaçınılmaz bir parçası olduğunu unutarak anarşistlerin bütün inancı ve ifade tarzlarıyla devleti suçlamak imkânını vermiştir.

Kapitalist devletin bir nitelik değişmesine uğraması — tıpkı işçilerdeki sınıf bilincinin sınıf kavgasından daha başka şeylere doğru yönelmesi gibi — ilk Marksistlerin kabul edemiyecekleri bir şeydir. Paris Komünü hareketinin bastırılması hakkında Marx şunları yazmıştı: «Burjuva düzenin adalet ve uygarlığı, bu düzendeki köle ve esirler efendilerine karşı ayaklandıkları zaman en korkunç renkleriyle ortaya çıkar. O zaman bu uygarlık kılık değiştirmiş vahşet ve kanunsuz intikam şeklinde görünür.»[7] Devletin kanuna bağlılık, parlamantarizm ve sosyal reformculuk yemleri, bir hayal ve umut kırıklığından ibarettir. Marx ve Engels, sosyalizme istisnai şartlar altında barışçı yollarla gidilebileceğini kabul ederlerse de bunu nadiren ve zorla yaparlar. Onların kuramı, temelleri, ken-

(7) «The Civil War in France» **Capital and Other Writings**, op. cit, sh. 421.

dilerine güvenen fabrika sahiplerinin âciz işçilerle çatıştığı, devletin polis kuvvetleri ve herkes kendine güvensin felsefesiyle patronları desteklediği zamanlarda olan bir kuramdır. Marksizmdeki sınıf kavgası kaziyesi de tıpkı marksist iktisat gibi tam gelişmiş kapitalizmin gerçeklerine — kuvvetli sendikalar, sosyal refah kanunları, parlamanter sosyalizm — pek uymaz.

Demek oluyor ki Marksizmin geri kalan kısımlarından da çok endüstrileşmenin ilk zamanlarındaki hissiyat ve olaylarla hem ahenk bir kuramla karşı karşıya bulunuyoruz. Sınıf kavgası Marksizmin tuzu biberi, onun en etkin ihtilalçi tarafıdır. Tarihi ve psikolojik bir kavram olarak son derece büyük bir basitleştirmeden başka birşey değildir. Bir basitleştirmedir ama bir dehanın basitleştirmesidir. Sınıf kavgası formülü, büyük bir tarih ânının ruh haletinin özünü kavramakta — temel ekonomide büyük bir devrim — ve bir tarih kanunu halinde genellemektedir. O tarihlerdeki tüm proletaryanın çok büyük bir kısmını teşkil eden Batı Avrupalı siyasi bilinç sahibi işçi gruplarının şikâyeti mucip hallerini ortaya koymakta; bu halde, bütün işçi sınıfının dünyanın her tarafındaki uyanışının sebebini ve işaretini görmektedir. İşçinin endüstrileşmeye karşı gösterdiği *ilk* tepki olan memnunsuzluk hissi, işçinin makina, işveren ve işverenin arkasındaki devlet karşısında aciz durumda olması, Marx tarafından işçinin endüstrileşmeye karşı gösterdiği genel tipik tepkiler olarak kabul edilmiştir. Endüstrinin gelişme vetiresi içinde değişen, işçinin acz duygusunun sınıf bilincine yol açması, sınıf bilincinin de onu sınıf kavgasına ve sosyalizme sevketmesidir. Marx'ın işçisi tarihî işçidir, fakat sınaî ve siyasî gelişmenin belirli bir döneminin tarihî işçisi.

Marx'ın, geçiş dönemi işçisinin psikolojisini yorumlarken bile akılcı bir tarafgirliği vardır. İşçinin kapitalist düzene muhalefeti, bu düzenin kanunlarına, fabrikalarına ve hükümetine, *hepsine* karşı tam bir muhalefettir. Fakat işçideki bu ihtilal bilinci, onu daha sonraları fabrika sistemiyle devleti kabul edeceği bir sistem olan Marksist sosyalizme sevkedecek, değişiklik kapitalizmin ilgasından ibaret kalacaktır. İşçinin ihtilalci protestosu niçin kapitalizmin olduğu kadar endüstrileşmenin de, kapitalist devletin olduğu kadar sosyalist devletin de reddi gibi başka kanallara akmasın? Marx, işçiler eninde sonunda anarşist protestolarını ve memnunsuzluklarını ince bir tarih felsefesi haline çevireceklerdir diye düşünürken ençok akılcı iyimserliğin çocuğudur. Ona kalırsa işçiler kendilerini mülkiyetten, sosyal mevkiden ve iktisadi güvenlikten yoksun bıra-

kan endüstrileşmenin ve modern hayatın nihai etkileri bakımından hayırhah olduklarını, fakat kapitalizmin onları tahakküm aracı haline getirdiğini anlıyacaklardır. Proletaryanın hissettiği zincirler kapitalizmin zincirleridir. İşçiler arasındaki farkı anlıyacaklarmıdır? Şayet bunu anlarlarsa gene kapitalizmi yıkmakla bir «dünya kazanacaklarını» hissedecekler mi?

SOSYALİZM

Sosyalizmin daha iyi dünyası kapitalizmin eski dünyasından ne kadar daha iyi olacaktır? Marx ve Engels'in, kuram ve eleştirilerinin tazammun ettiği yeni dünya hakkında söyleyecek pek az şeyleri vardır. Kapitalizmin niteliğini örnekleyen tarihi veriler ve gözlemler ne kadar bolsa sosyalizm hakkında söyledikleri o kadar azdır; sosyalist toplumun genel niteliği hakkında özdeyişimsi birkaç söz, sosyalist partiler için programdan birkaç madde, Paris Komünü gibi ihtilalllerle çağdaş sosyalist hareketlere dair tesadüfi atıflar ve hepsi bu kadar... 1880 yıllarının Marksist olmayan dünyasına Marksist akideyi anlatmak işi başlıca Engels'e düşmüştü. Engels yazılarını herkesin anlıyacağı bir şekilde ve çekici bir tarzda yazmış; bu da, büyük yoldaşı Marx'tan çok onu Marksizmi halka indirmeye uğraşanların gözdesi yapmıştı. Ana sorunlar hakkındaki düşünceleri, şüphesiz uzun bir süre Marx'ınkilerle birlikte gelişmişti. Engels'te hem bir doğrudan doğruya en önemli teorik sorunlara yönelme yerine bunların etrafında dolanma hem de belirli bir sathi zraafet düşkünlüğü vardır. 1895'te öldüğü zaman Marksist akide artık donmuş, parlamantarizmde sosyalistin rolü, kapitalizmden sosyalizme geçiş ve bizzat sosyalistin niteliği gibi hayatî sorunlar revizyonist Marksistlerle ortodoks Marksistlerin arasında çatışma konusu olarak kalmıştı. Bu çatışma, mütemadiyen metinlerin yardımına başvurulduğu halde Marksist savın, sosyalizmin aktüel sorunlarına dokunduğu zamanki esrarlı ve müphem niteliğini gösterir.

Zahiri esrar, insan dikkatini, iktisadi görüş açısından sosyalist safhanın kapitalizmden kesin bir kopmayı temsil ettiği gibi Marksizmin ihtilalci sözleriyle dağıtmazsa zail olur. Bu sözlerin tam aksine, sosyalizmin iktidara geldiği zaman görevi toplumdaki istihsal kuvvetlerinin tam gerçekleştirilmesidir. İstihsal araçları üzerindeki özel mülkiyet ve kâr saiki kaldırılmış olsa da, devlet, özel kapitalistlerin üzerine düşen «daha ileri bir toplumun tek ger-

çek temelini teşkil eden maddi şartları» yaratmak işini üzerine alır. Doktrinin icapları, bunu yaparken devletin pek te kapitalistten farklı davranmamasını gerektirir: örneğin o da işçinin fazla emeğine fazla-değer şeklinde el koyacak ve bunu yeni yatırımlarda kullanacaktır. Marx ve Engels'in ilk en ihtilalci yazılarından en son faaliyetlerine kadar hiç bir yerde, toplumun tam maddi bolluk — bundan ne kastediliyorsa — sağlanıncaya kadar kapitalizme has çalışma ve üretim teşkilâtından vazgeçileceğini gösteren bir işaret yoktur. Öyleyse sosyalizm denen bu şey nedir? *Sosyalizm, kapitalistlerin bulunmadığı kapitalizmden başka birşey değildir.* Sosyalizm hakkında tasvirlere lüzum yoktur. Sosyalizm, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılmasının (aklileştirilmesinin) dışında kapitalizmin ana özelliklerini devam ettirmekte ve yoğunlaştırmaktadır. Bolşevikler ve bilhassa Stalin, sosyalizmi devlet kapitalizmine çevirdikleri iddiasıyla suçlandırılmışlardır. Stalinizmin Marksizmde bütün ihtilalci ve anarşist ifadeler altında sosyalizm kavramını devlet kapitalizmi olarak anlamasının sorumluluğunu Marx ve Engels'e yüklememize lüzum yoktur.

Marx ve Engels *Komünist Beyannamesi*'ni yazdıkları zaman çok gençtiler. Gençlikten gelen kabadayılıklarını («komünizm daha şimdiden bütün Avrupa devletleri tarafından başlı başına bir kuvvet olarak kabul edilmiştir» - s. 320 - 1848 Avrupası için saçma bir söz.) ve daha da belirli olan *burjuvaları hayran bırakma* (épater les bourjouis) teşebbüslerini inkâr edememişlerdir. 1848 Avrupasında oradan buradan mantar gibi çıkan ihtilal beyannamelerinin tipik bir özelliği olan bu acıklı hale rağmen bu beyannamede gene de soğuk bir ihtar vardır :

Proletarya, siyasi üstünlüğünü sırasıyla bütün sermayeyi burjuvaların ellerinden almak, bütün üretim araçlarını devletin ve yönetici bir sınıf gibi örgütlenen proletaryanın ellerinde merkezleştirmek ve bütün istihsal güçlerini en çabuk şekilde artırmak için kullanılacaktır (sayfa (342).

Marx ve Engels, hayatlarının en ihtilalci anlarında bile, işçileri fabrika sisteminin ayak değirmeninden kurtarmayı, sanayie gittikçe artan üretim ve birikimden başka bir görev yüklemeyi düşünmemişlerdir. Marksizmde işçinin ihtilalden hemen sonra hayat standardının yükseleceğini ummasına imkân veren birşey yoktur. Doktrin de, sosyalizm yerleştikten sonra işçiye iş şartları üzerinde daha geniş bir kontrol elde etme umudu vermemektedir. Devlet,

fabrikaları işletecektir; sosyalist devlet te en az kapitalist devlet kadar üretim ve prodüktivitenin artışıyla ilgilidir. İşçi denetimi, endüstri demokrasisi ve kârı işçilerin paylaşması gibi tedbirler, Marksizmde 19 uncu yüzyılın ilk yıllarında yaşamış bir kapitalistin göstereceği ilgiden fazlasını bulamaz. İşçi, mülkiyete el koyanın mülkiyetine el konacağından ve kazanç saikiyle birlikte işsizlik ve buhranların da yok olacağından emin olabilir. Fakat işçi gene fabrika disiplinine uyruktur. Sosyalizm herkesin çalışmasını ister fakat herkesin eşit ücret alması fikrine yanaşmaz. Teknoloji ve prodüktiviteye çok önem verilmesi, fiiliyatta Marksist sosyalizmde kazanç ve ücretlerde önemli eşitsizlikler olacağına delâlet eder. Birçok proleterin ihtilal eylemine girişmesi, kendilerine Marksizmin icapları bu şekilde anlatılırsa nasıl beklenebilir?

Marksizmin icaplarıyla Sovyetler Birliğinin gelişmesinin bazı özellikleri arasında tam bir münasebet olsa bile Marksizmde Stalinizmin bir suretini görmek gibi fahiş ve tarihe aykırı bir eğilimden kaçınmalıyız. Nasıl Marx'ın ihtilalci iyimserliği ekonomik determinizmiyle ihtilalci eylemi arasında bir köprü kurmaktaysa ve onun proletaryanın yakın gelecekteki bir ihtilâli hazırlayan siyasi eylemi ile iktisadi kuvvetleri aynı anda birlikte görmesini sağlıyorsa, tıpkı bunun gibi onun rasyonalist ve demokratik inancı da, onun, kapitalizmin belli başlı özelliklerinden bazılarını devam ettiren bir «işçi» devletini tasavvur etmesini sağlar. Kapitalist düzede işçiler, disiplin ve tekdüzeliği ile fabrika sisteminden nefret ederler. Kapitalizm bir defa ortadan kalktı mı sosyalizmde işçiler gene bu sistemin gerekliliğini şu veya bu şekilde idrak ve tasvip edeceklerdir. İşçiler, bürokrasi ve polisiyle merkezî burjuva devletten nefret ederler, fakat gene de sosyalizmde devletin iktidarını kabul edecek ve artıracaklardır. Filhakika Marx, işçi sosyalizminde bir «perhiz» teorisi ortaya atmaktadır. Şöyle ki işçiler iktidara geldikleri zaman bir sonraki adım olan komünizmin maddi temellerini kurmak için zaferlerinin el altındaki meyvalarından faydalanmamağa hazırdırlar.

Bir işçi devleti olması gibi yeter bir sebepten dolayı sosyalizmin merkezî devletiyle burjuva devlet arasında kesin farkların bulunacağı kanaatı, yüzyılın bir ürünü olan Marx'ın rasyonalist imanında meknuzdu. Hem Marx hem Engels 1871 Paris Kömün'ü hakkındaki düşüncelerini söylerlerken onun demokratik özelliğini, bürokrasi ve polisi «yerle bir edişini» ve yargı görevleri de dahil olmak üzere bütün kamu görevlerini seçime bağlamasını ve geri alı-

nabilir yapmalarını tasvip etmişlerdir. *Fransa'da İç Savaş,* zahiren, sosyalizmin hakimiyetinde Marksizmin devlet kapitalizmi ve eski kapitalist devlet anlamına geldiği ithamını yalanlamaktadır. Komün'ün kısa sürmüş olan kurumlarının ve demokratik içgüdülerinin eşitçi niteliğini övmektedir. Bununla birlikte, esas itibariyle o günlerin siyasî ihtiyaçlarını karşılamak için yazılmış olan bir risale, Marksist sistemin bariz gereklerini değiştirmez. Marx, Paris işçilerinin kendiliğinden doğan demokrasisini sonra tasvip etmiştir. Fakat eğer, devam etseydi bu demokrosinin endüstri sistemini merkezileştirmesi, anarşist şekillerini terketmesi ve yeniden kendini üretime vermiş bir toplum yaratması beklenirdi. İşçilerin demokratik ve anarşist sloganlarla iktidarı ele geçirdikten sonra arzularıyla Marksizmi, yani merkezî endüstri, devlet ve kapitalizm disiplinini kabul edecekleri hakkındaki denenmiş inancı sebebiyle Marx hem demokrat hem Marksist olabilirdi.

Komün devam etse ve iktidarını artırsaydı, fakat bu onu başarısızlığa götürecek olan Blanqui ve Proudhon taraftarlarının ideoloji ve önderlikleri altında olsaydı, acaba Marx onun hakkında ne derdi? Marx, yeni düzenin ekonomik ön-şartlarını gerçekleştirmenin mutlak önceliğinin sosyalizm başarıya ulaştıktan sonra işçi için de o anda olduğu kadar aşikâr bir şekilde belireceği inancı içinde mesuttu. Anarşist sloganlarla iktidarı kazanan işçinin, kendisini «daha ileri bir toplumun tek gerçek temeli olan maddî şartların» yaratılması için gerekli tedbirlere boyun eğdirmek maksadıyla gelişmiş bir brokrasi, gizli polis ve gerçek demokrasinin — kısacası totaliterliğin — ilgasını talep edebilmesi ihtimalini göz önünde tutmamıştı.

Marx'ın sosyalist devlet ve sosyalist toplum tasavvuruna yaklaşabilmek için ele avuca gelir bir örnek kullanalım. Bu alandaki siyasî manzaranın *gerçekliğini* bir an için unutarak resmî nazariyeyi ve SSCB'nin anayasasını ele alalım. Bütün vatandaşların katıldığı bir demokrasi, kamu görevlilerinin serbestçe seçildiklerini ve bu görevlerin onlardan alınabildiğini görürüz. Ulusal self-determinasyon ve çok geniş bir mahallî muhtariyet görürüz. Bununla birlikte, bütün ilgili tarafların serbestçe beyan edilmiş çalışma rızalarıyla Rusya son derece merkezî ve plânlı bir ekonomiye sahiptir. Vatandaşlar, serbest iradeleriyle ve oy birliğiyle, hayat seviyelerinin derhal yükselmesinden ekonominin üretici kuvvetlerini hızlı bir şekilde kurabilmek uğruna vazgeçerler. Bu toplum, mariz içebakışa (introspection) ve edebiyatla güzel sanatlarda son derece

şahsî konulara ihtiyaç duymaz. Marjinal haller dışında polise ve baskıya ihtiyaç yoktur. Cürüm, nadiren karşılaşılsa bile sosyalizm öncesi toplumun uzak bir yansımasından başka birşey değildir. Sosyalist çalışma hayatında yaratıcı işbirliği herkese yayılmıştır; kimse, haksız bir ayrıcalığın veya insanın şahsiyetinin tam gelişmesini önleyen engellerin varlığını hissetmez. Sovyet propagandasının bu peri ülkesi, Marx'ın sosyalist hayat gerçeğinin olacağını hayal ettiği şeye muhtemelen yaklaşmaktadır. O herhalde resmî manzaranın bazı unsurlarını da tasvip etmezdi. Eşitlik taraftarı olmadığı halde, resmen ve memnunlukla kabul edilmiş olan ücret ve seviye farklarıyla üniforma ve resmî merasim farklarının sahası ve yaygınlığı karşısında her halde şaşırır kalırdı. Tam bir fikrî hoşgörü örneği olmadığı halde o, gene de resmen kabul edilmiş bir nazariyenin bilimsel tartışmaya son vermesini kaubl etmiyecek olan bir ondokuzuncu yüzyıl adamıydı. Fakat biz, Sovyetlerin kendi hayatlarına dair yaptıkları romantik portrenin Marx'ın tasavvuruna yaklaştığını ileri sürerken genellikle yanılmayız. Doktrinin mantığı Sovyet Rusya'da gerçekleşmiş, ancak, onun hemen yanıbaşındaki demokratik ve hümanist toplum rüyası sadece bir vitrin elbisesi yeri alabilmiştir.

Böyle bir şeyin vukubulmuş olması tarihin tuhaf bir alayıdır. Marksizm bilimsel sosyalizm olarak övünmekte ve bu iddia, katı, gerçekçi, başka marka sosyalizmlere işlemiş olan ahlâkçılık anlamsızlığına karşı olmak gibi istidlal edilebilecek bütün sonuçlarıyla birlikte ileri sürülmektedir. Marx'ın çağdaşı olan sosyalizm okuluna yönelen ihtilâlinden daha önemlidir. Kapitalizm, tarihî süreçin belirli bir parçasıdır. Önemli kapitalizm unsurları Marksizmin kan dolaşımına girmiştir. Oysa çağdaş sosyalizm okulları — Fourier, Proudhon ve Saint-Simon'un okulları — kapitalizm tarafından yaratılmış olan sefalet ve karışıklığın tâli belirtilerinden başka birşey olmadıkları gibi bizatihî büyük bir tarihî öneme ve ihtilâl değerine de sahip değildirler. Marx'ın bu değerlendirmelerinde son derece beşerî bir ideolojik rekabet yansıması vardır. Marx'la diğer sosyalist öncüler arasındaki şahsî münasebetler, şiddetli bir kibirin, fikrî hırsızlık ithamlarının ve katı ve hissî Alman akademisyeninin Proudhon'un yumuşak Galyalı tabiatı ve Bakunin'in islav düzensizliğiyle yüz yüze gelmesinin kısmen tuhaf kısmen acıklı hikâyesidir. Bu ve Marx'ın Lassalle'e karşı gösterdiği Yahudi aleyhtarı kabalık gibi buna bağlı hikâyeler, Marx'ın en büyük eksikliğinin diyalektik ve beşerî vasıfları olmasa bile teori ve şahsiyetindeki

mizah eksikliği olduğunu hisseden yazarların eline mükemmel bir malzeme vermiştir.

Bununla birlikte, Marx'ın diğer Sosyalist mezheplerle bunların resullerini eleştirmesinin ana sebepleri daha köklüdür. İlk olarak, «ütopyacı» sosyalistlerin ve diğerlerinin, işçi sınıfının içinde bulunduğu şartların, propaganda ve iyi niyetle, proletarya, gerçek sosyalizmi yalnız sınıf mücadelesinin ve toplumdaki üretici kuvvetlerin tam gelişmesinin sağlıyabileceğini henüz idrak etmeden düzelebileceği hakkındaki inançlarının tenkidi vardır. Örneğin, Marx *Gotha Programının Tenkidi* (1875) nde, programının Lassalle'cı ifade tarzı sebebiyle yeni doğmuş olan Alman Sosyal Demokrat Partisine hücum etmiştir. Tenkitlerinin çoğu önemsiz olup Marx'ın renkli çağdaşına karşı güttüğü intikamcılığın bir işaretidir. Fakat bu tenkitte, Alman sosyalistlerine, sosyalizmin sadece muğlâk sözler, müphem sosyal reform vaadlerinden ibaret olmadığını, sosyalist partinin takipçilerine temeli tarihî gelişme kanunlarında olan belirli bir siyasî ve ekonomik akideyi de öğretmesi gerektiğini anlatmak hususunda sarfedilmiş samimî bir gayret de vardır. İnsan, bir siyasî programda da olsa, sosyalist düzende sosyal gelirin topluluk ihtiyaçları, idare ve yeni yatırımlar için bir kısmı kesilmeden aralarında dağıtılacağını söyliyerek işçileri kandırmamalıdır. Ne de sosyalizmin tam eşitlik demek olduğunu ileri sürmelidir. Marx, sosyalist toplumun ilk basamaklarının önemli eşitsizlikler gerektireceğini öğretir. «Hiç bir hak, toplumun iktisadî yapısından ve ona bağlı olan kültürel gelişmeden yüksek olamaz».[8] Herkesin ihtiyacına göre ücret eşitliği (muğlak bir formül) bile sosyalizmin oldukça uzak bir üst seviyesi olan bu «maddî mal bolluğuyla ferdin tam gelişmesinin devletin ve iş bölümünün kaldırılmasına imkân vereceği ve bu ilkenin yerleşmesini sağlıyacağı komünizme bırakılmaktadır».[9] Anarşist eşitlik ve devletsizlik rüyasına yalnız tarihî süreçin en son durağı bırakılmaktadır.

Marksist politikayı *şöyle bir okuyuvermek* insanı, sosyalizmin inancına götürür. Kısalık ve derli topluluğuna rağmen *Tenkid* broşürünün komünizmin tahrik faaliyeti için okunmasının hiç bir zaman istenmemiş olmasında şaşılacak birşey yoktur.

Marx'ın başka marka sosyalizmlere karşı duyduğu «tiksinmenin» öteki sebebi önceki sebebin biraz değişik bir şekli olup, şudur:

(8) Karl Marx, **Critique of the Gotha Program**, New York, 1938, sh. 10.
(9) Ibid., sh. 10.

Marksizmin ihtilâlci çağırısı, oldukça farklı mantığına rağmen özü ve hitap ettiği iç güdüler bakımından birçok çağdaş sosyalist ve anarşist harekete ait çağrıların aynıdır. «Mülkiyet hırsızlıktır» sözü Marksizmin en etkin sloganı olduğu kadar Proudhon tarafından çıkarılmış bir slogandır da; fakat Marksist teori, hiç şüphe yok ki mülkiyetin daha başka bir şey olduğunu da öğretmektedir. Marx, daha da müstehzi olsaydı muakiplerine kendi propagandalarına pek fazla kapılmamalarını söylerdi. Gerçekten bir Marksistin ateşli ihtilâlciliği onu anarşizme sürükliyebilir, tıpkı sosyalizmin maddî ön-şartlarını mükemmel bir şekilde kavramasının onu kapitalizme sabırla tahammül etmeye sevketmesi gibi.

Bu iki unsuru en iyi şekilde birleştirme sırrı, üstadın muakiplerine zerketmek istediği bir şeydi. Komünistlerin kelimeleriyle şöylemek gerekirse, bir çocuk olarak Marksizm, hem «sağ» hem «sol» inhiraf çılığa karşı gösterdiği hassasiyetle soyunu belli etmiştir. Marx'a göre en büyük tehlike, Marksizmin salt ihtilâlci sosyalizmle, kapitalizme karşı alelâde muhalefet ve sade eski düzeni yıkma arzusuyla karıştırılmasından gelmiştir. En yakın ideolojik hısımlarına karşı duyduğu yoğun kızgınlık buradan gelmektedir.

Sosyalizmi ve komünizmi tasvir eden kelimeler hem müphem hem de bir vecd haline delâlet eden kelimelerdir. Kapitalizmin tahribinden veya çökmesinden sonra «proletaryanın ihtilâlci diktatörlüğü» gelecektir. Bu, Paris Kömünü gibi birşey mi olacaktır? Muhtemelen değil; çünkü, Marx'ın Komün'ün idaresi bittikten sonra yazdığı övgüye rağmen ona hakim olanlar esas itibariyle Proudhon ve Blanqui'nin taraftarlarıydı. Marx'ın kafasında muhtemelen Sovyetlerin gerçekte sahip olduklarını ileri sürdükleri sır gibi bir şey vardır. Fakat formül hiç şüphesiz bir çok yoruma elverecek kadar müphemdir. Marx'ın bütün üzerinde ısrar ettiği, sosyalizmde de endüstri sisteminin esas özelliklerinin muhafaza edilmesi gerektiğidir. Farzedelim ki «Proletaryanın ihtilâlci diktatörlüğünün — ki bu, burjuva demokrasisinin aksine geniş bir çoğunluğun küçük bir eski kapitalistler azınlığı üzerindeki hakimiyetini temsil ettiği için gerçekten bir demokrasi olarak tanımlanmıştır — nasıl bir demokrasi olabileceğini anlamak zordur. Acaba proletarya diktatörlüğü, kazanç eşitliğinin *hemen gerçekleşmesini* ve her sınaî teşebbüs üzerinde işçilerin kontrolünün veya fabrika disiplininin ilgasını istiyen siyasî partilerin kurulmasına iyi gözle bakacak mıdır?

Tarihî gelişmenin sonraki safhası olan komünizm, Marx ve Engels tarafından o kadar bulanık ifadelerle anlatılmıştır ki bu, onların komünizmle daha az ilgilendikleri hissini vermektedir. Komünizmin toplumdaki müstahsil kuvvetler en ileri, kapitalizm zincirlerinden kurtulmuş olan insan şahsiyeti en yüksek gelişme noktasına eriştikten sonra geleceğini söylemiştik. Marksistlerin, Fourier ve Saint-Simon'un cennetlerinin teferruatlı yapıları yerine, ihtiyaç aleminden hürriyete geçişe dair ve herşeyin tamamiyle gelişmesi hakkındaki özdeyişimsi ifadelerle yetinmeleri gerekmektedir. Marx'ın pratiklik hissi, ütopyalar kurmak gibi kolay bir işi istihfaf etmiştir. Önemli olan kapitalizmden sınaî mekanizmasını bozmadan kurtulmaktır. Gelecekteki komünizm, basit bir ifadeyle kapitalizm ne değilse odur; belki de sosyalizmin kapitalizme o kadar çok benzemek zorunda olmasının bir tesellisidir. O, her ihtilâlcide bulunan anarşiste verilmiş boş bir tavizdir: ne devlet ne de iş bölümünün bulunduğu harikulâde gelecek hayali idi.

Engels, *Anti-Dühring*'inin ünlü pasajında bazı eksik teferruatı tamamlamak istemiştir. Sosyalist düzende, maddî bollukla birlikte toplumun plânlama ve baskı altında tutma fonksiyonları tedricen azalır. İşler hafifler ve daha mahdut kaidelerle düzenlenir, devletin bir çok fonksiyonunun lüzumu kalmaz. Sonunda devlet ortadan kalkar. İnsan tabiatı esaslı bir şekilde değişmiştir. Marx ve Engels, yalnız şüpheci bir kimseye insanlar için pek faaliyet sahası bırakmaz görünen bu anarşist ve bireyci cennette Proudhon, Bakunin ve Fourier'yeyle buluşur; kavgalarının konusu olan devlet artık bir yana bırakılmıştır.

Sosyalizmin sınıfları mı, yoksa sınıflar arasındaki zıddiyeti mi ortadan kaldıracağı, sosyalizmden komünizme geçişten önce ne derece maddî zecrin gerekli olduğu gibi problemlere ciltler ayrılmıştır. Bu gibi bahisleri, hem görevleri olduğu için hem de daha pratik meselelerden yoruldukları zaman bir dinlenme vesilesi olarak Komünist liderlere ve onların felsefeci maiyetlerine bırakmak en iyisidir. Marx'ın teorisinde kelimenin teknik anlamıyla komünizmin önemi ihmal edilebilir çaptadır. Öte yandan, Marksist harekette Marksist sosyalizm tanımının ekseriya yanlışlıkla komünizm anlamına gelmiş olması olayının propaganda değeri çok büyük olmuştur.

Herhangi bir toplumun içinde bulunduğu iktisadî gelişme safhasıyla ihtilâl — yani iktidarın sosyalistler tarafından ele geçirilmesi — arasındaki münasebet haklı olarak teorik olduğu kadar

tatbikî marksizmin de en şaşırtıcı problemi olarak mütalâa edilmiştir. Genç Marx için mesele oldukça basitti; en ileri kapitalist memleketlerde (özellikle İngiltere'de) kapitalizm, gelişmesinin sonuna ermişti; bundan dolayı, burada meselenin ekonomik ve siyasî yönleri arasında çelişme yoktu. İngiltere'de demokratik bir ihtilâli, yani Chartist ihtilâli kısa bir zaman sonra sosyalist bir ihtilâl takip edecekti; Chartismin kuvvetli sosyalist yönleri bunu göstermekteydi. Marx'ın ihtilâlci iyimserliğiyle 1850 yıllarında Batı Avrupa kapitalizminin siyasî ve iktisadî gelişmenin zirvesine ulaştığını sanarak kapıldığı hayâl hayatının son otuz yılının tecrübelerine karşı koyamamıştır. Marx'ın bu konuda daha sonraları kastettiği fakat hiç bir zaman söyliyemediği, bir sosyalist ihtilâlle (yani ihtilâlci sosyalistlerin iktidarı ele geçirmeleri) *bir ekonomik sistem* olarak kapitalizmin sona ermesinin aynı zamana tesadüf etmesinin gerekmediğidir. Sosyalistler, kapitalizm gelişmesinin en yüksek noktasına erişmiş olmasa bile bir imkân bunu sağlarsa iktidarı ele geçirebilirler (geçirmelidirler). Filhakika bu husus, 1917'de Rusya'da Bolşeviklerin haklı olarak taktiklerinin hemen hemen tam bir kopyası olarak mütalâa ettikleri 1850'deki «Komünist Ligine Demeç» inde açıkça ön-görülmüştür.

Demeçin söylediğine göre, Almanya'da vuku bulacak bir demokratik ihtilâl komünistler tarafından kendi maksatları için kullanılmalı ve bir sosyalist ihtilâlin hareket noktası yapılmalıdır. Almanya, ekonomik gelişme safhası ne olursa olsun sosyalistler tarafından ele geçirilmelidir. Kapitalizm sosyalizme hazırlık görevini tamamiyle yerine getirmemişse sosyalist devlet ilk iş olarak kapitalizmin üzerine düşen bu görevi yerine getirmelidir. Bundan dolayı, eğer küçük çiftçinin mülkü muazzam kapitalist mülkler haline gelmemişse müstakil köylüye son darbeyi indirmesi gereken kapitalizmden çok sosyalizm olacaktır. Eğer tam devlet merkeziyetçiliği henüz gerçekleştirilmemişse, sosyalistlerin bu yönde baskı yapmaları ve bunu gerçekleştirmeleri lâzımdır. «Komünlerin hürriyeti, self-determinasyon v.s. gibi demokratik yavanlıklarla yanlış yönlere sapmaları gerekmez».[10] Marx, henüz sosyalizm için ham olan bir memlekette kapitalizmin yerine sosyalizmin yapması gereken başka işler de olduğunu — işçiyi fabrika disiplinine alıştırmak, işçinin endüstriyi kontrolü gibi meselelerde hayal kırıklığı yaratma-

(10) Karl Marx, «Adress to the Communist League», **A Handbook of Marxism**, New York, 1935, sh. 70.

mak için — söylemez, ki siyasî bir kitapta bunların atlanması anlaşılabilir. Gerçi Demeç, esas itibariyle işçilere burjuva demokratlarla birlikte eski rejimi devirdikten sonra yapacakları şeyler hakkında verilmiş bir taktik öğüttür; fakat aynı zamanda «ham kapitalizm'in» ölümünden sonra sosyalistlerin almaları gereken tedbirleri de ihtiva etmektedir. İhtilâlci Marx, kapitalizmin ihtiyarlıktan ölmesini bekleyemez; fakat iktisadî determinizme inanan Marx, kapitalizmin tarihî ödevlerinin, hattâ sosyalizm gerçekleştikten sonra bile yerine getirilmesi gerektiğini bilir. Her biri hem bir ekonomik hem de siyasî bir anlam taşıyan birçok terimin — kapitalizm, sosyalizm, komünizm — hasıl ettiği göz boyayıcı terim bolluğu, eleştiriciyi veya doktrinin bendesini hiddetlendirebilir. Karışıklık, Marx'da iki tutarlı yön bulunduğunu hatırlarsak azalır. Bunlardan biri, statükoya — bu ister bir feodal, ister bir kapitalist, ister herhangi bir başka statüko olsun — karşı olan bir ihtilâlcinin; öteki maddî gelişmenin hiç bir *siyasî* ihtilâlcinin etkiliyemiyeceği değişmez kanunlarına inanan bir insanın yönelişidir. Önceleri, 1840 yılları Avrupa'sında hem öyle hem böyle olmak kolaydı; sonraları gittikçe zorlaştı. Marx'ın takipçilerine, onunla Engels'in yetişme yıllarını geçirdikleri dünyadan tamamen farklı bir dünyada teorinin mantığıyla ihtilâlci heyecanını uzaklaştırmak düştü.

Zamanın şartları da sosyalizm ve ihtilâl teorisinin bazı talî özelliklerini zarurî kıldı. Tahakküm altındaki ulusların kaynaşmasına şahit olmaya başlıyan bir çağa milliyetçilik gene de geçici bir olay olarak göründü. İngiliz, Fransız ve Alman işçilerinin siyasî ziyniyet sahibi küçük kesimi de tıpkı bu ülkedeki orta sınıf demokratları gibi uluslararası bir yönelişe sahipti. Polonya ve Macarların mutlakiyetin zulmüne karşı mücadeleleri Batılı aydın tarafından kendi mücadelesi telâkki edilirse ilerde kapitalizme karşı yapılacak mücadele dar ulusal sınırlar içinde kalabilir miydi? Millî mesele de aslında ekonomik ve siyasî tahakkümün bir aksinden başka birşey değildi. Bu tahakkümün ortadan kalkmasıyla birlikte mülkiyetçilik gittikçe yayılan endüstrileşme ağının zarurî bir sonucu olan enternasyonalizmle ikmal edilecekti. Endüstrileşmenin işçileri sosyalist yapan gerekleri onlara aşırı milliyetçi olmayı yasaklar. Bunun sonucu olarak proletaryanın ödevleri ve tabii eğilimleri, özellikleri bakımından beynelmileldirler; ortak zincirlerin bağları, din ve milliyetin tesadüfî zincirlerinin bağlarından sonsuz derecede daha kuvvetlidir. 1870 Fransa-Prusya savaşından sonraki gelişmeler tarafından pek desteklenmemiş olmakla birlikte bu iyimserlik hiç bir

zaman bir yana bırakılmamıştır. Ve, belli başlı marksist harekette kötü bir şekilde hırpalanmış olarak Marksizmde aydınların tabiata hakim olmanın kendiliğinden adaletsizlik ve müsamahasızlığa son vereceğine inandıkları zamanların bir hatırası olarak mevcut olmakta devam etmektedir.

Orijinal Marksist savın açıklanması bu savdaki ana fikrî kaziyenin tekrarıyla kapanmalıdır: Tarih, çözemiyeceği hiç bir meseleye yol açmadan muntazam bir şekilde işler. Marx zamanındaki gözlenebilir ekonomik kuvvetler, sosyal sistemde başka bir devre ait bir ekonomik olayın gizlenebileceği kuytu köşe ve yarıklar bırakmadan mantıkî sonuçlarına tam bir şekilde ulaşmaktadırlar. Aynı şekilde birey bilincinde de endüstrileşmeden önceki topluma ait refleks ve işgüdüler kalmasına müsaade edilmiyecektir. Birçok Marksist neslinin çağdaş gerçeği uydurmak zorunda kaldıkları Marksist dünya işte böyledir.

III. MARKSİZMİN KAYNAKLARI VE DİNAMİKLERİ

Bir kuramı ayrıntılarına inerek tartışmak ne kadar mantıksız olursa olsun Marksizm konusunda bazı özel sebepler, bunu gerekli kılmaktadır. Marksizmin ana kaynaklarına inmek onun çağrışını açıklamak demektir. Eğer Marksist sistem bize bir bütün olarak insanların zihin ve heyecanlarını kendisine doğrudan doğruya çekebilmek için fazla büyük, ezici ve muğlak görünüyorsa, cevabı, bazı cüzlerinin özelliğinde aramak gerekir. Pareto'dan Schumpeter'e kadar Marksizme dostça bakmıyan tenkitçiler, «bu kadar mantıksız, bu kadar kasvetli» bir doktrinin çekici oluşunu, onu din alanına sokarak açıklamak istemişlerdir. Aydını eğlendiren karışık bir teoloji, kitleleri harekete geçirmek için en ilkel heyecanları uyandırmak: Marksizmin, felsefi ve ekonomik sisteminin cilâsı altındaki özü işte budur. Buna rağmen, bizce mesele, yine de hallolmamıştır. Niçin Marksizm de ideoloji maskesi altında gizlenen rakip dinlerden biri değil? Büyük tarihî olayların sebeplerini, insanın akla uygun olmayan davranışlarına ve aldanma eğilimlerine bağlamak, açıklamayı bu yolda arayan yazarların sözlerinin gerisindeki kaziyelerinden başka bir şeyi izah etmez.

Marksizmin sürekli etkisinin kaynağı insanın sosyal değişme karşısındaki tepkilerinin aynı kalma özelliğinde aranmalıdır. Bu tepkiler, bundan kastedilen mânaya göre, aklî veya gayrî aklî olabilir; fakat daima bazı zamanlarda bazı şartlar içinde insanın endüstrileşmeye mukabelesinde bu tepkilerin izleri görülür.

Marksizmin çocukluğu ve hattâ doğum öncesi şartları, onun olgun bir doktrin ve tam gelişmiş bir siyasî hareket haline geldikten sonra yaşıyacağı hayatın izahını sağlar, Marksizmin kaynaklarının tarihi onun cazibesinin bir izahıdır.

ENDÜSTRİLEŞME

Ekonomik kuramlar ve ihtilâlci gürlemeler ortasında Marx'ın şu kaziyesi hiç beklenilmediği için okuyucuyu şaşırtabilir: «Tarımın imalât sanayii ile mecz edilmesi; şehirle köy arasındaki ayırı-

mın nüfusun memleket sathına daha yeknesak bir şekilde dağıtılması yoluyla tedricen ortadan kaldırılması.»[1] Bu bir sosyalizm kaziyesidir ve yıl 1848 dir. Günümüzün okuru hayrete düşecektir. Söz konusu olan ne bir atom harbi korkusu ne de çekilmez trafik güçlükleri ve iaşe problemleri yaratan muazzam bir şehir manzarası karşısında ileri sürülen çaredir. Bu plânın hedef güttüğü son derece ziraî Almanya, ziraatin hakim olduğu Fransa ve (hâttâ) endüstrinin ekonomisinin oldukça geniş ziraî karekterini henüz bozamamış olduğu İngiltere gibi en «ileri memleketler» bile 1848 de bizim görüş açımızdan son derece basit bir manzara arzetmekteydi. İhtilâl umutlarını şehir proletaryasına bağlayan bir sosyalist, şehirlerin büyümesi karşısında niçin ihtiraz kayıtları beyan etsin? Ayrıca şehir uygarlığından duyulan korkuları, Marx'ın *Manifesto*da tuttuğu tarafı açıkça belli ederek «köy hayatının bönlüğü» diye adlandırdığı köy uygarlığına karşı duyulan samimi bir nefret dengeler. Şehirlerdeki sefalet ve alçalış, köydeki ilkellik ve uyuşukluk Marx ve Engels'te sık sık rastlanan temalardır. Şehirle köy arasındaki ayrılık ortadan kalkmadan ne sosyalizm tam mânasiyle yerleşebilir, ne de komünizm gelişmeye başlıyabilir. Niçin?

Marksizmin cazibesinin kaynakları ve itici kuvvetleri olan menfaat ve heyecanların hepsini anlatmak için uzun bir cevap gereklidir. Marksizmin *konusu* sanayileşmedir, eşitlik değildir. Kapitalizm aleyhtarlığı bile, yıkıcılığı ve umutlarıyla sanayileşme olayına karşı gösterdiği büyük ilgi yanında ikinci derecede kalır. Şehir, modern endüstri uygarlığının sembolü ve gerçeğidir. İş tesadüfleri ve hayatlarını endüstri ve hizmetler alanında kazanmak zorunluluğundan başka birşeyin birbirine bağlamadığı insanları bir araya toplar. O, makine çağının yabanlaşma ve ruhsuzlaşmasının görünen bir kanıtıdır. Fakat yine de ona ihtiyaç vardır; çünkü o olmazsa ne sanayi ne de kültür alanında ilerleme olur. Çok sayıda insanı bir araya getirmesi; proletaryayı arkadaşça olmayan bir içli dışlılığa zorlaması; yüzbinlerce insanın görebildiği zenginlik ve fakirlik, suç ve zengin ayrıcalıklı kimsenin otorite tarafından himaye edilmesi arasındaki tezatlar sınıf mücadelesinde alınacak derslerdir.

Öte yandan, köy alemi, bir düzenlilik ve sosyal elastikiyet hayali arzeder. Henüz köydeki köklerini kaybetmemiş olan şehir pro-

(1) Manifesto, sh. 343.

letaryası için köy bir zamanlar istikrarlı bir hayat ve sosyal mevki sahibi olduğu, otorite sisteminin, gelenekselliği sebebiyle daha az mütehakkim göründüğü yerdir. Köyün sükûnunu bozan ve onun Manchester veya Lyons'a gitmesine sebep olan siyasî ve iktisadî kuvvetler bile ziraî hayatın tabii mekanizmasından kopmuş, bir dereceye kadar şehir mahsulü şeylerdir. Marksizm endüstri öncesi ziraî hayata karşı küçümsemeden başka bir şey duymaz. Endüstri çağında köyler sosyal uyuşukluk ve batıl alışkanlık mahalleri; köylü ise, alışılmamış sıkıntı ve zorlamalarla harekete getirilmedikçe dayanıklı bir yük hayvanı, irticanın elinde potansiyel bir alettir. Fakat Marksizm, proletaryanın gerçekleşmesini beklediği «tabii», istikrarlı ve eşitçi bir ziraî toplum hayalindeki gibi bir hayat idealine karşı en büyük saygıyı duyar. Marksizme göre, bu idealde yalnız geçici bir halinden şikâyet ve bunun sonucu olarak yakın geçmişin fazlasıyla idealize edilmiş bir nakli değil, aynı zamanda proleter psikolojisinin değişmeyen bir unsuru da yer alır. Bu ideal, bir iktisadî sıkıntı ve intibak döneminin, yeni bir değerler sistemi tutununca ve iktisadî durum düzelince geçecek veya değişecek olan hislerin aksinden ibaret değildir. Basit bir toplum ve endüstsiz bir hayat özlemi, işçinin değişme amiline, yani kapitaliste karşı değişmez muhalefetinin ve ihtilâlci hissiyatın sabit kaynağıdır. Öyleyse sosyalizm, proletaryanın rüyasındaki şehirin — modern endüstri — sağladığından daha istikrarlı, daha az aceleci ve daha vâkur bir hayata karşı duyulan iştiyakı çekip çıkarmak demek olmalıdır. Fakat o aynı zamanda ütopyacı taraflarının, köylü ve zanaatkârın karanlık ve kaba geçmişinin idealleştirilmesinin, makina uygarlığı ve onun sonuçları olan şehirle devleti reddetmekle geçmişin yeniden canlandırılabileceği hayalinin inkârı demek olmalıdır. Modern endüstri hayatının geriliminden kurtulmuş küçük ziraî topluluk düşündeki insan vekar ve eşitliği idealini, modern endüstri kuvvetlerinin en yüksek gelişme noktasına erişmesinden başka birşey sağlayamaz.

Sosyalizmin yerleşmesinden önce birçok değişiklik ve karışmalara uğraması gerekli olan ve birbiriyle çatışan iki hayat tarzı — ne biri ne de öteki bizatihî mükemmel ve modern hayatın gereklerine tam mânâsıyla uygundur —: şehir ve köy. Marksizmin mesajı işte budur. Marx, yeşil tarlalar ortasında model fabrika manzaralarına ve endüstrileşme rengi taşımayan kendine yeterli küçük toplumlar kurmak rüyalarının heyecanına ka-

pılmıştır. Bir sentezde beliren iki zıd taraf gibi Hegelci bir ifadenin gerisinde, endüstrinin doğuşuyla keskin bir tezata düşürülmüş olan iki hayat, iki düşünce tarzının uzlaşmazlığı gibi derin bir sezgi vardır. Bu hayat ve düşünce tarzlarının birincisi, eski geleneklere dayanan ve maddî ilerleme değilse bile bir miktar iktisadî ve sosyal güvenlik sağlayan eski ziraî düzen; ikincisi, tek sabit vasfı değişme, üretim kuvvetlerinde daimî ihtilâl ve halk kitlesi için istikrarsızlık, iktisadî güvensizlik demek olan yeni endüstri düzenidir. Biri «tabii» ve uzun süreden beri tatbik edilmiş ve alışılmış bir düzen olarak görünür. Öteki ise, gerekli kıldığı (ve sık sık değiştirdiği) yeni alışkanlık, kavram ve hünerlerin çeşitliliği sebebiyle şaşırtıcı görünmektedir. Marksizmi meydana getiren ve formüllerini hayatla dolduran çatışma işte budur. Proletaryayı meydana getiren kökünden kopmuş köylü ve zanaatkâr, değişme ve huzurluksuz kuvvetlerini şahıslandırmaya çalışır. Marksizm sezgi yoluyla, geriye gidildikçe daha istikrarlı, daha sabit görünen — ki gerçeğe uygun değildir — bir dünyanın tahribini izah eden ve bunun günahını paylaştıran bir formüle ulaşmıştır. Bundan dolayı, geçmişin basitlik ve istikrarlılığıyla bertaraf edilmesi mümkün olmayan teknolojik gelişmenin uzlaştırılması teklif edilmektedir. Marksizmin sancaklarında yazılı «tarımın imalât ve sanayi ile uzlaştırılması» ve «şehirle köy arasındaki ayrılığın giderek ortadan kaldırılması» sözlerinin gerçek anlamı bunlardan anlaşılmaktadır.

Marksizmin önemli uygulayıcılarından birisi, problemi biraz fazla basite indirilmiş olmakla birlikte daha somut bir şekilde yeniden vaz etmişti. Stalin şöyle yazmıştı :

Şehirle köy, endüstri ile tarım arasındaki tezadın kaldırılması problemi Marx ve Engels'in çok önce vaz etmiş oldukları bilinen bir ploblemdir. Bu tezadın iktisadî temeli, köyün şehir tarafından istismar edilmesinde; kapitalizmde sanayi, ticaret ve kredi sisteminin gelişme sürecinden dolayı asıl köy halkının yıkıntıya uğramasında ve mülklerini kaybetmesindedir. Böylece, kapitalist düzende göze çarpan şehir ve köy ziddiyetine bir menfaat ziddiyeti gözüyle bakılabilir. Köü âleminde, şehir ve genellikle «şehir halkına» karşı bir temele dayanan düşmanca bir tavır doğmuştur.[2]

Çatışmanın anlamına nüfuz edebilmek için bu önermeyi bazı bakımlardan değiştirebiliriz. Birçok başkaları dururken Stalin'in

(2) **Economic Problems of Socialism in the U.R.S.S., Current Digest of the Soviet Press: Current Soviet Policies'de** mehaz olarak gösterilmiş. Editör Leo Gruliow, New York, 1953, I, 4-5.

müşahade etmiş olduğu gibi, ister kapitalizm ister başka bir sistem tarafından gerçekleştirilmiş olsun «endüstri, ticaret ve kredi sisteminin» gelişmesi — kısacası endüstrileşme — infialin sebebidir. Buna bağlı olarak, «şehre ve şehir halkına karşı düşmanca tavır takınmak, endüstrileşme sırasında yalnız köylülerin bir özelliği değildir; bu infial «şehir halkının» büyük kısmı, yani proletarya tarafından belki daha da keskin bir şekilde duyulur. Bu infial, endüstri ordusunun ilk dalgalarını teşkil eden mülksüz köylü, zanaatkâr ve işsiz işçiler arasındaki temel ve insiyakî Marksizm şeklidir.

Endüstri aleyhtarı duygular Marksist heyecanın temelidir; tıpkı bu duyguların zıddı olan bilim ve tekniğe hayranlık ve bunların sonsuz imkânlarına güven duygularının Marksist mantığın temelleri olmaları gibi... Asıl özellikleri bakımından o ana kadar tarımcı ve gelenekçi olan bir toplumu endüstrileşmenin her sarsışında ortaya çıkan ilk duygu olmasaydı Marksizm ihtilâlci bir hareket olamazdı; çağdaşı olan sosyalist hareketlerden bir çoğu gibi modern hayatın önüne geçilemez kuvvetleriyle savaşarak kuvvetini harcıyacak, — bir ihtilâlle başarıya ulaşması gereken bir sistem bile olsa — işleyen bir sosyal sistem kuramıyacaktı.

Marksist hareketin beslendiği endüstri aleyhtarı duygular, bazen onun gelişmiş teorilerinin ana kucağını da teşkil ederler. İnsanların şikâyetleri, sonuna kadar gayrı şahsî «kuvvetlere» karşı duyulan infial şeklinde soyut ifadelerde kalmaz. Endüstrileşmenin yarattığı ızdırap, proletaryanın emeğini göklere çıkarmasında ve iktisadî ihtilâlin görünen âmili ve faydalanıcısı olan kapitaliste karşı düşmanlığında daha geliştirilmiş bir şikâyet şekline kavuşur.

Bu, o kuşağın münferit düşünürlerinin, Ricardo ekonomisinin âletleri ve Patric Calquhoun'un ücretlilerin ulusal gelirin dörtte birini aldıklarını tahmin ederken kullandığı miyar vasıtasiyle emeğin bütün verimi üzerinde hak doktrinleri olan ve Karl Marx'ın ilerde daha keskin diyalektik çizgilerle ifade edeceği bu değer teorilerini kurarken dayandıkları vasat işçi sınıfı kanaatının ve içgüdüsünün ham maddesi, sade sesiydi. (3)

Bu münasebet bu kadar basit olmadığı gibi Marx'ın dehası da, yalnız proletaryanın şikâyetlerinden daha derin teorik dayanakları süzüp çıkarmasında değil, fakat bu şikâyeti bir sistem haline ge-

(3) J. H. Clapham, **An Economic History of Modern Britain**, Cambridge, England, 1926, II, 477.

tirip işçilerin yakın amaçlarına tamamiyle zıt bir hedefle bir felsefenin hizmetine koşmasındadır. Endüstri aleyhtarlığı kapitalist aleyhtarlığı haline gelmekle tatbikî bir anlam kazanır. Endüstrileşen bir toplumda Marksizmin cazibesi, kapitalizmi yıkmak gibi bir *ara* amacın proletaryanın endüstrileşme karşısındaki işgüdüsel tepkisiyle uyuşmasına dayanır.

Endüstri aleyhtarlığı ve endüstrileşmeye karşı en aşırı güven Marksizmin iç içe geçen iki temasıdır. Bunlar o kadar sıkı bir şekilde birbirlerine bağlıdırlar ki ne birini ne de ötekini bütün muğlâklık ve yoğunluğuyla diğerinden ayırmak mümkündür. Doktrinin endüstri aleyhtarlığı, yoğunluk bakımından en şiddetli anarşist duygularla birleşir ve onları aşar. Bilim ve endüstri yoluyla ilerlemeye karşı derin inancı, bazen endüstri ve serbest piyasa mekanizmasının lûtufkâr etkileri hakkındaki en kontrolsüz liberal iyimserliği bile son derece sönük ve özsüz bırakır.

Marksizmin en faal iki cüzünün etrafında döndükleri olayı daha tam olarak anlatmak zaruridir. Olayın içinde geçtiği çevre Batı Avrupa'da 19. yüzyılın ilk yarısıdır. Endüstrileşme olayı söz konusu oldu mu zihnimizde fabrikalar, demiryolları, kanallar v.s. canlandırırız. Yahut da daha soyut terimlerle sermaye birikimi ve büyüme hızı düşünürüz. Arkada en az yüz yılık alışkanlık ve endüstri toplumuna has teknikler bırakmış olan son derece endüstrileşmiş bir toplumda yaşadığımız için bu vetirenin bütün karmaşıklığını ve ifade ettiği şeyi idrak etmemiz çok güçtür. En uygar toplumlardan bazılarında, Güney'in bazı kısımlarında olduğu gibi, henüz bu vetirenin devam ettiği bölgeler ve insan grupları bulunması bir şey değiştirmez. İnsanın iktisadî değişmeye intibakı problemini, yeni toplumun tam bir şekilde işleyişini takip edecek ve hatta ondan da önce gerçekleşecek olan âdet ve değer değişikliği meselesini anlamak çok zordur.

O zamanın Batı Avrupa'sındaki endüstrileşme vetiresinde zemin, aydınlanma çağı ve uzun süreden beri olagelen ticarî gelişmelerle hazırlanmış olduğu halde, ilkel topluluklardaki — bugünün deyimiyle «az gelişmiş ülkeler» deki «Batılılaşma» sırasında göze çarpan şaşkınlığı, hayrete düşmeyi andıran tezahürlere rastlandı. «Kabilesinden kopma» terimi, hem iktisadî ve hem hukukî güçlüklerini mülkünden ve bir pamuk fabrikasındaki kuvvetinden alan bir İngiliz ve İrlanda köylüsünün durumuna uygulanmak için belki fazladır, fakat bu durumun ve bu işçinin durumuna karşı göster-

diği tepkinin oldukça uygun bir tasviri olarak kabul edilebilir. Değişme karşısındaki hayret, değişmenin iktisadî ve siyasî sebeplerinin birbirine karıştırılması ve yerleşik inançlar üzerindeki yıkıcı etkisi her iki halde de mevcuttur. Yirminci yüzyılda endüstrileşme, görüldüğü gibi plânlı bir şekilde hazırlanmış ve derhal ortaya çıkacak olan anarşist ve yıkıcı etkileri önlemek için çeşitli tedbirlerle (sosyal güvenlik gibi) desteklenmiş olarak gerçekleşmektedir. Oysa, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa'nın şanssız bir durumu vardı. Kimse, herkesten de çok endüstri işçilerinin asıl büyük çoğunluğu, ekonominin başına gelenlerin neler olduğunu kesinlikle bilmiyordu. İngiltere nüfusunun endüstri ihtilâli sırası arttığını gösteren resmî istatistiklerin doğruluğundan şüphe eden ve nüfusun aslında azalmakta olduğunu ileri süren — nüfusun tarihte ençok arttığı devirde böyle birşey! — sesler, o devirde oldukça geç yükseldi. Daha ciddi bir tartışma endüstrileşmenin devam etmesinde ve tarımın zarara uğramasında iktisadî yıkıntının en güvenilir yolunu görenlerle ticaret ve fabrika imalâtını tek kurtuluş yolu olarak görenleri ikiye ayırdı. Filozofların maddi refahın artışında felâket alâmetleri görmek gibi şaşılacak bir eğiliminden yeni çağın en ateşli savunucularından birçoğu bile kaçınmadılar. Makinalaşmanın geniş bir işsizliğe yol açması ve tabiî kaynakların tükenmesi korkusu, esasen, devrin en keskin zekâları üzerinde kasvetli bir etki yaratmıştı. Bütün bunlar olup biterken alelâde cahil işçi, kendisinin ve çevresinin başına gelenlerdeki açık ilerleme işaretlerini nasıl görebilirdi?

Endüstrileşme herşeyden önce makinaya intibak demektir. Bu intibak fabrika sistemi şeklinde olur ve endüstrinin en ilkel halinde bile işçiden istediği belirli hünerlere ilâveten iş bölümü ve endüstri disiplini gibi iki temel gereği vardır. Marx'a ait «iş gücünün yabanlaşması» fikrinin sosyal temelini ve çıktığı hissi bulmak için daha fazla devam etmemize lüzum yoktur. İşçi değerin bütününü yarattığını hissetsin veya etmesin fabrikada çalışmanın tek-düzelik ve disiplininin baskısını duyacaktır. İnsanların endüstri şartlarına alışmış olması, kıyas kabul etmeyecek kadar daha iyi iş şartları ve mukayese edilemiyecek kadar yüksek hayat standartları gibi öğeler, en ileri endüstri memleketlerinde işçiler arasındaki bu duyguları silmemişse nasıl olur da fabrika şartları, bunlara alışık olmayan ve fabrika hayatını en ilkel ve alçaltıcı şartlar altında yaşamak zorunda olanları çarpmaz. Marx, endüstrileşmenin ilk safhalarındaki işçi sefaletinin en kötü örneklerini tasvir etmek için

fabrika müfettişlerinin raporlarına başvurmuştur. Oysa, ifratlar hakkındaki her hangi bir tartışma, endüstri hayatına geçmenin gerektiğinden daha ağır şartlar *olmasa dahi* yaratacağı genel şokun idrakini donuklaştırır.

İşgücü göçü ve bunun endüstrileşmeyle ilgisi hakkında bir İngiliz tarihçisi şunları yazmıştı :

Disiplinli ve tahammüllü bir fabrika işçisi soyunun yaşadığı olgun bir endüstri bölgesinde doğmuş olan bir insan için, endüstri gelenek ve alışkanlıklarının iyice yerleşmiş olduğu bir yerde bile yapılsa bir fabrika toplumunun kasti bir şekilde yaratılmasındaki zorlukları tasavvur etmek çok güçtür. Bir veya iki kuşak sonra, her gün belirli iş saatleri boyunca faaliyetlerini fevkalâde kuvvetli makinaların hareketine uydurarak sıcak, nemli ve barakamsı yerlerde, yüzlerce insan bir arada çalışmak insanlar için çok tabii bir şey olur. Büyük bir savaştan, veya endüstrinin başka bir sebepten dolayı uzun bir süre durmasından sonra «işçiler» arasında bazı geçici rahatsızlıklar olur, fakat kısa bir süre sonra alışkanlık, alelâde hayat disiplininin bir parçası olarak kendi kendisini yerleştirir. (4)

Disiplinli ve tahammüllü işçi soyu yaratılıncaya kadar bu insanların, Marx'ın «yabanlaşma» diyerek anlatmağa çalıştığı şeyi kendilerine göre hissetmeleri ihtimal dışı olmadığı gibi endüstri aleyhtarı genel duyguların ihtilâlci protestolara elverişli zemin teşkil etmekten çıkması için bir veya iki kuşağın geçmesi gerekebilir.

Makinaya intibak yalnız işçinin fabrika hayatına alışması demek değildir. Bütün bir düşünce ve âdetler ağının öğrenilmesi ve benimsenmesi demektir. Geri bölgelerin giriştikleri batılılaşma denemelerinin herkes tarafından bilinen özelliklerinden birisi de bu bölge halkının yerel gelenek ve inançlarla herhangi bir şekilde çatıştığı takdirde en yararlı ve basit sıhhi ve bilimsel tedbirlere karşı koymaları olmuştur. Bilim ve akıl kıstasının kabulündeki zorluklarla insanın yerini makinanın alması üst üste gelmiştir; bu da, munzam karışıklık ve şaşkınlıklara yol açar ve nihayet endüstrileşmeye sevkedilmiş bir ziraî toplumda ekseriya ihtilâlci protesto sonucu doğurur. Bu noktada da modernleşme sürecine girmiş ilkel toplumların deneyleri yararlı olmaktadırlar. Eski batıl inançlar, ham milliyetçilik ve Batı siyasi fikirlerinin tahrif edilmiş yankıları yeniliğe umutsuz bir isyanda birbirine karışınca ihtilâlci hareketlerin belirmesi az olan birşey değildir. İşten çıkarılmış işçilerin en inanılmaz rivayetlerle makinaları tahrip ettikleri zamanki Luddite

(4) Arthur Radford, **Labour in England 1800-1850,** Manchester, 1926, sh. 18. (italik yazılar).

hareketi, yüzyılın ilk yirmi yılında Fransa'da başka yerlerde görülen benzer hareketler, çiçek aşısına karşı koymalar, esrarlı bir şekilde değişen hayat şartlarına karşı basit insanların başlangıç halindeki isyanlarının ilkel belirtilerinden başka bir şey değildir. İlerleme ve eğitim gayri medenî protestoları önleyebilir; fakat bu durumda endüstrileşme şoku, yarattığı tepki daha dolaylı ve ustalıklı bir hal alsa bile kaybolacak yerde daha da büyür.

Makina ve makinanın yarattığı sonuçların ötesinde, endüstri öncesi yaşayış tarzından endüstri yaşayışına geçişin en ince olmakla birlikte en önemli unsuru *mülkiyet* kavramına dayanır. Tarımsal bir toplum mülkiyet kavramı üzerine kurulmuştur. Kiracılık, serflik, bir komünde üyelik kavramı çok şey kaybettirse bile toprak bir mülktür. Zanaatkârın dükkânı ve ticaret aletleri de böyledir. Bir köylü ya da zanaatkârın mülkünün cinsi ve çokluğu sebebiyle sağladığı sosyal mevki, onun sosyal kişiliğinin bütün diğer yönlerinden çok daha önemlidir. Endüstrileşme sırasında mevki ile kişilik arasındaki bağlılığın başına gelenleri Marx, *Komünist Beyannamesinde* biraz büyütülmüş olarak dramatik bir şekilde şöyle anlatır:

Kendi kendini elde etmiş, kendi kendini hak etmiş, zor kazanılmış mülkiyet, Burjuva mülkiyetinden önce de var olan küçük köylü, küçük sanatkâr mülkiyeti mi demeksin? Öyleyse bu mülkiyeti ilga etmeğe lüzum yok, çünkü endüstrinin gelişmesi onu epeyce yıktı, hâlâ hergün yıkmakla meşgul. Yaşayan toplumumuzda, özel mülkiyet nüfusun onda dokuzu için çoktan beri ortadan kalkmış bulunuyor; azınlık, elindeki mülkiyeti bu onda dokuzda mülkiyetin olmayışına borçludur. (S. 335 - 337)

Bu vetire, Marksizmin üzüntüyle farketmiş olduğu gibi o kadar kendiliğinden ve zecri bir şekilde olmamıştır. Fakat endüstrileşmenin ihtilâlci duyguların en kuvvetli uyarıcılarından biri halini alan belli başlı özelliklerinden birisi gene de köylü ve küçük sanatkârların proleterleşirken «mülklerini» — bunun sonucu olarak da sosyal mevkilerini — kayıp etmeleridir. Bu insanların önceki hayatları veya babalarının hayatları ekonomik bakımdan marjinal bir hayat olabilir; belki de öyledir, üstelik yeni mevkileri maddi bir ilerlemeyi temsil edebilir. Fakat onlar, ne kadar kendilerini alçalmış hissetmemek ihtimali olursa olsun mülkeerini kaybetmiş olmaktan dolayı kendilerini fakirleşmiş hissedeceklerdir. Bir insanın mevkiinin hükmettiği mal ve hizmetlerin niceliğiyle ölçüldüğü olgun bir endüstri toplumunda, daha değişik maddi bakımdan daha tatmin edici bir hayata karşılık insanın geçimine birşey katamayan

ufacık bir mülkün verilmesinden meydana gelen sosyal memnunsuzluk anlaşılmaz görünecektir. Oysa işçilerin, işçi haline geldikleri için daha aşağı bir sınıfa düştükleri ve önceki hayat ve mevkilerinden yoksun kaldıkları hissini kaybetmeleri için bir veya iki kuşaktan daha çok zaman geçecektir.

Marksizmin, endüstrileşme ve kapitalizmin gerçek dinamikleri tarafından çözüleceğine bu kadar candan inandığı, Komünist Beyannamesi'nde bu kadar süratle baştan atılan küçük müstahsil, daha genel deyimiyle köylü sorunu, sosyalizmin ihtilâlci çekiciliğinin hem özü hem de karşılaştığı belli başlı engel olmuştur. Bunun için, sanayileşmenin ilk ve yoğun döneminde «şehrin» «köy» üzerindeki ihtilâlci baskısının ne kadar çok dal budak saldığına dikkat etmek yeter. Küçük çapta tarım ve el sanatlarını gittikçe daha az verimli ve uygulanabilir hale getiren ekonomik kuvvetler, fabrikalar için işçi yaratan araçlar, ilk bakışta çok büyük bir nüfus artışına yol açan bilim ve sağlığın ön şartları durumundadırlar. İktisadî kriz ve ihtilâlci hareketler, proletaryayı etkilemekle kalmaz, aynı zamanda bütün aleyhteki şartlara rağmen protelerleşmemek için mücadele eden köylü ve sanatkâra el atar. Yoğun sanayileşmenin başlangıçtaki etkisi işte böyledir ve Marksizm, sınıf mücadelesi ile kapitalizm hakkındaki hükümlerini bu temelden çıkarır.

Siyasî bakımdan sanayileşme devleti kabul etmek demektir. Merkezî ve kuvvetli bir devletin endüstrileşmenin zaruri şartlarından biri olması, Batı Avrupa'da endüstrileşmenin siyasi felsefesinin, devletin ekonomik faaliyetlere karışmaması ve bireylerin kesin bağımsızlığı demek olduğunu ileri süren liberalizm sayesinde gerçekleşmiş olması olayıyla çelişik bir durum gibi görünebilir. Bu noktada Marksizmin derin anlayışı, tarihî görünüşten ötesini göstermektedir. Bir anlık bir düşünme, laisez-faire devletinin laissez-faire'i yerleştirmek için ne kadar çok kanun yapmak zorunda kaldığını nasıl endüstri düzeninin siyasî ve hukukî ön-gereklerinin yerleşmesinden önce yerel özelliklerin, baba-erkil hukukun ve endüstriden önceki zamana ait göreneklerin kanunlarla kaldırılması gerektiğini gösterir. Rousseau, Genel İrade hakkında, Hegel, tarihin içinde Tanrının yürüyüşü demek olan Devlet hakkında eser verirlerken, en müstebit endüstri-öncesi devletinin bile yapamıyacağı birşey olan bütün topluma tek bir görünüş vermek ve âdetleri yerleştirmek için yeter kuvvette bir otoriteye karşı duyulan özlemi ifade etmekteydiler. Bir İngiliz liberalinin devlet hakkında tumturaklı söylevler vermeğe, lirik ifadeler kullanmağa ihtiyacı yoktu.

Liberal devlet, özellikle otuz ve kırk yıllarının İngiltere'sinde bugün bizim sosyal mühendislik diye isimlendirdiğimiz işe girişerek hemen hemen farkında olmadan sosyal ve ekonomik bir ihtilâlin hukukunu vazetmekteydi. Liberal sistem 1843 tarihli Yeni Fakir Kanununda olduğu gibi hukuki ifadelerine kavuşmaktaydı. Yalnız toprak aristokrasisinin özel ayrıcalıkları değil fakat iş uygarlığına engel olan kanun ve gelenek ağı da devlet tarafından temizlenmekteydi. Politika, ekonomik kuvvetlerin ve gittikçe önem kazanan ekonomik menfaatların emirlerini sadakatle yerine getirmekteydi.

En mekanik anlamda bile endüstrileşme bir tanzim çağı, bir tekdüzelik eğilimidir. Endüstriden önceki bir çoğda otorite, eşyanın tabii düzeninin bir parçası olduğu kadar ezici de gözükür. İdeal şekli içinde, din, aile, «mülkiyet» ve günlük hayat gibi daha aşağı düzenlerin şahsî dünyasına karışmaz. Hiçbir şey ideal şekil içinde kalmadığından otoritenin haşin zorlamalarının sebebiyet verdiği dinî ızdıraplar olur. Oysa endüstriden önceki herhangi bir toplum, genellikle hayal kırıcı bir ahenk ve sükûn manzarası gösterir; çünkü, bu toplumun tipik mensubunun — köylünün — ekonomik ve hukukî aczinden gelen tabii radikalizmine karşılık gene onun tabii muhafazakârlığı ve kendi hayat tarzına bağlılığı ile bu hayat tarzının sürekliliğine inancının olması bir denge yaratır. «Köy hayatının bönlüğü» bir defa endüstri hayatının hummalı faaliyetlerine ve taleplerine yol açınca siyasî otorite değişik bir ışık altında görünür. Önceki hayatın günlük akışını bozan kuvvetlerin gerisinde her nasılsa yer alan devlettir. Fabrika sahibinin ve yöneticisinin arkasında bulunan devlettir. Yiyecek maddelerinin ucuz mu pahalı mı olacağına karar verecek olan, isterse fakirlik ve işsizliği azaltabilecek olan devletin yöneticileridir. Her türlü hak ve menfaattan mahrum proleter için insan iradesinden daha üstün hiçbir ekonomik kanun yoktur. Siyasî iktidar eğer ekonomik hayatın bozulmasını tasvip etmişse, onu yeniden düzeltmeğe mecbur olduğu açıktır ve bunu yapmağı reddetmesi bunu istemediğinden başka bir anlam taşımaz.

Endüstrileşme şartlarının işçide yarattığı tabiî radikalizm havası içinde Marx'ın proletaryaya burjuva devletin istismarcı sınıfın icra komitesi olduğunu öğretmesi hemen hemen fuzulidir. Devlet, faaliyetleriyle de herhangi bir faaliyette bulunmamasıyla da polis ve kanun koyucu olarak düşman gibi görünmektedir. Teşhis belki de daha öteye de şâmildir. İster dinî ister siyasi olsun her çeşit otorite aslında iktisadi tazyik için bir perdedir. Proletaryanın

büyük kısmındaki içgüdüsel anarşizm, endüstriden önceki zamanların endüstri çağına, «köyün» «şehire» mirasıdır.

ENDÜSTRİ ALEYHTARLIĞI

James Boswell «insanlığın son derece dikkat çekici fikirleri olan aşağı kısmıyla konuşmaktan büyük zevk duymaktayım» diye yazmıştı.[5] Boswell'in zevki, aşağı tabakaların ilgi çekici fikirlerinin iki kuşak sonra toplumun en zarif kısmının mukadderatını etkileyecek hale geleceğini tahmin edebilseydi herhalde azalırdı. İngiliz ve Fransız proletaryasının büyük iktisadî değişme devresindeki düşüncelerinin neler olduğunu kesinlikle öğrenmemize imkân veren hiç bir sosyolojik araştırma yoktur. Hatıralardan, siyasi yazılardan ve hatta iptidaî ekonomik araştırmalardan yararlanmak mümkündür; fakat endüstrileşmenin etkisi hakkında elde edilen manzara gene de atasözündeki buzdağı gibi kalmaktadır: Kuramlar, istatistikler, siyasi ve sosyal hareketler halinde küçük bir kısmı görünmekte; fakat, büyük bir kısmı, yani insanların endüstrileşme tarafından etkilenen düşünce ve duyguları suyun altında kalmaktadır. İkincisi hakkında birinci kısmın tahliline dayanarak fikir yürütmek zorunda kalmaktayız. Oysa, bu gibi istidlâller, proletaryanın hisleri hakkındaki faraziyelerimizin küçük fakat çok etken bir azınlığın kanaatlarına dayandığını açıkça belirterek yapılmalıdır. Batıdaki tarihî ve ekonomik endüstrileşme edebiyatı, siyasi risalelerin ham heyecanlarını beslemektedir.

Sosyal tarihçi, pek bol çağdaş okuyucuya çocukları maden işçisi ve baca temizleyicisi olarak kullanmış olan o devrin ağza alınmaz fecaatlarını çizer. İktisat tarihçisi kendi ihtirazî kayıtlarını ileri sürer: Korkunç durumlar hakkındakin verilerin bolluğuna rağmen meselâ İngiltere'de 1820 ile 1850 arasında hayat seviyesinin önceki devreden daha düşük olduğuna ve Karl Marx'ın ve tarihçinin ileri sürdüğü gibi endüstrileşmenin en yoğun devresinin işçi için sürekli bir ızdırap devresi teşkil ettiğine hükmetmemeliyiz.[6] Hem sosyal tarihçi hem de iktisat tarihçisi kendi görüş açı-

(5) **Boswell's London Journal,** editör Frederick Pottle, New York, 1956, sh. 106.

(6) «Gene işçinin durumunun gittikçe fenalaştığı efsanesi People's Charter ile Great Exhibition arasındaki belirsiz bir tarihe doğru mecburen son buldu. 1820-21'de fiyatların düşmesinden sonra ücretlerin alış güçleri genellikle —tabiî ki herkesin ücretinin değil— Nopoleon savaşlarından önceki devreye göre

larından haklı olabilirler. Reel kazançlar artış halinde olabilir fakat gene de endüstri hayatındaki yenilik ve güvenlik eksikliği hayat seviyesinin düştüğü intibaını yaratabilir, işçiye endüstri süreçinin kendisini artan bir sefalete götürdüğü hissini verebilir.

Endüstrileşmeyle karşı karşıya gelen aşağı tabakaların «ilgi çekici düşüncelerinin» muhtevası, istatistiklerden ve çağdaş parlamento görüşmelerinden kolayca çıkmaz. Reformcu ve sistem yaratıcıların plânlardan da bütün açıklık ve tazeliğiyle çıkması mümkün değildir. Bu sonuncu kaynak, başlangıçta yeni bir dünyaya karşı gösterilen şaşkın ve içten bir tepki olan şeye lüzumundan fazla mantık ve nazariye katar. İşçi kitlelerinin doğuştan gelen radikalizminin niteliğini, endüstri karşısında duyulan kızgın şaşkınlığın ve gösterilen mukavemetin bir kısmını temsil eden ilk hareketlere bakarak anlamağa çalışmak en iyisidir. Bu hareketlerin kitleler üzerindeki cazibesi kısa sürmüştür; çünkü bunların teklif edecek ne iyi düşünülmüş reformları ne de hattâ ütopyaları vardı; yahutta talep ettikleri şey, o zamanın hakim siyasi ve ekonomik kuvvetleri tarafından açıkça düzen dışı edilmişti. Fakat bizzat protestosunun tutarsızlığı ve gördüğü geçici rağbet, en «sun'i» şekilde kurulmuş reform ve ihtilâl teorilerinin sürekli çekiciliklerini açıklamağa yardım etmektedir.

William Cobbett'in macerası iyi bir örnektir. Önceleri bir Tory, sonra bir Radikal, bir risale yazarı ve bir propagandacı olan Cobbett, büyük bir reformcu ve düşünür olmaktan çok on dokuzuncu yüzyılın ilk otuz yılında İngiliz politikasının renkli bir siması olarak tarihte yer alır. Francis Place'in adına olduğu gibi Cobbett'in adına bağlı hiç bir pratik reform yoktu. O, Robert Owen'in yaptığı gibi hiç bir özel sosyalist felsefe geliştirmemiştir. Üstelik, endüstri ihtilâline karşı mücadele etmiş, onun en kötü etkilerini hafifletmiş olanlar arasında Cobbett, Lord Ashley veya John Fielden'in yanına da yerleştirilemez. Cobbett bunlara rağmen o devrin

---

kesin bir şekilde daha yüksek olduğu vakıası geleneğe o kadar aykırıdır ki istatistikçilerin ücret ve fiyatlar hakkındaki çalışmalarını sosyal tarihçiler bilmedikleri için pek nadiren zikredilmiştir. Son zamanlarda bir ticaret grubunun servetiyle ilgili olarak yayınlanmış olan bir araştırmada gerileme geleneği metinde, bazı düzeltici rakamlar ek kısmında gösterilmiş fakat korrelasyon hiç bir yere konmamıştır. Bu sosyal ve ekonomik tarih çalışmalarının çoğunun sayılardan kaçınmasının sembolik bir misalidir.» J. H. Clapham, **An Economic History of Modern British**, Cambridge, England, 1930, I, vii.

sahnesinde çok etkili ve aşağı sınıfları cezbeden bir insandır. Cobbett'nin *Political Register*'ının altmış bin sattığı olmuştur — ki bu, o devir ölçüleriyle çok büyük bir satıştır. Cobbett'in gördüğü rağbetin sebebi, propagandacılık ve iftiracılık dehasının hakkı tanınmakla birlikte basit insanların ön-yargı ve şikâyetlerini doğru bir şekilde tasvir etmesinde aranmalıdır. Hem sağcı hem solcu radikalizmin dayanağı olan ön-yargı ve hislerin geniş ölçüde dile getirildiği yazılarında endüstri aleyhtarı radikalizm bütün yönleriyle göze çarpar.

Cobbett'in yazıları, bir Tory olduğu ilk zamanlardan bir Radikal olarak genel oy ilkesini benimsediği son zamanlara kadar, daima, «Eski İngiltere'yi yıkan kim?» veya daha doğrusu «alışkanlıkları bakımından dikkatli ve çalışkan; tabiatları bakımından serinkanlı, düşünceli ve hisli birtakım insanlar» olan küçük çiftçileri, bu en yararlı sosyal sınıfı yıkan ne? konusunda bir cinaî tahkikat görünüşünde olmuştur. 1802'de *Political Register*'in kurulduğu sırada suçlu görülenler, Tory müessesesinin düşmanları olanlar, yani siyasi reformcularla Napoleon'dur. Fakat kısa zamanda liste uzadı ve Tory'leri, paralı aylakları ve suistimalleriyle hükümet sistemini ve bizzat Kraliyet ailesini içine aldı. Cobbett, çok geçmeden görünüşteki değişme âmilerinin gerisinde ondokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde hakim duruma geçen endüstri ve malî sermaye dünyasını — bankerleri, borsa tellâllarını, zengin yahudileri ve fabrikatörleri — gördü. Aşırı muhafazakârlık ve aşırı milliyetçilikle radikalizm arasında gidip gelmeler; basit, faziletli ve hayatın bolluk içinde geçtiği ileri sürülen ziraî toplumun yıkılmasının hasıl ettiği düşünceye dayanmayan radikalizme has birşeydir. Cobbett'in yurttaşları arasında bulduğu rağbetin sırrı muhtemelen bu radikalizmdeydi. Eskisinin idealleştirilmesi — köye, küçük çiftçinin ahenkli hayatına, kırdaki aile hayatının faziletlerine karşı duyulan aşk; boğaların köpeklerle döğüştürülmesi ve yumruk kavgası gibi geleneksel sporların savunulması — de öyleydi. Çiftçilik, bahçecilik ve hayvancılık ta, en az köylük İngiltere'nin yüzünü değiştiren, onu yıkan yeni uygarlığın yakışıksız saldırıları kadar Cobbett'in dikkatini çekmiştir.

Faaliyetlerinin daha sonraki ve ilerlemiş devresinde, iki dünya arasındaki çatışma manzarası, bu basit manzara endüstrileşme ve onun siyasi ve sosyal yönleri hakkında bir ithamname halinde geliştirildi. Artık düşman, «insanların onda dokuzunun istihdam

edilmesini, hem de toprak işlerinde istihdam edilmelerini gerektiren» dünyanın tabii düzenine meydan okuyan makinadır.[8]

Cobbett, makinayı ve ona tekabül eden çiçek aşısı gibi modernlik belirtisi olayları istememektedir. Bilimin dal budak salması, halkın birçak bâtıl inancının tekrardan meydan okur gibi ortaya atılmasına yol açar (örneğin at kıllarının bazı hallerde canlı şey halini alabileceği inancı.)

Artık bir Radikal olan Cobbett, aynı hava içinde ulus çapında bir eğitim sistemi konusundaki her türlü tasarıya karşı çıkmıştır. Kısacası Cobbett'in radikalizmi, bir endüstri aleyhtarlığı çılgınlığı içinde ihtiraslı bir mücadele halini almıştır. Fakir ve istismar edilmiş insanlara karşı acıma hissi ve istismar edenlerle ayrıcalıklılara karşı kin yazılarından eksik olmamıştır; fakat onu harekete getiren kuvvet yeni düzene karşı duyduğu anlayışsız düşmanlıktır.

Cobbett'in radikallik devresi endüstrileşmenin hızlandığı ve Napoléon savaşlarından sonra sosyal meselelerin yoğunlaştığı zamana rastlar. Basit bir radikalizmle idealleştirilmiş bir geçmişe karşı duyulan hasretin nasıl kolayca bir siyasi radikalizm halini alabileceği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: «Şartların gelişmesi, tıpkı ihtilâlden hemen önce Fransa'daki gelişmedir... Orta sınıf, hızla aşağı sınıfların durumuna düşmektedir. Bu sınıflar arasındaki bir duygu ortaklığı... aristokrasinin korkması gereken şeydir.»[9] Önceleri idealize edilmiş olan toprak sahibi şimdi artık fabrikatör ve bankerden ancak bir derece daha iyi bir baskıcı halini almış ve ilk günlerin aşırı milliyetçiliği Fransa savaşlarının İngiliz yönetici sınıfları tarafından içerde reformları önlemek için çıkarıldığı görüşüne yerini bırakmıştır. Bir zamanlar Kralı «Fransa Kralına ünvanlarını bıraktığı» için tenkit eden Cobbett birçok başka radikalle birlikte, şimdi artık Waterloo zaferini İngiliz hürriyetleri için hazin bir yenilgi olarak telâkki ediyordu.

Sosyal infial ekseriya idarecilerin saiklerine karşı duyulan genel bir şüphe; sonra sosyal ve siyasi sisteme bir güvensizlik; ve nihayet sistemin istismar ve baskıyı maskelemekten başka bir varlık sebebi olmadığına dair kesin bir inanış halini alır. Cobbett'in İngiliz tarihinin son üç yüzyılın nasıl gerçekte bir sınıf mücadelesi

(7) The Autobiography of William Cobbett, London, 1948, sh. 179.
(8) **Ibid.**, sh. 218.
(9) **Rural Rides,** editör G. D. H. and Margaret Cole, London, 1930, II, 665.

tarihi olduğunu, Reformasyonun nasıl Borsa ve İngiltere Bankasının doğuşunu hazırladığını, ve «Glorious Revolution» 1688 Devriminin endüstri şehirlerine ve iki yüzlü iktisatçılara doğru gidişi hızlandırdığını tasvir etmesi bir zaruret olmuştu. Cobbett'in gözünde Malthus ve Ricardo'nun başlarında bulunduğu bu iki yüzlü iktisatçılar da, tıpkı «Jerry Bentham gibi bir züppe ve bencilin» önderliğindeki liberal reformcuların büyük kısmı gibi zengin takımının uşaklarıydı.

İnsanlar ve kurumlara karşı hiç bir ayırım yapmadan girişilen hücumun bir birleştirici teması vardı: İngiltere'yi bir endüstri toplumu haline getirmekle ilgili herşey ve herkese karşı düşmanlık. Cobbett, kendisi bir protestan olduğu halde, katolik kilisesini, fakirlere karşı şefkat ve müsamaha gösterilmesi gibi endüstri dışı faziletlerle ve mesut bir geçmiş olduğu ileri sürülen eski ziraî hayatla bir tutulduğu için övmeğe kadar gitmiştir. Son derece öfkeli bir kalemin bütün öfkesi, yeni toplum düzeninin gerektirdiği niteliklere sahip olan ve endüstrileşmeyle ticaretin ilerlemesi sayesinde zenginleştikleri görülen dinî ve etnik gruplara dönmüştür. Cobbett'in İngiliz sosyalizminin atalarından olduğunu ileri sürmek isteyenlerin onun yahudilere ve Quakers'lara karşı kullandığı ateşli dille karşılaşmaları bir hayli sıkıcıdır. Her iki grup hakkındaki şu müşahadesi ise oldukça ılımlı bir örnektir:

İstihlâk vergisi ve tefeciliğin başladığı âna kadar bu iğrenç mahlûklar İngiltere'de tanınmıyorlardı. Nasıl kurtlar kokmuş ette ürer; nasıl pisiler çürük koyun ciğerinde yaşarlarsa bunlar da tıpkı bunun gibi şu düzenbaz düzenin ürettikleri olarak görünüyorlardı. Bu rezil iğrenç mahlûklar çalışmak iddiasında değildirler; bütün konuşmaları alış verişe dairdir. Hükûmette onları prangaya vurduracak veya bir arabanın arkasında kamçılatacak kanunlar yapması beklenirken onları teşvik edememek, sayılarını arttıramamak endişesinde görünüyor.[10]

Metodist rahipler de daha iyi değillerdi. Fakirlere paylarına düşenle yetinmelerini tavsiye etmekteydiler.

Alfred Marshall, çok daha sonraki bir tarihte eserlerini yazarken öncü kapitalist müteşebbislerin zihnî özelliklerini tartışmak için ilk zamanlardaki liberalizmin dilini kullanmıştır. Bu müteşebbis, işin pratik tarafına eğilmek, yeni fikirlere karşı hassas ve açık olmak ve bir nisbet duygusuna sahip olmak zorundadır. Marshall bu hükme varmaktadır. Gene onun dilinde ifadesini bu-

(10) **Ibid.**, II, 512.

lan his, ilk liberallerin olduğu gibi bu büyük iktisatçının da çok tuttuğu bir saiktir: «Bunlar, yahudi ırkında bütün diğer ırklardan daha eski zamanlardan beri göze çarpan vasıflardır; fakat temelleri deniz korsanları tarafından atılmış olan şu sebatlı İngiliz karekterinde de hızla ve kuvvetle geliştiler.»[11]

Eski düzeni yıkıcı değerleri tecessüm ettiren gruplar konusunda endüstri taraftarlığı ve endüstri aleyhtarlığı karşıt kutuplarda yer alır. «Yahudi Sorununa Dair» de genç Marx, endüstri aleyhtarlığına meylinin bir delilini verir. Yahudi, burjuva toplumunun özünü ifade eder; o, kapitalist değerlerin taşıyıcısıdır. Marx'ta bir çeşit masoşist yahudi aleyhtarlığı bulmak veya teorilerini böyle bir şeyle izah etmek biraz ileri gitmek demek olur. Orijinal, fark gözetmeyen endüstri aleyhtarı radikalizm 19. yüzyılın ilk yarılarında Fransa ve İngiltere'de liberal çevrelerle iş çevrelerinin yahudi dostu olmasına ve yahudilerin siyasi ve sosyal esaretten kurtuluşları için öncülük etmelerine yol açan sebepten dolayı yahudi aleyhtarlığına meyilliydi. Soyut ilkelerin ve dinî mülâhazaların ötesinde ve üstündeki ayırım çizgisini, yahudinin ve İngiltere'de ayrılık çıkaran toplulukların sembolleştirdiği değerlerin ve uygarlığın kabulü ve reddi teşkil ediyordu. Cobbett'in dili endüstri aleyhtarı radikalizmin ısırıcı dilidir. Bu radikalizm sosyalizme imtisal ettirilebilseydi etnik düşmanlık unsuru ortadan kaldırılabilirdi. Yahutta radikalizm milliyetçi ve faşist özellikli bir ihtilâlci hareket tarafından yutulmuş olsaydı aynı unsur genişlemiş olabilirdi.

Sosyal ve ekonomik ilerlemeler kaydedildiğini kabul etmemekte inat göstermek muhafazakâr ve radikal insanın ortak özelliğidir. Cobbett'in endüstri hakim olunca nüfusun azalmağa yüz tuttuğunu önermesi, Marx'ın kapitalizmin işçinin hayat seviyesini düşürdüğü hakkındaki teşhisi neyse odur ve hatta ondan da ileridir. İngiltere nüfusunun Orta Çağ'da 1820'deki nüfustan daha fazla olması gerekir.

Nüfus çokluğu müsbet olaylarla ispatlanacak bir şey değildir; çünkü, eski devirlerdeki nüfus hakkında kayıtlar olmadığı gibi, bugün elimizdeki kayıtlar da oldukça yanlıştır; eğer bunlar yanlış olmasaydı İngiliz ulusunun son yirmi yılda nüfusuna *üçte bir* ilâve yapmış olduğu görülürdü. Kısacası, bizim modern kayıtlarımızın yanlış olduğunu tekrar tekrar *isbat ettim.*[12]

---

(11) **Industry and Trade, London, 1920, sh. 48.**

(12) William Cobbett, **A History of the Reformation in England and Ireland.**

Cobbett'in demografik ifşaatlarının bir benzeri de tarihî keşifleridir. James II. vicdanlı ve erkinlik sever bir kraldı; muhalifleriyse alçak kimselerdi. Tarihe ve iktisadî olaylara yazarın kendi açısından bakılmıştır. Bu hazır ve ham tarih felsefesi, tarihi Reform'dan itibaren materyalist eğilimlerin önem kazanmasının yol açtığı tebaanın suistimal ve aldatılmasının devam edegelen hikâyesi olarak gösterir. Bu duruma karşılık üzerinde düşünülmüş reformlar eksiktir. Tek çözüm yolu, geçmişin sağlam erdemlerine dönmek ve toprak sahibi sınıfı ulusun belkemiği olarak yeniden canlandırmak ve endüstrileşmeye dur demektir. Cobbett, siyasi reformları, yani genel oy ile her yıl yenilenen meclisi, pek az sahip olduğu demokratik ruhla değil, yukarı ve orta sınıfları kışkırtmak niyetiyle savunmuştur.

Bu büyük tahrikçi, zamanında yaşamış İngiliz reformcu ve politikacıları arasında başına buyruk, tarafgir fakat insanî vasıflara sahip eşsiz bir sima olarak görünür. Korkunç ön-yargılarını, bir yandan tarihî saçmalıklar yarattıran bir yandan da kendi kendine «tarih yazmak dediğin bu mudur?» diye sorduran bir mizah duygusu biraz olsun yumuşatmıştır. G. K. Chesterton ve G.D.H. Cole gibi siyasi felsefeleri bu kadar farklı insanları kendine çekmiş olması sözcülüğünü yaptığı içgüdü ve duyguların esrarlılığını gösterir. Cobbett, beğendikleri ve beğenmedikleriyle basit insanın «ilgi çekici düşüncelerinin» muhtevasını kendi devrindeki başka herkesten çok daha fazla açığa çıkarır. «Cobbett ve halk *aynı şeyleri duydular;* başarısının sırrı buydu.»[13]

Cobbett'in temsil ettiği ön-yargı, batıl inanç ve modern hayata karşı gözü kapalı muhalefet kör radikalizmin üreme alanından başka bir şey değildir. Haykırışlarında Cobbett'i bir endüstri muhalifinden başka birşey olarak da vasıflandırabilmeye yetecek sistemli nazariye yoktur; fakat Cobbett'in tepkisini, yani 1820'lerdeki basit vatandaşın endüstrileşme karşısındaki tepkisini isimlendirmek için bir kelime kullanır ve onun bilhassa bir anarşist olduğunu söylersek çok yanlış bir iş yapmış olmayız. Ekonomik değişme karşısında eğilmez bir muhafazakârlık, modern hayatın bilimsel ve örgütsel gereklerine intibak için gerekli temel araçların kaldırılıp atılmasından başka anarşist duygunun bir temeli var mıdır? Bu duygu, çoğu zaman eski ve artık uygulanamıyacak otorite şekillerine ve sosyal örgüte karşı gösterilen hürmetin arkasına gizlenir, fakat es-

(13) G. D. H. Cole, **The Life of William Cobbett,** London, 1947, sh. 269.

ki değerleri değişmiş olan sosyal ve ekonomik yapıya uydurma çareleri göstermez. Genel oy hakkı, genel bir eğitim sistemi olmadan ne sağlar? Ne kâğıt para ne de merkezî bir bankacılık sistemi bulunur, üstelik bir de endüstri ve teknoloji baltalanırsa işleri yolunda giden bir küçük çiftçi sınıfı nasıl korunabilir? Cobbett'in felsefesi birşey ifade ettiği kadarıyla yerinden yurdundan olmuş köylünün bireycilik ve otoriterliği, yabancı düşmanı milliyetçilikle insancıllığı tutarsız ama çok beşeri bir şekilde birleştiren anarşist radikalizmi, gerek sağ gerek sol fakat daha pratik siyasi hareketlere kayabilen, fakat bir ideolojiden çok bir his mahiyetinde olduğu ve hayatın en basit olaylarını yadsıdığı için tek başına hiç bir şey yapamıyacak olan bir radikalizmdir.

«Nerde o eski günler!» fikri, gerçekte gerici duyguların olduğu kadar devrimci duyguların da bir sıçrama tahtasıdır : Genç Engels, Marx'la birlikte geçici bir hal olan «köy hayatının bönlüğünün» bir parçası olarak görmekte gecikmedikleri nesli tükenmekte olan köylü-zanaatkâr hakkında şunları yazabilmişti :

Gerçekten iyi bir çiftçi değildi ve toprağını gerektiği gibi kullanamamış, çoğu zaman pek az ürün almıştı; fakat bir proleter de değildi; memlekette dikili bir kazığı vardı, daima bugünün İngiliz işçisinden bir kat daha üstün olmuş ve öyle kalmıştı... Lüzumundan fazla çalışmağa ihtiyaçları yoktu... Çokluk kuvvetli ve sağlam yapılı insanlardı....[14]

Marksizmin tasarısı, geçmişin yitirilmiş erdemlerini yenilerini yoğun bir şekilde geliştirerek telâfi etmektir. Proletaryanın hislerine de yaşanan günlere karşı çıkarak, onları mahkûm ederek dokunur. Bu anlamda şu veya bu Marksist teorinin aslının Cobbett'te, Chartistlerde ya da o zamanın Fransız sosyalistlerinde olduğunu sağlam delillerle isbat etmeğe çalışmak fuzûlidir. Marksizm, kısmen başka bir dünya özleminden kısmen ihtilalcilikten dolayı burjuva âlemi inkâr havasını teneffüs etmekten ve bu havayı ihtilâlci cazibesinin bir unsuru haline getirmekten başka birşey yapmamaktadır.

«Komünist Beyannamesi» yayınlandığı zaman İngiliz siyasi hayatındaki Marksist dönem sona ermiş bulunuyordu. Cobbett bu dönemin öncüsü, Chartism ise siyasi ifadesi olmuştu. Cobbett fabrikaların yakılıp yıkıldığı Luddite ayaklanmasının ifade ettiğinden en çok bir adım daha ileri katıksız, düzensiz ve endüstri aleyhtarı bir

(14) «The Condition of the Working Class in England in 1844», **Karl Marx and Friedrich Engels on Britain**, Moscow 1953, sh. 52.

histen başka birşey değil denirse, Chartism bir ilerleme — siyasi iktidar için mücadele — demektir, Chartist hareket, Marx'ın verdiği hükme rağmen bir işçi sınıfı *partisi* değildi. Parti halini alma yolunda bir hareket, bir kütle eylemiydi. Chartismin geçmişiyle Cobbett'in şu çeşit saçmalıklarına sebep olan duygular arasında hiçbir münasebet olmadığı söylenemez :

«Doubleday gibi bir chartist genel oyun memlekette VI. Henry'den beri yerleşmiş bulunduğunu söyliyebilir ve gene o tarihten beri halk, aristokrasi ve orta sınıflar tarafından soyulmuş olabilirdi.» Fakat gene de bu hareketin Feargus O'Connor'ın protelaryayı tekrar toprağa yerleştirmek teklifi gibi «pratik» tasarıları vardı. Ancak Chartismin tarihi kaale almayışı ve içinde bulunduğu başka bir devir ve yer özlemi, Marksizmin iki büyük ön-gereğine kıyasla tâli şeylerdi. Bu iki ön-gerek şunlardır: Kapitalizm oldu mu endüstri aleyhtarlığı da olur; protelaryayı kurtaracak olan kendi siyasî eylemidir.

Chartismin bu kaziyelerinden hiç biri bütün hareket için geçerli ve aynı derecede berrak değildir. Gerçek Marksizmin, chartistlerin aralarında bir çok orta sınıf mensubu reformcu ve orta yolcu olduğu halde sahip olmadıkları bir Marx'a ihtiyacı vardı. Oysa Disraeli, *Sybil*'inde işçiye şu sözleri söylettirerek hareketin çoğunluğunun inancını ifade eder :

Kapitalist, insan emek ve hünerinin yerini almış olan bir esir yaratmıştır. Bu esir bir zamanlar bir küçük sanatkârdı. Şimdi yapmakta olduğu ise olsa olsa makinalara bakmaktan ibarettir. Hattâ bu işi bile kadın ve çocuklara kaptırmaktadır. Kapitalist zenginleşiyor, büyük servetler biriktiriyor. Bizse gittikçe aşağı kayıyoruz.. Böyle olduğu halde bize sermaye ile emek erbabının menfaatlerinin bir olduğunu söylüyorlar...[15]

Marksizmin, endüstri aleyhtarlığını kapitalizm aleyhtarlığı haline getirmek için başvurduğu formüle biraz daha yaklaşmış bulunuyoruz. Chartistlerin yazı ve söylevlerinde «emek ürününün tümünün» işçiye verilmesi talepleri ile tekrar tekrar karşılaştık. Değerin emeğe dayandığını ileri süren değer kuramının ilkel şekilleri Chartism'den önceki radikal risale yazarları ve sosyalistlerde çok rastlanan bir şeydi; ancak bu ilke Chartistlerde siyasî bir ilke haline geldi ve nazarî tartışmalardan çok siyasi propagandada yerini buldu.

(15) **Sybil, or Two Nations,** London, 1927, sh. 134.

Chartism, siyasî eylem ve vaktinden evvel ortaya atılmış olan genel grevler ve ayaklanmalar kavramları açısından da Marksizm'-in bir habercisi olarak dikkatimizi çeker. Daha önceki radikal devrimci hareketler, katılanların şaşkın bakışları önünde ihtilâl halini almış olan nümayişler veya gizli fesat ittifaklarıydı. Bu nümayişler, ihtilâlden beri Fransız siyasî hayatının geleneksel cereyan tarzı halini almıştı. Sonraları Marksizmin bir özelliği halini alan «denetim altında kendiliğinden oluş» - spontaneity - hem kütleleri öne sürmek için elverişli anın gelmesini beklemek hem de ihtilâl eylemini yürütmek ve bunları zaman bakımından ayarlamak denemelerine ilk olarak Chartismde rastlarız. Hareketin içinde (gâsıp hükûmetlerin iktidarı asla kendi istekleri ile bırakmıyacaklarını, onlara bunu ancak kuvvet ve korkunun yaptırabileceğini ileri süren James O'Brien gibi) fizik kuvvet kullanma taraftarları olduğu gibi Marksist hareketteki revizyonistlerin ve tedricilik taraftarlarının büyük dedeleri olan «manevî kuvvet» kullanma taraftarları da vardı.

Chartismin resmî platformunu 1838'de yayınlanan 6 maddelik «halk beraatı» — People's Charter — teşkil eder. Bu 6 maddede erkekler için genel oy hakkı, eşit temsil, yıllık parlamentolar, parlamento üyesi olabilmek için mülk sahipliği niteliğinin aranmaması, gizli oy ve parlamento üyelerine maaş verilmesi istenmektedir. Görünüşteki program siyasi nitelikteydi, anayasal sorunlarla ilgiliydi. İşçi sınıfının — ya da bu sınıfın siyasi bilince ermiş kesiminin — orta sınıfların 1832 Reform Kanunu ile elde ettikleri siyasi iktidara katılma hakkının kendilerine de tanınması hakkındaki taleplerini ifade ediyordu. Bu niteliği ile harekete bazı Toryler — şüphesiz orta sınıfın arzusu hilafına — ve hattâ iş çevrelerine mensup bazı demokratlar sempati ile bakıyorlardı. Aslında Chartism çok geçmeden bir çeşit sosyal radikalizm halini almış ve 1832'de liberalizmin kısmî zaferi ile yerleşen yeni düzende işçilerin kötü durumlarının bir yankısı olmuştu. Chartist karışıklıkların en çok arttığı anlar — 1839, 1842 ve 1848 deki son hamle — işçi sınıfının iktisadî sıkıntıya düştüğü devrelere rastlamış, zengin sınıfları şüphesiz ki endişeye düşürmüş olan ihtilâlimsi bir durum yaratmıştı.

Liberallerin ve iş çevrelerinin menfaatlarının 1840 yıllarında İngiltereyi serbest ticaret yoluna sokmuş olan zaferi, Chartismi orta sınıfa mensup taraftarlarının bir çoğundan ayırdı. Gene bu tarihlerde koruyucu iş kanunlarının konmaya başlaması da laissez-faire'-in en büyük suistimallerini biraz da olsa engelledi. İngiltere artık gelen 50 yıl boyunca liberal bir toplumdu. İngiltere, liberal ideoloji-

nin desteklediği ticaret ve sanayie bağlı değerlerin hakim olduğu bir toplum olacaktı. Temel sosyal kanunların son derece ilkel ve tedrici bir şekilde de olsa kabul edilmesi, demokrasi ilkesinin siyaset alanına da giderek sokulması radikal protestoyu yumuşatacaktı. Nitekim endüstrinin gelişmesi ve genel hayat seviyesinin yükselmesi, protestonun başlıca endüstri aleyhtarı özelliklerini yoketti. Sosyal ve iktisadî gelişmeyi sağlıyan kuvvetler, Chartismin, en yoğun olduğu devrede endüstrileşme ve liberalizm için temsil etmiş olduğu tehdidi kesinlikle bertaraf edecekti. Bu kuvvetler, sosyalizmin İngiltere'de bir siyasî kuvvet olarak yeniden ortaya çıkacağı varsa bile bunun ancak endüstri aleyhtarlığından farklı bir ruhla ve başka himayelere dayanarak gerçekleşebileceğini açıkca gösterecekti. 1850'den sonra «Marksist durum» İngiltere'yi artık temelli terketmişti. Bu durumla birlikte, Harney ve Ernest Jones gibi bazı Chartistlerin 1850'den önce körü körüne girişmiş oldukları, fakat bu tarihten sonra ortaya atılınca belli başlı sosyal ve fikrî akımlar tarafından aşılmış acaip bir siyasî inanç durumuna düşmekten kurtulamıyacak olan Marksizmimsi bir siyasî hareket geliştirmek imkânları da gitmişti.

1845 yıllarında Chartismde tecessüm eden şekliyle işçi sınıfının öfkesi, Engels'e, mutlaka «yanında Fransız ihtilâlinin ve 1794 yılının çocuk oyuncağı gibi kalacağı bir ihtilâl halini alacak gibi» görünmüştü.[16]

Geriden bakıldığı zaman modern devlet ve endüstriciliğe karşı son direnme gibi görünen Altı Noktada Reform için yapılmış olan siyasi taleplerin arkasından bu öfke ortaya dökülmüştü. 1834 tarihli «Fakir Kanununu Tadil Eden Kanun» Bentham okulunun felsefî radikalizmini, serbest piyasa mekanizmasının iyiliğine karşı duyulan inancı, bileğine güvenmenin erdemlerini ve bazı Malthusçu yankıları bir araya getiren yeni liberal felsefenin ana hatlarını taşıyordu. Bu kanun, Elizabeth çağını ve hattâ daha önceki zamanların kalıntılarından biri olan Fakir Kanununu ilga etti. Ve yerine «bilimsel» ve «modern» bir ilke koydu. Sokakta yardım bilfiil kaldırıldı ve kamu desteğinin kapsamına sadece gerçekten muhtaç olup yoksullar evlerine kabul edilebilmek için aranan şartlar kadar sıkı şartlar altında yaşayanlar sokuldu. Bu işin idaresi yeni kanunda hem merkezileştirildi hem de millileştirildi. Fakirliğin bir suç değilse bile bir günah olduğu fikri bu kanunun dayanaklarından biri gibi görünüyordu ve

(16) Engels, **The Conditions of the Working Class**, op. cit., sh. 52.

liberal devlet sonraları muhafazakâr liberalizmin Marksizmdeki yankısı halini alacak olan «çalışmayanlar yiyemezler» fikrini kendine remz yapmıştı.

Ölümü arifesinde Cobbett'e göre yeni kanun, varlıklı sınıfların fakirlere yardım şartıyla refahlarını sürdürmelerini âmir yazısız sosyal antlaşmanın ilgası demek oluyordu. Radikal Chartistlere göre bu kanun, yenice zafere ulaşmış olan kapitalizme yedek bir işçi ordusu yaratarak keyfince ücret teklif edebilme imkânını verebilecek olan bir tedbirdi. James O'Brien adlı Chartist şöyle haykırmıştı: «Evet dostlarım, Yeni Fakirler Kanunu, para canavarlarının, yamyamlık sistemlerinin, şu kendi yarattığınız refahın ortasında sizi fakir yapan ve sizleri açlık ve yoksulluk içinde bırakarak vahşetinin meyvalarını toplayacak olan sistemin sallanan yapısının ayakta kalmasını sağlıyacağını umdukları son kanlı dayanaktır.»[17] Liberl görüş açısından ise kanun yararsız ve devri geçmiş bir sistemi kaldırmakta, işçi hareketliliğini sağlamakta ve işçileri tembelliğe ve kamu merhametine sığınmaya teşvik eden öğeleri yok etmekteydi. Bu görüş açısı, kanuna karşı konulması ve kuvvet kullanılması için açıkça kışkırtıcı faaliyet göstermiş olan ünlü Richard Oastler gibi endüstriye karşıt ve işçinin korunmasından yana bir Tory için anlaşılmaz bir şeydi. O'Brien gibi sınıf şuuruna sahip «Chartist» liderler için kasıt apaçık ortadaydı ve İngiliz işçisinin boynunu kapitalizmin amansız boyunduruğundan ancak ister barışçı yollarla olsun ister başka şekillerde sağlansın tam bir siyasi demokrasi kurtarabilirdi.

Radikalizmin «Chartism» de göze çarpan zengin ve çok yönlü niteliğini sistemli bir şekilde incelemeğe devam etmek gerekir. Burada, onun marksizm bakımından önemi hakkındaki bu kısa uyarmada önemli olan, onun kısmen spontane kısmen tasarlamış oluşudur. O, artık hayalî geçmişe özlemli bir bakış değildir; fakat kendi teolojisi ve tasavvurları olan örgütlenmiş bir siyasî hareket de değildir henüz. Bazı «Chartistler» yeninin belirtilerine karşı — kağıt para ve fabrika — inatçı muhalefetlerinde direndiler; bazıları ise endüstri istihsalini harekete getirmek için idareli bir para ve merkez bankası sistemi istediler, bunun gibi Chartist William Lovett'in yönetimindeki Londra İşçi Birliği, (London Workingman's Associ-

(17) **The Chartist Movement in Its Social and Economic Aspects**, F. F. Rosenblatt, **Columbia University Studies in History**, Economics and Public Law, New York, 1916, **LXXIII**, 51'de zikredilmiştir.

ation) 1830'ların son zamanlarında Amerikan işçilerine bir mesaj yolladığı zaman, onları ingilizlerin sahip olmadıkları şeye, bir cumhuriyetle potansiyel genel oya sahip oldukları için tebrik etti, fakat bunun arkasından da şunları sordu :

Menfaatleri aranızdaki nifaklar ve fesatlar, ve refahınızla ilgili en basit meseleleri son derece karmaşık hale getirmeye dayanan adamlar olan hukukçular ülkenizde niçin bu kadar etkili olabiliyorlar? Niçin verimli toprağınızın bu kadar büyük bir kısmı dolandırıcı bankerlerle baskıcı kapitalistler arasında bölüşülmüş bulunuyor? Niçin şehirlerinizin, kasabalarınızın, demiryollarınızın, kanallarınızın ve fabrikalarınızın bu kadar çoğu çalışıp çabalamayanların tekelleşmiş mülkü haline gelmiş?[18]

Niçin gerçekten? Sahne, Dr. Karl Marx'ın girmesi ve ingiliz işçilerine oy hakkının tek başına niçin yetersiz olduğu ve ne yapmak gerektiği sorularının cevaplarını vermesi için hazırdır. Cevaplarıyla birlikte ingiliz sahnesine fiilen dahil olduğu zaman Londra işçileri artık eskisi kadar aşırı ölçüde ilgili değildiler. Marksizmin «Chartismden» doğduğu ileri sürülemez. Fakat Marksizmi 1840 yıllarındaki ingiliz siyasi ve iktisadi hayatının verdiği *intibaın* şekillendirdiğini ileri sürmek ileri gitmek olmaz. İngiliz işçi sınıfı, bir kuşakta endüstrileşmeye karşı anlayışsız protesto hareketlerinden mevsimsiz sendikacılık hareketlerine geçmiş ve oradan da siyasetle iktisat arasındaki münasebetler hakkında sorular sorduğu nokta olan ihtilâlci eylem noktasına ulaşmıştır. Bunu endüstricilik ve sosyalizmin gerekliliğinin tam manasıyla anlaşılmasının takip edeceğini ve bunun arkasından bütün sınıfın katıldığı kendiliğinden beliren bir ihtilâl hareketinin geleceğini ummak aşırı bir davranış değildir. Manzaradan modern kapitalizmin ve işçi sınıfı üzerinde bıraktığı etkilerin evrensel ve kaçınılmaz özelliklerini çıkarmak da olmıyacak şey değildir. Sonraları Marksist doğmalar halini alan şeyler hakkındaki ham formülleştirmeler Chartist liderlerin ağzında beylik sözler olarak dolaşmaktadır : Tarihin sınıf mücadelesi manzarasından başka bir şey olmaması, işçilerin kapitalist düzende gittikçe fakirleşmeleri, değer-emek nazariyesi ve bunun ahlâkı, yedek işsiz ordusu ve kapitalizmin tekelci eğilimi v. s. hepsi birçok defa ifade edilmiştir, hem de bunlardan bahsedenin yeni bir bulgusu olarak değil, işçinin tecrübeleri dolayısiyle bildiği şeyler olarak. Bu fikirlerin izlerini Fransız İhtilâlinde, Ricardo veya Robert Owen'de

(18) William Lovett, **Life and Struggles of William Lovett in His Pursuit of Bread, Knowledge and Freedom**, London, 1820, I, 134.

aramanın herhangi bir önemi yoktur; önemli olan, bu fikirlerin Marx tarafından Chartist dönemin ileri işçisinin sınıf bilinci diye adlandırılacak olan şeyi ihtiva eder görünmeleridir.

Manifesto yazarının 1840 ve 1850 yıllarının İngiltere'sini gözlerken, kapitalizmdeki endüstrileşme vetiresi tarafından herhangi bir iktisatçı ve tahrikçiden pek az yardım gören işçinin kendi *Weltanschaung*'una müracaata sevkedileceğine ve Marksist hükümlere ulaşacağına inanması affedilmez bir hayal değildi. Bu görüş açısından 1830 ile 1850 arasında İngiltere'nin geçirdiği gelişme, aynı dönemde Fransa'nın geçirdiği gelişmeden çok daha Marksist bir gelişmeydi. Fransa'da bu dönem süresince, menşei işçi sınıfında bulunan bir çeşitli ihtilâlci hareketler ve karışıklıklar ve fertler veya mezhepler tarafından yayılmağa çalışılan bir çok sosyalist tasarı ve ütopyalar vardı. Fakat bu hareketlerle bu tasarı ve ütopyalar arasında henüz pek az münasebet, tek başına endüstri vetiresinin işçiyi kapitalizm hakkında Marx ve Engels'in İngiltere'de yaptığına inandıkları şekilde eğittiği hakkında pek az delil vardır. Lyons'lu işçilerin 1831'deki ayaklanmaları sefaletin bir yansımasından başka bir şey değildi. Ve bu ayaklanmadaki rümuz «İş veya ölüm» den ibaretti. Paris işçilerinin 1848 Haziranındaki ayaklanmaları dahi İkinci Cumhuriyet'in işçi sefaletini azaltmamasına karşı duyulan kırgınlıktan ileri gelmişti. Fransa'da hayalî sosyalist fikirler, endüstrileşmenin hâsıl ettiği sefalet ve aksaklıkların ve devletin istikrarsızlığının yol açtığı ihtilâlci dalgaların sathında yüzmüştür. İngiltere'de ise sosyalizm ihtilâlci dalgalanma tarafından yaratılmış, fakat bu dalgalanma yerleşen liberalizmin kuvveti karşısında âciz kalmıştır.

Marx ve Engels, liberalizmin kuvvetine, Chartismin çöküşünden sonra bir hayli zaman geçmeden inanmamışlardır. Onlara göre sonraki adımda İngiliz ihtilâlci hareketi açıkça sosyalist, açıkça Marksist bir döneme girecekti. Bu gibi umutlar hakkındaki en iyi izah, Chartist liderlerin teker teker herbirinin 1948'den sonraki hikâyelerinde bulunur. Bunların, kendilerini yaklaşan İngiliz İhtilâlinin Roberspierre'leri veya Marat'ları olarak görenlerinden birçoğu, son günlerini acıklı bir şekilde Victoria çağı orta sınıflarının hürmete lâyık bir mensubu gibi geçirdi. Bunların ihtilâlci ve reformcu işgüdüleri, işçi sınıfını eğitim yoluyla «yükseltmek», itidal v.s. gibi sosyal tasvibe mazhar önemsiz bir reform mecrasına akıtılmıştı. Bunların arasında en tipik işçi olan William Lovett, küçük bir iş adamı olmak için başarısız gayretler sarfetti ve hayatının son gün-

lerine doğru sosyalizme korku ile bakar hale geldi. British Museum'-un pazar günleri de açık tutulması ve işçilerin oraya giderek «müfsit alışkanlıklarını daha aklî amaçlar için terketmeleri»[19] gerektiği inancını muhafaza etti. Marx'a göre 1848'den sonra İngiliz Marksizminin lideri olması en muhtemel insan, solcu Chartistlerin en ihtilâlci ve saldırganlarından biri ve yukarı sınıflara mensupken bir Chartist haline gelen Ernest Jones, sonunda bir liberal parlamento üyesi oldu. 1848'den sonra yıllarca Marxsizme yakın bir sosyalizmi savunmuş ve kapitalizmin kendi kendini yıkacağı hakkında nazariyeler ileri sürmüş biri olan Jones, hayatını hemen hemen Gladstonecu bir liberal olarak tamamladı. Bir başka solcu Chartist olan George Julian Harney, tutarsız bir radikal olarak, 80 inci yaş günü fonuna başkaları arasında emperyalizm halini almış olan radikalizmi ve büyük sermayeyi şahsında tecessüm ettiren Mr. Joseph Chamberlain'in de katıldığını görecek kadar uzun yaşadı.

Bu hikâyeler gençlik yıllarının radikalizmini tabiî bir şekilde terk eden insanların bir emaresi olmaktan çok Victoria çağının sosyal ve siyasi havasının evvelki yılların radikalizmini imkânsız kılan muzaffer gelişmesinin emaresidirler. Chartist liderlerin hayat hikâyelerini yazmış olanlar, bu hareketin, bütün İngiltere'ye yayılmış olan demokratik reformları başlatmış olmak ve 1880 ilâ 1890 yıllarında İngiliz sosyalizminin yeniden doğuşunun temellerini atmış olmak gibi tarihî bir fazileti olduğundan sık sık bahsetmişlerdir. Fabiancılık ve sendikacılığın bir ürünü olan modern İngiliz sosyalizmi olgun endüstriciliğin bir sonucudur. Ve Chartismde o kadar önemli olan devlet ve endüstri aleyhtarı duygularla varsa bile — pek az münasebeti vardır. William Morris'in sosyalizminde, ilk zamanların Bağımsız İşçi Partisinde ve Lonca geleneğinde muhakkak ki eski tipe ait izler bulanabilir. Fakat göreceğimiz gibi ana akım çok farklıdır.

1880 yıllarının ortalarında tamamen gerçekleşmiş olan genel oy yönünde tedrici ilerleme yerine Chartismin Altı Maddesi kabul edilmiş olsa idi ne olurdu diye düşünmek ilgi çekici bir şeydir. Oldukça kesinlikle söylenebilecek bir şey vardır : Bir Chartist parlamento kurulmuş olsaydı, İngiltere'deki endüstrileşmeyi harekete getiren unsurlar ve bu endüstrileşmeye uygun «geleneklerin» teşekkülü altüst olurdu. 1848 Fransa'sındaki Millî İş Atölyeleri ile birlikte devletin desteklediği iskân plânlarının uygulanması gibi reformları ta-

(19) Ibid., I, 59.

savvur etmek mümkündür. Endüstrileşmenin benimsenmesi kelimenin sosyal anlamında istikrarlı demokratik kurumlar için bir öngerekse, Chartismin zaferi uzun vâdeli demokrasi umutlarına fayda sağlamayacak, İngiltere'nin gelişmesini Fransa'nınkine benzetecek veya Marx'ın umutlarını büsbütün kırmayacak olan bir durum yaratacaktı.

LİBERALİZM

Liberalizm deyimi, Batıda ben faşistim demeyen herkesin aşırı muhafazakârlıktan komünizme kadar «liberalizm» adı altında savunulan bütün program ve çeşitlerden birine mensup bir liberal olduğunu ileri sürdüğü ölçüde rengini kaybetmiştir.

Francis Place'in Chartist hareketteki sosyalistler hakkındaki şu kehanetinde ingiliz liberalizminin *orijinal* çeşnisinden bir şeyler bulunmaktadır :

İşçi sınıfındaki en iyi adamlar, bilgilerini arttırdıkça hatâlı fikirlerinde direnmekten vazgeçecekler; ve buna, cahil kalanlar tarafından mensup oldukları kastı terkettikleri anlamı verilecektir. Bu adamlar ve bunlara benzer olup da birçok başka adam üzerinde iktidarları ve yerine getirilecek karanlık niyetleri olan başka adamlar, daha aydınlanmış olanların kanaat ve eylemlerini çoğunluğa yanlış tefsir ederek aksettireceklerdir.. Bu arada bu uslanmaz liderlerden ve takipçilerinden birçoğu devamlı ve tekrarlanan hayal kırıklıklarından yorgun düşecek ve daha iyilerine yerlerini bırakarak çekileceklerdir; zaman zaman zuhur edecek olan hareketsizlik ve ümitsizlik anlarına rağmen doğru düşünme yolundaki bugünkü ilerleme artan bir hızla devam edecektir.[20]

Francis Place bir orta sınıf imalâtçısı ve iktisatçısı değildir; bir siyasî radikal reformcu olarak proletaryadan çıkmıştır. «Doğru düşünme» denen şeyi, Faydacılık ile Ekonomi Politiğin ilkeleri belirler. Yanlış fikirlerse, sosyalizm ile sendika kuvvetinin ekonomi «kanunlarına» rağmen işçilerin gelirlerini etkileyebileceği hakkındaki fikirlerdir.

Bu iktibas, 1820'den Yüzyılın sonuna kadar İngiltere'nin fikrî iklimine hakim olmuş olan liberalizme ait determinizmci katılığın ve bu dönemin ilk kırk yılında ahlâk, hukuk ve ekonomi üzerindeki daha büyük ve daha yaygın hükümranlığının bir belirtisidir. İngiliz liberalizminin kuvveti ve kendine güveni, karşıt fikir ve hareketleri gölgede bırakmıştır. O tarihlerde halk oyu araştırmaları

(20) Graham Wallas'ın **The Life of Francis Place,** New York, 1919, sh. 383-384.

bulunmamasına rağmen, Chartism adı verilen fikir ve hareketler yığınının, 1840 yıllarında zaman zaman ulusun çoğunluğunun sempatisini bir ölçüye kadar toplamış olduğunu kabul etmek haksız olmaz. Buna rağmen, Chartism dalgalanmalarının gelişen liberalizme karşı koyması bir fayda sağlamamıştır. Liberalizm, bütün olarak veya kısım olarak bütün Dünyaya yayılmıştır. İçerde ise Carlyle, Ruskin ve Newman'ların bütün tenkitleri, onu gelişen fikrî doktrin olmaktan; Cobbett'ler, Toryler ve Chartistler de, hemen hemen yüzyıl boyunca İngiliz kurum ve kanunlarının temelini teşkil etmekten alıkoyamamışlardır.

İlk zamanların liberalizminin muhtevası kolay çözülür birşey değildir. Liberalizmi, Mr. Laski'nin yaptığı gibi iş uygarlığının felsefesi veya ele geçirilmiş menfaatların üstüne örtülmüş bir örtü olarak görmekle başlamıyacağız. Onu, Karl Polanyi'ye göre liberalizmin en büyük tarihî yanılması olan ve o zamandan beri bütün sıkıntılarımızın kaynağını teşkil eden kendi kendine işleyen piyasa inancı etrafında toplamak da yeterli değildir.[21]

Bugünkü fikirlerimizi ve karşılaştığımız alternatifleri geçmişte aramakla olayları anlamak bakımından fazla ilerlemiş olmayız. Kesin determinizm ve onun tarih alanındaki soydaşı olan — «Bir olay mutlaka aynı şekilde tekrarlanacaktır» sözü — Cobden'le Gladstone'u Keynes'le Beveridge'in fikirlerini önceden sezmemiş oldukları için muaheze edecek olan karşıtlarınınkinden daha fena değildir. Bununla, liberalizmin tam bir burjuvazi felsefesi ve laissez-faire sisteminin varlık sebeplerinden biri halini aldığı ve bu yakınlığın felsefeyi de etkilemiş olduğu inkâr edilmiş olmamaktadır.

Gene, liberalizmle meşgul olurken, onun temellerini ihtiva eden büyük felsefe ve teoriler bütünüyle bir sınıf ve bir neslin özelliğini teşkil eden bir liberal bakış açısı arasındaki farkı kabul etmek akıllıca bir iş olur. Adam Smith'den John Stuart Mill'e kadar birçok filozof, bu bakışı şekillendirmişler ve en belirgin özelliklerinden birçoğunu ifade etmişlerdir. Fakat bir bütün olarak liberalizm kısımlarının toplamından ibaret değildir. Liberal zihniyet, önceleri liberalizm teorisi veya teorilerinden çok daha geniş ve daha az ince elenmiş sık dokunmuş bir haldeydi. Ne kadar tuhaf görünürse görünsün bu ayırım, sadece bir teoriler bütünü olmayıp aynı zamanda bir halk hareketinin de temeli olan bir sosyal veya siyasî felse-

(21) Karl Polanyi, **Origins of Our Times: The Great Transformation**, London, 1945.

fe söz konusu olduğu zaman daima akılda tutulması gereken bir ayırımdır. Liberalizmin teoricilerinde maddî ilerleme hakkında, toplumun gittikçe artan üretici gücünün günün birinde duraklayıp duraklamıyacağı veya bunun insanları gerçekte saadete götürüp götürmediği hakkında sorulan sorularda belli bir kötümserlik ifadesi pek de seyrek görülmez. Liberal iktisadın babası olan David Ricardo, şüphesini (ki liberal görüş açısından inkârcı bir şüphedir) şöyle ifade eder :

Saadet arzu edilmesi gereken şeydir; fakat biz, bir insanın her iki halde de iyi bir şekilde beslendiği takdirde tembelliğin lüksünden istifade ederken temiz bir kulübe ve iyi elbiselerin bolluğundan istifade ettiği zamana kıyasla daha mesut olmıyacağını kesinlikle söyliyemeyiz. Ayrıca herşey bir yana onun hissesine bunların düşüp düşmiyeceğini de bilemeyiz. Çalışması sadece iş verenin keyfini artırabilir.[22]

Bu kötümserlik hattı, Malthus'tan geçerek ilk zamanların liberalizminden sonraki liberalizme geçişi ifade eden adam olan John Stuart Mill'e kadar devam eder. Fakat bu kötümserlik gene de liberalizmin özünü ve Ricardo ile Mill'in talebelerinin hocalarının genel eğilimleri olarak teşhis ettikleri şeyi temsil etmez. Onların genel eğilimleri muzaffer bir maddecilik, insanlığın maddî ilerleme yoluyla devamlı ve sonsuz şekilde ilerlemesi eğilimiydi. Orta sınıflara işlenmiş ve başka hiçbir Avrupa ülkesinde görülmemiş bir şekilde halkın geri kalan kısmına yayılmış olan bu ince elenip sık dokunmamış güven, Chartismde görüldüğü gibi endüstri aleyhtarlığının hemen hemen aynı kuvvetle yükselişini bastırmak ve yenmek için gerekliydi. İşçi William Lovett gençlik yıllarının sosyalizmindeki endüstri aleyhtarlığına nefretle bakacak hale gelirken bir Tory devlet adamı şunları yazmaktadır : «Bir yeni toplum kuracaksanız, ahlâk açısından mısır tarlalarını pamuk fabrikalarına, tarımda çalışan bir nüfusu imalâtta çalışan bir nüfusa tercih etmeniz gerekir. Oysa bizim kaderimiz artık belli olmuştur; onu ne değiştirebiliriz ne de geri dönebiliriz.»[23] Başka görüşlerin özlemli gerileyişleri, başka sınıfların çaresiz boyun eğişleri orta sınıf liberalizminin sağlam ve bükülmez güveni olmasaydı olmazdı.

Liberal materyalizm böylelikle endüstricilik ile özdeş hale gelmiştir. Jeremy Bentham'ın devletin ana kuruluşuyla ilgili tasarı ve

(22) **Letters of David Ricardo to Thomas Robert Malthus**, editör James Bonaro. Oxford, 1887, sh. 138.

(23) Sir Robert Peel to William Croker, **Croker Papers'da** zikredilmiştir. London, 1887, II, 383.

tedbirlerine pek az önem veren orta sınıf okuyucusu için faydacılığın putları kırışı ve tatbik edilebilir birşey oluşu sosyal bir akide halini aldı. Toplumsal sorunlarda duygululuktan, siyasette çok soyut ilkelerden kaçınmak, her kurumu faydalılık ayraçlarına göre değerlendirmek : bunlar, artık hissettikleri şeyleri ifade eden bir felsefeye kavuşmuş bulunan pratik insanların temel içgüdüleriydi. Marx için Hegelciliğin zehirli havasından ve sonsuz felsefî tartışmalardan kurtulmak ve insanların, sınıfların ve ulusların davranışlarının sebeplerini bulmak için bir yol demek olmuş olan materyalizm, bir orta sınıf liberali için meslekî ve toplumsal hayatının somut gerçeğinden başka birşey değildi. Bilim ve teknolojinin ilerlemeleri kayıtsız şartsız bir iyilikti ve topluma düşen, onun karşılaştığı bütün engelleri kaldırmaktı.

Endüstriciliğin bu muazzam kendine güveninin İngiliz endüstri şehirlerinin pislik ve çirkinliğine yol açtığı kadar İngiltere'nin dünyada sınaî üstünlük kurmasına da yol açmasına şaşmamalı. Liberalizm, makina işlerini ve endüstrileşmeyi güzellik bakımından yeşil tarla ve şatolardan daha hoş buluyordu. Bunun insanî olmadığı fikri gerçek değil diye bir kenara atılmıştı. Maddî ilerlemeye hiçbirşey engel olamazdı; diğer sosyal değerler de buna eklenecekti : eğitim ve herkes için yüksek bir hayat standardı gibi. En yüksek fikir adına endüstriye müdahale edildi mi herşey tehlikeye düşer. Liberal iş adamı toplumdaki fonksiyonunu haklı göstermek ihtiyacını duyunca, Marx tarafından çizilmiş portresinin bir kısmını kabul eder: «... o, böylece toplumdaki üretici güçleri gelişmeğe zorlar ve daha ileri bir toplum şeklinin yani her bireyin tam bir gelişmeye ulaşmasının ilke olarak benimsendiği bir toplumun tek gerçek temeli olan maddî şartları yaratır».[24] Bir şikâyetçi tenkitçinin veya bir sosyal reformcunun fonksiyonu bununla kıyaslandığı takdirde nedir ki? Barbarlık, batıl alışkanlıklar ve savaşlarla dolu uzun tarihiyle endüstrileşmeden önceki zamanı veya «kır hayatının bönlüğü» içinde geçen tarımsal hayatı övmek kadar gülünç bir şey olabilir mi? Nihayet onu kendilerini halihazırdaki sefalet ve cehaletlerinden kurtaracak tek vasıta olan endüstrileşmeye karşı kullanacakları bilinen henüz eğitilmemiş kitlelere siyasî iktidarı devretmeyi teklif etmek ne kadar zararlı birşeydir!

Liberal zihniyet, Bentham'ın siyasi ve psikolojik kuramlarının olduğu gibi Smith ve Ricardo'nun iktisadi kuramlarının da bir kısım-

(24) **Capital**, sh. 649.

larını alıp bir kısımlarını atarak kullanmıştır. Bentham'dan faydacılığı ve put kırıcılığı almış fakat onun brokrasi hakkındaki imâlarını ve ulaştığı son derece demokratik sonuçları büyük ölçüde bilmezden gelmiştir. Smith ve Ricardo'nun iktisadı, serbest ticaret ve endüstrinin kayıtsız şartsız kabulü demek değildi. Onların iktisadî öğretileri, imalâtın küçük birimler tarafından yapıldığı, temel iktisadî sorunların maliye ve ticaret politikası etrafında döndüğü tarımsal özelliği belirgin bir ülkede doğmuştu. Liberal zihniyet sadece endüstrileşmeye taparken ilk zamanlarda hareketlerini kısıtlıyan iktisadi korku ve yasaklardan sıyrıldı. Bu noktada da Marx, liberalizmin gördüğü işi değerlendirmede güvenilir bir kılavuz olmaktadır:

Burjuvazi, üretim araçlarında devamlı olarak yenilikler yapmadan, buna bağlı olarak üretim münâsebetlerini değiştirmeden ve bunun sonucu olarak toplumdaki bütün münâsebetleri alt üst etmeden yaşıyamaz... Burjuvazi, dünya piyasasını istismar ederken her ülkedeki üretim ve yoğaltıma kozmopolit bir özellik vermiştir. Gericileri üzüntüye boğarak endüstrinin ayakları altından üstünde durduğu ulusal temeli çekip almıştır... Çok büyük şehirler yaratmış, şehir nüfusunu köy nüfusuna göre son derece artırmış ve böylece halkın önemli bir kısmını «kır hayatının bönlüğünden» kurtarmıştır.... Ayrı ayrı menfaatlere, kanunlara, hükümetlere ve vergi sistemlerine sahip olan bağımsız veya sadece gevşek bir bağla birbirlerine bağlı eyaletleri bir tek hükümeti, bir tek kanunu, bir tek ulusal sınıf menfaati, birtek cephesi ve birtek vergi târifesi olan tek bir bir ulus halinde biraraya getirmiştir. (S. 324-326)

Ve gene :

Burjuvazi, bir asırcık hâkimiyeti sırasında daha önceki kuşakların hepsinin birden yaptıklarından daha çok ve daha muazzam üretici kuvvetler yaratmıştır. Tabiat kuvvetlerinin insana tâbi olması, makinalaşma, kimyanın endüstri ve tarıma uygulanması, buharlık gemicilik, demiryolları, elektrik telgraf imkânları, koca kıt'aları tarıma açmak, kanallar yapmak, sosyal emeğin kucağında böyle üretici kuvvetlerin uyuduğunu önceki yüzyıllardan hangisi sezebilmişti? (S. 326)

Ciddî iş adamı, Manifesto'daki Marx kadar lirik olamazdı; fakat, heyecanlı Alman'ın liberalizmin tarihî görevine hakkaniyetle baktığını kabul ederdi. Marx'ın sözlerinin anlamı «burjuvazi» kelimesinin yerine «endüstricilik» kelimesini koyarsak daha da sarihleşir. Endüstrileşmenin herşeyi saran hayırhah kuvvetlerine inanç liberal zihniyetinin ana noktasıdır. Bu inanç en sofu ve kayıtsız şartsız şekilleriyle liberalizmin Marksist sosyalizme bıraktığı bir mirastır.

Devletin karışmaması isteği, liberalizmin hem endüstrici eğiliminden hem de sınıf menfaatı unsurundan çıkar. Liberal iktisadın kurucularında kesin *laissez-faire* hakkında hiçbir sarih iddia yoktur; Bentham'ın siyasî felsefesinde bürokrasici bir renk vardır. 1840 yıllarında fabrikalar hakkında kanunlar isteyen seslere liberal imalâtçılar arasında da rastlamak nadir birşey değildir; fakat Avam Kamarası üyelerinden birinin, işçilerinin son iki saatte çalışmalarının kârını yarattığını ve bu iki saat kesilirse kendisinin iflâsa, işçilerinin işsizliğe sürükleneceğini iddia etmesi durumu daha iyi belirtmektedir. Başka bir deyimle sınıf bencilliği vardı, fakat endüstri çılgınlığı kadar kuvvetli değildi. Bu ikisi, sosyal reform ve iktisadî düzenlemenin aristokrasinin ricat savaşında başvurduğu vasıtalar olduğu ve endüstrileşme ile serbest ticaret kazançlarını önliyeceği inancında kolayca birleşmişlerdir. Morley'in Bright'in portresini çizerken söylediği gibi tipik bir liberal :

..... büyük bir siyasî öfkeye kapılmış ve daha da derin bir şekilde bir peygamber gazâbı kadar sert bir öfkeyle alevlenmiştir. Zararlı bir yanılmaya saplanmak, ona, bir ahlâksızlık ve kalb bozukluğunu tatmak gibi görünmüştü. Bütün gördüğü, aristokrasi ile mülk sahiplerinin bencilliği idi ve buna karşı duyduğu kinle rakiplerinin menfaatlerine kapılarak iyi diye kabul ettikleri yanlış muhakeme ile sabırla meşgul olmayı vazife edinmişti. Sarfettiği ağır sözler, kızgınlığının bir ifadesinden ibaret değildi; aynı zamanda derin ve tehlikeli bir ihtirası göstermekteydi.[25]

Eğer kin konusu olarak aristokrasinin yerine burjuvaziyi koyarsak bu tasvir Marx'ın tasviri olabilir.

Akla dayanmayan ayrıcalıklar ve ekonomik bâtıl alışkanlıklar olarak kabul ettiği şeylere karşı duyduğu kızgınlık, liberalizmi devlet eyleminden kuşkulandırmıştır. Bununla birlikte, aynı insanların başka tarihî şartlar altında tek tek müteşebbisler olarak değil fakat devletin tâyin ettiği yüksek idareciler ve bürokratlar olarak aynı heyecanlar ve aynı uzlaşmaz kuvvetle endüstri toplumunu kurmağa çalıştıklarını hayal etmek tamamiyle olmıyacak birşey değildir. Fakat, İngilizlerin «aristokrasiye âşık, asillerin yönettiği ve toprağa bizim bugün bile asalet ve baronluk karşısında duyduğumuz hürmeti duyan» bir millet olduğu bir toplumda değil.[26] Sosyal ziddiyet, iktisadî faaliyet için kuvvetli bir saik olabilir. Çılgınca bir faaliyet içinde bulunan liberal sanayici, gayretlerinin aristokrasinin sosyal

(25) John Morley, **The Life of Richard Cobden**, London, 1918, I, 209.
(26) **Ibid.**, II, 20.

faydasızlığını göstermesinden dolayı gaddarca bir rahatlık duymuyor değildir. Bir yüzyıl sonra, Sovyet işçi ve idarecisi endüstri mihrabında kendini aynı mazoşist duyguyla feda edecektir.

Marksizm, ilk zamanlardaki liberal zihniyetteki endüstri çılgınlığının büyük bir kısmını tevarüs etmiştir. Öte yandan bu zihniyet, değişik değer ölçülerine karşı biraz tek taraflı ve müsamahasızdır. Bu müsamahasızlığın kaynağı, pek o kadar sınıf bencilliği değil fakat bir sosyal ödev yapmak, zarurî ve kaçınılmaz endüstrileşme ve modernleşme işini başarmak, İngiltere ve bütün Dünyayı gerilik ve bâtıl inançlardan kurtarmak hissidir ki bu da komünizmle yeni bir benzerlik ve aynı zamanda yeni bir paradokstur. Marx gibi o devrin bir gözlemcisi, endüstri sofuluğunu ve iki yüzlülüğü kapitalizmin silinmez bir özelliği olarak nazariyesine dahil ettiği için ayıplanamaz. Kapitalizmin zamanla daha insanîleşeceği, yayılma ve maddi değerleri biriktirme peşindeki dur durak bilmez koşmasının yavaşlıyacağı 1840 ve 1850 İngiltere'sinin sosyal sahnesinden kolayca anlaşılacak şeyler değildir. Kapitalistin değerlerini değiştireceği ve bütün takım taklavatıyla gelen devletin düzenleyici rol oynaması karşısında, sendikacılık ve yüksek vergileriyle refah devletinin önünde kuvvet kullanmadan boyun eğeceği de pek muhtemel görünmüyordu. Bükülmez kapitalist karşısında devamlı ve artan bir memnunsuzluk içindeki işçi fikri, ilk zamanlardaki endüstrileşmenin bu oldukça realist görünüşü, Marx tarafından kapitalizmin ebedî kanununu ifade etmek için kullanılmıştır.

Endüstri ahlâkının kaynakları, bilhassa Kalvinizmle Püritanizm geleneğinde aranmıştır. Bu çeşit teoriler, ister Max Weber'in bilginliğiyle ister Cobbett'in âmiyane aşırılığıyla olsun ispata gelir şeyler değildirler. Bunlarla müessir dinî etki kavramlarının vârit olup olmadıklarını tesbit etmek de aynı derecede güçtür. Buna örnek olarak sık sık sözü geçen Metodizmin kitlelerin ihtilâlci dalgalanmaları üzerinde yatıştırıcı etkisi olduğu hakkındaki önerme gösterilebilir. Endüstrileşme ve başıboş lissez faire, dinî açıdan hem savunulmuş hem de saldırıya uğramıştır. Liberalizm zihniyetinin mizaç bakımından fazla doktrinimsi ve merasimci akidelerden hoşlanmıyan laik bir zihniyet olması söz konusu değildir. Aynı şekilde, yeni düzeni savunanların bir dinden olduğunu gösteren kesin bir bölünme de yoktur.

Burada en önemli olan, liberalizmin genel massetme eğilimi ve bunun öncüllerine dikkat etme gereğidir. Hareketin ferdî hürriyet amacı gütmesine kendini kuvvetle alıştırmış olan ortalama bir li-

beral konformizm beklemiyecektir. Gene de, onun zihninde endüstrileşme ile sınai ve siyasi ilerleme aynı şey demek olacaktır. Endüstrileşmenin yayılması, metrûk iktisadi şekillerin akisleri olan maziye ait gayrıaklî kurumları kökünden sarsar. Endüstrileşme ve eğitim, sonunda herkese aynı rasyonalist, maddeci orta sınıf damgasını vuracaktır. Ortalama liberal, tam manâsıyla endüstrileşmiş rasyonel bir toplumun katoliklik, nesnel olmayan sanat, Hıristiyan Bilim, militarizm ve sosyalizm gibi olayları barındırmasının inanılmaz birşey olduğunu düşünecekti. Haklı olarak liberal zihniyete bağlanan hoşgörü, önceleri liberalizmin «geleceğin dalgası benim» diyen yıkılmaz inancından çıkmaktaydı.

Burada biraz konudan ayrılmalı ve Sovyet toplumunun tartışmasını biraz erken de olsa yapmalıyız. Stalin zamanında Sovyet toplumunun bağlandığı ve başlangıçta Victoria devrine ait olan Sanat ve ahlâk — dinî unsuru ihmal edersek — prensipleri mantıken Marksizmde gizlenen bu aşırı muhafazakâr liberalizmden çıkar. Liberalerin — ve Marx'in — olmasını bekledikleri şeyler, iktisadi kuvvetlerin gelişmesinden kendi kendine çıkacaktı; sosyal değerlerin bunlara uydurulması ise Sovyetler Birliğinde devlet kararıyla sağlanmıştı. İlk liberalizm de Marksizm de bünyelerinde konformizm kaziyesini taşırlar; bu kaziyenin yanı başında, sosyal çevre gerekli maddî temelleri sağladığı (büyük ölçüde bu imtisal yoluyla) zaman ferdin tam bir şekilde gelişmesi vaadı bulunsa dahi.

Liberalizmdeki hürriyet iştiyâkı, insan tabiatı hakkında bizce fazla basitleştirilmiş bir tahminle hiç de alâkasız değildir. İnsanın çevresi tarafından şekillendirildiğinde şüphe yoktur; maddî ilerlemenin insanın tabiatını iyiye doğru değiştirdiğinde de... Marx'ta liberalizmden birçok şeyler vardır; fakat insan, Dr. Freud'u boşuna arar. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarındaki İngiliz liberalizmi kadar kendi erdemlerinden dolayı, geçmişin karanlıklarını dağıttığı ve sosyal ve ahlâkî gelişmenin gerçek ilkelerini bulduğu için kendini öven başka bir toplum bulmak çok zordur.

..... bana memleketine has doğruluğa ve memleketinin insanlarına has enerjiye sahip bir ingiliz ver, onun günlük hayat kavgasında herhangi başka bir insanla başabaş olduğunu göstereyim. O, kendisini bütün zorluk ve tehlikeler karşısında başarıya ulaştıran bir kendi kendini idare etme ve kendinden başkasına güvenmeme içgüdüsüne sahiptir....

der Cobden.[27] Aşağı sınıfların sarhoşluğu ve yukarı sınıfların ahlâksızlığı, demokrasi ve eğitimin gelişmesi tarafından ortadan kal-

(27) Ibid., II, 26.

dırılacak kusurlardı; bu ilerleme, böylelikle çalışkanlık ve aklı başındalık gibi modern uygarlığa has erdemleri bütün ulusa yayacaktı. Milliyetçilik belirtisi çoğu zaman şovencedir. Endüstri ve ticaret, başka milletlerde de ferdî hürriyet ve kendi kendini yönetmeye uygun erdemleri geliştirecekti. Liberalizmin enternasyoneller kurmaması, benzeşmeyi (conformity) sağlayacak kanunlar koymağa tenezzül etmemesindeki sebebe dayanmaktaydı. Tarih, militarizm ve despotizmi kovacaktı. Dışarda başkalarına karışmama ilkesi içerdeki bireycilikle elele gidiyordu. Dışardaki ihtilâller, 1832 tarihli Reform Act'a karşı koymuş olan kuvvetlere karşı yapıldıkları takdirde haklı görüleceklerdi. Liberalizm, epeyce haklı olarak kendisini dünya çapında bir ihtilâlci kuvvet kabul etmişti; ve eğer yirminci yüzyılın çok zengin dilini bilseydi türedi sosyalizmi «ihtilâl aleyhtarı» olarak sınıflardı.

Bir önceki önerme, zorunlu olarak aşırı bir basitleştirme olmuştur. Bu yüzyılın sosyal tarihçileri, daima, ulusal ve maddî gelişme görünüşüyle «kapitalist gerçekçilikte» nasıl delikler aramışlarsa, hikâyeciler ve biyografi yazarları da aynı şekilde liberal toplumun yeknesak iyimserlik ve erdeminin gerisine nüfuz etmişlerdir. Çağdaş tenkitçiler, ister muhafazakâr ister Marksizmden önceki sosyalistlerden olsunlar hareket noktası olarak yeni düzen karşısında duyulan basit bir hoşnutsuzluğu almaktadırlar. Daha sonraki tenkitlerde Victoria devrindeki kendine güvenme görünüşünün arkasındaki iç şüpheler, ruhî ızdıraplar ve kötümserlik gösterilmektedir. Fakat basitleştirilmiş görüş açısı, bizi liberal toplumun siyasî sebeplerle takip altında tutmağa dahi lüzum görmediği ve hayatının büyük kısmını İngiltere'de tanınmadan ve dikkati çekmeden geçirmiş olan Marx gibi bir ihtilâlcinin görüş açısına muhtemelen daha fazla yaklaştırmaktadır. Marx liberal topluma yönelmiş bir itham listesi hazırlarken bu toplumun ahlâkından ve değerlerinden birçoğunu benimsemekten kendini alamamıştır.

Liberalizme yönelmiş olan ana itham, taşıdığı değerlerin — endüstrileşme, rasyonalizm ve bireycilik — hayâl olmaları değil, fakat bunların burjuva mülkiyet sistemiyle birleştirilmesindeki iki yüzlülüktür. Farazî Marksist işçi endüstride çalışmanın zorluğu gerçeğini, rahat hayat amacını, demokrasi ve eğitim isteğini kabul etmiyor değildir. Onun burjuva toplumuyla kavgasının sebebi, bu toplumun, işçinin aslında burjuva ve liberal nitelikteki değerlerini gerçekleştirmesini mülkiyet kurumu ile önlemesidir Marx'ın teknoloji ve bilim karşısında duyduğu şevk ile endüstriciliği kabul edişi sık

sık Saint-Simon'la kıyaslanmış ve Saint-Simon'a bağlanmak istenmiştir. Büyük Fransız filozofunun bilim ve teknolojiye aşırı bir düşkünlüğü vardı ve bunların daha da geliştirilmesi için dünyanın nasıl düzenlenmesi gerektiği hakkında bazı ilgi çekici fikirler ileri sürmüştü.

Oysa liberalizmin teknolojiye karşı duyduğu aşırı ilgi akıl kârı olmayan teorilerde değil, fakat Fransız ve bilhassa İngiliz toplumunun halihazırdaki gelişmesinde ifadesini bulmaktaydı. Nasıl Marx'ın proletaryada gördüğü ihtilâlci meyille ilgili hükümlerini, Chartism gibi günün *hareketleri* ihtilâlci sosyalist *teorilerinden* daha çok etkilemişse, aynı şekilde sosyalizmin endüstri ile ilgili unsurları da liberalist endüstri hayatının herşeyi yutmasına ve bu hayat tarzına karşı gösterilmiş olan tepkiye herhangi bir teorik endüstri inancına olduğundan daha çok şey borçludurlar.

Marx'ın hiç bir ayrıntılı sosyalist ütopya çizmek istememiş olması, İngiltere'deki, yani endüstriciliğin bu asıl örneğindeki siyasî hayatta görülen uygulanması imkânsız şeylerle ilgilenmeme havasının başka bir yansıması olabilir. Chartism bütün toprakla ilgili tasarılarına rağmen gayretini siyasî haklar için mücadeleye teksif etmiştir. İngiliz liberalizmi, bütün ayrıntılarıyla hazırlanmış anayasa modelleriyle Bentham'ın gününden daha uygulanabilir siyasî ve ekonomik reform konularına doğru gelişmiştir. Marksizme diğer sosyalist hareketlerle rekabetinde aşılmamış üstünlüğünü kazandıracak olan bu, uygulamaya elverişli olamayan şeylerle ilgilenmeme, genel ilkeleri derhal siyasî eyleme uygulama havası, ister reformda ister ihtilâlde olsun, neyin daha doğru, neyin yanlış, neyin ideal olduğunu uzun boylu düşünmeye eylemden daha az yer vermiş olan bir toplumun, bir dönemin aracısız aktarılmış mirasıdır.

O devrin liberalizminden çıkarılacak en büyük ders, siyasi eyleme döndürülmeyecek bir ideolojinin hiç bir işe yaramıyacağıdır. O günün Avrupa'sındaki ihtilâlci hareketlerin bir stratejisi — *hükümet darbesi* — ve bir amacı-belirli bir siyasî ve sosyal ütopyanın gerçekleştirilmesi — vardı. 1830'la 1850 arasındaki İngiliz liberalizmini gözleyerek, sonraki Marksizmde görülen siyasi parti anlayışına yaklaşabiliriz. Buna göre bir siyasi parti, (bir ütopya bile olsa) nihaî bir amacı olan, fakat hedeflerine doğru adım adım ilerleyen, gerekirse geçici ittifaklar kuran, tavizler veren, fakat hedeflerini hiç bir zaman terketmeyen *oluş halinde bir siyasi harekettir*. O günün İngiliz toplumunda tesadüfî şartların bir sonucu olan şey, olgun Marksizmde şuurlu bir sistem haline getirildi: katı bir ideoloji

ve programa sahip, fakat siyasi taktiklerini belirli bir ülkedeki değişen sosyal ve iktisadi kuvvetlerin tahliline dayandırmasını bilen bir siyasi parti.

Manifesto'nun ilk siyasi Marksizminde henüz ütopyacı sosyalistlerin ihtilâlci sabırsızlıkları ve derhalcilikleri vardır. Marx ve Engels'in ihtilâlci iyimserliklerini hiç bir zaman kaybetmemiş olmalarına rağmen Marksizm daha sonraları hedefe tedricen gidilmesini kabul ederek yumuşamıştır. Marksist sosyalizme rakiplerinin sahip olmadıkları kalıcılık gücünü vermiş olan bu olayın doktrine girmesine, İngiliz liberalizminin başarılı bir şekilde geliştiği izleniminin sebep olduğu hiç olmazsa bir tahmin olarak ileri sürülebilir. «... ve zaman zaman zuhur edecek olan hareketsizlik ve umutsuzluk anlarına rağmen, doğru düşünme yolunda bugünkü ilerleme artan bir hızla devam edecektir.[28] Bu, Marksizmin gerçekte kendi hisleri arasına aldığı bir histir. Place'ın dünyayı kendisi gibi görmiyenler karşısındaki tenezzülü Marx'da tekrarlanmıştır. Marx, bunu daha şiddetli ve kesin bir şekilde ifade etmiştir. Filhakika Marksizmin «öte yönü», ilk zamanlardaki cinsten yekpare bir liberalizm, demokratik siyasete dalarak yumuşamamış, sosyal mevzuatı kabul ederek islah olmamış liberalizmdir. Marksizmin fikrî havasında, şu aşırı rasyonalizm, şu yaygın inançlara karşı gösterilen tarihî düşmanlık, bir yandan her sosyal sistemde göze çarpan mantıksızlıklarla savaşmakta ve bilimle teknolojiyi insanlığın kurtuluşu için tek yol olarak görmekte olan sosyal plâncı, mühendis ve bilim adamlarına liberalizmi sevdirirken öte yandan onu kütlelerin pazarında satılmaz bir mal haline getiren maddi sathın ötesinde insanların saiklerini aramayı küstahça reddediş vardır. Marx ve Engels, akidelerini bir ihtilâlci hareket çerçevesi içine yerleştirmekle ilk liberallerin bilhassa üzerinde durdukları noktayı değiştirdiler. Bu liberallere göre demokrasi ve bireycilik sosyal ve ekonomik kuvvetlerin serbestçe gelişmelerinin sonunda hasıl edecekleri şeylerdi. Bu ilk liberallerin görüş alanlarına bir miktar iktisadi eşitlik de giriyordu; fakat onlar, bunun kapitalizmin serbestçe gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkacağını düşünüyorlardı. Bentham, «saadet getiren hesabının» zorunlu bir mantıkî sonucu olarak kademeli vergi sistemini reddederken bir yandan da «Zaman büyük bir eşitleştirendir» demekteydi. Liberallerin hürriyetçi dünyası da, tıpkı Marx'ınki gibi kapitalizmi takiben gelecekti; fakat arada sosyalist devre yoktu.

(28) Place, **Wallas,** op. cit., 384'de zikredilmiştir.

Bundan başka, liberalizm kısa zamanda «dünyevîleşmiş», yani günün siyasetine uymuştu : siyasî ve sosyal reformlar, kısa zamanda hürriyeti amaç güden belirli tedbirler halini almış, başlıbaşlarına gaye haline gelmişlerdi ve bu gayelerle orta sınıfların niyetleri arasında şüpheli münasebetler vardı. Nasıl Marksizmin ihtilâlci tarafı çağdaş sosyalizmin şiddetli ve acı diliyle ifade edilmişse, «olumlu» yönü de yüzyılın liberal deyimleriyle ifade edilmiş ve onun gelecekteki mükemmel dünyası da liberal cennetin insancıl, kozmopolit ve demokratik ifadeleriyle tasvir edilmişti.

Tekrarlamak gerekirse, burjuva uygarlığının muhafazakâr ve anarşist eleştiricilerinin aksine Marx ve Engels'i allak bullak eden, burjuva endüstriciliğinin manzarası, para gruplaşmaları veya kötü zevki değildi. Burjuva uygarlığı kötüydü çünkü bu uygarlığın değerlerinden toplumun yalnız küçük bir azınlığı faydalanabiliyordu ve bu uygarlık kütlelerin artan sefaletine dayanıyordu. İhtilâl bir defa gerçekleştikten sonra Marksizmin mantığı kapitalizme karşı gösterilen Ruskin, Herzen veya William Morris'in ifade ettikleri cinsten estetik protestolardan ayrılmağı gerektirmekte ve ilk liberal müteşebbislerin zihniyet ve değerlerinde daha kendine yakın bir ortaklık bulmaktaydı.

Liberalizm, endüstrileşme ve modernleşme karşısında coşkun bir taraftarlık tepkisi ve bundan dolayı onların en yoğun bir şekilde gelişmesinin bir esası olması dolayısiyle Marksizmin en yakın bir ecdadıdır. Anarşist ve endüstri aleyhtarı sloganlarla başarılan Marksist ihtilâllerin zaferden sonra geriye dönüp kendilerini iktidara getirmiş olan sloganları endüstrileşmenin ve onun mantıkî sonucu olan merkeziyetçi devletin mihrabında kurban etmelerine şaşmamalıyız. Bir an için şu saçma faraziyeyi kabul edelim: Marx ve Engels'in gerçek hedefleri, yeni yeni ortaya çıkan proleter kitlesini hiç bir yapıcılığı olmayan endüstri aleyhtarı duygularından caydırmak ve onları endüstrileşmiş bir toplumun ve kuvvetli bir devletin lüzumuna inandırmaktı diyelim. Bu durumda tam bir endüstrileşmenin ve merkeziyetçiliğin kaçınılmazlığını ileri süren, fakat geçiş dönemindeki sefaletin günahını endüstrileşme yerine kapitalistin ve kapitalist devletin devri geçmiş ve bu yüzden müfsit bir hal almış olan rolüne yükleyenden daha iyi bir ideoloji yaratılabilir miydi? Bu örnek, Marksizmde ne kadar çok ham liberalizm payı bulunduğunu, hareketin babasının komünist takipçilerinin endüstri düşkünlüğünü nasıl sezmiş olduğunu anlamamıza yarar.

İngiliz liberalizmi, Marksizme endüstri şevkini aşılamaktan başka Marksist doğmanın bununla ilgili birçok noktalarının formülleşmesine de vasıta olmuştur. Ekonomik determinizm gerçi Marx tarafından çok daha önce ilân edilmişti ve çağdaş sosyalist ve liberal düşünürlerde göze çarpmaktaydı, ama İngiliz toplumu ve bu topluma ait liberalizmin nitelik ve gelişmesi müşahade edildiği zaman eti ve kemiğiyle ortaya çıktı. Tarihî bir perspektiften bakarak bugün diyebiliriz ki, İngiltere misali bir kaide teşkil etmiyordu; fakat iktisadi kuvvetlerin, hâkim sosyal ideolojinin ve siyasi iktidarın bir süre için birbirlerini desteklediklerı ve böylece yirminci yüzyılda nisbî hızına ve tamlığına ancak totaliter vasıtalar kullanarak totaliter bir devletin ulaşabileceği bir iktisadi değişmeyi mümkün kıldıkları nâdir toplum örneklerinden biriydi. Endüstri aleyhtarı zihniyetin ve bu zihniyetten gelen «yanlış» fikirlerin can çekişmesi karşısında Francis Place'ın duyduğu safiyane memnunluğu, bu durumun, liberal değerlerin milletçe kaçınılmaz bir şekilde hazmedilmesinin bir sonucu olmakla kalmayıp aynı zamanda İngiltere'nin endüstri memleketleri arasında birinciliği almak, milletlerarası ticaret ve para âleminde hâkim olmak ve 1815'ten sonra artık büyük savaşlara girmemekteki menfaatlarının bir sonucu olduğu fikri tarafından bozulmamıştı. İlk liberaller, liberal değerlerin sıhhatli materyalizmlerine ve dünyanın her tarafındaki fiilî yayılmalarına dayanarak daimî bir hâkimiyet kuracaklarına inanmışlardı. Bu bakımdan liberal zihniyetin başarılı bir tefsircisi olan genç Marx'ın *Manifesto*'da beyan ettiği gibi rasyonalizm ve endüstrinin büyümesi her tarafta savaşlardan, despotizmden ve himayeden kaçınacaktı. Endüstrileşmenin gelişmesi, içerde de aristokrasinin iddialarına ve proletaryanın sendikalarla ilgili hülyalarına aynı şekilde bir son verecekti. Milletlerarası ütopyanınki gibi, dahilî ütopyanın yolu da, «herkesin kişiliğini tamamen geliştirebilmesinin belli başlı ilke olduğu bir toplum olan daha ileri bir toplumun biricik gerçek temelin teşkil eden üretim kuvvetlerinden geçer.[29] Bireyciliğin her tarafta baş tacı edilmesi, aydınlık demokrasi ve belki de bir dünya düzeni liberalizme göre ekonomik kuvvetlerin kaçınılmaz sonucu olacaktı; tıpkı aynı şeylerin Marx için evrensel sosyalizmi yaratmasını beklemek gerektiği gibi. Uzun vadede ne millî farklar ne de sosyal ve ekonomik gecikmeler bu süreci önliyebilirdi.

(29) **Capital**, sh. 649.

İlk liberalizmin bu tarafı bizim bugünkü hislerimize ne kadar yakın; örneğin az gelişmiş ülkelere yardım plân ve programlarının hepsinde bu ne kadar aşikâr bir şekilde görünüyor; gene de bunun altında yatan rahat iyimserlik bizim için ne kadar gerçekten uzak... Bugün bu materyalist ütopyacılığa benzer birşeye sadece komünist liderlerin resmî söylevlerinde rastlanabilir. Fakat gerçekte onlar bile tek başlarına maddi kuvvetlerin zaferi kendilerinden tarafa getireceğine bir batılı devlet adamının hayat şartlarının düzelmesinin Asya ve Afrika'ya demokrasiyi getireceğini inandığından daha fazla inanmamaktadırlar. Liberal ve ihtilâlci iyimserliğin bugün ifade edilen şekilleri orijinallerine göre daha kof görünmektedirler. Bugün artık ondokuzuncu yüzyılda hiç bir toplumun İngiltere kadar tam bir endüstrileşme geçirmemiş olduğunu biliyoruz. Ayrıca başka hiç bir toplum, hattâ oldukça ileri bir endüstrileşmeye ulaşmış olduğu halde istikrarlı bir demokrasiye kavuşamamıştır. Nasıl Marksizm çok daha büyük bir yanılmaya düşmüş ve endüstrileşmenin İngiltere'deki sosyal anlamını kötü tefsir etmişse, Francis Place tipi katı determinizm de tek bir toplumun gelişmesindeki tek bir devreyi gözleyen ve buna dayanan bir hayal durumuna düşmüştür.

Profesör Dicey, 1870 yılına kadar, ilk zamanlardaki bireyci liberalizmin nasıl gerilediğini ve nasıl kollektivist safhaya girdiğini hikâye etmiştir. Düşüncelerdeki değişmeyi en iyi J. S. Mill'in *Autobiography*'sinde ilk zamanlarda iktisadî kuvvetlerin otomatizmine karşı duyduğu güvenden vazgeçişini, demokrasiye olan inancını tam bir vatandaşlığın gereklerini yapabilmek için gerekli çerçeveyi kurmak üzere devlet eylemine duyulan ihtiyaçla mükemmelleştirdiğini anlatan sözleri özetlemiştir. Onun bu itirafıyla Fabian sosyalizmi arasında yakın bir bağlılık vardır. Bu, refah devleti sosyalizmi halini almağa son derece yatkın ileri liberalizmle Marksizm arasında hiç bir ortak taraf yoktur. Bu liberalizmin ne toplum anlayışını ne de demokrasi içinde gerçekleştirmek üzere seçtiği reformları Marksist açıdan anlamağa imkân yoktur. Bunun gibi, Marx ve Engels, XIX uncu yüzyıl kapanırken işçi sosyalizminin ilk zamanlardaki işçi radikalizminde olduğu gibi endüstri ve liberalizme karşı gösterilen tepkilerden doğmayıp endüstrinin getirdiği değerlere karşı duyulan doygunluktan çıkacağını sezememişlerdi. İlk zamanlardaki liberalizmde görülen endüstri hayranlığı yumuşamış, endüstrileşmenin tamamlanması ve bunu takiben endüstrileşmenin tek başına insanlığın bütün meselelerini cevaplandıramıyacağı anlaşılmıştı. İlk zamanlardaki liberalizmin doğmatikliği ve zihnî kuraklığı yerini ar-

tık daha hoşgörülü, belki daha az kendine güvenen ve daha az dediği dedik liberal fikirlere bırakmıştır. Fakat Marksizm için 1900 yılının kapitalisti halâ 1850 kapitalisti, demokratik devlet burjuvaların hakim oldukları bir çeşit sınırlı oy kurumu, sosyal refah felsefeleri ise istismarcı sınıfın menfatlarını haklı göstermeğe çalışan bir mazeretten başka birşey değildir.

Marksizm, geleneksel düşmanını — liberal toplum — (Batı dünyası söz konusu olduğu ölçüde) artık geçmişte kalmış manzarasıyla görmekte devam ettiği gibi, kendi orijinal özelliklerini de — karışık olmayan bir materyalizm, iktisadi «kanunlara» inanç ve endüstrileşme şevki — dokunulmamış bir halde muhafaza etmiştir.

SOSYALİZM VE ANARŞİZM

Marx'la kendisinden önceki ve çağdaşı sosyalist düşünürler ve hareketler arasındaki münasebetleri düşünürken akılda tutulması gereken birçok nokta vardır. Marx, sosyal olaylara ve fikirlere karşı doymak bilmez bir düşkünlüğü olan büyük bir sentezci idi. Bununla birlikte sisteminin ana hatlarının ortaya çıktığı ve sistemini geliştirmeye koyulduğu 1850 yıllarından sonra yeni fikir ve hareketleri alma kabiliyeti kesinlikle durdu. Bu durumdan dolayı düşüncesinde birçok zekânın ve hareketin izlerini taşıyacağı aşikârdır. Fakat Marx ve Engels'in beslendiği büyük fikrî geleneklerin — Hegelcilik, İngiliz ekonomi politiği, sosyalizm — neler olduğunu belirlemekten öteye geçmekte ve bu geleneklere ait şu veya bu fikrin şu veya bu sosyalist düşünürde izleri bulunduğunu göstermekte hemen hemen hiç bir fayda olmadığı gibi bu, çok zor bir iştir de. Onun en beklenmedik kavramlarından birçoğu yetişme yıllarındaki İngiliz ve kıta Avrupası radikalizmi ve sosyalizmindeki beylik sözlerdi. Marx, değer-emek kuramının radikal sonuçlarını John Francis Bray'den mi, William Thompson'dan mı, yoksa Johny Gray'den mi almıştı? Buna karar vermenin hiç bir önemi yoktur; çünkü yalnız onların değil, fakat bir yığın başka iktisatçı, tahrikçi, politikacının ağzındaki sözler aynı kuramın basmakalıp ve taslak halindeki tekrarlarından ibaretti. Modern iktisatçılar, bir yandan Marx'ın iktisadına saldırırlarken bir yandan da onu, o tarihlerde, kapitalizmin sonraları belirecek olan iktisadî temerküz ve monopolleşme eğilimini sezdiği için övmektedirler. Muhakkak ki o devrin klasik iktisatçıları tam rekabet kelimeleriyle düşünmekte ve bir çok küçük üretim birimlerinin ortalığı kapladığı bir devrede yaşamaktaydılar. Fa-

kat iş âleminde sonraları ortaya çıkacak olan temerküz ve büyümeyi önceden görmüş olmak, radikal reformcular ve sosyalistler arasında sadece bir kişinin mazhariyeti değildi. İnsanların pratik meselelerden en habersizi olan Charles Fourier de «endüstri feodalizminin» yaklaşmasından korkmuştu. Sismondi, Blanc ve birçok başkaları da... Şu veya bu düşünürün veya kuramın «aldığı tesirlerin izini» araştırmak demek olan malûm akademik oyun, Marksizmin kaynaklarını ve aldığı etkileri açıklamakta fazla faydalı olmamaktadır. Diğer sosyalizmlerle bu doktrin arasındaki ayrılıklar ve benzerlikler hakkında sağlam bir fikre varabilmek için Marx'ın, çağdaşı olan radikalizmin ortak hazinesinden bazı şeyleri alıp bazılarını almazken hangi seçme ilkesine başvurduğuna bakmak gerekir.

Marksizmin «eylem halindeki fikirlerle», yani bir birey zihninin ürünü olmakla kalmayıp bir sınıfın arzuları ve fiilî istekleri olarak görünen fikirlerle ilgilendiğini akılda tutmak da çok yerine bir şeydir. Böylece burada Marx'ın, farkında olarak veya farkında olmadan birçok münferit sosyalistin ürünlerinden daha çok liberalizmin ve «Chartism» in etkisinde kaldığı sonucuna varılmıştır. *Manifesto*'nun göz alıcı mağrur ifadeleri, Marksizmin hem günlük olayların — işçi sınıfının düşünce ve duygularının — bir parçası olduğunu hem de tarihin ve binaenaleyh geleceğin künhüne vararak bu duygu ve düşünceleri aştığını ileri sürerek Marksizm lehine ikili bir üstünlük talebinde bulunmaktadırlar :

Binaenaleyh komünistler, bir taraftan bütün memleketlerdeki işçi sınıfı partilerinin hemen hemen en ileri ve en kararlı kısmı, bütün diğerlerini ileri doğru iten kısımdırlar; diğer taraftan nazarî olarak, proletaryanın geri kalan büyük çoğunluğuna nisbetle proletarya hareketinin hareket hattını, şartlarını ve nihaî genel sonuçlarını açık bir şekilde anlamak gibi bir üstünlüğe sahiptirler. (s. 334).

Marx'a göre diğer sosyalist kuramlar, her iki hususta da bir varlık gösteremezler: onlar, proletaryanın *anlık* hissiyatının düşüncesiz akislerinden ibarettirler; belirli bir durumun tarihî sebeplerine dikkat etmezler; veyahutta işçinin hayat ve iştiyaklarından kopmuş zihnî inşalardan başka birşey değildirler. Bu, sosyalizmin kendi kendine verdiği işçi sınıfının öncülüğü rolü, gayet tabiidir ki Sovyetler Birliği Komünist Partisinde bir teşkilâtlanma ilkesi olarak yerleşmiştir. Bu, Marx'ın diğer sosyalist düşünürleri ya işçi sınıfının tarihî yolundan sapmış kimseler olarak yahutta sıraların içinde olup etraflarındaki kalabalıktan önlerini göremeyen ve bundan dolayı

sıra başının, yani Dr. Karl Marx'ın ve Engels'in gördüklerini açıkça seçemeyen kimseler olarak telâkki etmesini mümkün kılmıştır. Bu görüş esrarlı bir şekilde kitlenin öncüden ayrıldığı ve öncünün muzaffer bir yürüyüşün liderliğini yapacak yerde kendisini British Museum'da fikrî çalışmalar ortasında buluverdiği günlerde de devam etmiştir. Sanki tarih, gençliğindeki cüretinden dolayı Marx'ı cezalandırmıştı; ve sanki 1883'te ölüm döşeğine düştüğü zaman kuramının en az Engels'le birlikte küçük gördükleri kuramlar kadar «bir ütopya» gibi görünmesi gerekiyordu.

Daha geniş bir zaman açısından bakıldığında Marksizmin kendi kendisine verdiği değer ve rakip sosyalist inançlar hakkındaki hükmünün büyük bir gerçek payı taşıdığını kabul etmek gerekir. Başka hiç bir sosyalizm dalı, işçilerin kötü durumları ve bu durumlara yol açan sistemin mantığının benimsenişini bu kadar sebatla birleştirmemiştir. Gerçekten, çağdaş sosyalistlerden birçoğu şöyle demektedir: «bana tasarladığım düzeni uygulamak için tek bir şans tanıyın, insanları şikâyete sürükleyen haller ve tatminsizlikler hemen ortadan kalkar». Bazıları da, kendilerini nereye götüreceğini pek sorup araştırmak zahmetine katlanmadan bir ihtilâle önderlik etmeğe en az bu kadar hazırdırlar. Fourier ve Blanqui'den birincisi, hayâlperest ütopyacıların, diğeri, sathî düşünceli ihtilâlci eylem taraftarlarının örnekleridirler. Bu dünyanın büyüklerine hayâllerinin tatbikata konması için talepler yağdırmak ve barikatlara hücum etmek, bu ilk sosyalistlerin fikirlerini gerçekleştirmek için başvurdukları tedbirlerdir.

Bugünün bir sosyalisti, Marx'ın rakiplerini küçümsemekte haklı olduğunu düşünebilir. Fakat daha dengeli bir hüküm, ilk sosyalist düşünürlerin muazzam önemini kabul etmek zorundadır. Bu düşünürlere daha yakından bakmak, yalnız orijinal Marksizmin bazı noktalarını daha iyi aydınlatmakla kalmaz, fakat aynı zamanda çeşitli memleketlerde Marksizmin çeşitli toplum kesimleri tarafından kabul ve red edilişini etkilemiş olan unsurları daha da büyük bir başarıyla aydınlatır.

Teşbihimize dönersek, işçi sınıfının hem bir parçası hem de öncüsü olmak yalnız Marksizmin kuvvetini değil, fakat aynı zamanda bazı zaaflarını da izah eder. Pastayı hem yemek hem de alıkoymak mümkün olmıyacağına göre bu eylemlerden her birinin tarih sürecinin ayrı bir parçası olduğu belirtilse bile böyle birşey olmaz. Marksizm endüstrileşmenin gereklerini kabul etmekle halinden şikâyetçi olan işçi sınıfı üzerindeki cazibesinden ve duyarlığından bir kısmı-

nı feda etmek zorunda kalır; nasıl ki bu kabulü de, ihtilalci çekicilik yönünde değişikliğe uğramak zorunda kalacaktır. Marksizm işçilerin ihtilâlci duygularını işte bu ölçüde, (İngiliz işçileri için) Chartism'den, (Fransız işçileri için de) Blanqui ve Proudhon'dan daha az sadakatle aksettirir. Çevrenin insanı şekillendirdiği inancı Robert Owen'da daha mutlak, teknokrasi imanı Saint-Simon'da hattâ Marx'tan da daha kuvvetlidir. İlk sosyalistlerden bazıları üzerinde kısa bir düşünce, Marksizmdeki hangi unsurların belli bir ülkedeki hangi sosyal kuvvete ve hangi fikrî geleneğe daha çok hitap ettiğini ortaya çıkarabilir.

Sosyalizmin büyük öncülerinden bazılarının yaşadıkları tarihler doktrinlerinin özellikleri hakkında ip uçları verir: Saint-Simon 1760-1825, Robert Owen 1771-1859, Fourier 1772-1837. Hiç şüphe yok ki bu sosyalistlerin kökleri Aydınlanma çağındadır. Onların mizacı, muntazam plânları, örnek yerleşme projeleri ve reform araçlarının siyasi ve popüler eylem vasıtalarıyla gerçekleştirilmesini düşünmenin bile mümkün olmadığı hakkındaki inançlarıyla reformcu *filozofun* mizacıydı. Siyasi tahrik ve işçi sınıfı içinde siyasi eylem kavramına ençok yaklaşan İngiliz Owen'dı. Fakat Owen bile, tasarısı adına William IV, Avrupa monarkları ve Metternich'i tâzim etmeğe ve insanları fikirlerine model toplulukların teşkil edeceği örnekle ikna etmek gerektiğini ileri sürmeğe hazırdı.

Ve nitekim Saint-Simon'un Napoléon'a mektuplar yazdığı, Fourier'nin heyecanla zengin bir hayır sahibinin Falanster'lerini finanse etmesini beklediği anlatılır. Ne yazık ki kahramanlarımız, Carnegie, Ford ve diğer Amerikan vakıflarının zamanında yaşamamışlardır. Ancak, günün birinde ortaya çıkacak bir «meleğin» tek kurtuluş yolu olan tasavvurlarını paraca destekliyeceği kuruntusu hayat hikâyelerindeki basit bir traji-komik olaydan ibaret değildir. Onların düşünce sistemine, işçi sınıfının kurtuluşu gene işçi tarafından gerçekleştirebilir diyen Marksist darbımeselden daha yabancı birşey yoktur. Sosyal meseleleri ele alışlarındaki mihanikîlik ve yeni sosyal ve siyasi sistemin kuruluşu için himaye ve desteklerden medet ummaları, onları, modern siyasetten ayırır.

Auguste Blanqui'nin (1805-1881) temsil ettiği sosyalizm tipi de, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl siyasetine göre başka bir bakımdan olmakla birlikte aynı derecede demodedir. İhtilâlden sonraki günlerde ne yapılacağı hakkında pekaz şey söyleyen bir isyancılıktan ibarettir. Blanqui sosyalizmi, tamamen komplolar, gizli ittifaklar, fasit faaliyetler dünyasında yaşar, Kıta Avrupasında 1815-1848

arasında gelişen ve Napoléon savaşlarıyla Fransız İhtilâli'nin harekete getirdiği ihtilâlci ve milliyetçi heyecanların bir sonucu olan sosyalistimsi veya milliyetçi fesatçı ihtilâl gruplarıyla ümsiyeti vardır. Tahakküm altında bulunan bir sınıf adına bir *coup d'état*'nın (hükümet darbesi) göz kamaştıran başarı ihtimalleri, Paris'ten St. Petersburg'a kadar insanların zihinlerini harekete getirmişti. Modern devlette siyasi iktidarın bir nümayiş veya komployla ele geçirebileceğine ve elde tutulabileceğine bir grup öğrenci, genç subay ve radikal işçiyi kandıran ham ihtilâlcilik, ilk sosyalistlerin model-toplum kurma düşkünlüklerinin başka ve belki de gelişmiş bir çeşididir. Her iki halde de ulusun büyük bir kesimini ileri sürülen ihtilâlci fikirlere inandırmak veya programı bir sınıfın menfaatları ve taleplerine uydurmak fikri yoktur. Politikanın, özellikle Kıta Avrupası politikasının gerçeklerinden dolayı dünyayı değiştirmek için romantik ihtilalcilik veya insanları model toplumların teşkil edeceği örnekle ikna etmek tutulacak tek yol olmalıdır. Henüz kitlelerin okuma yazma bilmedikleri, oy hakkının hiç olmadığı veya sınırlı bulunduğu, parlmanter kurumların mevcut bulunmadığı günlerdeyiz. Bunun gibi, Leviathan, yani modern devlet henüz gelişme süreci içindedir. Bir toplumun gidişatının aydın bir otakrat, büyüklerin iyi niyetleri veya bir avuç insanın kararlı eylemi tarafından değiştirilebilmesi tasavvur edilmesi imkânsız birşey olarak görünmemektedir.

Romantik isyancılığın izlerine komünist Beyanname'sinde ve Komünist Lig'inin eylemlerinde de rastlarız; 1848 den sonra gelen on yılda bu isyancılık Avrupa sahnesinin hemen hemen tamamını terketmiştir ve Rusya'dan gelen uzak yankıları bir yana bırakılırsa en son izlerine Paris kömününde rastlanacaktır. Marx ve Engels, çağdaşları olan sosyalistleri lekeler ve gülünç duruma düşürürken kendi *Manifesto*'larındaki ütopyacılık ve isyancılık unsurlarına gözlerini kapamaktadırlar. O günlerin Metternich'lerini, Guizot'larını taciz eden tayf, başında Marx'la Engels'in bulunduğu küçük grup değildi; modern hayattaki kuvvetlerin eski ve yavaş yavaş değişmekte olan düzeninin üzerine salıverdikleri genel ihtilâlci heyecan, yani milliyetçilik, sosyal reform tasarıları ve demokratik ve liberal karışıklıklardı. İlk ütopyacıların mirası, ihtilâle karşı duyulan saf hassasiyet ve komploculuk, böylelikle ilk Marksizmin bir parçası olmuştu; fakat İngiltere örneğinden dolayı daha baştan itibaren önem bakımından toplumun organik büyüme ve gelişmesinin «kanunlarının» incelenmesinden sonra gelmişlerdi. Böylelikle Marksiz-

min yapısında, endüstrileşmenin icaplarının açıklanması ve endüstri aleyhtarı şikâyetlerin özetlenmesine ilâveten ütopyacılık ve düşünceye dayanmayan ihtilâlci şevk de yer almaktadır.

Bunların gerisinde yatan, Napoléon çağının ve Fransız ihtilâli'nin canlı hâtırasıdır. Kıta Avrupası'ndaki sosyalizm, ilk zamanlarda, karşılaşılan sosyal sorunlara gösterilen bir tepki değildi. En kalabalık sınıfın yoksulluğu ve onun bahtsızlığına bir çare aramak, Saint-Simon'da bile hemen hemen iş işten geçtikten sonra akla gelmekteydi. Sosyalizm, ihtilâl ve reform işine girişmesinden ve endüstrileşme olayı ile ilgilenmeğe başlamasından çok daha önce tek bir tarihî ana fikrî akımdan doğmuştu. Fikrî akım, insanlara sosyal mühendisliği topluma uygulamayı düşündüren Aydınlık çağının bilimsel meraklılığıydı. Henüz Rousseau, Mably ve Condorcet'nin fikirlerini uygulamak istiyecek bir hareket bulmak şansları Sir Thomas Moore'dan fazla olamazdı. Fransız ihtilâli ve Napoléon, hem siyasi fikirler adına harekete gelen halk heyecanının ve geniş çapta sosyal mühendislik denemelerinin, hem de sosyal değişimin nesillerin işi olduğu ve bir tek insan ve hareket tarafından gerçekleştirilemiyeceği iddiasındaki muhafazakâr tezin reddinin elle tutulur örneklerini verdi. Dinî veya fikrî bir heves veya edebî faaliyet olarak daima var olan sosyalizm, böylelikle düşünce okulları halini aldı. Sosyalizmi ütopyacı *coup d'état* (hükümet darbesi) proje ve plânlarından siyasi hareketlere yönelten daha şumûllü bir başka tecrübe — endüstrileşme — vardı.

Marx'ın gençlik ve olgunluğunun Fransa'sı, sosyalizmin fikrî fantazilerden siyasi bir hareket haline geçişinin klâsik misalidir. İngiltere'de endüstrinin ilerlemesi, sosyalizmimsi Chartismi aynı süratle tekerlekleri altında tuzla buz etmek üzere en ön safına attı. Almanya'da milli mesele sosyal meseleye hakim oldu. Sosyalizm, değişen dünyanın muammasına bir hal çaresi aramak ve bu çareyi insanların his ve ilgilerine bağlamak demek olan «akademik» niteliğini ençok Fransa'da muhafaza edebildi.

Sosyalizmin bu gerçekten ilkel safhasında belli başlı sosyalistlerde değişik nisbetlerde göze çarpan bazı ilginç özellikler vardır. Bunlardan bir tanesi, mütemadiyen din meselesi ile ilgilenmeleridir. Dinî çılgınlık, ister Allahın küstahça reddi, ister yerleşik düzenle aynı tutulan dine karşı saldırma şeklinde olsun, tenkitçilerinin onların sisteminde gördükleri dinî veya yarı dinî nitelikten daha bariz değildir. Liberallerde veya Marx'da din sorunu kesinlikle geri plâna itilmiştir. Onlara kalırsa dinî değerler, ya gelişen endüstri toplumu-

nun değerlerine uyarlar, ya da maddi ilerleme ve eğitim tarafından ortadan kaldırılmakta olan mazi artıkları olarak kalırlar. Bir sosyalist veya radikal düşünürün din meselesiyle meşgul olması, endüstrileşmenin temel ön-gereklerinden birinin, düşünce ve hayatın belli bir ölçüde dünyevîleşmesinin henüz tamamlanmamış olduğunun ve *reform ve ihtilal probleminin esas itibariyle bir dinî problem olarak belirdiğinin* başlı başına bir ifadesidir. Sistemini uygulamakta olan bir toplumda bir dinî doğmanın hakim olabilmesi, Saint-Simon, Fourier veya Proudhon için olduğu gibi Robert Owen için de akıl almaz bir şeydir; çünkü bunların sistemleri esas itibariyle dinî inanç mahiyetindedir.

Bu dikkate değer hoşgörü eksikliğini Marksizm de tevarüs etmiştir; fakat bu kesif şekliyle değil : çünkü Marx aynı zamanda, problemin kendi kendini çözeceğini söyleyen liberal inanca da katılmıştır. Durum böyle olduğuna göre, elde dişli bir düşman varken can çekişen bir düzenin devri dolmuş kalıntılarıyla niçin uğraşmalı? Materyalist zihniyetli bir toplumda tam bir materyalizm, dinî sorunlarda çok sert ve hoşgörüsüz olamaz. İlk sosyalistlerden bazılarının hıristiyanlığa karşı besledikleri aşk-nefret kompleksinden dolayı sarfettikleri enerjiyi Marx kapitalizme saldırmak için kullanmış; bir liberal ise somut bir siyasî, ekonomik veya dinî reform için sarfetmiştir. Fakat eski sosyalist gelenek, Marksizmi yeteri kadar bozmuş olduğu için bazı «az gelişmiş ülkelerde» Marksizm, genç bir entellektüele kurtarıcı bir dinî inanç olarak hitap edecektir. Gerçekte doktrinin en ilgi çekici tarafı başkadır.

Sosyalizm babalarının zihnî meşguliyetleri, bize dayandıkları kaziyeler hakkında epey ipucu vermektedir. Siyasete henüz dinî bir görüş açısından bakılmaktaydı. Kuramlarını hayata uygulama yolu, hayırsever bir patron bulmak gibi bunu derhal mümkün kılacak bir imkân dışında, esas itibariyle belirli bir inancın aşılanmasıydı. Bir peygamber cübbesine ihtiyaç vardı: çünkü, kitlelerin o günkü hayat şartları içerisinde herhangi birşey öğrenmek veya herhangi bir iş aramak imkânları olmadığı ve onların ancak örnekler, otorite ve inanç aşılama yollarıyla yetiştirilebilecekleri inancı gibi otoriter bir inancı gizlemenin başka çaresi yoktu. İnsanların aslında iyi oldukları ve çevrenin yoğurabileceği mükemmel bir hamur teşkil ettikleri hissini sosyalist edebiyatın sayısız örneklerinin hepsinde görmek mümkündü. Fakat kralların, aristokratların ve din adamlarının istismar edip kötü yola sevkettikleri kitlelerin üstünden batıl inançların ve gelenekçiliğin ölü ağırlığını kaldırmak için

ne yapılabilirdi? Ne oy hakkı, ne üretim kuvvetleri. Bunu ancak yeni bir dinin veya doktrinin manevî heyecanı başarabilirdi.

Bu gayrı aklî insan tabiatı görüşü ve bundan çıkan otoriterlik kaziyesi Saint-Simon'da yok gibi görünebilir. Bilim ve teknolojinin bir hayranı, İngiliz parlmanter kurumlarını çok beğenen ve bir parlmanter Avrupa konfederasyonu istemiş olan Saint-Simon, zahiren Marx'dan önceki sosyalizm hakkında söylenenlerin bir istisnasını teşkil eder. Ancak bu rasyonalistin sonunda getirdiği teklif de bir bilim ve sosyal refah dinidir — Din kelimesi mecazî manâda kullanılmıştır —. Yeni Hristiyanlığın kurucusu, «Prensler, benim dilimle konuşan Tanrının sesini dinleyin», der. Yeni Hıristiyanlığında vaizler, insanlar arasındaki itibarını yitirenlerin bu hayattaki kaderleri olan korkunç durumu tasvir ederek dinleyicilerini titretecekler; bütün hislerine insan sevgisi hâkim olmayanlara karşı kalkmış olan Tanrı silâhını göstereceklerdi.[30] Şairlerin şiirlerini «Yeni Hıristiyan realizmi» denilen şeye göre yazarak «vaizlere» yardımcı olmaları, müzikçilerin de müzikleriyle aynı şeyi yapmaları istenecekti. Katolikler ve protestanlar, Saint-Simon'un matıkî olmaktan çok uslûp nefasetine sahip bir ifadeyle anlattığı sebeplerden dolayı dinden çıkmış insanlardı. Bu bilim ve akılcılık inancının zihniyeti, ne kadar bilimsel ve akılcı, değil mi?

Aynı soru şu sarsılmaz inancından dolayı Robert Owen'a da sorulabilir: «insan yapısı öyledir ki, o, zihine nakşedilmiş en kuvvetli kanaate *inanmak zorundadır;* ve, bu kanaat ona iradesiyle maledilemiyeceği gibi, isteğiyle onu terkedemez de». İşte bütün dinlerin olumlu kötülüğü burdan çıkmaktadır.

Bundan dolayı tabiatımızın bu kanununun önerdiği bu olay hakkındaki bütün şüphelerin insan zihninden çıkarılıp atılması gereklidir; bu gerçekten yapılmadıkça insanlara düşünce, duygu ve eylemlerinde aklî olmaları öğretilemiyeceği gibi, onlara zeki, samimi ve daima mesut olmayı öğretmek için çareler bulmak da aynı derecede imkânsız olur.[31]

Aynı özellik, Fourier ve birçok başkalarında da göze çarpar ve Proudhon'un din hakkındaki sonu gelmez tiratlarıyla hıristiyanlığın özü hakkındaki görüşlerinde en yüksek noktasına ulaşır. Gerçi sosyalizm öncülerinden hiç biri — ondokuzuncu yüzyıldaki Blanqui tarzı anarşizmde göze çarpan — kuvvet kullanmayı tavsiye etmemiştir, fakat hepsi de otoritecidir. İnsanlık, ışığı seçecek ve es-

(30) **Nouveau Christianisme,** Paris, 1832, sh. 68.

(31) Robert Owen, **The Book of the New Moral Wold,** London, 1842, sh. 39.

ki batıl inançları şu veya bu şekilde kaldırıp atarak doğru davranış ilkelerini kabul edecektir. Bununla birlikte müritleri, kuvvetli menfaat sahipleri tarafından kötü yola sevkedilmiş oldukları için sadece hatalarının gösterilmesiyle batıl inançlar ortadan kaldırılamazsa ne olur diye soracaklardır.

İlk sosyalistlerdeki bu din merakının öte yüzü, onların bilime düşkünlükleridir. *Bilim* terimini kullanırken gerçekte neyi kasdettikleri, «din» kelimesi için olduğu gibi dikkatle incelenmelidir. Yukarıda, ilk sosyalistlerin sonradan Marksizme de geçmiş olan bilim ve teknoloji dinlerinden yahut inançlarından bahsederken endüstri ve bilimin kendini yeni yeni gösteren imkânları karşısında duydukları hayranlık ve hislerinin yoğunluğunu tasvir etmek üzere bir mecaz kullanmıştık. Ancak bu şeyler karşısındaki şaşkın hayranlık (ki bugün biz bunu nükleer kuvvet karşısındaki tepkimizi hatırlayarak ölçebiliriz), liberalizmde ve hattâ marksizmde; bütün tapınma usulleri, Newton ve Descartes gibi azizleri, veya bir insanın inandığı dogma ile yer çekimi kanununu birbirine karıştırması gibi şeyleriyle fiilî bir din şeklini — kısacası cehalet taraftarlığı şeklini — hiç bir zaman almaz. Nasıl ki bir materyalist doktrin, materyalist bir toplum temeline bağlandığı takdirde din konusunda sertliğe sapmazsa, bir sınaî gelişme içinde bilime tapan bir doktrin de pek az ihtimalle yaydan çıkar ve bu konuda tutarsızlığa düşer. Endüstrileşme, toplumun bilim karşısındaki ilk şaşkın hayranlığını telâfi eder. Bilim, hızla gelişirse günlük hayatın benimsenmiş ve şaşkınlık uyandırmayan bir parçası oluverir. Bir Cobbett'in endüstriye aleyhtar olduğu için uygarlığın gelişmesine karşı duruşu ne kadar geçiş devresinin bir özelliğini teşkil ediyorsa ilk sosyalistlerinki ve onların teorilerini — ister endüstri aleyhtarı, ister taraftarı olsun — «bilime» dayandırma gayretleri de o kadar bu devrenin bir özelliği olarak görünüyordu. Fourier'nin şu acıklı şikâyeti bu zihniyeti ifade eder:

Felsefe, Tanrının bizim sosyal ve sınaî münasebetlerimizi tanzim etmiş olmadığını, Tanrı inayetinin bu münasebetler için ihsan edilmediğini gösterir : Tanrı kuralları bizden son derece büyük ve küçük olan yaratıklar için yapılmıştır — yıldızlar ve böcekler —. Şu cazibe kanunlarının vahyedicisinin insanlık için de aynı rolü oynaması düşünülemez mi? İlk olarak cazibe hesaplarına başlayan ve maddî dünyayı anlaşılır şekilde ele alan Newton'u Dünya efkârı tebcil ediyor: cazibenin başka dallarını araştırmış olan, teorisi her noktada Newton teorisini takip eden adama, Newton'un eserini tamamlayarak yaşatana bir şans tanımak yerinde birşey olmaz mı?[32]

(32) Charles Fournier, **La Fausse Industrie**, Paris, 1836, sh. 17.

Yani Fourier'nin ta kendisine! Bilim sihirli ve şahane birşeydir. Hiç bir belirli iktisadi veya sosyal kuvvetin bir unsuru değildir. Bilim adına Saint-Simon, merkeziyetçilik ve iktisadi plânlama talebinde bulunur; gene bilim adına Fourier ve Robert Owen, tarımsal niteliği ağır basan topluluklar kurulmasını isterler. Bilimin böyle alınışı gerçekten «bilime» çok aykırıdır: nitekim geri bir toplumda bilimsel, gelenekçi ve dinî fikirlerin birbirine karışmasından, daha ileri bir teknolojiye sahip bir uygarlığın etkilerinden hasıl olan garip ideolojik halita da bu nevî birşeydir.

İlk sosyalizmde bilimin kullanılışını böyle telâkki etmekle Saint-Simon'a haksızlık yapılıyor olabilir. Bilimsel ilerleme karşısındaki hassasiyeti, devleti bir bilim ve idare elitinin idare etmesini savunması ve uluslararası teşkilâtlanma talepleri, modern hayatı daha o zamandan tasavvur etmiş olduğu manasına alınabilir. Tarihin gelişmesi hakkındaki hükümleri sonuç lehine olmak üzere Marx'ınkilerle kıyaslanmıştır. Engels Anti-Duhring'deki övücü ifadeleri ile onu, Hegel'in yanıbaşında yer alan bir büyük düşünür olarak kabul eder. Fakat gene de, Saint-Simon'u yukarıda bahsetmiş olduğumuz genel özelliklerden ayıramayız. Birçok bakımlardan derin bir seziş ve anlayışa sahiptir; fakat neticede Saint-Simon'dan kalan, insanı şaşkına çevirecek kadar bol tasarı, plân, birlik kurma v.s. dir ki, bunların çoğunun imkân dahilinde olup olmadığı ve aktüel değer taşıyıp taşımadığına yaratıcılar pek bakmamıştır. Jules Verne uzay yolculuğunun veya H. G. Wells atom enerjisinden faydalanmanın ne kadar ve ne manada öncülüğünü yapmışsa o da ancak o manada modern bilimin ve modern endüstriciliğin bir öncüsü ve peygamberi olarak kabul edilebilir. Şakirtlerinin, Saint-Simon'cuların hikâyesi bu bakımdan öğreticidir: bunlar, acayiplik ve obskurantizmde üstatlarını fersah fersah aşan bir dinî tarikat mensubu olarak bir süre yaşadıktan sonra aralarından birçoğu, iş hayatı, mühendislik ve malî sermaye alemine dönerek şaşılacak kadar başarılı bir hayat geçirmişlerdir. Orijinal dogma, spekülatif ve müteşebbis ruhları cezbedebilir ve bunlara bir mecra olabileceği gibi onların bu kabiliyetlerini de artırabilir. Fakat modern toplumun kaderi üzerinde en ufak bir etkisi olabilecek bir hareket yaratamazdı. Marksizmle arasındaki farklar kadar benzerlikler de çok barizdir.

Sosyalizmin öncüleri genellikle ne ifade ederler, sosyalist hareketlerin gelecekteki gelişmelerinin takip edeceği yolu ve bunların cazibelerini izah bakımından önemleri nedir? Din-bilim bağı,

bilim ve bilimsel düşüncenin henüz modern hayat içindeki yerini almadığı fakat gelenekçi dinî fikirlerin önemlerini kaybetmekte oldukları modernleşme süreci içindeki bir toplumun sosyalist tesirler için nasıl verimli bir saha teşkil ettiğini fazlasiyle isbat eder. Endüstrileşme ve modernleşmenin indireceği kesin darbeden henüz bir adım daha gerideyiz, fakat bunların ön şartları olan bilim ve dünyevîlik daha şimdiden karışıklığa ve bunun sonucu olarak da sentez direnmelerine yol açmışlardır — ki bu sentezler eski ile yeninin izahlarıdırlar — ve bunlardan bazıları sosyalist niteliktedirler.

Şayet ilk sosyalistlerin fantezilerini hafife alıyorsak, Robert Owen'in teorisiyle spiritüalizminden, veya Fourier'inkiyle kötümserliğinden dolayı alay ediyorsak, unutmamalıyız ki eski kolonilerdeki milliyetçilik hareketlerinde de böyle olaylar hergün görülmektedir. Oysa bu kadar ileri gitmek gereksizdir: ondokuzuncu yüzyıl Amerika'sında çoğu modernleşme seli karşısındaki şaşkınlığın izlerini taşıyan sayısız dinî tarikatın ortaya çıkışını hatırlamak yeter: endüstri hayatının girdaplarıyla bağlarını koparmış küçük topluluklara çekilme dini, bilimle dinin bir karması olan «Evangelism», veya modern uygarlığın haddinden fazla bunaltıcı ve çok hızlı bir şekilde değişen bir şey oluşu karşısında bir tedbir olarak küçük topluluklar içinde yaşamaya başvurma... Buradaki düşünce, bütün bu olayları tek bir sebebe bağlamak veya bu ülkede endüstricilik karşısında duyulan tepkinin niçin çoğu zaman dinî veya yarı dinî faaliyetler olduğunu incelemek değildir. Fakat bunu, endüstriciliğin büyük revaç görmesi karşısında duyulan tepkinin genellikle John Stuart Mill'i veya bugün iktisadî gelişme plânlarını incelemekten ibaret olduğu fikrini düzeltecek bir fikir olarak akılda tutmakta fayda vardır.

Fikri ve sınaî ihtilâllerden dolayı ortaya çıkan reform çabalarının varisi niçin sosyalizm ve (fiiliyatta) Marksist sosyalizm olsun? Öncülerin tekliflerinden bazılarına şöyle bir göz atmakla insan buna verilecek cevap hakkında bir fikir sahibi olabilir. Oven ve Fourier, aslında işbirliği taraftarlarındandırlar. Bilimin insanlara rahat içinde yaşamak imkânını verdiğini ve getirdiği aydınlıkla daha erdemli olmalarını, önceki devirlerin sefalet ve bunalımından kurtulmalarını sağladığını kabul etmekteydiler. Toplumlar, ne istismarı ne de bâtıl inançları hoşgören, doğru ilkelere göre yaşayan kendi kendine yeterli geniş topluluk ağları halini almalıydı ve alacaktı. Bizim görüş açımızdan ayrıntılara inmek, bu toplumların

ne ölçüde eşitçi ne ölçüde otoriteci olacaklarını veya kimler tarafından yönetileceklerini düşünmek önemsizdir. Önemli olan, bilim ve endüstriye karşı duyulan büyük hayranlığa ve hattâ bunların mübalâğa edilmesine (ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde) rağmen nasıl, aslında endüstri aleyhtarı ve tarımsal hayat taraftarı içgüdülere hitap etmiş olduğunu dikkatten kaçırmamaktır. Owen'in gerçekleştirdiği kooperatifleşmiş kolonileri ile Fourier'nin Falanster tasarıları, rekabet ve ticari hayattan uzak ahenk ve tabii hayat adaları olacaktı. Bunların üyeleri, organik bir toplumun ortakları sıfatıyla fonksiyonlarını ifa edecek ve toplumda mevki sahibi olacaklardı; piyasa mekanizmasının, endüstrinin gereklerinin veya devlet emirlerinin oradan oraya fırlattığı münferit fertler olarak değil. Bütün deliliğine rağmen Fourier, örneğin, endüstriciliğe yöneltilen gerçekten temelli ve evrensel itirazı, işbölümüne karşı duyulan nefreti ifade eder. Onun hayalî toplumu, işleri herkesin zevk ve kabiliyetine uyduracaktı. Binaenaleyh hiç bir kadın veya erkek ne tek bir işe ne de bir tek karı veya kocaya bağlanıp kalacaktı: herkes her ikisini de kendini memnun edecek şekilde değiştirebilecekti.

Fourier ve Owen, endüstri ve bilim adına, endüstrileşmenin ana unsurlarını yahutta endüstrileşmeden ayrılması mümkün olmayan şu unsurları feda etmektedir: merkeziyetçi devlet, piyasa mekanizması ve «burjuva» ahlâkı. Küçük bir topluluğun sıkı kurallara bağlanmış özgürlüğü, insanı büyük toplumun tiksindirici etkilerinden kurtarır. Ona, modern ekonominin aceleci gidişinin esirgediği tam hayatı verir. Onu kilise ve devletin zincirlerinden kurtarır ve insan gibi yaşamasına imkân verir. Bir Fransız'dan bekleneceği üzere Fourier'nin hayatın cismanî zevkleri konusunda daha sarih olduğunu ilâve edelim. «İngiliz etkisinin», yani endüstrileşmenin Fransız mutbağına büyük zararlar verdiği gibi inkâr edilmez bir keşifte bulunmuş olan bu adam, eserlerinin gerektiğinden daha büyük bir kısmını yeme içme meselelerine ayırmıştır. Çalışma esnasındaki alaminüt yemekler ve hazır yiyecekler devrinde yaşayan kim, endüstrileşmenin en yıkıcı etkilerinden birini sezmiş ve haber vermiş olmak şerefini Fourier'den esirgeyebilir?

Owen ve Fourier'nin görüşlerinin, yalnız kendi memleketlerinde değil, fakat Amerika ve Rusya gibi uzak memleketlerde de bendeler ve hattâ uygulayıcılar bulmuş, ondokuzuncu yüzyıl süresince bütün kullanışsızlıklarına ve hattâ çoğu zamanki saçmalıklarına rağmen birçok amelî insanı kendine çekmiş olması, temellerindeki

çağrının, ticaretçilik ve rekabetçi bireycilikten kurtulmuş bir dünya görüşünün kuvvetinin delilidir. Daha o zaman Owen'la Fourier'nin fikirleri, modern dünyanın örgütlenmesi karşısında *kullanışlı* bir protesto olarak değerlerini kaybetmişlerdi. Hangi parti, hangi hareket, aynı protesto unsurlarını bir yandan hem daha somut bir eylem programına hem de sosyal ve ekonomik kuvvetler hakkında daha gerçekçi bir tahmine bağlayacaktı, bir yandan da kendinde tecessüm ettirecekti?

Saint-Simon'un fikirlerinin yayılması da bir bakıma buna benzer bir şekilde oldu. Salt teknoloji imanı sosyal gerçeği değiştiremezdi. Bilim ihtirası ve teknoloji ile gerilik ve fakirlik meselelerinin çözüleceği inancı «en fakir ve en kalabalık sınıfın» hayatında gerçek bir iyileşme sağlamak isteğiyle birleştirilmişti. Fakat ondokuzuncu yüzyıl gerçeği içinde prens ve bankerlerden taleplerde bulunmak yolu gülünç ve faydasızdır. Fransa'da Saint-Simoncular, tarikatlarını dağıttıktan sonra tek tek faal bir endüstri ve teknoloji hayatına atılmışlardı; ancak daha az endüstrileşmiş ve liberal zihniyetin daha az yerleşmiş olduğu başka bir toplumda bu doktrinin cazibesi, bir bilim ve idare elitinin gerekliliğini savunmasından değil, sosyal ve siyasi ihtilâl için sebep göstermesinden gelir. İlk sosyalist fikirler ne kadar şiddeti tecviz etmeyen bir zihniyetle yayılmış olursa olsun, bu sosyalistler özel mülkiyet karşısında ne kadar saygılı olurlarsa olsunlar, 1830-1850 yılları Avrupa'sındaki etkileri çoğu zaman ihtilâlci olmuştur. Günün toplumunu tenkit etmeleri, emek karşısında duydukları ortak hürmet, onları radikal hareket sosyalizminin temeli yapar.

Owen'la Fourier'nin sosyalist teorileriyle (daha az ölçüde olmak üzere) Saint-Simon'unkilerin kesin etkisi, halkın endüstrileşme karşısında gösterdiği tepkiye, anarşizme hitap etmek şeklinde tecelli eder. Model topluluklar kurma havası içinde gelişen kooperatifleşme fikrinin temelinde de protesto ve ihtilâl hissi vardır. Hattâ Saint-Simon'cu teknoloji imanının mantıkî sonuçları bile bu yöne çevrilmişlerdir. Demişti ki: bilim, artık insanlara Hıristiyanlığın tek gerçek ilkesini, «birbirinizi kardeş gibi sevin», uygulama imkânını vermiş bulunuyor. Öyleyse hükûmetler ve prensler niçin sosyal islahat tasarılarını uygulamazlar? Öyleyse endüstri ve devlet niçin onlara bir proleterinkinden daha istikrarlı, daha haysiyetli ve daha hür bir hayat sağlıyacak yerde köylüyü mahvedip yerinden yurdundan sürer, zanaatkârı ezer? İlk sosyalist fikirlerinin anlamlılığı, — New Harmony, Brook Çiftliği veya Saint-Simon'cu ki-

lise gibi — orijinal şekillerini şu veya bu şekilde harfiyen uygulama denemelerinde değil, fakat geçiş sırasındaki sosyal huzursuzluğa karşı bazı kişilerin tepkileri olarak bir emare teşkil etmelerinde ve bundan sonra da daha geniş çevrelerde günün siyasi ve iktisadi şartlarına karşı gösterilen bir ihtilâlci tepkinin temsilcileri olarak kabul edilmelerindedir. İnsanlar hayalî fikirlere sarılırlar, çünkü olan biteni anlamamakta ve hoşlanmamaktadırlar. Bütün tarımsal ekonomisi ve geleneksel Hıristiyan inancıyla eski sitemin palamarları çözülmektedir; yeni sınai ve dünyevî ruh, bir orta sınıf iktisatçısı veya kapitalistinin sözü üzerine bu ruhu kabul etmek istemeyen kitleye henüz işlemiş olmaktan uzak bulunmaktaydı. Sosyalizmin müteakip adımının odak noktası ne filozof ve mucitlerin tasarılarında, ne entellektüellerin tartışma gruplarında veya tarikatlardadır; onu, işçi sınıfının bazı kesimlerinin en içten duygularında aramak gerekir. Daha önce de müşahade edildiği gibi sosyalist teoriler veya duygularla işçi sınıfının hisleri arasındaki münasebet, Fransa'da, tartışma konusu olan devrede hiç bir zaman İngiltere'de olduğu gibi sıkı ve vasıtasız değildir. İngiltere'de 1830'la 1850 arasında işçilerin ileri kesimi, *hemen hemen* kapitalizm hakkındaki ihtilâlci Marksist tahlildeki seviyeye yükselmiş; Chartism, *hemen hemen* bir Marksist hareket gibi faaliyet göstermişti. Fransa'da aynı dönemde — ki bu dönem 1871 Komünü'ne kadar sürmüştür — ihtilâlci protesto düşük bir sosyalizm seviyesinde kalmıştı — Marksist ölçü birimine göre tabii ki —. Endüstrileşmeye karşı protesto hareketi, Chartism'de olduğunun aksine, kapitalizme karşı açık bir ihtilâl haline dönmeye başlamıştı. Fransız sosyalizmi, yalnız kapitalizmle değil, fakat aynı zamanda belki de daha şiddetle endüstri ihtilâliyle mücadele etmiş ve 1789 Fransız İhtilâli'nin bazı eski kavgalarını devam ettirmekten kendini hiç bir zaman alıkoyamamıştır. Fransız sosyalizmi daha zayıf olduğu, liberalizmin ahlâkî prensipleri orada İngiltere'deki kadar kesinlikle hakim olamadıkları için sosyalizm Marksist açıdan, Fransa'da Chartism'in doğurmak üzere göründüğü sosyalizmden daha az sosyalist ve daha ilkeldi.

Aynı zamanda Fransız sosyalizmi, ister Blanqui'nin düşüncesiz *coup d'état* (hükümet darbesi) felsefesi olsun, daha «saf» bir sosyalizmdir. İşçi sınıfının radikal kesiminin endüstrileşme karşısındaki tepkisinin daha içgüdüsel bir şeklini temsil etmektedir. Düşmanın cephaneliğinden alınmış savların daha az etkisinde kal-

mıştır ve bu sosyalizmin savunucularının, sonunda liberal zihniyete tabi olmaları daha az ihtimal dahilindedir.

Fransız sosyalizminin ana temayülünü muhtemelen en iyi Proudhon temsil etmektedir, (1809-1865). Ütopyacılardan bir veya iki nesil sonra gelmiştir, bazı bakımlardan onların düşünce sistemini devam ettirmektedir fakat, aynı zamanda onlar kadar, halk radikalizminin bir sözcüsü sıfatiyle patronlar ve bendeler peşinde bir münferit filozof olarak görünmektedir. Eserlerinin bıraktığı en önemli intibaın bir iç düzensizlik, birbirini tutmazlık olduğunu söylemekle Proudhon'a haksızlık edilmiş olmaz. Bunun sebebi yazarın ruhî dengesizliği olamaz, çünkü Fourier ve hattâ Saint-Simon'un aksine Proudhon son derece sıhhatli bir insandı. Bunun gibi, bu düzensizliği hemen hemen her konuyla ilgilenmiş olan bir yazarın tutarsızlıklarına atfetmek de mümkün değildir. Proudhon'un tutarsızlıklarının sebebi, ondokuzuncu yüzyıl iktisat ve politikasının anladığı manâda amelî olan herşeye karşı duyduğu çok kuvvetli bir nefretle birlikte gerçek amelî olan şeyler karşısındaki hassasiyetidir. (Konudan ayrılarak diyebiliriz ki bu tutum, günümüze kadar Fransız politikasında görülmüştür). En çok «mülkiyet hırsızlıktır» özdeyişiyle bilinen Proudhon, özel mülkiyete karşı büyük inancı olan bir insandı. Eşitlik ve demokrasi taraftarı olduğu halde halkın hemen hemen bir hayvan gibi yemek, uyumak ve sevişmekten başka birşeye ilgi duymadığına hükmetmişti. Ciddî bir liberal veya Marksist sosyalist, bir noktada bütün «uzun vadeli» teorileri bir yana bırakmış, «derin ahlâkçılar, hayatın, hislerin ihtiras ve şehvetle dolu olduğu o kısa anlara inhisar ettiğini ve hayatta bu sarhoşluğu bir an için bile olsa tatmış olanlardan başkasının yaşadım diyemiyeceğini söylerler» demiş olan bir sosyal reformcu ve ahlâkçıyı ne yapabilirdi?[33]

Bir köylü olarak doğup sonradan bir sanatkâr olmuş ve Hegel'i anladığını iddia etmek gibi bir küstahlıkta bulunduğu için Marx'in katiyen affetmediği kendi kendini yetiştirmiş bir filozof durumuna yükselmiş olan Proudhon, endüstriciliğin etkisiyle sosyalizm halini almış olan köylü değerlerine bağlılığın canlı bir timsalidir. Bir gemi için demiri ne ise insan hayatı için de aile ve küçük mülk odur. Fakat modern dünyada mülkiyete birşeyler olmuştur. Bugün artık o, anti-sosyal bir kuvvet olarak görünmektedir.

(33) Proudhon, **Système des Contradictions Economiques, ou Philosophie de la Misère**, Paris, 1850, II, 146.

Aile hakkında bir anglo-sakson yazara göre fazlasıyla kıt'a Avrupa'sına has görüşlere sahiptir, Proudhon. Anarşizmin babası, bir köylüye yakışacak bir ideal olan bir aile reisinin yönetimi altında yaşayan ahenkli bir ev düzeni idealine sahiptir. Proudhon'un birçok ecnebi hayranını kızdırmış olan kadınlar hakkındaki kanaatleri gayet kesindir. Kadının yeri ya mutfak, ya da sokaktır. Ev kadınlığı ve fahişelik, tabiatın kadına hasrettiği iki iştir. Proudhon, kadının tabiatından gelen aşağılığını ispat etmek için gerçekten anlaşılmaz matematik işlemlere girişir. Aynı *küçük burjuva* zihniyeti, ahlâk hakkındaki görüşlerine de hakim olmuştur. İnsan onun, Fourier'ci ve Saint-Simon'culardan nefret etmesinin ana kaynağının onların kadını eşit bir yaratık olarak görmeleri ve aileyi dağıtmak istemelerinde olduğunu hisseder. Kadının erkeğe nispetle 28'de 7 daha aşağı ve evliliğin adalet timsali olduğuna inanan aynı adam, aşkın evlilikte zarurî bir unsur olmadığını ve babanın çocuklar üzerindeki mutlak otoritesinin faziletini de savunabilmiştir. Her türlü otoritenin düşmanı olan Proudhon, cinsî sapıklar hakkındaki kanunlara ve boşanmanın meşrulaştırılmasına karşı koymakla bir tutarsızlığa daha düşer. Kısacası insan, Proudhon'un bir Falanster veya her hangi bir başka ideal topluma ihtiyacı olmadığını hisseder. Onun ütopyası ufak toprağıyla küçük aile ocağı; onun düşmanı, bu safiyane birime müdahalede bulunan herşeydir: devlet, endüstri iktisadı, kilisenin dinî gücü ve aileyi dağıtmak ve merkezileştirmek isteyen sosyalist...

İlk sosyalistlerin din ve bilime karşı duydukları aşırı ilgi, Proudhon'da henüz en tam şekliyle göze çarpmaktadır. Aile ve toprağın yanında din, onun içinden çıktığı düzenin üçüncü tabii unsurudur. Ancak Hıristiyanlık, orijinal ahlâki ilkelerinden sapacak, kilise müktesep menfaatların bir müttefiki olacaktır. Proudhon'da bir laikin dilini, ihtiraslı bir Allahsızın dili takip etmekte; dinî meseleler hakkında Hegelci ifadelerden sonra Allahı insanları tereddüt, sefalet ve ızdırap içinde bıraktığı için suçlayan hemen hemen itikatsız ifadelere rastlanmaktadır. Bir yerde, Fransa'da din vasıtasiyle olmadan hiç birşey yapılamaz demekte ve hemen başka bir yerde kendi nakaratına dönmekte: «ve ben derim ki akıllı ve hür bir insanın ilk ödevi Allah fikrini zihninden ve vicdanından daima kovmaktır» demektedir.[34] Bu, kendine benzeyen bütün diğer ihtilâlciler gibi asla tamamen başaramadığı birşeydir. Allah, he-

(34) **Ibid.**, I, 382.

men hemen insanlığın adaletsiz babası, bütün zalim otoritelerin bir modeli olarak görünmektedir. Kilise uygarlığın belli başlı kötülüklerinden biri olan merkeziyetçiliğin ilk yaratıcısıdır. Bilim, demokrasi ve gerçek kardeşlik duygusuna yer yoktur. Bu şikâyetler kataloğu, Proudhon'un hissiyatını ilk sosyalistlerin dine karşı duydukları aşırı ilgiye bağlamaktadır. Fakat onların bu ilgisiyle Proudhon arasında bir ton farkı vardır. Saint-Simon ve hattâ Owen için, din, ahlâki bir meseleydi ve kiliselerin yoldan çıkması, kitlelerle ilgili sosyal ödevlerine hıyanetlerini göstermekteydi. Proudhon'un ateizminin altında yer alan yoğun dinî duyguda bir başka şey daha vardır ki bu, ilkel insanla Allah arasındaki samimî kişisel dialogdur. Eğitim ve radikalizm bu duyguyu ateizme çevirebilir - fakat asla dünyevîlik ve liberalizme çeviremez.

Bundan dolayı ilk sosyalistlerin mukaddes tanıdıkları öteki şey, — bilim — hiç bir zaman dinî mesele kadar yoğun bir şekilde göze çarpmaz. Gene de, işçilerin, demokrasiden daha çok muhtaç oldukları şey «bilimdir»; ve bir endüstri sarayının, bir daimî serginin, iktisadi hayatı düzenlemesi gerekmektedir. Bilimin ne olduğunu, iktisadın ne bakımdan bir bilim olduğunu Proudhon'un sistemli bir şekilde açıklamadığını söylemeye lüzum yoktur. Proudhon, Hegelcilikle ve Hegelci ifadelerle gönül eğlendirir, fakat onun tarih ve tabiat felsefesinin bütün söylemek istediği, daha önceleri pekçok defa karşılaşılmış olan şu kaziyedir: «bilim», insana, hürriyet içinde geçmişin sefalet ve batıl inançlarından kurtulmuş olarak yaşamak imkânını kazandırmıştır». Bilimle teknolojinin elele gittiği, insanlığın bilim çağına ulaştığı tezinin taraftarları tarafından istiyerek kabul edilmemiştir. Makina ve iş bölümü daimi bir sefalet kaynağıdır. Fransa'da demiryolunun kurulması iktisadî aksaklıkların ve ziraat işçilerinin felâketinin sebebidir.[35]

Proudhon «Gerçi son derece düzen dostuyumdur; fakat gene de kelimenin tam anlamıyla bir anarşistimdir» diye yazmıştı.[36] Bu itiraf, anarşizmin ne olduğunu anlamamıza imkân vermektedir; çünkü, önermenin her iki kısmı gerçekten birbirini tamamlamaktadır. «Düzen» bir endüstri öncesi hanesinin inanç ve ekonomi istikrarıdır. Eğer bir anarşist, eski tiplerinden endüstrinin yarattıklarına kadar her çeşit otorite — merkezî devlet ve fabrika disipli-

(35) P. J. Proudhon, **De la Justice, Dans la Révolution et Dans l'Eglise,** Paris, 1858, III, 542.

(36) Edouard Dolleans, **Proudhon,** Paris, 1948, sh. 218.

ninin otoritesi gibi — ve cebirden hoşlanmamaktaysa, o, aynı zamanda bu «düzenin» yıkıcılarına karşı şiddete başvurmağa da hazır demektir. İnsanların en sulhçusu olan ve Marx'a dogmatizminden dolayı sitemde bulunan Proudhon bile zaman zaman şiddete dayanan ayaklanma programlarına, «gericilerin» tevkif edilmesine, manastırların kuvvet kullanmak suretiyle dağıtılmasına ve sanayici ve bankerlerin mülklerinin ellerinden alınmasına taraftar olmuştur. Demokrasi ve çoğunluk hükümeti, III. Napoléon'un plebisitlerinden dolayı çoğunluğun budala ve genel oyun bir aldatmaca olduğuna iyice inanan anarşizmin üzerinde hiç bir çekiciliğe sahip olamamıştır.

Belirli bir düşünür veya okulun «belli başlı fikirlerinin» neler olduğunu sormak adet olmuştur. Anarşizm söz konusu olunca buna cevap vermek çok güç bir iş olur. Anarşizmde mükemmel bir tenkit duygusu vardır: rakip insanların zaafları ve mantıkî sonuçları — özellikle sosyalist imanlarınkiler — büyük bir kavrayışla belirtilmiştir. Marksizmdeki gizli otoritecilik, Proudhon tarafından, daha sonraları Marksizmi devlet kapitalizmi olarak gösterirken Bakunin'in gösterdiği dirayetle görülmüştür. Etienne Cabett'in komünizminden çıkan otoriteci sonuçların, Saint-Simon'un elitçiliğinin, cahil ve yoksul bir halk kitlesi bir yanda dururken ortaya atılan demokratik sloganların boşluğunun hepsi, Proudhon tarafından büyük bir zihin berraklığıyla ortaya konmuştur. Proudhon, bir Fransız olduğu için mağrur, fakat aynı zamanda cenkçi milliyetçiliğin müzmin bir düşmanı ve bir silâhsızlanma taraftarıydı. Bütün bunlardan sonra, gene de, sosyal problemlerin halli için neler tasarladığı ve bunlar karşısındaki tepkisinin ne olduğu sorusuna cevap verilmiş olmamaktadır. Bu noktada anarşizm sendelemektedir; çünkü o, bir ideoloji olmaktan çok bir duygu, bir protesto hissidir. Proudhon'un «*mutualism*» i müstahsillerin istihsal birlikleri ağları içinde birleşmelerini tasarlamaktadır. Bağımsız birlikler, birbirleriyle başarılı bir alış verişe giriştiği ölçüde siyasi devlet kuvvetini kaybedecektir. Ancak «mutualism»», iktisadi yönüyle çelişik bir görünüşe sahip olduğu gibi idari ayrıntılar bakımından da müphemdir. Tasarruf bankalarının ve sigortanın düşmanı ve paranın «iptali» taraftarı olan Proudhon, insan her ne kadar söylemekten korkuyorsa da, tasarladığı birliklere ucuz ve serbest kredi sağlamak için bir merkezi kurum, bir milli banka kurulmasının lüzumunu savunur. Toprağın «mutualism» dışında bırakılması lâzımdı, çünkü köylünün özel mülkiyeti veraset yoluyla intikal ede-

cek ve teminat altına alınacaktı. Mutualist toplumda idare ve siyaset meselelerine gelince, «neyin doğru olduğunu öğreten bilim» tarafından şekillendirilen özel ve kamusal vicdan, düzeni sağlamağa ve hürriyetleri teminat altına almağa yeteceği için böyle meseleler olmıyacaktı. Bu anarşizmin bu çeşit nezaketsiz sorular karşısında daima verdiği cevaptır.

Chartism'in büyük bir kısmının temelinde göze çarpan anarşist *hissiyat* hiç bir zaman belirli bir felsefe halinde billurlaşmamıştır. Köylü ve küçük sanatkâr psikolojisinin veraseti olan bir yığın devlet ve endüstri aleyhtarı ön-yargılardan bir adım ileriye gidip, muğlâk ayrıntılara boğulmuş olmakla birlikte diğerlerinde ayırt edilebilen bir felsefeye geçişin timsalidir. Proudhon, sosyalist seleflerinden ihtilâle karşı beslediği inançla ayırtedilir. Eski geleneğin yankıları, bir patron arayışı, Rousseau'nun yeni sistemi bir hamlede tatbike koyacak «kanun koyucusu» tamamiyle eksik değildir. Proudhon da zaman zaman ümitlerini Louis Napoléon'a veya hattâ Louis Philippe'e bağlamaktan kendini alabilmiş değildir. Fakat onun özellikle üzerinde ısrar ettiği, proletaryanın aydınlanma yoluyla ve eğer zaruret hasıl olursa ihtilâlle kurtuluşa kavuşmasıdır. Proudhon'un anarşizmi, sosyalizmin muhtemelen Fransız işçileri üstünde en çok etki yapmış olan dalı olmuştur. Endüstrinin getirdiği değerlerin eksik zaferi, siyasi istikrarsızlıkla birleşince Fransız proletaryasındaki anarşist duyguları öldürmemiş ve endüstrileşmenin gelişmesi, bu duyguları sendikalizm şekli içinde yeniden üretmiştir.

Endüstri zihniyetinin İngiltere'deki zaferinin ve diğer ülkelerde endüstri aleyhtarlığının sürüp gidişinin izahını büyük teorik sezişe sahip olmadığı söylenen adamın ta kendisinde, o bunun farkında olmadığı halde, buluruz:

"' yalnız geçen yüzyılın sonunda değil, fakat hattâ bugün bile hiç bir memleket, İngiltere'de görülen endüstriyel gelişmeye ve tarımda üretimin temerküzüne ulaşamamıştır. Kapitalizmin taşradaki gelişmesine rağmen diğer memleketlerde taşrada daha hâlâ proletaryanın iktidarı ele geçirmesi halinde gelecekleri hakkında bir karara varmak gerekecek olan oldukça büyük sayıda küçük mülk sahibi müstahsil bulunmaktadır.[37]

Toplumda köylünün varlığı ve proleterin henüz silinmemiş köylü temelidir ki toplumu, modern şekliyle endüstrileşme ve en-

(37) J. V. Stalin, **Economic Problems of Socialism in the U. S. S. R.**, Current Digest of the Soviet Press: Current Soviet Policies, editör Leo Gruliow, New York, 1953, I, 3'de.

düstrileşmenin tamamlayıcıları olan devlet ve şehirleşmeye karşı isyan mahiyetinde olan anarşizme karşı hassaslaştırır... İngiltere-de köylü birçok vesilelerle hemen hemen tamamen bertaraf edil-miştir. Oysa diğer memleketlerde köylü problemi, çoğu zaman sen-dikalist felsefeler ve anarşist çağrılar için elverişli bir zemin olarak kalmıştır.

Bu zemin aynı zamanda Marksizm için de çok elverişliydi. Zi-ra bir yandan Proudhon, Blanqui veya Bakunin'ın teorisi Mark-sizmle, Marksizm liberalizmle ne kadar tezat halindeyse o kadar tezat halindeydi, bir yandan da onların teorilerinin temelindeki en-düstri aleyhtarı anarşist duygu *fiilî* ifadesini ihtilâlci Marksizmde bulmaktaydı. Marksizm, bir *protesto* olarak, açık anarşizmin vere-bileceği herşeye sahipti: devleti ve mülkiyeti elinde tutan sınıflara saldırmakta ve insan emeğinin haysiyetini ve ondan başka hiçbir şeyin değer yaratamıyacağını yeniden kuvvetle belirtmekteydi. An-cak Marksizmde anarşizmin sahip olmadığı başka birşey daha var-dı: Anarşist duygular fazlasıyla şekilsiz, hayattaki iktisadî olayla-rı massedebilecek teşkilâtlar ve objektif şartlar yaratabilmek için iktisadî oluşun dinamiğinden fazlasıyla ayrıdır. Anarşizmin otori-te aleyhtarlığı ilkesi, ona siyasi iktidar için mücadele etmek üzere etkin bir siyasi hareket yaratabilmek imkânı bırakmaz.

Fransız sosyalizminin içinde geliştiği (bütün diğer sosyalizm-ler gibi) ve içinde kaldığı endüstri aleyhtarı gelenek, böylece Mark-sizme, o her ne kadar zaman zaman Fransa'da Karl Marx'ın dokt-rininden çok sendikalizme yaklaşmışsa da, Fransız politikasında en büyük ihtilâlci rolü oynamak imkânı vermiştir. Aynı şekilde, endüstri aleyhtarlığının Fransa'da ve aynı şartlar altındaki başka memleketlerde canlı kalması, ihtilâlci sağ hareketleri için de ve-rimli bir zemin teşkil etmişti. Görüldüğü gibi bu psikolojinin top-lumda sürüp gitmesi, hem sağ hem de sol radikal ve anti-demok-ratik hareketlerin hem sebebini hem de sonucunu teşkil etmiştir.

Marksizm, endüstrileşmeye inanan, fakat önemli bir ihtilâl ha-reketi olarak yaşayabilmek için yaygın bir endüstri aleyhtarlığıy-la münasebet haline bulunması gereken sosyalizm tipidir. Bu ha-liyle ondokuzuncu yüzyıldaki sosyalist sistemler arasında bir ta-nedir. Bu durumu isbat eden ve *nerdeyse* bu durumun bir istisnası olarak kabul edilebilecek olan bir örnek gösterebiliriz. O zamanın Fransa'sındaki belli başlı sosyalist düşünürler arasında Louis Blanc dikkati çeken bir modernlik örneğiydi. İlk olarak 1838'de ya-yınlanmış olan *Organisation du Travail'ı* okuyucu da, o zamanlar

Fransa'da, İngiltere ve diğer yerlerde görülen sosyalist taşkınlıklardan çok, bir İngiliz Fabian'ı veya bir Alman revizyonist sosyalistinde görülen metot, delil yürütme ve üslubun bıraktığı izlenimi bırakmaktadır. Ne devlete karşı koyma vardır, ne de din ve bilim hakkında sıkıcı tiradlar görünür. Geniş çapta endüstriye inanmakla ve toprağın kollektifleştirilmesinin muhtemelen ilk savunucusu olmakla — küçük ve kendine yeterli topluluklara sığınarak endüstrileşmeden kaçmak için değil, fakat geniş çapta plânlamanın ve teknolojinin imkânlarından tarımı faydalandırmak için — Blanc, meşgul olduğu konular bakımından tam manâsıyla modern bir yazar olarak dikkati çeker. Fakat Blanc, daha sonraları «demokratik sosyalizm» adıyla tanınacak olan akımın zihniyetiyle yazdığı halde kapitalizmin geleceği hakkındaki tahlilleri çağdaş radikal kanaatlerin seviyesini aşamaz. «Gittikçe artan sefalet» teorisi, Marx'daki kadar açık bir şekilde önerilmiştir. «Fakat kim, sınırsız rekabet *(concurrence illimitée)* rejimine ücretlerin devamlı olarak düşmesinin bir istisna olmayıp kaçınılmaz bir genel olay olduğunu göremiyecek kadar kör olabilir».[38] Büyük kapitalistlerin küçük kapitalistleri yutacağı Blanc için de, Marx için olduğu kadar kesin bir şeydir.

Fakat bazı bakımlardan Marx'ı ve bazı bakımlardan da Marksist revizyonistleri andıran Blanc bile, kendini, ilk sosyalistler gibi bir model kurumun, bir mihanikî icadın tek başına bir siyasi ve iktisadi ihtilâli gerçekleştirebileceği hayalinden tam manâsıyla kurtaramamıştır. Devlet tarafından işletilen Milli İş Atelyeleri tasarısı sosyalizmin kapitalizmden daha üstün olduğunu gösterecekti. Son derece Fabianımsı bir ifadeyle şöyle yazmıştı: «... Devlet, adım adım ilerleyerek endüstriye hakim olacaktır; monopolün yerine, [başarımızın] bir sonucu olarak [kapitalist] rekabetin yenilgisiyle, kurulmuş olan birliklerle karşılacağız».[39] Fakat ekonomiyi plânlıyacak olan devlet, daha sonra yirminci yüzyılda plânlamayı ve sosyal refahı sağlayacak olan devlet cinsinden bir devlet değildir. Kendisine iş sağlanacak olan işçi, bugün artık işsizlik korkusundan veya öyle istediğinden değil, fakat bir sosyal mecburiyet hissinden dolayı tâbi olmayı kabul ettiği iş bölümü ve endüstri disiplinine karşı pek az sevgi beslemektedir. Endüstriyle birlikte ortaya

(38) Louis Blanc, **Organisation du Travail**, Paris, 1850, sh. 27.
(39) **Ibid.**, sh. 77.

çıkan değerlerin henüz hazmedilmediği bir toplum içinde Blanc'ın sosyalizmi de hemen hemen Fourier'ninki kadar ütopyacıdır.

Yalnız teori ve çeşitli hareketlere değil, fakat çeşitli sınıfların siyasi ve sosyal psikolojileri hakkında sezgiyle yapılmış bir değerlendirmeye dayanan bir sentez olan Marx'ın büyük sentezi, doktrinine görülmemiş bir tesir ve canlılık gücü kazandırmıştır. 1850'den sonra birçok memlekette aynı iktisadi ve siyasi şartlar, Chartism, Saint-Simon veya Proudhon'da görülen fikir ve hislere benzer fikir ve hisleri ortaya çıkarmıştır. Ancak kendilerine ihtilâlci veya yenilikçi diyenler, buralarda isyan ve iştiyaklarından bir kısmını daha önceleri de ifade etmiş olan bir doktrin veya bir hareketle ortaya çıkacaklardır. Endüstrileşmeye *kesin* muhalefet veya onun zıddı olan endüstri ve devletin kesin kabulü Marksizmin tesirini hemen daima küçük bir grubun mensuplarına inhisar ettirecek, oysa diğer sosyalizm tipleri işçi sınıfının çoğunluğunu cezbedebilecektir. Fakat anarşizmin kullanışlı bir tepki olmaktan çıktığı ve İngiliz tipi sendikacılığın henüz yerleşmemiş olduğu memleketlerde Marksizm, sosyalizmin gerçek öncüsü olacaktır.

IV AYRILAN YOLLAR : DEMOKRASİ VE MARKSİZM

Endüstri ihtilâlinin ürettiği ve büyük ölçüde gerçekleşmiş bir ütopyaya dönelim: liberal ütopyaya. Bu, içinde yaşayan insanların endüstriye elverişli erdemlere sahip oldukları; küçük bir topluluktaki mevki, kardeşlik veya samimiyeti özlemedikleri; kazanç (yani üzerinde kumanda edebilecekleri hizmet ve mal toplamı) terimleriyle düşündükleri, kendilerine maddî kazanç sağlıyacağını umdukları takdirde ülkenin bir ucundan öteki ucuna, bir meslekten başka bir mesleğe gidebildikleri bir toplum hayalidir. Bu, maddi bahçelerini işlemekle çok meşgul oldukları için insanların ister dinî ister siyasi olsun her türlü doktrin farkları karşısında fazla hassas olmadıkları bir toplumdur. Bilim de aynı şekilde günlük hayatın heyecan uyandırmayan bir parçasıdır. Artık bir daha sınai hayattaki olayların duvarına başını vurmak yoktur: iş bölümü ve fabrika sistemi eşit şekilde benimsenmiştir. Artan bir hayat seviyesi bunları gittikçe daha az zararlı şeyler haline getirmektedir. Vatandaş devleti kabul etmektedir, ama Hegel'den dolayı değil, vergileri ödeyerek ve devletin koyduğu düzeni kabul ederek. Demokrasi bu şemanın neresinde yer almaktadır? Demokrasi, endüstriciliğin benimsenmesinin, eğitimin, en yüksek bir hayat standardının, bâtıl inançlarla ortadan kalkan gayrı aklî «mülkiyet» ve «mevki» özleminin bir kenara atılmasının bir tâli mahsulüdür. Bunun gibi, halkın % 45'ini halkın % 55 i tarafından seçilmiş olan insanlar tarafından idare edilmeğe razı eden, ne Genel İrade ne de başka bir metafizik nesnedir: bütün topluma işlemiş olan bir özellik, yani siyasi değerlerin *aynıyetidir*. Oy hakkı, bir insana, herhangi bir ahlâki veya hıristiyanlıktan gelme eşitlik prensibinden dolayı değil, fakat ileri bir eğitim seviyesi ve hayat standardı halkın çoğunluğunu akıllı bir vatandaşlık için teçhiz ettiği için verilmiştir.

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında bu rüya, radikal ve muhafazakârlara tıpkı bir kâbus gibi, Orwell'in 1984'ünün çağdaş bir çeşidi gibi görünürdü; Genç Marx'a ise *kapitalizmde tasavvuru kabil olmayan bir şey* gibi gelirdi. Buna rağmen liberal ütopya, Marksizmin öteki kurucusu 1895 yılında ölüm yatağında yatarken ger-

çekleşmek üzere gibi görünüyordu. Tarihe bakılırsa 1895 yılında başka emareler de vardı, fakat Engels'in öldüğü ve Vladimir Ilich Lenin'in geleceğin Bolşevik Partisine girdiği yılda yaşayan bir sosyal gözlemci için liberalizm, bütün kusurlarına ve sınırlılıklarına rağmen Batıda başarıyla gerçekleşme ve Dünyanın başka yerlerinde de yayılma yoluna girmiş görünmekteydi.

Batı Avrupa'daki iktisadi ve sosyal atmosferden dolayı artık kapitalizmin ilk nevilerine de kapitalizm aleyhtarlığının ilk çeşitlerine de yer yoktu. Endüstrileşme daha yüksek bir hayat standardı getirmişti. Devlet, işçiye teşkilâtlanma ve iktisadi talepleri için tazyikte bulunma hakkını vermeğe başlamış; gizli oy da, bir yandan işçilere siyasi amaçlarını sağlamak üzere tesir icra etme gücünü sağlamıştı. Kapitalistler, devletin nüve halindeki sosyal kanunları, uygulanmağa başlanan müterakki vergiler ve veraset vergisinin ilk uygulanışıyla kendisini bir tarafı eksilmiş halde buldu. Gene, 1890 yıllarındaki bugün bizim bakış açımızdan o kadar demode ve kapitalist görülen durum dahi, o günden elli yıl öncesini akıl almıyacak kadar kollektivist görünen bir müşahiti şaşırtacaktı. Hangi radikal, 1850 yıllarında kapitalistlerin bir ölüm kalım kavgasına tutuşmadan müterakki kazanç vergisine yahut veraset vergisine, sosyal sigortaya, genel oy vasıtasıyla siyasi güçlerinin azaltılmasına boyun eğeceklerine inanırdı? Bütün bu tedbirlerin tohumları yahutta ilk başlangıçları, gene 1890 yılında açıkça görülmektedir. Bunun gibi 1850 yıllarında hangi muhafazakâr, demokratik bir seçmen kütlesinin büyük gelir ve mirasla geçmiş servet farklarını yahut endüstri sisteminin devamını hoş göreceğini akıl ve hayâline sığdırabilirdi? Artık işçi de değişmiştir. Birisi yalnız aşırı bireyciliğe ve iktisat kanunlarına karşı duyulan sarsılmaz bir imana dayanmadığını, diğeri ise psikolojisinin temelinin yalnız endüstri aleyhtarlığında bulunmadığını göstermiştir, iktisadi durum düzelmiş ve bu düzelmenin aşındırıcı etkisi, her iki hasımın katılığını da yumuşatmıştır. Liberalizmin zahiri zaferi, bu liberalizm eski liberalizm olmasa, değişmiş ve yumuşamış bir liberalizm olsa bile yeni bir sentez gerektirir. Sosyalizmle kapitalizm arasındaki savaşın cereyan ettiği eski savaş meydanı, endüstrileşmenin teşkil ettiği bu meydan artık kesin olarak ortadan silinmiş görünmektedir.

Bu devrede Marksizm derken artık yalnız iki tane adam veya kendilerini ona vermiş küçük bir grupla meşgul olmamaktayız. Marksizm artık uluslararası bir harekettir ve daha önce tartıştığı-

mız bütün sosyalizm dallarının ana vârisidir. Doktrin, bir doğma halinde katılaşmıştır. Küçük taraftar grupları, bazıları kütleler tarafından desteklenen partiler halini almıştır. Marksizm, milletlerarası sosyalist hareketteki en hakim temayüldür. Onun bu durumu artık münakaşa dışıdır. Bu son derece entellektüel doktrin, dünyanın her tarafında işçilerin arzularının resmî ifadesi halini almaktadır. Doktrinin geniş fikirliliği Marx'ın tahminlerini bile aşmıştır. Alman işçisi, bu doktrinle yalnız iktisadi şikâyetlerin değil, fakat aynı zamanda militarizm ve junkerlere karşı siyasi itirazlarını da, Polonya işçisi milletçe karşılaştıkları baskıya karşı protestosunu da ve Rus işçisi mutlakiyetçilik ve en ufak bir siyasi haktan mahrum oluşuna karşı şikâyetlerini de ifade edecektir. Entellektüeller ve orta sınıfların geniş kesimleri için Marksizm, bir «bilimsel» toplum kuramı ve toplumun rasyonel bir şekilde örgütlenmesi suretiyle sosyal haksızlıkları önleme yolu, halkı Saint-Simon'u, Fourier'yi yahut Owen'i takip etmeğe yönelten insiyakın çok daha elverişli bir ifadesidir.

Sosyalizmin, özellikle Marksizmin yayılması, liberalizmin zaferinin ve kapitalizmin kavuştuğu istikrarın bir hayal olduğunun isbatını mı teşkil etmekteydi; yoksa gerçekte bu, sosyalizmin, diğer iki doktrinin, yani Marksizmle kapitalizmin en yüksek mantıkî noktası ve tamamlanması demek olduğunun bir işareti miydi? 1890'la 1900 arasında teorik Marksizmi işgal eden soru buydu. Orijinal Marksizmle her iki cevap için de deliller vardı. Artık Marksizm, geniş yayın faaliyetinin, teorik dergilerin v.s. nin desteklediği uluslararası bir hareket ve bir dogma olmuştu. Hangi tefsir kabul edilmiş olursa olsun bu tefsiri temsil edenler verilmiş bulunan cevabın izafî bir cevap olduğunu, Marksizmin orijinal kaziyeleri ele alındığı takdirde bunların İngiltere'de başka Rusya'da başka anlamlara geleceğini, ileri sürülen fikirlerdeki mantıkî silsilenin bir halde insanı ihtilâl eylemine, diğer bir halde demokrasi ve anayasa imkânlarını kullanmağa, bir üçüncü halde de sosyalizmin terkedilmesine götürebileceğini kabul etmiyeceklerdir. Marksizm metinlerin tefsiriyle meşgul bir hal almağa başlamıştır. Doktrin, ağır tarihî, iktisadi ve sair konulardaki şerh tabakaları altında o derece kabuk bağlamıştır ki orijinal şeklinin ana çizgileri bile tanınmaz hal almıştır.

Bizi ilgilendiren burada meselenin çeşitli yüzlerinden bir tanesi, yani Marksizmin çeşitli kullanılışlarıdır. Marksizm adıyla tanınan teoriler topluluğu, belirli bir toplumda hangi gruplara, menfa-

atlara ve hislere hitap etmektedir? Niçin? Bizi bir de meselenin öteki yüzü ilgilendirmektedir. Marksizm, kendilerini Marksist telâkki edenlere hangi hisleri ve merakları aşılamaktadır? Marksizm, ortalama bir işçiyle kendini Marksist kabul eden bir işçiyi biribirinden nasıl ayırt etmektedir? Kendilerini bir toplumun kaderine mutlak bir şekilde hakim durumda bulan ve kendilerini Marksist sosyalist telakki edenler için Marksizm nedir? Laik bir tahlilcinin bu sorulara verilecek cevaplarla «Marx'ın gerçekte neyi kastetmiş olduğunu» birbirine bağlamasına ihtiyaç yoktur. Marksizmi teşkil eden teoriler, olaylar ve öngörüler topluluğunun kendine mahsus bir hayatı vardır; üstelik, Marksizmin bazı kullanılış yerleriyle meydana getirmiş olduğu bazı sonuçlar, Marksizmin kurucuları için, doktrinlerinin zaferlere ulaştığı ve yenilgilere uğradığı Dünya kadar beklenmedikti.

İSTİSNAÎ İNGİLTERE

Marksizmin İngiltere'de kök salmak hususundaki başarısızlığı, Baskerviller'in köpeğinin havlayamaması gibi esrarın anahtarını vermektedir. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Avrupa toplumları arasında tarıma göre kesin bir endüstri hâkimiyetine ulaşmış tek memleket olan, modern endüstrinin ve ona uygun sosyal ve siyasi kurumların gelişimine öncülük eden bir ülkenin, Marksist tahliller harfi harfine uygulandığı takdirde ihtilâlci Marksist akımın ve sosyalist ihtilalin ilk gerçekleşeceği yer olması gerekirdi. Fakat gerçekte İngiltere'de Marksist durum, daha Marksizm formüle edilmeden geçip gitmişti. Marksizmin ne nazariyatı ne de uygulaması, Marx ile Engels'in hayatlarını geçirdikleri bu ülkede pek taraftar bulamadı. 1880 de kurulan Sosyal Demokratik Federasyon ve yüzyılın sonuna doğru H. M. Hyndeman gibi bir avuç İngiliz Marksistinin faaliyeti kaideyi doğrulayan küçük bir istisnadır.

1890'larda ve Yirminci yüzyılın ilk on yılında İngiltere'de, Marksist hareketlerin hemen her yerdeki bereketli gelişmesine benzer birşey görülemez. İngiliz sosyalizminin kurulmasında payı olan nazariye ve fikirler arasında Marksizm etkisi en hafif olanıydı. İngiltere'de aynı derecede endüstrileşmiş ülkelerde görülen bir olaya (örneğin Benelux devletleri ve İskandinavya), yani bir sosyalist hareketin bir isim ve süs olarak *resmen* Marksist olabilmesine, fakat davranış bakımından Marksist olmamasına raslamayız. İngiltere'de sosyalizmin aşağı yukarı I. Dünya Savaşından önceki kuşakta canlanışı sırasında her çeşit sosyalist nazariye ve akımlar

yaygın bir hal almıştı. İngiltere'nin Dünyadaki ekonomik durumunun zayıflaması, ekonomik dinamizminin kaybolması, tekâmülcü Fabian sosyalizminden başlayıp Lonca sosyalizmi tarafından temsil edilen zayıf yanklılı sendikalizme ve anarşizme kadar sıralanan çeşitli sosyalist reçeteler ortaya çıkarmıştı. Fakat ne entellektüelin ne de işçinin Marksizmle ilgilenmesi tatbikat bakımından hiç birşeye müncer olmadı. Marksizmin çeşitli sosyalist düşünce akımlarını ve hareketlerini massetmek ve bunlara siyasi bir anlam vermek hususundaki kaabiliyeti pek açık bir şekilde bellidir ki Büyük Britanya'da mevcut değildi.

Britanya'da modern sosyalist akımı üreten nedir? Başka yerlerde de kuvvetli sosyalist akımlara yol açan şeyin ta kendisi: işçinin, menfaatını temsil edebilecek, emellerinin ve şikâyetlerinin nazari formüllerini verebilecek bir parti veya hareket arayışı. Endüstrileşmenin işçinin ilk anarşist tepkisini bastırmaktaki başarısı, eğitimin ve demokratik kurumların işçinin «düşmanlık hissini» yatıştırma çabası, sosyalizm için fırsatları daimi olarak ortadan kaldıramaz. Olgun bir endüstri toplumu, sosyalizmle iki farklı şekil içinde karşılaşacaktır. Birincisi, sırf büyüklüğü ve teknoloji faktörü dolayısıyla sosyal münasebetler ve iktisat alanlarında gittikçe daha büyük rol alan modern endüstri devletinin kaçınılmaz bir şekilde daha karmaşık, daha kollektivist bir gelişme eğilimi göstermesi sebebiyle olacaktır. Bu, belli bir safhayı aşan endüstrileşme ve demokratlaşma vetiresinin özünden gelen bir sosyalizmdir. Marx'ın sosyalizmin kapitalizmden çıktığı yolundaki hükmü, onun kastettiği şekilde değil, işte bu anlamda doğrudur.

Fakat bu, kelimenin sadece sınırlı bir anlamında bir sosyalizmdir. Bu, ondokuzuncu yüzyılın ekonomik bireyciliği açısından, liberal bir maliye bakanının 1890'larda «şimdi biz hepimiz sosyalistiz» diyerek murat etmiş olduğu çeşitten bir sosyalizmdir. Sosyal ve ekonomik eşitlik yönünde hiç bir ilerleme olmadan da her çeşit kollektivizm ve iktisadi hayatın bürokratik plânlanması tasavvur edilebilir. Sosyalizmin öteki çeşidini yaratan, endüstricilik ve demokrasinin terviç ettiği belirli bir eşitçiliktir. Hayat standardının yükselişi, ilk zamanlardaki endüstri aleyhtarı sosyalizmi anarşist sesiyle birlikte öldürür. Fakat endüstrileşmiş bir toplumdaki ekonomik dinamizmin yavaş yavaş gevşemesi veya uzayan bir ekonomik buhran, diğerlerinden daha saf bir şekilde kapitalist aleyhtarı olan sosyalizm çeşidini ortaya çıkarır. Kapitalizm aleyhtarlığı artık sınai ve siyasi kurumların bütününe karşı duyulan düşmanlığın ifadesi

değildir: o, daha çok, bir toplumda kudret ve zenginliğin büyük ölçüde temerküzüne ve o toplumda herkese sınırsız yükselme ve iktisadi ilerleme imkânları tanınması gerektiğine artık inanılmamasına karşı özel bir protestodur. Evvelki sosyalizmdeki proletarya bu sonraki sosyalizmdeki sendikacıdır. «Sistemin yıkılması» ve birtakım endüstri öncesi durumlarının geri getirilmesi ihtimalleri artık ona cazip gelmemektedir. Fakat sınıflar arasındaki çitler, iktisadi gelişmenin yavaşlığı, onu, sosyalizmi kendisine demokrasiden sadece bir adım daha ileri birşey, esas itibariyle öteden beri demokratik bir sistem, mevcut eşitsizliklerin azaltılması ve ekonomik kudretin siyasi kudrete tâbi kılınması olarak takdim eden her çeşit teoriyi benimsemeye hazır bir zihni duruma sokar.

Marksizmin buna ne kadar az elverişli olduğunu görmek kolaydır. Marksizmin ihtilâlci cazibesi, işçinin, bir bütün olarak toplumdan şikâyetine (öyle bir şikâyete ki 1890'lardaki İngiltere'de bile pek az yeri vardır) ve yabanlaşmasına dayanmaktadır. Seçmenin iktidardaki kapitalistler tarafından aldatılmış bulunduğunu ileri sürmekle devletin bir istismarcı sınıfın icra komitesi olduğunu ileri sürmek aynı şey değildir. Demokratik haklar sebebiyle sınıf düşmanının insanın kendi insafına tâbi olduğu iddia edilince sınıf kavgasının cazibesi hissî tonunu kaybeder. Bu şartlar altında Marksizmin öteki yanının, teknolojik heyecanının, endüstri sisteminin gerekliliğini telkin etmesinin pek az anlamı kalır. Endüstri işçisi artık anlayışsız olmıyacağı gibi hayranlık da duymıyacak seviyeye erişmiştir. Sendikacılık ve siyasi eyleme işçiler artık, hem teknolojik ilerlemeleri daha iyi yaşama şartlarına çeviren hem de işsizliği önleyen ve azaltan birşey gözüyle bakmaktadırlar.

Durum böyle olunca İngiliz sosyalizmi muhtemelen başka kalıplara dökülecekti. Marksizme karşı ingiliz sosyalizmi meselesini, iki ayrı şey gibi ve sanki ihtilâlci sosyalizmle gelişimci sosyalizm çatışması olarak görmek yanıltıcıdır. I. Dünya Savaşından önceki yıllar, büyük grevlerle, sonuçları bakımından oldukça ihtilâlci ve bazen eski endüstri aleyhtarı muhalefetin yankılarıymış gibi ses veren sosyalist nazariyelerle doludur. O günün ingiliz politikası —İrlanda'da iç savaş ihtimalleri, anayasal buhranlar, 1906 ile 1914 arasındaki liberal idarenin çıkardığı sosyal ve malî kanunlar— o zamanın insanları için ihtilâl imkânlarıyla dolu bir durum yaratmıştı. Fakat ingiliz işçisi, bu duruma karşı, sosyalistler tarafından yönetilen fakat 1918'e kadar sosyalizme bağlanmayan bir işçi hareketi ve parti kurmakla mukabele etmişti. Bundan sonra da bu sosyalizm,

yapmak istediği işlerin başında belli başlı üretim araçlarının millileştirilmesi gelen bir eşitçi ve refahçı sosyalizm olmuştu. İngiliz sosyalizminin gelişmesi, toplumun bir liberal ütopyadan uzak bulunduğu bir sırada olmuştur. Fakat Marksist sentezin her iki kısmını da ingiliz işçisi için mânidar olmaktan alıkoyacak kadar endüstri toplumunun değerleri massedilmişti. Bu intibakın gerek özünü gerek çapını görmek öğreticidir. En eski unsur siyasi demokrasinin gelişmesi, işçinin oy hakkını elde etmesi, siyasi faaliyetin ihtilâl ütopyalarından ve endüstrileşmeden önceki toplumu yeniden kurma hayallerinden gelen etkisidir. İhtilâlci ruh, yani romantik protesto ve sosyal ütopyacılık karışımı, günün siyasetinin şairane olmayan akışına katılmakla ortadan kalkar. Parlamentarizmin yayılması, oy hakkının genişlemesi, Marx ve Engels tarafından, devletin kesinlikle «onlar» —yani yüksek ve orta sınıflar— demek olduğu, işçinin acaba ben de siyasi kudretin bir kullanıcısı mıyım demek hakkına sahip olmadığı o eski kötü gençlik günleri için hemen hemen bir özlem teşkil eden şekilde görülmüştür. Marx'ın 1875 Alman Sosyal Demokrat Partisinin Gotha Programı hakkındaki düşünceleri, bir tavır farkını ortaya çıkarmaktadır: bunlardan biri, sosyalizmin hakiki bir kütle partisi olarak şekillenmeye başlamasından dolayı mağrur bir tavır; diğeri, «yapıcı sosyal kanunların» ve meşruiyetçiliğin tuzaklarının kaçınılmaz bir şekilde ihtilâlci ruhu zayıflatacağı fikrinden ileri gelen öfkeli bir tavır. Daha uzak olmakla birlikte başka bir tehlike de, sosyalist liderlerin bakanlık mevkileriyle, işçilerin de devletin «kabulüyle» baştan çıkarılmaları ihtimaliydi. Gerçi Alman Sosyal Demokrat Partisi 1891'de programını Lassal'cı unsurlardan temizlemişti, fakat meşru siyasi faaliyetin mantığı Marx'ın endişelerinden bir kısmını haklı kılmaktaydı.

İngiliz sosyalizminde günlük politikaya kapılmak, doktrincilik ve romantik ihtilâlciliğe karşı hiç şüphesiz çok daha kuvvetli bir panzehir teşkil ediyordu. Chartism bile siyasî isteklerde görünüşteki odak noktasını bulmuştu. Asrın sonuna doğru ortaya çıkan çok daha demokratik durum, sosyalizmin ihtilâlci protestosunu daha da çok tehlikeye soktu. İhtilâl yolu artık bir dizi seçim ve teşrii faaliyetten geçiyordu. Sosyalizmin nihai gayesi, eğer sosyalist kaziyeler adım adım gerçekleştirilecek olursa ihtilâl faaliyetlerinin sıçrama tahtası olan sabırsızlıkla beklenemez. Demokrasi, bir nevi endüstrileşmeye intibak olması itibariyle sosyalizmin ihtilâl heyecanını zayıflatmıştır. İntibakın diğer unsuru, İngiliz sendikacılığının gelişmesinde saklıdır. Sendika, yaratılış itibariyle endüstri aleyhtarlığı-

nın bir ürünüdür. Gerek ilk liberal gerek ilk Marksist için, işçinin bir fesat tertibiyle ekonomik kanunların tesirini azaltacağını, ücretini yükselteceği piyasaya önem vermeyerek yaşama şartlarını geliştireceği «hayalinin» sonucudur. Sendikacılığın tarihçesine bakılırsa ilk sendikalar başka birşeyi temsil etmekteydiler: proletaryanın, birlik yoluyla mevkiini yeniden ele geçirmek, çoğu defa garip törenler ve kelimeler yoluyla «mensup olma» hissini yaratmak, eski köylü ve zanaatkâr hayatını yeniden kurmak için giriştiği birçok hallerde gayrımeşru ve ümitsiz bir teşebbüstü —hem iktisadî hem de endüstrileşmenin yüklemiş olduğu bireyciliğe karşı bir savunma olarak—. Liberallere göre, bir defa sendikalizm meşru hal alınca işçinin pazarlık durumunu değiştiremiyeceğini anlıyarak ortadan kalkacaktı. Marx'a göre, sendikacılık, bazı Chartistlerin denedikleri gibi, ilk boş hayallerini kaybedecek ve sınıf mücadelesinde işçinin bir silâhı olacaktı. Bununla birlikte sendikalizm, başlangıçta engeller ve tazyiklerden sonra, yalnız bu ilk umut ve korkuları boşa çıkaran bir şekilde gelişmiştir. Kooperatifçilik hareketi gibi, başlangıçta, endüstrileşmeye karşı sun'i engeller teşkil etmek veya endüstrileşmeden korunmak üzere girişilen gayretlerin mahsulü olan sendikacılık, zamanla olgun bir endüstri sisteminin ayrılmaz bir parçası, işçiyi sistemle uzlaştıran bir mekanizma ve bir dereceye kadar da endüstri toplumuyla demokrasiye has değerleri öğreten bir okul olmuştur.

İngiliz sendikacılığının 1860 ve 1870'lerdeki gelişmesi ve niteliği Marx ile Engels'i telâşlandırmış ve kızdırmıştı. İkisine de bu, işçi sınıfının en müreffeh kesiminde küçük burjuva karakteri beslemek ve kapitalizme karşı girişilen sınıf mücadelesini daha yüksek ücret ve kısa çalışma saatları uğruna küçük mücadelelere intikal ettirmek gibi görünmekteydi. İşçi sınıfı aristokrasisini bir araya getiren bu muhafazakâr sendikacılık, «Yeni sendikalizmin» ve 1880'lerde düz işçilerin teşkilâtlanmalarının başlamasıyla esaslı surette değişmiştir. Fakat sonuç, gene de, sınıf mücadelesi uğruna ter döken, burjuva devletine temelli ve sabırsız bir şekilde karşı koyan spontane işçi teşekkülleri bekleyen Marksist hayalden çok uzaktı. Sendikacılık, 1902'de Lenin'in de gördüğü gibi, işçilerin tipik spontane teşkilâtlanma tarzlarıydı, fakat sendikacı zihniyeti Marksçı ihtilâl modelinin reddini teşkil ediyordu.

Sendikalizm atmosferi gerçekten işçi zihniyetini yansıtır. Fakat İngiltere'de bu sınıf zihniyeti, Marx'tan olduğu kadar liberallerden de aynı uzaklıktaki bir noktada yerleşip kalmıştır. Bu zihniyet,

ne endüstri sisteminin bir sonucu olan yabanlaşma ve fakirleşmeye karşı bir ihtilâl tepkisi ne de ayrı bir sınıf olduğunu bilmenin ve ayrı bir sınıf olarak iktisadi çaba gösterme azminin kaybedilmesiydi. Sınıf zihniyeti, yabanlaşmanın değil, ayrı bir birim teşkil etmenin; kapitalizmin değil, endüstri sisteminin; laissez-faire formülünün bir gereği olan iktisadi güvensizliğin değil, bireyciliğin kabulüdür. İşçinin sisteme intibakının muğlak niteliği, artık iktisadi hayatın daimi müteşebbisi ve ıslahatçısı olmaktan çıkmış bulunan, artık kendi kendini haklı görür ve ideoloji ve yetkilerinden tâviz vermez durumunu kaybetmiş bulunan ingiliz kapitalistlerinin sisteme intibakının niteliğiyle paralellik gösterir. Tarafların daha çok katıldıkları bir ekonomik hayat, işçi ile burjuva devletinin bir ihtilâlde karşı karşıya gelmeleri imkânlarını azaltır. Marksizmin ilk zamanlardaki ihtilâl iyimserliği, işçi sınıfıyla kapitalizm arasındaki şiddetli çatışmanın hemen her tarafta aynı şekilde gelişmesi üzerine 1890 yıllarında buna paralel bir endişeye kapılmıştı: hayat standartlarında buna benzer bir yükselme, siyasi temsil müesseselerinde bunun gibi bir ilerleme, diğer Avrupa ülkelerindeki işçileri, Marksizme eğilimli olmalarına rağmen bunun gibi bir sendika zihniyetine ulaştırdığı zaman ne olacaktı?

Marksçı ortodoksluğun savunması olan kapitalizmde işçi sınıfının devamlı surette fakirleştiği akidesinin aslında doğru olduğu fikri, İngiliz misali karşısında Kıta Avrupası sosyalistleri için psikolojik bir gerek oldu. Marx'ın kapitalizmde işçi sefaleti formülü ile bu tezin Marx'ın takipçileri tarafından yarım yüzyıl sonraki savunuluşu arasındaki zıddiyet oldukça şaşırtıcıdır. Marx, çağdaşı olan radikallerle ileri işçilerin yüzyılın ortalarında son derece kuvvetle bağlandıkları inancı tamamen teorik bir şekilde ifade etmiştir. Ne var ki alman Marksistleri ve diğer Marksistler, işçi sınıfına hislerinin kendisine söylediği şeylerin boş bir hayal veya geçici bir nesne olduğunu açıklamak gibi tamamen zıt bir görevle karşılaştılar. Ülkelerindeki ekonomik sisteme ve bir iktisadi teşkilâtlanma şekli olarak kapitalizme karşı alman işçilerinin duyduğu gerçek hoşnutsuzluğa, işçi olarak ekonomik durumlarının şu veya bu şekilde daha da kötüleşeceği yolunda gerçekle ilgisi bulunmayan bir duygu da eklenmeliydi. Sınıf şuurunu uyandırmak maksadıyla doktrin telkini yoluna gidildi. Kıta Avrupası'nda ortodoks Marksistin kendi kendine yüklendiği görevin, pek o kadar, işçiyi iktisadî tekâmül ve barış içinde demokrasiyi gerçekleştirme «hayaline» düşmekten korumak için kapitalizm ve otoriterciliğe karşı mücadele olmadığı his-

sediliyor. Ortodoks Marksizmin karşılaştığı tehlike, Engels tarafından ölümünden kısa bir süre önce ustaca bir tahminle bertaraf edildi: Marx'ın ihtilâl kehaneti, sosyalist partilerin gelişmesi ve demokrasi yönünde ilerlemesine rağmen doğruluğunu muhafaza etmektedir; sosyalizme barış yoluyla geçmeyi önlemek üzere ilk darbeyi vuracak olan, şimdi artık kapitalistin kendisidir. Ancak, bu görüşte, *Komünizm Beyannamesi*'nin ilkel fakat kendinden emin ve saf çağrısına kıyasen ihtilâl havasının sönmesinden doğan büyük bir safsata ve gerçek bir endişe vardır.

İngiliz sosyalizmine gelince, bu sosyalizm, böyle, realiteyi nazariyenin elverişsiz sınırlarına sığdırmak gibi bir görevle asla karşılaşmamıştır. Bu sosyalizm, hiç bir zaman, parti kongresinin oyuyla en doğru tarihî gelişme modelinin ne olduğunu veya iki ölü düşünürün düşüncelerinin en doğru yorumunun hangisi olduğunu kararlaştırmayı denememiştir. İngiliz sosyalizmi, bazıları ihtilâl taraftarı, bazıları tekâmülcü, bir kısmı ahlâkî ve dinî açıdan kapitalizme aleyhtar, diğer bir kısmı pragmatik ve faydacı bir tavır takınan nazariyelerle beslenmiştir. Fakat ne zaman bütün bu besleyici etkiler tek bir harekette veya parlamentocu bir partide toplanmışsa, bu, daima herhangi bir nazariye veya bir grup nazariyeden çok ingiliz işçi sınıfının içgüdüsünü yansıtmıştır.

Endüstri aleyhtarlığının artık yavaş yavaş sosyalizmin temeli olmaktan çıkışını —ve bundan dolayı Marksizmin İngiltere'deki şartlar tahtında artık bir mânâ ifade etmeyişini— incelemenin en iyi yolu, 1917'den önceki kuşak tarafından geliştirilmiş olan iki sosyalist ekolün muhteva ve etkisini gözlemektir. Bu iki sosyalizm okulu Fabianizm ve Lonca sosyalizmidir. Fabianizm, Faydacılığın sosyalist ahfadı, liberalizmin kollektivist bir şartla kabulüdür. Lonca sosyalizmi, endüstri aleyhtarlığının son bir defa daha formülleştirilmesi ve son endüstri aleyhtarı sestir; devletin reddi, merkeziyetçi ekonomik ve siyasi hayattan muğlak işçi ve lonca denetimi plânlarına doğru bir kaçıştır. Fabianizm, bütün entellektüel menşeine ve tavırlarına rağmen İngiliz sosyalizminin en ağır basan eğilimi olmuştur. Fabianizmle Beveridge raporu, refah devleti ve günümüzdeki İşçi Partisi arasında doğru bir çizgi vardır. Lonca sosyalizmi, I. Dünya Savaşı arifesinde ve savaştan hemen sonra, örgütlenmiş işçi kesimlerinde bazı yankılar uyandırmış, fakat önemli bir hareket halini alamıyarak çağdaş İngiliz sosyalizminde hiç bir rol oynıyamamıştır. «Trade Unionism» i sendikalizm haline getirememiş, gerek demokratik gerek anti-demokratik toplumlarda siyasi hare-

ketlerin kaderlerini tâyin eden «insanlığın alt tabakalarının» düşüncelerinden çok edebî ve fikrî hayat üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Fabianizm, sosyalizm propagandası yapmağa koyulmuş olan seçkin bir yazar ve reformcu topluluğunun 1889'da yayınladıkları *Fabian Essays* (Fabian Denemeleri)'den kaynak alır. Bunlarda ne Karl Marx'ın teorilerinin ne de o sıralarda İngiliz toplumunda yaşayan Engels'in varlığının hiç bir yankısı yoktur. Ortada, kapitalizm ve endüstriciliğe karşı sonraları Lonca sosyalizminde çok daha önemle belirecek olan bir estetik protesto diyebileceğimiz küçük, ama çok küçük bir birikinti vardır. İlk Fabianlar arasında Shaw ile H. G. Wells bulunmaktaydı. Wells'de Saint-Simoncu bilimsel ütopyacılıktan, Shaw'da ise Fourier'den birşeyler bulunmaktadır. Daha genel bir deyimle, «Fabian Essays» lerde, Victoria çağının son yıllarındaki hayat tarzının, kültür ve fikir hayatının kuraklığına karşı bir sağ duyu itirazı, hâkim alt orta sınıf standartlarının sıkıcılığına, muhafazakârlık ve konformizmine karşı bir çileden çıkma vardır. Bu protesto en canlı şekliyle, H. G. Wells'in orta sınıf hayatını, bu hayatın dayandığı alt orta sınıf uygarlığının her şeyi yutan materyalizm ve «mülkiyetine» ve insanın kişiliği üzerindeki boğucu etkilerine karşı duyduğu isyanı anlatan romanlarında bulunabilir. Essays'deki bu protesto unsuru, endüstri ve burjuvazi değerlerinin Carlyle ve Ruskin gibi ilk ve Chesterton ile Belloc gibi sonraki estetik eleştirmenlerinde olduğu gibi, yeni standartların siyasetten uzak duran ve materyalizmden şikâyet etmekle yetinen düşünürler tarafından temelden reddi değildir. Bu protesto, daha çok yeni uygarlığın yerine getirilmeyen vaatlarına karşı içten bir hayal kırıklığını ifade eder. Bu protesto, uygarlığa karşı temelli bir düşmanlıktan çok, endüstri uygarlığının, maddi ilerlemenin zayıflamasının bir emaresini teşkil eder şekilde tenkitçi bir ele alışla yeniden gözden geçirilmesidir.

Essays'in ve geliştikten sonraki Fabianizmin ana teması, temsil ettikleri sosyalizmin endüstricilik artı demokrasinin mantıkî bir devamı olduğuydu. Bu, burjuvaziyi hayrete düşürmek (épater les bourgeois) teşebbüsü değil, işçi sınıfını olduğu kadar onları da ikna etmek teşebbüsüdür. Sınai tekâmül tasavvuru heyecansız Marksizmin ruhunda vardır. Onlar, endüstri ve iş hayatının temerküzünün, üretim araçlarının gittikçe gayrışahsileşmesinin devlet tarafından sağlanması gerekli sonraki mantıkî adım olduğu kanısındadırlar. Ancak, bazı aksi işaret ve emarelere rağmen, kapitalistten

herşeyin geri alınması el koyma suretiyle değil, «dürüst bir satın almayla» olacak diye düşünülmektedir. Mahallî idareler gibi devletin de kollektif faaliyetini gittikçe genişletmesi, bu eğilimin daha şimdiden açıkça görüldüğünün ve kaçınılmaz olduğunun delili olarak gösterilmektedir.

Sosyalizmi gerçekleştirmek için tutulan yol, demokratik vetirenin gerçekliğini kabul etmektedir. Filhakika Fabianlar, «kütle eylemine» başvurmaktan çok eğitim ve propagandadan faydalanmaktaydılar. Sidney Webb'e göre izlenen yolun şu olması gerekmektedir: (1) demokratik, yani «çoğunluğun kabul edebileceği ve herkesin zihninde hazırlanmış»; (2) tedrici, yani çözülmeye yol açmayan; (3) halk tarafından ahlâka aykırı bulunmamalı ve bundan dolayı halkı cesaretsizliğe sürüklememelidir; ve nihayet (4) bu ülkede ne pahasına olursa olsun anayasacı ve barışçı olmalıdır.[1] Bu, liberal kaziyeleri benimseyen fakat artık liberal ütopyanın gerçekleşebileceğine inanmayan bir sosyalizmdir. Bu sosyalizmde ne bilim ve teknolojinin gücüne karşı aç gözlü bir şevk, ne de din ve aristokrasiyle uğraşma vardır. Fabianizm, endüstrileşmenin bir emrivaki olarak ve şevkle benimsenmesi, sosyalizmin, tekrar edelim ki pek az heyecan ihtiva eden bir savunmasıdır.

İngiltere'de endüstriye karşı çıkan sosyalizm tipinin uğradığı hayal kırıklığını Lonca sosyalizminden daha iyi hiç birşey göstermez. I. Dünya Savaşından önceki yıllarda Lonca sosyalizmi sosyalist düşüncenin öncüsü olmuştu. Belli bir perspektiften bakıldığı takdirde Savaştan önceki devre, sosyalizmin, siyasi ve iktisadi gerçekliğin en önemli unsurlarına, yani devlet ve temerküz etmiş endüstriye karşı girişilen yersiz itiraz havasına dayanarak şaşırtıcı fakat kısa ömürlü bir canlanış geçirdiği devredir. Aynı devrenin, liberalizmin fikrî ve siyasi temellerinin yeniden gözden geçirilmesine şahit olması da tesadüfî değildir. Rasyonalist gelenek, Bergson, William James ve Freud tarafından tenkit edilmekteydi. Temsilî demokrasi, Ostrogorski, Michels ve Pareto tarafından sıkı bir tahlile tâbi tutulmuştu. Liberalizmin temellerinin maruz kaldığı tenkitlerin çeşitliliği, liberal uygarlığın fikrî temellerinin artık Batıdaki mesut günlerini geride bırakmış olduğunun bir delili olduğu kadar liberal ütopyanın büyük başarılarının bir kefaretiydi. Hegel'ci bir eleştirici, 1914'ten önceki kuşak arasındaki çeşitli akımları liberal sentezin yerleşmiş olduğunun bir delili ve kaçınılmaz bir tehdidin yak-

(1) **Fabian Essays in Socialism**, London, 1931, sh. 31-32.

laşmakta oldugunun bir isbatı olarak görecekti. Bir Marksist, ekonomik gelişmenin temposunun yavaşladığını ve kapitalizmin devrimci rolünün sona erdiğini görecek, bu değişmelerin sonucu olarak kapitalizmin ana kaziyelerini gözden geçiren akım ve kuramların ortaya çıktığını farkedecekti. Lâik bir açıklama ise, liberalizmin «nefesinin kesilmekte» olduğunu; gücünün, Batıda kendiliğinden gerçekleşmiş görünen endüstrileşme ve modernleşme modelini Dünyaya ve uluslarası münasebetlere kabul ettirmeye yetmediğini gösterecekti.

İngiltere şartları içinde Lonca sosyalizmi, daha çok genel huzursuzluğun bir yankısıydı. Hareketin seçmiş olduğu isim bile, orijinal endüstri aleyhtarı sosyalizmde içerik olan unsurun, bu sosyalizmde devlet ve «ücretliğe» karşı yürüttüğü ricat savaşı sırasında açığa çıkarıldığını gösterir. Bu unsur, bir ortaçağ hayat görüşü, herkesin kendi «yerine» sahip olduğu bir toplum özlemi. Bu, daha başlangıcından itibaren ümitsiz bir siyasî cüretti. Devletin, ister Komün, ister Endüstri Lonca Kongresi adı verilsin, her biri kendi işini kendi gören «devletten gayrı» birşeyin birleştirdiği, işçi birlikleri, loncalar ve meslekler kümesi haline getirilmesi hayalinin olacak şey olmadığını göstermek için bunun kelimelerle ifadesi yeterlidir. S. G. Hobson ve G. D. H. Cole gibi Lonca sosyalistlerinin siyasi projelerini ayrıntılı bir şekilde formülleştirme ihtiyacını duymaları, İngiltere şartlarının anarşizm ve sendikalizm üzerindeki zayıflatıcı etkilerini gösterir. Fransa, İtalya ve İspanya'da devrin sendikalizm akımı iyice yaygındı, fakat bu akımın temsilcileri, nefret hissi uyandıran devletin ve kapitalizmin yerine neyi koyacaklarını söylemek ihtiyacını genellikle duymamaktaydılar. Olumlu teklifler ve örgüt projeleri yapmak zorunda kalacakları gün, sendikalist ve anarşistler için herhalde en kötü gündür.

Lonca sosyalizminin temelindeki protesto, bu sosyalizmi, bir defa daha kapitalizmin muhafazakâr görüş açısından tenkidine bağlar. Lonca sosyalizminin sosyal ihtirası, bu sosyalizmi, kapitalist toplumdaki rekabet ve yetersizliklerle mücadeleye itmektedir. Toplumun organik birliğinin kaybolması ve endüstri öncesi zanaatlardaki işçilik insiyakının yok olmasından mütevellit estetik esefe sığınır. Bunlar, Hıristiyan sosyalizminin yapısına giren geleneksel malzemelerdir. Lonca sosyalizminde, ayrıca, Kıta sosyalizminin ihtilâl heyecanının, modern endüstrinin içinde olduğu halde endüstrileşmeye düşman olan işçinin ihtilâl heyecanının yankısı da vardır. Böylece bir defa daha endüstri aleyhtarlığının bir toplumda

çok fazla yayıldığı takdirde fark gözetmeyen radikalizm için nasıl bir üreme zemini teşkil ettiğini, birçok eski sendikalistin nasıl savaş sonrası komünizminde yollarını bulduklarını, fakat aynı zamanda nasıl bir kısım sendikalist fikir kalıntısının Nasyonal Sosyalizm ve Faşizmde yer aldığını hatırlamış oluruz. Somut şeylere karşı koyma, endüstri devleti ve işçi sınıfının «ataleti» ile karşılaşan insanın öfkesinin irrasyonalizme saplanma aceleciliği Lonca sosyalizminde de tamamen eksik değildir. Hattâ bunda, mistik milliyetçiliğe sinsi bir yaklaşma da vardır. S. G. Hobson'da devlet, cemaat ruhunu ve cemaatın bellibaşlı kısımlarının egoist menfaatlarına karşı millî menfaatın «sabit gerçeklerini» ifade etmek üzere bir kere daha ortaya çıkar.[2] G. D. H. Cole, ilk kitaplarından birinde, Rousseau'cu devlet anlayıcı ve Rousseau'nun Genel İrade diye adlandırdığı «şaşırtıcı fakat temel realite» ile eğlenir.[3]

«Fakat «yüksek» menfaatler ve «gerçek» devlet sözleri, gayri şairane ekonomik menfaat modelleri ve endüstri işçisinin emelleri karşısında ne kadar uygunsuz ve ikna edici olmaktan uzaktır. Lonca sosyalizminin gerçek cazibe unsurları, noktaları - sınıf sistemine karşı protesto; birlikler ve sosyal ve ekonomik demokrasi için daha fazla kudret talebi — daha da tabii bir şekilde diğer sosyalist okullara kayar. İşçinin liberal toplumda iktisadî dinamizminin azalmasına karşı gösterdiği tepki, bir asırlık endüstri deneyinin alışkanlıklarını bozan bir iktisadî ve siyasi felâketi önleyerek «laborism» şeklini alır.

Birinci Dünya Harbi iç ve özellikle uluslararası liberal düzendeki parçalayıcı darbelerine rağmen henüz bu söz konusu felâket değildir. İngiliz işçi hareketi daha şuurlu bir şekilde sosyalizmi benimsemiş, fakat kendi sosyalizmini, diğerlerinden çok Fabian Sosyalizminde bulmuştur. İki savaş arası devrede İngiltere'de komünizm namına ne varsa, işçiler söz konusu olduğu nispette, herşeyden önce, Sovyet Rusya'nın bir «işçi devleti» olduğu hakkındaki son derece basit görüşün bir yankısı olarak vardır. Dönüp geriye bakarsak, Marksizm'in İngiltere'de zayıf oluşunun sebebinin işçi hareketinde anarşizmi ve sendikalizmi birşey ifade etmez hale getiren kuvvet ve alışkanlıklar ve liberal kollektivizmin bir bütün olarak toplumca kabulü olduğunu görürüz.

(2) **National Guilds and the State,** New York, 1920, sh. 143.
(3) **The World of Labour,** London, 1920, sh. 28.

KITA AVRUPASI MODELİ

Endüstri devrimini hazırlamış ve sonra bunun teknoloji ve madde bilimlerindeki sonuçlarını kullanmış olan İngiliz teknisyenlerinin ve benzerlerinin yeni bir devir açan fikri başarısı, maddeyi işleme ve tabiatı anlama hususunda yeni bir idrak tarzı kazanmış olmalarından değil, şartların zorlaması ile kendi zamanlarından önce bilinenleri unutabilmelerindedir; gördükleri şeylere antropomorfik özellikler atfetmek hususundaki alışagelmiş eğilimlerinin zayıflaması ile de, bu şeyleri bir olay olarak tefsir etmeleri sağlanmıştır.(4)

Veblen'in bu beyanında endüstrileşmeye intibak mekaniği hakkındaki şahsî görüşü vardır. Unutma kabiliyeti, Veblen'in düşündüğü gibi, yalnız «maddî olayı gizli, sihrî, nerdeyse insanla ilgili, ruhî bir olay gibi görme» alışkanlığı bakımından önemli değildir. Bu, aynı zamanda, daha önceki zanaatkâr ve köylü yaşayışını unutmak kabiliyetidir. İngiltere'de işçi sınıfı XIX. yüzyıl sonlarında bu kabiliyeti göstermekteydi. Kıta Avrupasında kelimenin dar anlamında endüstriyalizmin büyük bir hızla gelişmesini kelimenin dar manâsında, vetirenin kurumsal ve sosyal kısımlarının eşit bir hızla gelişmesi izlememekteydi.

Fakat unutma kabiliyetinin başka bir boyutu daha vardır. Marksizm incelenirken, siyasi realitenin, münhasıran, «ekonomik kuvvetler» ve sınaî istihsal göstergeleri ile ifade edilebileceğine inanma cazibesine *kolayca kapılınabilir.* İnsan, işçinin, siyasi sisteme intibakındaki hissî faktörü ihmal edebilir. İngiltere'de işçi hareketi, burjuva düzenine muhalefetinin sembolü olabilecek şehitler bulmakta bazı güçlükler çekmiştir. «Tolpuddle mazlûmlarının» sayısı, 1830'larda kanunsuz işçi birliği faaliyetleri dolayısiyle sürgüne mahkûm edilen bir grup işçi — 1871 Paris Komünü'nün bastırılmasını takip eden yüzlerce idamla mukayese edilirse çok küçük kalır. İngiliz sendikacılığının rol ve fonksiyonunun tamamen kabulüne tekaddüm eden uzun gecikmeler ve kanuni müşküller, diyelim ki, Alman Sosyalist Partisinin Bismarc tarafından bastırılmasıyla yine aynı derecede değildir.

Ekonomik gelişme veya bozulma, «endüstrileşme» ye intibak hikâyesinin sadece kısımlarıdır. Fabrika disiplininin ve statüsünün kaybından mütevellit ilk öfkeler, zamanın geçmesi ve hayat standartlarının yükselmesi ile zayıflamış olabilir. Eğer devlet kendilerinden ayrı ve uzak bir otorite sembolü gibi kalacak olursa, bütün oy hakkına rağmen eğer kendileri ile burjuva devlet mekanizması

(4) Thorstein Veblen, **Imperial Germany and the Industrial Revolution (1915)**, New York, sh. 190.

arasında kapatılması mümkün olmıyan bir boşluk olacak olursa, işçiler, ilk şikâyetlerini unutmıyacaklar ve mevcut yeni şikâyetleri dile getirmekten geri kalmıyacaklardır. İngiltere'de Sosyalist Fabian Cemiyeti'nin kendi kendine yüklendiği vazifenin ilki, sosyalizmin gerekliliği hakkında işçi sınıfına da — orta sınıfa olduğu kadar — propaganda yapmak, ikincisi de sivil idare mekanizmasına kollektivist fikirlerin nüfûz etmesini sağlamaktı. Yirminci yüzyıl başlarında Kıt'a Avrupası şartları altında, bu, safiyetin en yüksek derecesi olabilirdi. Fransız işçisi patronunu ve Alman işçisi de imparatorluk sivil memurunu sınıf düşmanı olarak görmekteydi. 1900 da İngiltere'de sosyal mevzuat Almanya'dan daha az gelişmiş olduğu halde, Fransa'nın bir cumhuriyet olmasına rağmen, kıtadaki bu iki sosyalizm merkezinin siyasi ve sosyal sistemlerinde, sınıf kavgası mefhumuna ve işçi sınıfının hâkim sınıfa ve devlete karşı düşmanlıkta görülmemiş ölçüde ısrarını sunî realiteden daha fazla bir şey haline getiren unsurlar vardı. Veblen'in 1915 de sosyal gelişme, endüstri ve teknolojiye nispetle geri kaldığı için Alman milliyetçiliğinin tehlikeli olabileceğini anlatmak için yazdığı eseri, yalnız Almanya ile ilgisi bakımından değil, yüksek bir *teknik* kültüre sahip bir toplum tarafından işçi sosyalizminden ziyade Marksist bir sosyalizmin kabul edilebileceğini izah için kullanılabilir:

Anavatan bir kültür topluluğu sıfatıyla, günümüzde, ziyadesiyle istikrarsız bir intikâl safhasındadır. Anavatanda yaşıyan insanlar, son zamanlara kadar, unutulması gerekenin hakikatte unutulmadığı, modern dünya ile Batı medeniyetinin modern unsurlarının tamamiyle benimsenmesine yeter ölçüde samimî temasın kurulmadığı ve modası geçmekte olan bir kültür durumundan doğan hususiyle uygunsuz bir durumda — şu andaki etkileri bakımından uygunsuz — bulunmaktadır.[5]

«Modası geçmekte olan kültürel durum», bazı önemli siyasi ve sosyal bakımlardan endüstrileşmeye intibakın eksikliği olarak, ilk sahifelerimizde birçok defalar tarif edilmiş bulunmaktadır. Şunu ilâveye hâcet yoktur ki, İngiltere böyle bir intibakın modeli kabul edilirse, 1900 veya 1915 de Avrupa'nın geniş bölgeleri, «modası geçmekte olan bir kültürel durumda» idi ve merkeziyetçi devlet esaslarına ve sür'atle endüstrileşen ekonomiye karşı endüstri ve devlet aleyhtarı davranışların bâki kalması, Marksizmin çiçeklenmesi için elverişli şartlar yaratıyordu. Kategori ve tiplerle oynamanın ayrı bir çekiciliği vardır. Bir uçta, sosyalizmin ortaya çık-

(5) **Ibid.**, sh. 236.

tığı andan itibaren «laborism» niteliğini aldığı, maddeten olduğu kadar manen de endüstrileşmiş bir toplum (İngiltere) vardı. Daha sosyalizmin resmî Marksist modele göre şekillendiği, fakat sınaî ilerlemenin süratli gidişatının, liderlerin lisanını değilse bile, işçilerin zihniyetini sınıf kavgası sloganına karşı gittikçe daha hassas kıldığı bir memleket (Almanya) vardı. 1914 den önceki Fransa ise, endüstri aleyhtarı protestonun hâlâ çok kuvvetli olduğu, sosyalist hareketteki resmî Marksist ideolojinin bile işçi sınıfına mensup radikal unsurların anarşist ve sendikalist zihniyetlerini örten bir cilâ olarak hizmet etmekte bulunduğu ülkelerin bir modeli olarak ele alınabilir. Diğer bir uçta, endüstrileşmede ileri gidilmemiş olması dolayısiyle işçinin radikalizmini, ihtilâlci Marksizmle değil sadece anarşizm ve sendikalizmle ifadeye sevkedildiği İspanya bulunmaktadır.

Eğer bu örnek incelenecek, Marksizme, bir nazariyeden çok «yayılan» bir hareket olarak bakılacak olursa iki şey meydana çıkacaktır : Birincisi Marksizmin diğer sosyalizmleri kendi içinde eritmek ve diğer sosyalizm şekillerinin, özellikle anarşizm ve sendikalizmin teşkilâtlı ifadesi olmak hususundaki kabiliyeti ve ikincisi Marksizmin işçi üzerindeki çekiciliğinin istikrarsız niteliğidir. Bu hususiyet, muayyen bir toplumun gelişmesinin özel bir devresinde çok daha tesirlidir. Fakat çok geçmeden Marksizm, anarşizm ve sendikalizmin yerini alır. Ve endüstriye karşı muhalefet ruhunu ve daha şümullü bir siyaset ve toplum felsefesi yerine ikame edilecek işçiler birliği prensibini terkettiren aynı faktörler, işçiyi dogmatik Marksizme karşı öfkelendirerek onu sosyalizmin daha pragmatik ve tekâmülcü bir tipine sevkeder. İhtilâlci Marksizm için ideal toplum, endüstrileşmeye mukabelesi «duraklatılmış» olduğu, geniş ölçüde endüstrileşme ve şehirleşmenin radikal işçi yönünden basit anarşizmi metrûk, sendikalizmi faydasız kıldığı; endüstrileşmenin nisbî yeniliğinin köylü zihniyetini tamamen öldürmemiş olduğu; nüfusun büyük bir kısmının küçük arazilerinde köy ziraatinde ısrar ettiği; devletin resmî şekli ne olursa olsun, siyasi neticenin ve sınıf ayrımının işçiye devletin «istismarcı sınıfın icra komitesi» intibaını vermiş olduğu yerdir.

Sosyalizmi, işçinin sınıf şuurunun özelliği ve sosyal gelişmesinin mantığı olarak ele alıp yeniden ifadeye teşebbüs eden o devrin iki yazarı üzerinde bir an durarak Marksizmin ana niteliğini müşahede edebiliriz. Eduard Bernstein ve Georges Sorel kadar birbirinden tamamen farklı iki yazar ya vardır ya yoktur. Ortodoks Marksizm-

in bir yetiştirmesi olup sonradan saf demokratik akideye uydurmak üzere Marksizm'in tadiline teşebbüs eden bu Alman yazar, liberal değerlerin temsilcisi ve siyaseti insancıl yönden ele alan bir insandır. Hiçbir siyasi hareketle sağlam bağlılığı olmıyan, hayatının ileri safhalarında Lenin hayranı kesilen, irrasyonalizm taraftarı, yazıları sendikalizm, Faşizm ve Nazizm'de birbirine zıt yankılar uyandıran bu Fransız ise, liberal değerlerin yıkılmasını, siyasette efsanelerin ve şiddetin özlemini temsil eder; kısacası heyecan fırtınası bir insandır. Kitaplarının isimleri («Evolutionary Socialism» — Tekâmülcü Sosyalizm — ve «Reflections on Violence» Şiddet üzerine düşünceler) dahi aralarındaki zıddıyeti belirtir.

Nasıl oluyor da, bunların her ikisi birden, birbirlerine oldukça zıt sonuçlarını desteklemesi için Marksizm'e müracaat ediyor ve yardımını istiyorlar! Hiçbiri «tamamen» Marksist olmamakla beraber, herbiri Marksist sentezin bir unsurunu yakalıyarak diğerini alçaltmaktadır. Marx, Sorel'e göre, anarşist sendikalizmin spontane işçi ihtilâl hareketinin atası, Bernstein'e göre ise, bir sosyal demokrat ve hümanisttir. Eğer Marx'ın gençliğindeki XX nci yüzyıl Avrupasında sosyalizmin karşı karşıya geldiği şartlar içinde modası geçmiş olan ihtilâlci dilini nazarı itibara almazsa insan, gerçek Marx'ı, gerçek ilmî sosyalizmi bulur, diye iddia etmektedir, Bernstein. Eğer insan ilk sosyalist nazariye ve ütopyaların kalıntılarını tamamen bir yana bırakırsa gerçek Marx'ı, yani ihtilâlci, işçilerin şiddet kullanmasına taraftar Marx'ı bulur, der Sorel. Gerek demokrat gerek şiddet taraftarı, Marksizmde aradığını bulur. Gerek endüstrileşmenin ve demokratik devletin kabulü, gerekse endüstrileşmenin reddi ve demokrasiye karşı nefret demek olan sendikalizm de Marx'a müracaat eder.

Bernstein ve Sorel, Marksist sentezin, kendisini ondokuzuncu yüzyıl ortalarında doğuran şartlara neler borçlu olduğuna, gene bu sentezin elli yıl sonraki çöküşünün Marksistleri, Marksizmin artık bir araya getirilemez olan endüstrileşme ve anarşizm gibi iki cephesinden birine bağlanmaya nasıl zorladığına şahadet ederler. Ya Bernstein gibi doktrin mantığının endüstrileşmiş devleti ve demokrasiyi gerektirdiğini kabul edersiniz, ya da ihtilâl ruhuna bağlanarak «maddî gelişmenin safhalarını» unutursunuz. Sorel, orijinal Marksist tahlilin çöküşünü ve endüstrileşme ile demokrasinin ayartıcı kudretini âdeta komik bir nostalji ile anlatır:

Rekabet ile kazanılabilecek başarıya karşı ihtirasla yanıp tutuşan bir toplumda bütün aktörler, sosyologların büyük fikirlerine aldırmadan gerçek

otomatlar gibi onların önünden dümdüz geçip yürürler. Bunlar, çok basit faktörlere tâbi olup, hiçbiri durumlarının icaplarından kaçmayı hayal etmez. Sonra sadece kapitalizmin gelişmesinin, Marx'ı son derece şaşırtan ve ona tabii hukukla kıyaslanabilir görünen kaçınılmazlığı vardır. Tam aksine, orta sınıf, ahlâk ve sosyoloji vaizlerinin gevezelikleriyle baştan çıkacak olursa, silik muhafazakârlık idealine dönerek ekonominin suistimallerini düzeltme yollarını arar ve atalarının barbarlığı ile ilgilerini kesmeği arzular; sonra kapitalizmi geliştirecek olan faktörlerin bir kısmı bunu engellemek üzere kullanılır duruma gelir ve keyfilik ve bazı irrasyonel unsurların araya girmesiyle dünya da tamamen kararsız olur. Bu kararsızlık, eğer gerek proleterya gerek efendileri hem sosyal sulh içinde olma fikrine inanır hem de herşeyi sade korporatif görüş açısından mütalâa ederse daha fazla artar; bu arada sosyalizm her ekonomik mücadeleye genel ihtilâlci bir renk verir. Muhafazakârlar kollektif mukavelelere götüren uzlaşmalarda ve işçi ile işveren arasındaki pazarlıklarda Marksçı ihtilâli önlemenin bir vasıtasını gördükleri zaman hayâl kırıklığına düşmezler, fakat bir tehlikeden kaçalım derken diğerine yakalanır ve Parlamenter Sosyalizm tarafından tüketilmek tehlikesine uğrarlar.[6]

Sorel'in endişe kaynağı — eski kötü Kapitalizmin ortadan kalktığı ve beraberinde işçilerin gerçek ihtilâlci ruhunun da yok olabileceği — Bernstein'in ümit kaynağıdır: «Bu akım, benim için herşeydir» ve genellikle sosyalizmin nihai gayesi diye adlandırılan şey hiçbir» şeydir». Bu akım, Bernstein için demokrasiye doğru bir akımdır; Sorel içinse Alman asıllı yazar, ihtilâli, işçilerdeki son ihtilâlci sarhoşluğun kökünü kazımak, ve onların istedikleri herşeyi endüstrileşme ve demokrasi akıntısında yüzmekle elde edilebilecekleri hissiyle doldurmak ister: «Siyasî kudretin işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi, kapitalistlerin elinden herşeyin alınması, gayenin kendisi değil, sadece muayyen gaye ve gayretleri sağlamanın vasıtasıdır».[7] Fransız asıllı yazarsa, devlete karşı mücadeleyi bu şekliyle sürdürmek, kapitalistlere karşı ise işçinin cesareti ve düşmanlığının bir aracı olarak muhafaza etmek ister: «Sendikalistler devlette reform yapmayı teklif etmezler. Onlar Marx'ın sosyalist ihtilâlin bir yönetici azınlığın yerine başka bir yönetici azınlık geçirerek en yüksek noktasına ulaşacağına dair fikrini gerçekleştirmek istiyecekleri için devleti yıkmak isterler.[8]

Bernstein'in *Evolutionary Socialism* (1899) ve Sorel'in *Reflections*'u (1906) şüphesiz kendi şahsi tercih ve mizaçlarının şekillendirdiği bir düşünür eseridir. Fakat aslında daha da fazla bir

(6) G. Sorel, **Reflection on Violence (1908)**, New York, 1941, sh. 87.
(7) Edouard Bernstein, **Evolutionary Socialism**, London, 1909, sh. xv.
(8) Sorel,**op. cit.**, sh. 123.

şeyler yansıttıkları, basıldıklarında kazandıkları büyük şöhret ile sabittir.

Bernstein'ın Marx'ı, anarşist ecdadını unutmuş Alman işçisinin Marx'ıdır. İşçinin gittikçe artan refahı, sosyal mevzuat ve devlet himayesi, sendikaların kuvvetlenmesi, bütün bunlar, Alman Marksizm'inin başta gelişirken dayandığı sınıf çatışmasının niteliğini değiştirmiştir. Fakat ideoloji, kapitalizm aleyhtarlığının, idare eden sınıfın gururundan ve esas itibariyle demokratik olmıyan bir hükûmetin mevcudiyetinden mütevellit kızgınlığının halâ canlı bir odak noktası teşkil etmesi sebebiyle ismen baki kalır. Fakat seçimlerin Reichstag'a gittikçe daha çok sayıda sosyalist sokması ve Marksizm için barış içinde bir zafer ümidini hazırlaması halinde niçin şiddete dayanan bir ihtilâl gerekli olsun? Bernstein'in yazmış olduklarının birçokları tarafından hissedilmiş olması gerekir. Bir ulusun, mülkiyete sahip azınlığın haklarının sosyal ilerleme için engel teşkil etmemeye başladığı, siyasi faaliyetten beklenen negatif edimlerin pozitif edimlerden daha acil bulunmadığı bir duruma gelmesi halinde kuvvet gücüyle ihtilâl yapmanın çekiciliği çok azalır.[9] Eğer Alman işçisi de İngiliz işçisi kadar «unutmamış» sa bile, Bernstein'in inancına göre, yakında unutacaktır. Bernstein bir bakıma halâ iyi bir Marksist olduğu için de işçi hareketinin uygar bir dünyadaki evrensel eğilimini tasvir ettiğine inanmaktadır.

Asla sicilli bir Marksist olmıyan Sorel sendikalizm hakkında yazar ve söyler. Sendikalizm, Fransa'daki şekliyle «işçi için işçiler» olarak ifade edilebilir. Devlet, ihtilâlden sonra yapılacağı, endüstrinin işçi tarafından nasıl yürütüleceği meseleleri, sendikalizmin pek zaman ayırmadığı hususlardır. Fransız sendikalizmi, Fransa'daki özel siyasi ve sosyal şartları ve Fransız işçi sınıfının «anılarını» yansıtır. Sendikalizmin kökleri Blanqui'dedir. Sendikalizmin proleter ruhundaki *arkadaşlık* duygusuna hitap etmesi ve sosyalizmin en kuru nevîlerinde görülen işçinin burjuvalaşmasma karşı koyması, orta sınıf devletinden kopma havasını yansıtır. Sorel, bir noktada daha da müfrittir: Bernstein'in Marksizmde görmek istediği rasyonel ve demokratik geleneğin reddi noktasında. Bu, artık herşeyi yutan devlet ve endüstriye karşı bir sığınak bulma meselesi değildir. Bu, yanlış değerlerin tümünün, aksiyon hayranlığının, «profesörlerde» ve sosyalist bürokratlarda ortaya çıkan irrasyonalist nazariyenin her çeşidine karşı duyulan hayranlığın yaklaşan

(9) Bernstein, **op. cit.**, sh. 218.

sükûtundan mütevellit mazoşistçe bir memnuniyettir. Bu, ilk sosyalist fikirlerin bir çoklarına, mevkiini tehdit eden ve kendi kendine hürmetini azaltan maddî kuvvetlerin karşısında küçük burjuvanın kahramanca duruşuna yol açan insiyakî tepkiye çok benzemektedir; fakat şimdi bu insiyak, önce sosyalistlerin ilmî-dinî ütopyalarının değil, işçilerdeki kütle hareketi potansiyelinin hizmetindedir.

Sorel ve Bernstein, sosyalist nazariye (ve bilhassa Marksizm) ile Kıt'a Avrupasındaki işçi hareketlerinin en sıkı bağımlılık noktasında durmaktadırlar. Henüz, sosyalist hareketin bir dalının Sovyet devletinin genişlemesi mahiyetini aldığı, bu «dalın» ideolojisinin Moskova'dan kabul edilen emirnamelerin neticesi olduğu harp sonrası durumun muğlâklığı mevcut değildir. Harp öncesi devre, Marksist harekette *samimi* bir enternasyonalizm devresidir. 1899 da kurulan İkinci Enteryosyanal, Marksist partilerin hakimiyeti altındadır; bilindiği üzere, Marksizm şu veya bu şekilde, ana sosyalist gelenek olarak kabul edilmektedir. Bernstein'in bilhassa Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kaba ortadoksluğunu hedef güden revizyonizmi, aynı zamanda enternasyonal sosyalist hareketi de hedef gütmektedir. Bundan dolayı bu revizyonizmin tabii hükümleri, uluslararası sosyalizmde de Bernstein'in yerli sosyalizmde görmek istediği anlamı görecektir: şöyle ki, yirminci yüzyıl şartları altında sosyalizm, ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin kozmopolit, demokratik ve hümaniter geleneğinin gerçek mirasçısıdır. İkinci Enternasyonalin kabaran nasyonalizm ve militarizm dalgasını zaptetmek, yaklaşmakta olan harbi durdurmak için evrensel bir barışçı akıma zemin hazırlamak için gösterdiği heyecan uyandıran çabalamalar herkesçe bilinmektedir. Sorel'in kitabı, bu hususta karanlık bir yorum teşkil etmektedir. Şiddet ve irrasyonalizmi övmesi, daima askeri mecazlarla dolu bir dil kullanması, sosyalizmle ırkçı ve milliyetçi savları birleştiren hareketlerin yaklaştığı kehanetini vermektedir. Sorel için, Batı burjuva uygarlığının tümü, yalnız devleti, materyalizmi ve endüstrisi değil, uluslararası düzeni ve rasyonalizmi de mekruhtur.

Bernstein'in korkuları da, Sorel'in ümitleri de orijinal Marksist sentezin çözülüşünün — şöyle ki, sosyalizm, ekonomik kanunlara boyun eğmekte ve rasyonalizmin uluslararası bir düzen ve insancıllık gibi bütün vaadlerini yerine getirmektedir — arazlarıdır. Bu rasyonalist iyimserlik her iki yazarda da yoktur. Sorel'e göre, sosyalizm, ancak rasyonalizmin bir yana bırakılması ve maddi iler-

lemeye azimle karşı koyulmasıyla gerçekleşecektir: «... yalnız sezgi yoluyla ve ciddi tahliller yapılmazdan önce, modern topluma karşı sosyalizmin açtığı savaşın çeşitli tezahürlerine tekabül eden ve bölünmemiş bir bütün halindeki duygular kitlesini davete elverişli bir imajlar toplumu kullanılmalıdır.[10] Bernstein tarafından Marx'ın ekonomik kanunlardaki otomatizm fikrinin terki kendisini oldukça farklı neticelere götürmekle beraber, aynı derecede kesindir: «Sosyal şartların gelişmesi, sınıflar ve şeylerin Manifesto'da tasvir edilen kesinlikle çatıştıkları noktaya gelmemiştir».[11] Öyleyse sosyalizm, Marx'ın tasarladığı yoldan gerçekleşmek zorunda değildir. Sosyalizm, ancak demokrasi vasıtasiyla gerçekleşebilir: «demokrasi sanıldığından da çok bir sosyalizm şartıdır, yani sadece araç değil aynı zamanda özdür de».[12]

Bir taraftan irrasyonel bir efsane, bütün sosyalizmin bir genel grev dramı olduğu — diğer taraftan demokrasinin arılanması ve liberalizm; işte yeni bir Marksizm yorumunun yolları.

Ayrıca, eğer Karl Marx'ın orijinal sentezi 1900'daki dünyanın gerçekleri karşısında yıkılmış olsaydı, Marx, yorumcularına, nasıl kendisi 1840 ve 1850 lerdeki Batı kapitalizmi şartlarının büyüsü altında kaldıysa, modellerinin büyüsü altında sosyalizme yeni ve daha realist bir yol açmada başarısızlığa uğramalarından dolayı kusur isnad edebilirdi. Maddî kuvvetlerin gelişme mantığının ihmali, sosyalizmin bir iradî fiille gerçekleşeceği tasavvuru, Fransız ve İtalyan kapitalizminin özelikleri dolayısiyle bu ülkelerdeki işçi hareketlerinin evrensel bir örnek teşkil ettiği fikri sâfiyetin ifadesi idi: İşte burada Marx, Sorel ile birleşecekti. Bernstein'in, liberal determinizmi kabul edip Marksist determinizmi atması, maddî refahın kesintisiz bir şekilde arttığını ve demokrasinin kolayca sosyalizme yol açtığını düşünmesi, İngiliz örneğinin aslında evrensel bir örnek olduğuna inanması da aynı derecede safiyetin ifadesi idi.

Tarihî açıdan birbirine zıd sosyalizm anlayışlarının nasıl orijinal sosyalizm gibi evrensel bir model teşkil eden bir sosyo-ekonomik durumun karışıklığına dayandığını ve nasıl bazı zamanlarda belirli durumlarda iktidarı celbedecek olan bir ideolojinin evrensel gerçekliğini ayakta tutmağa gayret ettiğini görmek kolaydır. Bernstein ve Sorel, lafzî Marksizmi Marksizmin bir kısmı lehine

(10) Sorel, **op. cit.**, sh. 130.
(11) Bernstein, **op. cit.**, sh. x.
(12) **Ibid.**, sh. 166.

reddetmektedirler, çünki birisi «nerede sizin korkunç ekonomik buhranlarınız ve durumları kötüleşmekte olan işçilerimizin»; diğeri de «elli yıllık kapitalizmden sonra nerede sizin sosyalizminiz» demiştir. Fakat Marksizmin başarısı veya başarısızlığı, tarihî kehanetin doğru çıkıp çıkmamasına değil, Marx'ın sual ve cevaplarının işçi sınıfı bakımından hem önemli hem kandırıcı olduğu şartların varlığına dayanmaktadır.

Almanya, hattâ Fransa'da durum böyle değildi. Önce de belirttiği gibi, Marksist doktrin, her iki ülkedeki işçi hareketine giydirilen iyi oturmamış bir elbiseye benzemektedir; eğer Alman sosyalizmi, bu elbiseyi eskitse ve bu elbisenin içinde ısınmış olsaydı Fransa'daki sosyalizm onu asla giyemezdi. Rivayete göre, Bernstein revizyonist bombasiyle ortaya çıktığı zaman, kendileri de aynı şeyleri hissettikleri halde ortodoksluğu alenen sorguya çekmenin yakışıksız kaçacağını söyliyen bir «ortodoks» meslektaşı tarafından nazikçe azarlanmıştı! Fransa'da sosyalist partinin 1905 deki ilk gruplaşmadan doğan Marksist gidişatı, işçi hareketlerinin sendikalizmi ile çatışmıştır. C. G. T. (Confédération Générale du Travail) — Fransız işçi konfederasyonu — resmî Amiens beyannamesinde (1906) kendi sendikalizmini, tamamen Marksist olmıyan bir ifade ile dile getirmiştir:

Fakat bu vazife, (işçinin acilen himaye altına alınması) sendikalizm faaliyetlerinin sadece bir cephesidir: ancak kapitalizmin ortadan kaldırılması ile gerçekleşebilecek tam bir kurtuluşu *(l'émancipation intégrale)* hazırlar, genel grevi bir aksiyon aracı olarak görür ve bugün için bir mukavemet teşkilâtı olan sendikayı gelecekte istihsal ve dağıtım ünitesi, sosyal dağıtımın temeli olarak görür.[13]

Sendika hareketinin, daha pragmatik, işçinin felsefî nitelikte olmıyan menfaatleri ile daha ilgili ve genellikle sosyalist cereyanlardan daha az radikal olması tabiidir. İşin en ilgi çekici yönü, Fransız sendikalarının genellikle kendilerini siyasi hareketin solunda, Alman sendikalarının sağında buluvermeleridir.

Hernekadar burada bütün genişliği ile tartışılamazsa da, Marksizm ile sendikacılığın gelişmesi arasındaki münasebet bir mesele olarak ortaya konmalıdır. İşçi sınıfının tamamını değilse bile en aktif kısmını temsil eden sendikacılığın bünyesi içinden sosyalist bir parti veya felsefenin çıktığı Büyük Britanya'da bu münasebe-

(13) Paul Louis, **Histoire du Socialisme en France**, Paris, 1950. sh. 287.

tin örneklerinden biri görülmüştür. Fransa'da C. G. T. tarafından temsil edilen çok daha az küçük (tüm endüstriyel kuvvete nispetle) sendika hareketi, Marksizmi resmen bertaraf ederek sendikalizmi kabullenmiş, buna rağmen, pratik zaruretler, örneğin sendikalizmi siyasi teşkilât terimlerle ifade imkânsızlığı sebebiyle siyasi şuura ermiş işçi ile Marksizm arasındaki bağ diyebileceğimiz duruma müsamaha göstermiştir. Almanya'da ise, işçinin partisi ile meslekî teşkilâtı arasındaki bağ huzursuz bir birleşme idi. Almanya'da, endüstrileşmenin âni ve çabuk başlangıcı, sendikacılığın ve siyasî sosyalizmin buna paralel olarak âni ve süratli bir şekilde büyümesine imkân vermiştir. Sendikalar, daha başlangıçtan itibaren sosyalist nazariyenin, ilkin Lassalle'in, sonra Karl Marx'ın nazariyesinin himayesi altında gelişmiştir. İki düşünür arasındaki farklılıklar ve Marx'ın renkli bir kişiliği olan Lassalle'e karşı olan sevgisizliği hakkında çok şey söylenmiş olduğu halde, Lassalle'in sosyalizminin ünionizmi pragmatik bir tarzdan kullanmanın ve devletin rolünü daha da açıkça tanımaya kadar gittiği halde aslında Marksist bir sosyalizm olduğu bir gerçektir. Alman ünionizmi böylece daha ilk safhada anarşist köklerinden ayrılmıştır; Hegelciliğe dayanan sosyalist ideoloji ve Alman kapitalizminin çapının genişliği beraberce anarşist hissiyat kalıntılarının kökünü kazımış ve Alman sendikacılığını zayıf bırakmışlardır.

Alman kapitalizminin hızlı gelişmesine, Alman işçisinin, endüstrileşmenin Almanya'da ortaya çıkışından sonra uzun süren bir «saf» anarşizm ve sendikalizm safhası geçirmiyerek derhal devleti ve endüstrileşmenin faydalarını kabul eden (halâ da etmektedir) bir doktrinin etkisi altında bulması yardım etmiş midir? Veya bunun aksine Alman sosyalizminin niteliğini belirliyen, Almanya endüstrileşmesinin hızlılığı, devletin ve muazzam bir endüstrinin gözle görülür faydaları mıdır? Farkedilmiş olacağı üzere her iki hipotezde büyük ölçüde hakikat payı bulunmaktadır; yoğun sendikalizm, pek te müteşebbis olmıyan küçük çapta kapitalist gelişmenin hem bir illeti ve hem de bir neticesidir. Fransız sendikalizmine dair bir görüş, bu karışık noktayı tasvir edebilir:

Sadece Fransa, İtalya ve İspanya'da kuvvetli sendikalist hareketler vardı ve sendikalizm sadece Fransa'da, önemli bir sendika hareketine hakim olmuştu. Ekonomik gelişmenin yavaşlığı, küçük atelyelerin sonu gelmiyen hâkimiyeti, teşebbüs cesaretinin eksikliği, Fransız işçilerine tedrici gelişmelerden çok az şey ümid etmek gerektiği hissini vermekteydi. İşveren bu olduğuna göre ve iktisadi durumdan beklenenler de bunlar olduğu için ihtilâl yoluyla bir değiş-

me sağlamak, birçoklarına, hayat ve iş şartlarının hergün biraz daha ileriye gitmesini beklemekten daha kolay gözükmekteydi. Meseleyi ihtilâlle çözme fikri, kapitalizmin daha dinamik olduğu memleketlere göre daha çekici bir hâl almış ve daha az tehlikeye mâruz kalmıştır. Hattâ, Taylor sisteminin gelişmesi ve Fransa'da yayılmasına karşı alarmlarında belirttikleri gibi, C. G. T. liderleri, müteşebbis olmıyan kendi teşebbüs ruhundan yoksun sendika aleyhtarı işverenlerini, Amerika Birleşik devletleri'nin çok daha müteşebbis olan müteşebbisleriyle değiştirmeyi arzulamışlardı.[14]

Sonuç olarak, gerçekten paradoksal bir durumla karşılaşırız: Kapitalizmin gelişmesi, işçiler arasında, Marksist sosyalizmin yayılmasını kolaylaştırır, fakat öte yandan işçiler arasındaki anarşist duyguların Marksizm tarafından süratle bastırılması da Kapitalizmin verimli olarak gelişmesine yardım eden bir faktör olabilir. Marksizmin öğretisi işçi tarafından hazmedilmiştir: işçi, endüstri işçiliğinin ve buna bağlı diğer şeylerin kaçınılmaz olduğunu kabul ettiği ölçüde daha verimli olarak çalışacaktır; tevarüs etmeği umduğu sınai ve siyasi sisteme sabotaj yapmak da onda mevcut sınıf husumeti hissini ifade edemez. Müşahhas olarak maddi menfaat temin etmek gayesi hariç olmak üzere işçi greve de teşebbüs etmez; çünkü nihaî ihtilâl ümidi bu grev ihtiyacını da ortadan kaldırır. Böylece bir paradoks diğerine yol açar: Eğer Kapitalizm, demokratik, hattâ yarı demokratik şartlar altında kurulsa, Marksist sosyalist akım, diğer rakip sosyalist akımlara göre açık bir teşkilât sütünlüğüne sahip olduğu için yayılacaktır. Genel oy hakkı olduğu takdirde iktidara bile gelebilecektir. Fakat Marksist cereyanın bu zaferi acaba Marx'ın bir postüla olarak kabul ettiği gibi mi olacaktır? Eğer devlet anayasaya uygun bir şekilde ele geçirilmişse ezilecek olan idare edenler sınıfı ve devlet nerdedir? Eğer işçi sınıfı iktidarı ele geçirme vetiresi içinde, Marksizm'in öğrettikleri ve hayat seviyelerinin yükselmesi sebebiyle endüstri sistemini, iş disiplinini ve ekonomik hayatın merkezîleşmesine rıza göstermeyi öğrenmişse ihtilâlin sâiki nerdedir? Gerçekten aleyhine isyan edecek ne kalmıştır? Orijinal Marksizm'in çelişik kısımlarını tek birşey bir arada tutmaktadır: Kapitalizmin gelişmesi ve endüstri sisteminin işçinin durumunu kötüleştireceği inancı. Eğer bu inanç politik bakımdan olduğu kadar ekonomik bakımdan da cerhedilecek olursa Marksist hareketin gelişmesi işçinin Lenin'in sendika zihniyeti dediği şeyi iktibas etmesine, bu işçiye hitabeden sosyalizmin

(14) Val R. Lorwin, **The French Labor Movement**, Cambridge, Mass., 1954, sh. 36-37.

(doktrinin sınıf kavgasına ve ihtilâle yaptığı büyük atıflara rağmen) aslında tekâmülcü ve siyasî işçi hareketine eğilimli olmasına yol açacaktır. Marksizm işçi için orta sınıfın değerlerini telkin eden bir okul haline geldiği için Marksist hareketin gelişmesi ihtilâli öldürmüştür. İşte bunlar Alman Sosyal Demokrat liderlerinin karşılaştıkları korkunç ihtimallerdi. 1891 Erfurt Kongresi'nde resmi doktrinini Lassalle'vâri ilâvelerden temizlediğinden beri parti, Avrupa'daki Marksist parti, Marx ile Engels'in resmî vârisi olarak kabul ediliyordu. Doğu Avrupa'daki filizlenmekte olan Marksist hareketlerin önder ve yol gösterici göziyle baktıkları kimseler Alman sosyalistleri idi. Marksist akımı geleceğin ana akımı olarak gören iyimser görüş, sendika ve parti üye sayısının ve sosyalistlerin kazandığı oy miktarının hemen hemen kesintisiz bir şekilde artmasının bir sonucu idi. İngiliz sosyalizminin pragmatizmi hem de Fransız sosyalizminin irrasyonel maceraperestliğine karşı Alman sosyalizmi de bütün Alman toplumu gibi nazarî olmakla öğünmekte idi. Dip notlarla zenginleştirilmiş çok sayıda kitap ve makalelerde gösterilen nazarî dirayete ve Alman sosyalistlerinin burjuva kıymetlere ve emperyalist müesseselere karşı ateş püsküren nefretlerini göstermelerine rağmen, Sosyal Demokrat Karl Marx, kuşku uyandıran bir şekilde, Sidney Webb'e benzemeğe başlamıştı.

Bernstein da benzerliği kabul ve tasdik ederdi. Ona kalırsa, Alman sosyalizmi, doktrin konusundaki elastikiyetinin ve imparatorluk hükümetine karşı savaşında artan miktarda orta sınıf desteğini cezbetmesinin sağladığı kazançlara konacaktı; köylü sorununda daha gerçekçi ve daha cazip bir politika gütmenin faydalarından yararlanacaktı; ve ayrıca, hattâ tam bir seçim zaferinden önce dahi Alman politikasını daha da çok etkilemek imkânlarını elde edecekti. Resmi revizyonizm hikâyesini herkes bilir: parti, Bernstein'ın tezlerini suçladı, onu tasvip etmediğini belirtti ve ortodoks bir tutuma sarıldı. Bütün bu dâva, tartışmayı, ekonomik olayları orijinal doktrinin Proscrustes yatağına serme yönünde geliştirdi. Karl Kautsky'nin «artan sefalet» kuramının bile *kelimesi kelimesine alındığı takdirde* yanlış olabileceğini; yalnız *bir bakıma* doğru olduğunu, ve kapitalizmin *tabii* eğiliminin işçinin payını azaltmak yönünde olduğunu, bu eğilimi aksi yönde bir eğilimin dengelediğini göstermek için sarfettiği gayretler, parti liderlerinin az yoğun bir halde de olsa devrim ruhunu canlı tutabilmek için başvurdukları ideolojik jimnastiğin nefis örnekleridir. Rosa Luxemburg tarafından temsil edilen sağ kanadın, kapitalizmin daha ayakta dur-

masını dünya ekonomisinin kapitalist olamayan kesimlerinin istismarına, yani emperyalizme bağlayarak Marx'ın kapitalizmin çöküşü kuramını kurtarmak için gösterdiği hünerli gayretler de bu aynı kategoriye girmektedir.

Alman Sosyal Demokrasisindeki bütün iç çatışmayı şahsiyetlere bağlamak âdet olmuştur: ılımlı ve demokrat Bernstein, bir kürsü adamı hayalciliğine sahip Kautsky, ve ihtilâlci zihniyetli Rosa Luxemburg gibi şahsiyetler, Almanlara has teorik bilgiçlik içinde ideolojik hakimiyet kavgası yapmaktaydılar. Bütün bu davayı Alman parti bürokrasisinin kendisini yetiştiren ve kendisini rahat hissetmesini sağlayan doktrine sıkı sıkıya bağlanmasına yol açan muhafazakâr alışkanlığına bağlamak da bir alternatiftir. Fakat çatışmanın gerisindeki sebep, partinin merkez ve sol kanatlarının ümitsizce olayları kabul etmekten kaçınmaları, saçma «artan sefalet» kuramıyla birlikte ortodoks Marksizmin işçinin sisteme intibakını ve *burjuvalaşmasını* önleyen son engel olduğunu sezinlemelerinin bir sonucudur. Üstelik Almanya'daki şartlar altında ihtilâl olduğu zaman kim demokrasi ve temsili hükümet sonuçlarını garanti edebilirdi ki? Tartıştığımız devre, irrasyonel kuram ve akımlar, milliyetçilik ve ona bağlı olaylar olan militarizm ve emperyalizmin kuvvetlenme devresidir. Ne büyük istihzadır ki ana Marksist parti ve akım, eskimiş bir kurumda ısrarlarıyla, gerçekte «*credo quia absurdum*» diyerek marksist geleneği irrasyonalist kampa sokmakta ve onun Sovyet sisteminde bir ilahiyat halini almasının hazırlıklarını yapmaktadır.

Marksizmde revizyonizme karşı ortodoksluk, Alman Sosyal Demokrat Partisinin somut sorun ve taktik konularında bilavasıta bir anlam ifade etmektedir. Bir tarihçi, Alman marksistlerinin 1900 ile 1917 arasındaki resmî durumlarında doktrini ve hayatı işlemez hale getiren kuramı özetlemiştir:

Alman Sosyal Demokrasisini teşkil eden gruplar bakımından Kautsky kuramı, sendikacıların ve revizyonistlerin ihtilâl kuramına saldırılarını ve yönetici sınıfla anlaşmaya varma gayretlerini bırakacakları, ültra radikallerin de bir ihtilâl taktiği peşinde koşmaktan vazgeçecekleri bir mütareke teklifi olarak görülebilir. Mütarekeyi mühürleyecek olan teorik kavram, pasif ihtilâl kavramıydı. Bu mütareke halinde Sosyal Demokrasi ne yerleşik düzeni daha da kabul etme yönünde ne de bu düzenin çöküşünü çabuklaştırmaya doğru daha ileri gidecekti. Örgütlenecek, tahrik faaliyetinde bulunacak ve manevi bütünlüğünü ayakta tutacak ve yönetici sınıfın kendi kendini çökertmesini bekle-

yecekti. Böylece çelişik siyasi ve fikri eğilimleri uzlaştırma gayretleri Kautsky'yi bir sentezden çok bir mat durumuna sokmuştur.[15]

Bugünkü tarih bilgimizle Alman marksistlerinin bu traji-komik hallerine — Marx başka türlü cereyan edeceklerini söylemiş olduğu için olayları oldukları gibi göremeyişlerine — bakarak savaşı kabul edişlerinden, Weimar Cumhuriyetindeki gittikçe artan aczlerinden, Hitler tarafından son derece büyük bir kolaylıkla çökertilmelerine kadarki olaylar dizisini görmek çok kolaydır. Her ne kadar görüş açılarına göre değişirse de, iki ifrattan birinin, yani Bernstein'in liberalizminin veya Rosa Luxemburg'un ihtilâlciliğinin partinin saplanıp kaldığı «ortanın şaşkınlığından» daha iyi sonuçlar getirmesinin mümkün olduğu ileri sürülebilir. Ancak teorik formüller siyasi gerçeği değiştirebilecek sihirli şeyler değildirler.

İmparatorluk Almanya'sında endüstrileşme, işçilerin o günkü sosyalizminin ihtilâlcilik unsurunu bertaraf edebilecek kadar ilerlemişti; fakat sosyal ve siyasi tarafları, bu sosyalizmi daha çok pragmatik demokratik ve liberal zihniyetli hale getirebilecek kadar gelişmemişti. Feodal kavramların henüz başı boş dolaştığı, halkın büyük bir kısmının henüz köylü durumunda bulunduğu ve bir demokrasi olmayan bir toplum, Fabian sosyalizmi için elverişli bir zemin teşkil etmezdi. Babalarımız için o kadar şaşırtıcı olan «sosyal sorun», bir kapitalist-sosyalist toplumun nasıl örgütlendirilebileceği sorunu, gerçekte ondokuzuncu yüzyılın sonlarında çözülmüştü. Bu demektir ki böyle bir toplumun ilkeleri artık ortaya çıkmıştı. Bu ilkelerin «uygulanması devlet adamlığı tekniğinin karşılaştığı çetin bir iş teşkil edecekti» demiştir, «akademik sosyalizm» in mensuplarından biri.[16] Bu bir hayalden ibaretti. Ancak Rosa Luxemburg'un liberal ve kapitalist düzenin çöküşünün kaçınılmaz bir şekilde bir demokratik ve sosyalist ihtilâlle sonuçlanacağı umudu da bir hayaldi. Tarih, marksizmin demokrasinin varisi veya müflis liberalizmin yeddiemini olarak değil, ancak işçi sınıfının ideolojisi halini almasını sağlayan şartlarla, yani *anarşizmin* varisi sıfatıyla iktidara gelebileceğini gösterecekti.

Uluslararası düzen I. Dünya Savaşı sebebiyle bozulmamış ve ilk liberalizmin uluslararası sonuçlarının hayali olduğu görülmüş olsaydı hikâye başka bir şekle bürünebilirdi. Uluslararası liberaliz-

(15) Carl E. Schorske, **German Social Democracy 1905-17: The Development of the Great Schism**, Cambridge, Mass., 1955, sh. 115.

(16) Werner Sombart, **Die Deutsche Volkwirtschaft im Neunzehnten und im Anfang des 20 Jahrhunderts**, Berlin, 1921, sh. 455.

min ana noktası *Komünist Beyannamesi*'nde mükemmelen ifade edilmiştir: «Ulusal farklar ve halklar arasındaki düşmanlıklar, burjuvazinin gelişmesinin, ticaret serbestisinin, bir dünya piyasasının teşekkülünün, istihsal tarzlarında ve bundan dolayı hayat şartlarındaki yeknesaklığın sonucu olarak her gün biraz daha azalmaktadır».[17] Marx ve liberaller haklı olsalardı Marksizmin yayılması Bernstein'ın tavsiyelerine ve Kautsky'nin umutlarına uygun bir şekilde olabilirdi: yani, liberal demokrasinin mantıki takipçisi ve şahikası olarak sosyalizm şeklinde. Ne var ki liberal enternasyonalizmin tahribi, liberal ütopyanın rasyonalist doğmasının savaş yangınları tarafından ortaya konulan akılsızlığı, ihtilâlci ve anarşist Marx'ı tekrardan liberal ve demokrat Marx'tan daha ikna edici bir peygamber haline getirdi. — İlk formüle edildiği zamanlarda geri ve istibdat altında yaşayan bir toplumdan çıkan bir avuç müfrit insanın inancı olan — Marksizmin yeni bir sentezi, ihtilâle inanan sosyalizmin ana damarını teşkil edecekti. 1918'de Lenin'in teklifi üzerine Bolşevikler resmi isimlerini Sosyal Demokrattan Komüniste çevirirlerken 1847'de Marx ve Engels'in de yapmış oldukları gibi «sosyalist» kelimesinin parlamentocu ve ihtilâlcilikle ilgisiz anlamlarını bertaraf etmek istemekteydiler. Fakat, her ne kadar o zaman pek farkına varılmamışsa da bu davranışla Marx ve Engelsin orijinal düşünce sistemleri arasında daha derin bir devam bağı vardı. Onların bu düşünce sistemleri ihtilâlci bir düşünceydi; insanın maddi hayatını değiştiren maddi kuvvetlere karşı duyulan şaşkın hayranlık duygusuyla endüstrileşmenin yıkıcı etkilerine karşı yükseltilen protestoyu mecz ediyordu. Aynı terkip komünizmde tekrar ortaya çıkmakta ve komünizmin cazibesinin kaynaklarını ve belli başlı mahallerini açıklamaktadır.

YENİ BİR MARKSİST SENTEZ - LENİNİZM

Bütün memleketlerin tarihi gösterir ki işçi sınıfı, münhasıran kendi gayretleriyle yalnız sendika bilincini geliştirebilir, yani iş verenlere karşı mücadele etmek için ve hükümeti gerekli iş kanunlarını geçirmeye zorlamak için uğraşmak üzere birlikler içinde birleşmenin gerekliliğini idrak edebilir, v.s.[18]

Lenin, bu sözleri yazdığı zaman Bolşevik partisinin temellerini, *Yapılması Gereken Nedir?* in yazılışından sonraki elli yıl içinde Rus İmparatorluğunu ele geçirecek ve Marksizmin gelişmesinde ye-

(17) P. 340.

(18) V. I. Lenin, **What is to Be Done** (1902), New York, 1929, sh. 32.

ni bir devre açacak olan hareketin esaslarını koymaktaydı. Geriye bakınca Rus marksistleri arasındaki iki minnacık grup arasındaki ne idüğü belirsiz bir çatışmayla ilgili olarak tumturaklı ifadelerle yazılmış bir risalenin bir ideolojinin ve Rusya'yı ele geçirecek, yüzyılın bellibaşlı kuvvetlerinden biri olacak olan bir hareketin temeli haline geldiğini görmek gerçekten insanı hayrete düşürmektedir. Bu tıpkı Amerikan Trotskistlerinin iki dalı arasındaki bir çatışmayla ilgili olarak yazılmış 1944 tarihli bir makalenin USA'da 1960'da iktidarda bulunan siyasi hareketin temeli ve 30 yıl sonra dünyanın üçte birinde resmen kabul edilmiş olan ideolojinin dayanağı olması gibi bir şeydir.

Yapılması Gereken Nedir? Bolşevizmin temelidir. Bolşevizmin savı, komünizm için son derece önemli bir şey olan parti kavramının formüle edilmiş şeklidir. Bolşevizmin *uslûbudur* — Marx ve Engels'in orijinal eserlerini büyük edebiyat kadar parlak bir halde gösteren usandırıcı, tekrarlarla dolu ve bilgiçce bir sav. İnsan, başta o kadar romantik, o kadar edebiyatla beslenmiş bir hareket olan Rus ihtilâlciliğinin nasıl bir doktora tezinin bütün dış heyecanlılığını ve macerasını ihtiva eden bir belge tarafından ifade edilecek hale geldiğine şaşacak hale gelmektedir! Meselenin aslı daha başka, daha derindir: insanlara hem kahramanlık hem zalimlik, muazzam bir inşa şevki ve müthiş bir tâbiiyet telkin edebilen bir hareket, nasıl olur da kitab olarak kasvetli bir hazmedilmez skolastiklik kolleksiyonuna dayanıyor olabilir. Niçin Marksizmin bütün dallarından yalnız Rusyadaki en bönü, insanları ihtilâl heyecanına sürükleyen hislerden en yoksunu olmaya mahkûmdu; ve gene neden bütün Marksist hareketler içinde yalnız Rus Marksizmi en esaslı ve şiddetli ihtilâlin varisi olacaktı? Niçin gene bu hareket, dünyanın her tarafındaki ihtilâl mücadelelerinden, işçinin kötü durumundan, köylünün daha çok toprak isteklerinden, millî ve koloniyalizm aleyhtarı arzulardan, entellektüellerin bir düzen ve iman arayışlarından istifade edebilmiştir?

En basit şekliyle *Yapılması Gereken Nedir*'de göze çarpan «Leninizm» adlı Marksizm çeşidine yöneltilebilecek sorular bunlardır. Burada yapılan ana temalardan birinin işlenmesidir. Bu tema şudur: Marksist sınıf bilinci, siyasi sınıf bilinci, sosyalist bilinç veya başka hangi ismi verirseniz verin, işte o şey, işçiye yalnız *dışardan* telkin edilebilir. Açış önermesinde de söylenmiş olduğu gibi işçiler kendiliklerinden yalnız sendika bilincine, ekonomik şartlarını düzeltme isteğine ve daha iyi iş şartları sağlama arzusuna

ulaşabilirler, v.s. Her ne kadar bu risaledeki sav Alman revizyonistlerineve onların Rus taraftarlarına yöneltilmişse de Lenin'le Eduard Bernstein arasında temel bir anlaşma vardır: tarih kuvvetleri işçileri bir *ihtilâlci* sınıf yapmaz; işçilerin kuracakları spontane teşkilât onları ihtilâle değil, ekonomik ve meslekî durumlarını düzeltmek için mücadeleye götürür. Öyleyse niçin Bernstein bir «revizyonist» ve Lenin bir «ortodoks» Marksisttir? Çünkü Bernstein işçilerinin kuracakları partinin işçilerin tabii eğilimlerine ve endüstri işçilerinin tabiatlarındaki «laborism» e uyması gerektiğine inanırken, Lenin işçilerin telkinle ihtilâlci Marksizme kandırılabileceklerine inanmaktadır. Lenin 1902'de şunları yazmıştır: «... işçi hareketinin spontaneliğine boyun eğmek, Sosyal Demokrasinin rolünün «bilinçli» unsurunun» rolünü küçümsemek, insan bundan hoşlansa da hoşlanmasa da burjuva ideolojisinin işçiler arasında revaç bulması demektir».[19]

Geçerken, Rus ihtilâlcisinin gözlerinin nasıl Batıda, İngiltere ve Almanya'da bulunduğuna da bir göz atalım. Gerçekten 1902'de Rus işçisi, İngiliz ve Alman sendikacısının mevkiinden ve hislerinden çok uzaktır. Rusyayı daha fazla endüstrileştirmeyi düşünen Lenin'in ihtilâlci Marksizmi, ihtilâlci atılışı bekleyen en büyük tehlikenin, ümitsiz ihtilâl tepkisini önce daha az gerekli ve sonra da gereksiz ve hayalî hale getiren işçinin ihtilâl güdüsünün yavaş yavaş fakat devamlı bir şekilde zayıflaması, işçinin sendika zihniyetine kapılması, bir tasarruf hesabına ve durumunun gittikçe düzeldiği hissine kendini kaptırması olduğundan hiç şüphesi yoktur. «Bundan dolayı bize düşen, Sosyal Demokrasiye düşen, spontanelikle mücadele etmek, işçi hareketini *saptırmak* ve spontane sendika grevleriyle birlikte bu hareketi burjuvazinin kanatları altından gene ihtilâlci Sosyal Demokrasinin kanatları altına getirmektir».[20]

«Spontanelikle mücadele etmek...» İlk formüle edildiği zaman öyle olduğu şüpheli olmakla birlikte bu önerme, kelimesi kelimesine alınınca hemen hemen gülünç bir önerme izlenimi bırakmaktadır. Rusya'daki büyüyen işçi hareketini tabii akışından kim çıkaracaktır? — Bir kısmı Çarın hapishanelerinde çürüyen — dışarda yayınlanan bir gazete vasıtasıyla iş gören bir avuç ihtilâlci. Fakat bu önerme Leninizmin özünü ihtiva etmektedir, yani maddi kuvvetlerin *tabii* gelişmelerinin, ve halkın bunlara karşı *tabii* bir şe-

(19) **Ibid.**, sh. 39.
(20) **Ibid.**, sh. 41.

kilde mukabelede bulunmasının zamanla halkı Marx'ın endüstrileşmenin işçi üzerinde hasıl edeceğini umduğu etkilerden çok uzaklara götüreceğinin idrakini. Marksizmi ileri bir endüstri memleketindeki işçinin psikolojisini öngöremediği için kaldırıp atamazsınız, der Lenin. Yapmamız gereken, bu psikolojiyi parti yoluyla «geliştirmek» ve ihtilâl yönünde ilerletmektir. Çok dikkate değer bir mantıksızlık. Bir yandan ideolojinizin ana önermesini bir yana atıyor, bir yandan da kesin ortodoksluk talep ediyorsunuz. Hem savınız materyalist ve rasyonalist oluyor, hem de hemen hemen Sorel'i andıran bir şekilde sizin de söylemiş olduğunuz gibi gerekliliğini işçinin gittikçe daha az hissedeceği ihtilâl efsanesini yayıyorsunuz!

Yapılması Gereken Nedir'deki ele alış, Marksizmin Rusya'da benimsenmesinde önemli rolü olan bir unsuru ortaya çıkarmaktadır. Lenin ve çağdaşları için ***Marksizm ihtilâl demektir.*** Marksizmin fabrika sistemine karşı bir tepki, bir materyalizm ve ekonomik determinizm felsefesi olması Lenin ve taraftarları için tâli özelliklerdir. Onları bilhassa ilgilendiren *özel bir ihtilâl yolu* olmasıdır. Karl Marx'ın felsefesi, Rus entellektüeline, endüstri ihtilâline karşı estetik bir protesto olarak değil, hattâ daha iyi ve daha âdil bir toplum tasavvuru olarak değil, her şeyden önce bütün bir yüzyılın somut ve kandırıcı bir ihtilâl felsefe ve stratejisi arayışının şahikası olarak görünmekteydi. Lenin'in risalesinde o zamanın Batılı Marksistlerini ikiye bölen ve gerçekten spontanelik ve ihtilâlci bilinç çatışmasının temelinde yatan bir meselenin tartışılmamış olması dikkati çekmektedir. Bu mesele şudur: işçinin hayat seviyesi kapitalizmde kötüleşiyor mu kötüleşmiyor mu? Lenin de taraftarları da bu meselenin tâli yansımasıyla gerçekten ilgileniyorlardı: ne çeşit bir faaliyet işçilerin bir ihtilâli yürütmesine imkân verebilir? Batılı Sosyal Demokratların bütün hayatını dolduran bütün bir «artan sefalet» tartışması, Rusya'daki tartışmalarda hemen hemen hiç görülmemiştir. Bernstein, Kautsky, Rosa Luxemburg ve Bebel tarihî temayülleri tartışmaktadırlar, Lenin ve hasımları ise *taktik* meselelerinin kavgasını yapmaktadırlar.

Bu, Lenin'in 1902'de nasıl hem bir materyalist olduğunu düşünebildiğini hem de spontaneliği reddedebildiğini izah eder; nasıl hem merkeziyetçi ve fırsatçı bir ihtilâl partisinin gerekliliğini savunabildiğinin ve gene de kendisini bir demokrat olarak görebildiğinin izahını verir. Bunun sebebi, 1902 Rusyasındaki şartların, doktrinin bütün paradokslarına rağmen Marksizmin ihtilâlci yorumunu 1848 Avrupasında olduğu kadar inandırıcı bir hale getirme-

sidir. Rus İmparatorluğunda endüstri büyük sıçrayışlarla ilerlemekte, fakat endüstrileşmenin zaruri siyasi cüzleri hattâ 1848 Fransa ve İngiltere'sinde olduğundan da çok eksikliklerini hissettirmektedirler. Bu tezadı Lenin tekrar tekrar belirtmiştir: «*Herkesin* gitmekte olduğu mitingler, *bütün* sınıfların temsilcilerine hitap edebildikleri parlamentolar, Batı Avrupa Sosyal Demokratlarının bu alandaki işlerini kolaylaştırmıştır. Bizim ne bir parlamentomuz ne de miting yapma hürriyetimiz vardır...»[21] Parlamentoların normal nüveleri yoksa, siyasi faaliyet yasaklanmışsa, Marksist doğmanın siyasi ve sosyal realiteyle karşılaştırılmasını mümkün kılan hayatî unsur yok demektir ki bu unsur, Batılı sosyaliste en az problemin varlığını duyurmakta, yokluğuyla Rus Marksistine doktrini bir bütün halinde alma ve yalnız taktik plândaki sonuçlarını düşünme imkânını vermektedir.

Lenin zamanının bir Rus entellektüeli bir bakıma bir hapishanede yaşıyordu. Bu, baş kaldırma yoluna gitmediği takdirde rahat bir hapishaneydi, fakat gene de onu Batılı aydınların normal faaliyetinden ayıran bir hapishaneydi. Realite, — ileri bir endüstri toplumunun, canlı edebi ve bilimsel faaliyetlerin, tanımı bakımından ve gerçekten bir istibdat olan bir siyasi sistemin realitesi — o kadar şaşırtıycıdı ki bir ihtilâl teorisinin tutarsızlıkları ve anlamsızlıkları Batıdaki sinirlendirici etkilerini hasıl etmemekte, ihtilâlin âcilen gerekliliği karşısında önemlerini kaybetmekteydi. Rus aydınları yüzyıl boyunca onur kırıcı bir siyasi geriliği hem izah hem izale edecek, toplumlarının aczlerini ortadan kaldıracak bir teori, hem bir ihtilâlci tahlil hem de bir eylem reçetesi olan bir teori aramışlardı. Kanunsuz bir şekilde bir araya gelen küçük gruplara Proudhon, Fourier ve Saint-Simon, tahlil ve ihtilâlci teoriler için materyel sağlamışlar, fakat fiili bir siyasi hareket için hiç bir faydaları olmamıştı. Batıda ortaya kondukları zaman ekseriya siyasi bakımdan tarafsız olan bilimsel ve sosyal kuramlar, Rusya'daki şartlar altında ihtilâl *felsefeleri* haline getirilmişlerdi. Marksizm, Rusya sahnesinde 1880'de ilk göründüğü zaman tam bir kurtuluş felsefesi olarak görünmüştü: bir bilim, bir felsefe ve genel bir eylem rehberiydi. Halkı Saint-Simonculuğa, Fourierciliğe sevkeden güdüden bir hayli nasibini almıştı. Onda, 1860'da serfliğin kaldırılmasından sonra birçok siyasi bilinç sahibi Rusu popülist hareket

(21) **Ibid.**, sh. 79.

saflarına katılmağa sevkeden orijinal siyasi heyecandan da birçok şeyler vardı.

Marksizmin çeşitli ihtilâl ve fikir hareketlerini şahsında toplayarak gördüğü sentez fonksiyonu, hiç bir yerde yüzyılın başında Rusya'da olduğu kadar iyi belgelenmemiştir. 1870 ve 1880'lerdeki «Halkın İradesi» hareketinin verimsiz terorizminden hayal kırıklığına uğramış olan bir ihtilâlciye olduğu gibi bir sosyaliste de Marksizm, daha üstün, sistematik ve bilimsel bir akide ve metot olarak görünmüştür. Batıda doktrinin cazibesini azaltmış olan diğer Marksist olmayan ve hattâ siyasi olmayan modernleşme kaynakları, Rusya'da hemen hemen hiç mevcut değillerdi. Çarlık rejimi «hürmete şayan» insanların anayasal haklar istemesinden ve «Halkın İradesi» hareketini sürdürenlerin eylemlerinden gizli entellektüel doktrinden daha çok korktuğu için 1905'den önce siyasi liberalizm, marksizmden daha da çok takibat altında tutuluyordu. Bu durumda, Batıda gittikçe Marksizmin cazibesini azaltmış olan modern sosyal gelişmenin kendiliğinin karşılaştığı gerçek engel istibdattı. Bu sebeple, Rus Marksizminin bir yandan kendisini demokratik bir hareket olarak ilân etmesi bir yandan da memleketi elitist bir ihtilâlciler partisinin diktatörce idare etmesini istemesi bir çelişme değil — yüzyılın başında Leninizmin formüle edilirken içinde bulunduğu şartlar tarafından bol bol izah edilen — bir vakıaydı; bu materyalist ve rasyonalist bir doktrindi, fakat ideolojisini işçilere *empoze* etmek istiyordu. Gene, ilk zamanlar Marksizminde olduğu gibi, uzlaşmaz noktaların tek bir doktrinde birleşmesi, çelişmeyi yalnız mümkün kılmayan aynı zamanda ikna edici kılan özel bir toplumun özel şartları söz konusu olduğu ölçüde anlaşılabilir.

İşçiler arasında «sendika bilincinin» gelişmesine karşı koyma, Lenin'in «spontaneliğe» karşı mücadelesinin bir yönünden ibaretti. Ünlü risalesinden üç yıl önce *Kapitalizmin Rusya'daki Gelişmesi*'ni tamamlamıştı. Bunun son kısımlarında kapitalizmin Rusya'da yavaş gelişmiş olduğunu söylemiş ve şunları eklemişti: Bu gelişmenin yavaş olmaması mümkün değildi, çünkü başka hiç bir ülke geçmişin, kapitalizmle uzlaşmayan, gelişmesini baltalayan, hem kapitalizmden hem de kapitalizmin yeteri kadar gelişmemiş olmasından yakınan müstahsilin durumunu son derece kötüleştiren kurumlarını bu ölçüde muhafaza etmemiştir».[22] Ve Narodnikleri, yani

(22) V. I. Lenin, **Sochinenya**, Moscow, 1946, III, 527.

Rus popülistlerini kapitalizm ve endüstriyalizmin gelişmesini anlıyamadıkları, politika ve iktisat meselelerine Marksist kıstası uygulayacak yerde ahlâki mülâhazalar ileri sürdükleri için tenkit etmiştir.

Marksizmin ekonomik yanı o günlerde Lenin için daha az önemliydi ama gene de Rus ihtilâl hareketinin popülist yanını inkâr etmesine yetecek kadar da önemliydi. Lenin'de ihtilâl umudunu Rusya'nın palazlanan Batı kapitalizminin kötülüklerinden korunmuş olmasında görenlerden pek az emare vardı. Sosyalizm umudunu «materyalizminden» dolayı Batıyla cahilce alay eden *mir* (Rus köy komünü)'de bulan akım, Marx yaşlılık günlerinde kendisinden beklenmiyecek bir şekilde bu temayı işlemiş olduğu halde *mir*'de pekaz yankı uyandırmıştı. Lenin, ihtilâl hareketinin, kapitalizmin sonunda Rusya'ya gelmekte olduğunu, burada batıdakinden farklı şartlarla karşılaşsa bile Rusya'nın kapitalim safhasını «atlıyabileceğini» hayal etmenin boş ve zararlı birşey olduğunu açıkça kabul etmesi gerektiği kanaatındaydı.

Daha doğrusu Lenin'in verdiği şekliyle komünizm, ihtilâl isteğine ilâveten, Rus toplumunun geriliği ve uyuşukluğu karşısında onun ve çağdaşlarının sabırsızlıklarını ve modernleşmenin kaçınılmazlığı ve gerekliliği hakkındak hislerini de yansıtıyordu. Ondokuzuncu yüzyıl Rus hikâyelerinde Batılı okuyucunun bulduğu farklılık ve mahalli renk, Lenin için menfur birşeydi ve genellikle onun hareketi için de öyle oldu. Lenin, Marksizmde toplumu düzenleyen teknoloji ve bilim ideolojisini buldu. Alman asıllı şeylere karşı duyduğu hayranlık yalnız 1914'ten önce Alman Sosyalist Partisine inhisar etmedi, fakat «Almanların» etkinliğini, bilimini ve örgütlenme kabiliyetlerini de kapsadı. Bu anlamda Lenin için Almanya, daha sonraları Stalin'in komünizmle «Amerikan metodunun» bir terkibini savunurken kastettiği şeyi, yani Rusya'nın geriliği hakkındaki bütün bir kendi kendini gözlem manzumesini, Rusya'nın Batı Avrupa'dan farklılığının, Rus ruhunun zaman zaman göklere çıkarılıp yerin dibine batırılmasının inkârını temsil etti. Bugünkü Bolşevik idarecileri de Pasternak'ın *Doktor Jivago*'suna aynı hassasile, yalnız apolitik olduğu ve «sosyalist realizme» uygun olarak yazılmadığı için değil, fakat tonu ve ilgi konularının ihtilâlden elli yıl sonraki modernleşmiş ve endüstrileşmiş Rusyayla uyuşmadığını hissettikleri için mahkûm etmektedirler. Lenin'in batılılaşma sabırsızlığı, felsefi tartışmalara bir son verip *iş yapmak* için duyduğu hasret, 1917'den önce de tam manasıyla farkedilmektedir ve Mark-

sizmin bu ihtilâlde ne bakımdan önemli olduğunu aydınlatmaktadır.

Bundan anlaşıldığına göre sendikacılık tehlikesine karşı mücadele onun bakımından spontaneliğin her hangi bir başka şekline karşı mücadeleden daha önemli değildir. 1898'de Sosyal Demokrat Partiyle hemen hemen aynı tarihlerde başka bir ihtilâlci teşekkül, Sosyalist İhtilâlciler teşekkülü kurulmaktaydı. Bu sonuncu teşekkül, her ne kadar fikirleri arasında Marksist fikirlerin tesirleri de varsa da, müstakbel bir demokratik toplumun temeli olarak işçiden çok küçük köylüyü gören ihtilâlci sosyalizmin, yani Halkın İradesi'inin geleneğine bağlıydı. Sosyal İhtilâlcilerin aslında anarşist oluşları ve sol kanatlarının giriştiği terorizm, Lenin'e, «Ekonomist» lerin (Bernstein'ın Rus takipçileri olduklarını söyleyenler) reformizmleri ve Menşeviklerin orta sınıf zihniyetine yakınlıkları kadar büyük bir tehlike olarak görünüyordu. Sosyalist İhtilâlciler, daha önce raslamış olduğumuz endüstrileşmeye karşı tepkiyi en mükemmel şekilde temsil etmekteydiler. Hareketin sosyalist ve demokratik lisanı, köylünün hem köyün geleneksel ekonomik düzenini allak bullak eden ekonomik vetireye hem de daha fazla toprak sahibi olmasına imkân bırakmayan sınıf sistemiyle siyasi sisteme karşı gösterdiği endüstri aleyhtarı, aslında anarşist tepkiyi pek gizleyememekteydi. Bütün Rus parti ve siyasi hareketleri gibi Sosyalist İhtilâlcileri yönetenler de aydınlardı. Fakat ideoloji ve siyasi davranışları, 1917 İhtilâlinden sonra açıkça en fazla halk desteğine mazhar parti halini aldıkları ve hizipleştikten sonra Bolşevikler tarafından ortadan kaldırıldıkları noktaya kadar, anarşist ve endüstri aleyhtarı bütün hareketlerin her özelliğini taşımaktaydı: teşkilât bakımından içinde bulundukları istikrarsızlık, modern devlet ve iktisat vakıalarını ideolojinin içine oturtmakta gösterdikleri acz, bir uçta milliyetçilik, diğer uçta anarşist terorizm ifratlarına karşı hassasiyet. Son zamkanlarda yapılmış bir inceleme, bunların program ve teşkilâtlarının içinde bulunduğu istikrarsızlığı ve bunun sonucu olarak ihtilâlci çağrılarına Bolşevikler tarafından sahip çıkıldıktan sonraki yenilgilerini başarılı bir şekilde göstermektedir.[23] Ülkenin büyük çapta köylü niteliği ve geri siyasi sistem içinde sanayiin hızla geliştiği endüstrileşen bir toplumda Marksizmin üzerinde iktidarı ele geçirebileceği lüzumlu anarşist ve ihtilâlci ortamı hazırlamak İhtilâlci Sosyalistlere düşmüştü.

---

(23) Oliver Radkey, **The Agrarian Foes of Bolshevism**, New York, 1958.

O zamanlar, spontaneliğe karşı mücadelenin bir başka yönü de, *başıboş* ve *disiplinsiz* ihtilâl güdüsünün kendisine karşı Lenin'in giriştiği mücadele idi. Bir Marksist için ferdi terorizm fiilleri yalnız tarih kuvvetlerini etkilemekten aciz şahsi kahramanlık iptilâsı değildi; Rusya'daki şartlar altında bu fiillerin sonucu, hükümeti baskı altında tutmaktan çok geniş kamu oyu kesimlerinin yabanlaşması gibi Lenin'in farkedebilecek kadar hassas olduğu şeylerdi. İhtilâl faaliyetini *yalnız* köylülerin iştiyaklarına dayandırmak demek, —bir kere daha Marksist merkeziyetçilik ve teknolojik ilerleme içgüdüsü, ihtilâlcilerin saiklerini belgelemektedir — onu hem en ilkel anarşizme hem de en gerici din ve milliyetçiliğin cazibesine karşı hassas, aslında başıbozuk ve istikrarsız bir unsura dayandırmak demektir.

Lenin'in ağır yazılarından spontanelik çeşitleri hakkında nefis bir tahlil çıkmaktadır. İşçiler kendi hallerine bırakıldıkları takdirde sendika bilincini geliştirecekler ve daha yüksek ücretler ve daha iyi iş şartları uğruna ihtilâli ihmal edeceklerdir. Orta sınıflar, anayasal haklara sahip oldukları, yani parlamentolar ve partiler üzerinde oynayarak mülkiyetlerini muhafaza edebildikleri zaman ihtilâllerini durduracaklardır. Ya köylüler? Onların iştiyaklarının sınırını yalnız Allah bilir! Asillerin topraklarına el koymak isteyecekler fakat kendi verimsiz aile ve komün işletmelerinden vazgeçmiyeceklerdir. Her çeşit siyasi iktidar desantralizasyonu için baskıda bulunacak, böylece her türlü sosyalist ekonomi uygulamasını imkânsız kılacak, fakat Rus şovenliğinin (veya İmparatorluğun Rus olmayan sahalarında başka milliyetçiliklerin) ve dinin çağrısına mukabelede bulunacaklardır. Bütün bunların sonucunda varılan hüküm, 1914 öncesinde Rusya'da bir *sosyalist* ihtilâl için gerekli zeminin bulunmadığı olabilirdi.

Marksizme batmış olmanın Lenin'de geliştirmiş olduğu içgüdüler işte bu noktada onu mantıki sonuca ulaşmaktan alıkoymuş ve gerçekten kendi de farkında olmadan fevkalâde bir hal tarzına ulaşmasına imkân sağlamıştır. Halk arasında geniş çapta ihtilâl yönünde baskılar olduğu halde bütün bunlar sosyalizme hiç birşey katmıyorsa, niçin, lafzî Marksizme tamamiyle sadık olduğu halde, çeşitli sınıfların birbirinden farklı ihtilâl iştiyaklarından faydalanan ve bunlara hitap eden bir parti kurulmasın? Değişik zamanlarda, işçilerin daha iyi iş şartları talepleriyle, demokrasi ve bir anayasa istekleri gibi temel isteklerle, köylülerin daha fazla toprağa karşı duydukları açlıkla, tazyik altındaki bir azınlığın muhtariyet

veya bağımsızlık istekleriyle değişik nisbetlerde birleşebilecek bir parti; yalnız bu iştiyaklara inhisar etmeyen ve onlarla sınırlı olamayan, onları sosyalizmi gerçekleştirmek için araç olarak kullanan bir parti olamaz mı? *Yapılması Gereken Nedir*'de bu fikir henüz nüve halindedir ve pek te tutarlı olmayan bir şekilde anlatılmıştır: «işçilere bilgi kazandırmak için Sosyal Demokratlar, *bütün halk sınıflarına gitmek,* ordularının çeşitli birliklerini *bütün yönlere* göndermek zorundadırlar», ve gene, «her sınıftan halk arasına teorici, propagandacı, tahrikçi ve teşkilâtçı olarak gitmemiz lâzımdır».[24]

Fakat teşkilât yapısı daha şimdiden belirlenmiştir: parti, bu ölçüde elastiki ve gene de ideolojik bakımdan monolitik olmak için elitçi ve merkeziyetçi olmak *zorundadır.* Partinin yalnız taraftarlar partisi değil, aksiyon adamları partisi olması gereklidir. 1903 yılında Bolşeviklerle Menşevikleri birbirinden ayırmış olan bir sözün sebep olduğu kavga, yalnız, kavgacı dogmatiklerin saçma bilgiçliklerini değil, elitçi ve diktatörlük taraftarı bir kavram olan ihtilâlci güdülerin rehberi ve massedicisi olarak parti kavramı ile bu unsurları yansıtmakla yetinen bir parti kavramı arasındaki çatışmadan doğan meseleyi de ifade etmektedir. Kendilerine göre Lenin kadar Marksist olan menşevikler, birinci kavramı atlamışlardır.

Tarihi şahsiyetleri, muzaffer savaş ve ihtilâl formüllerini bir anlık bir sezgi şimşeğiyle geliştiren dehalar olarak görmek daima cazip bir şeydir. Gerçekten parti kavramı yalnız Lenin tarafından 1902-1903 arasında plânlanmıştı. Parti kavramının Kasım 1917'yi sağlayan tam formüle edilmiş şekline gerileme ve tereddütlere de rastlanan uzun teorik düşünce ve faaliyet yılları sonunda varıldı. Ve bu kavram, Lenin'in zekâsının darlığına, Marksizmin herşeyin üstünde, herşeyden önce ihtilâl demek olduğu, yalnız Marksizmin ihtilâl rehberi olarak alınabileceği hakkındaki inancına olduğu kadar, onun siyasi dirayetine de pekçok şey borçludur. Daha az büyük fakat, daha hassas bir insan, Leninist çözüm yolunun bünyesindeki çelişmeleri görürdü. Bu tavsiyedeki parti kavramı siyasi baskı şartları altında işe yarar bir kavram olduğunu isbat etti; fakat 1905 İhtilâlini Rusya'da gerçekten demokratik ve hür bir siyasi hayat takip etmiş olsaydı hayatta kalması ihtimalleri zayıftı. Rusya'nın 1917 Martından sonra içine gömüldüğü siyasi ve ekonomik anarşiden en büyük istifadeyi sağlayacak ideal ideoloji ve ide-

(24) **Op. cit.**, sh., sh. 76, 79.

al teşkilâta sahip olduklarını Bolşevikler isbat ettiler. Savaş ve yenilgi vukubulmasaydı veya bir on yıllık endüstrileşme, parlamanter geleneklerin yerleşmesi ve taşra orta sınıfının gelişmesinden sonra vuku bulsaydı, gene denilebilir ki bugün Bolşevikler, tarihte Rus sosyalist hareketinin önemsiz bir mutaassıp kanadından başka birşey olarak görünmiyeceklerdi.

«Eğer» ve «fakatlar» artırılabilir. Bu incelemede önemli olan, Marksizmle Lenin'in kavramları arasındaki münasebeti görmektir. Lenin, Rusya'da Marksizmden istifadenin yollarını el yordamıyla aramış ve Marksizmde ihtilâle götüren yolu bulmuştur. Marksizmde Rus ihtilâlcilerine, 1914'ten önce bütün Rus toplumunda duyulan hürriyet ihtiyacıyla aralarında bağ kurmalarına imkân verecek kadar demokrasi unsuru vardı. Marksizm, 1917'de Bolşeviklerin köylülerin iştiyaklarına samimiyetle mukabele etmelerine ve şehir proletaryasının liderliğini ele geçirmelerine imkân verecek kadar ham endüstri aleyhtarlığı ve anarşizm cazibesi ihtiva ediyordu. Normal «spontane» iktisadi ve siyasi gelişme şartları altında doktrinin can alıcı eksikliklerini teşkil edecek olan şeyler, 1917'nin anarşik şartları içinde zaferin kilit noktaları olduklarını gösterdiler.

Lenin, Marx'ın *Manifesto*'da tanımladığı cinsten bir parti peşindeydi:

Binaenaleyh komünistler, bir taraftan bütün memleketlerdeki işçi sınıfı partilerinin hemen hemen en ileri ve en kararlı kısmı, bütün diğerlerini ileri doğru iten kısımdırlar; diğer taraftan nazarî olarak, proletaryanın geri kalan büyük çoğunluğuna nispetle proletarya hareketinin hareket hattını, şartlarını ve nihaî genel sonuçlarını açık bir şekilde anlamak gibi bir üstünlüğe sahiptirler. (334 üncü sayfa).

Demokratik ve hattâ yarı demokratik şartlar altında işçiler, «hareket hattını açıkça kavramak» avantajına kendilerinin sahip olduklarını ve onlara âcil ve önemsiz taleplerinden farklı olarak «gerçekten» ne istediklerini kendilerine söyleyecek bir partiye ihtiyaçları olmadığını hissedeceklerdir. Bundan dolayı Leninist parti, ancak, bir geçiş halinin özel şartlarını yaşayan, işçilerin sınıf menfaatlarının kesin bir kalıpta donmuş olmadığı ve modernleşme ve endüstrileşme vetiresinin Marx'ın *Manifesto*'yu yazdığı sıralarda Batıda ortaya çıkan şaşırtıcı ve ürkütücü etkilerinin cereyan ettiği bir toplumda uygulanabilir bir parti çeşididir. Leninist parti, dialektif zekânın tevdi edildiği nesne olmakla kalmaz dialektiğin ta kendisi halini alır. «Objektif faktörlerin» belirli bir toplumu bur-

juva veya sosyalist ihtilâl için yeteri kadar olgun hale getirmiş olup olmadığına, kapitalizmin en yüksek gelişme noktasına ulaşmış olup olmadığına, belirli bir toplumun sosyalizm safhasını aşıp komünizm safhasına girmiş olup olmadığına karar verecek olan partidir. İşçilerin geniş demokratik cepheye katılmak isteyip istemediklerine, (istek kelimesi bir yana işçilerin büyük çoğunluğunun böyle bir meseleden haberinin bile olmaması ihtimaline rağmen) yahut tam bunun aksine kendi başlarına burjuva partileriyle mücadele etmek arzusunda olup olmadıklarına «karar verecek» olan partidir. Batıdaki komünist partilerinin davranışlarını görmüş olan bir kimse için bu kavram oldukça gariptir. Bu, insanın, havanın kötü ve görülmemiş değişikliklerinden kurtulmak için yağmur veya kar yağması gerekip gerekmediği hakkında karar verme yetkisini sözde meteoroloji zekâsına sahip bir komiteye bırakması gibi bir şeydir.

Bu modelin bütün kaçınılmaz sonuçları, ancak Bolşevikler iktidara geldikten ve kendilerini iktidara getirmiş olan formülü bütün Batıdaki sosyalist hareketlere zorla kabul ettirmeye giriştikten sonra açıkça görüldü. Ne var ki çerçeve, *Yapılması Gereken Nedir*'de tesbit edilmiştir. Bu risale, Leninizmin henüz fazlasıyla entellektüel bir ifadesini teşkil ediyordu. Rusya'daki birbirini takip eden gelişmeler sosyalist ihtilâli hem imkânlar hem de engellerle karşı karşıya bıraktıkça, ideolojiden iktidarı ele geçirmenin bir tekniği olarak faydalanma, Lenin için gittikçe daha vazıh bir hal aldı. Bu cümleden olmak üzere 1905 İhtiâli, 1917'nin muzaffer formülüne dahil hale gelen iki meselenin hayatîliğini isbat etti: Sovyetler ve köylü sorunu. Gerçekten bu İhtilâl, hayatın tantanalı formüller karşısındaki kayıtsızlığını isbat etmişti: bu ihtilâl ne bir «burjuva-demokratik» ihtilâl ne de bir sosyalist ihtilâldi. İmparaporluğu bir ihtilâl titremesi kaplamıştı: köylüler ayaklanıyor, denizciler isyan çıkarıyordu ve ülkenin Rus olmayan kesimlerinde büyük endüstri merkezlerindeki işçilerin ihtilâl faaliyetlerinin yanı sıra onlardan bağımsız milliyetçi ayaklanmalar oluyordu. İhtilâl çağrısının ham maddesi ilk defa canlı bir şekilde gözler önüne serilmişti: Rus olmayanların millî emelleri, işçilerin eylem komiteleri — mücadele aracı olarak Sovyetler — kurma istekleri, ve — Rus toplumuna sızan bütün anarşizmin, bütün asayişsizliğin ana sebebi olan — köylülerin sosyal ve siyasi düzene karşı tutarsız fakat sürekli protestoları ve kendilerine derhal daha fazla toprak verilmesi hakkındaki talepleri. Köylüler, serbestliğe kavuşmalarının

üzerinden daha iki nesil geçmeden, bu tedbirin onları içinde bıraktığı yarı baskı yarı hürriyet mevkiine, endüstrileşmeye maruz bırakılıp endüstri içine alınmasına karşı siyasi protesto ile mukabele eder hale gelmişti.

Karl Marx için köylü sorunu hiç şüphesiz sosyalizmin uğraşması gerekmeyen bir sorundu. Günündeki İngiliz toplumuna bakarak kapitalizmin, zanaatkâr sorununu çözdüğü gibi lûtfedip bu sorunu da çözeceğini kabul etmişti: kapitalizm köylüyü ortadan kaldıracaktı ve böylelikle ortada hiç bir sorun kalmıyacaktı. En ileri endüstri tekniklerine göre bilimsel bir tarzda işletilen geniş topraklı mülkler de, tıpkı büyük endüstri ve bankacılık kombinaları gibi kolayca sosyalizmin kucağına düşecekti. Köylü, bu her türlü sınıf sınıflamasına karşı koyan, aynı zamanda hem radikal hem gerici, toprağına bağlı, devlet ve bilim düşmanı, bu garip şahsiyet, mülklere el koyanların müklerine el konulduğu zaman ortalıkta bulunmıyacaktı — önemli miktarlarda —. Çok daha önceleri Alman Sosyal Demokrasisi, Alman köylüsünün, İngiliz kardeşinin aksine, yalnız ortadan silinmeyi reddetmekle kalmayıp aynı zamanda kendisini endüstri işçisi haline getirecek her türlü sosyalist teklife nefretle baktığını keşfetmişti.

Rusya'da 1906'ya doğru büyük Rus köylü kütlesinin, ne seçimle ne de ihtilâl yoluyla münferit aile işletmesi sahibi ve rençber olarak kendilerini ortadan kaldırmayı tasarlayan hiç bir programa rıza göstermiyecekleri, ve köylülerde bulunduğu ileri sürülen bütün komünizm eğilimlerine ve gene köylünün Mir'e karşı geleneksel bağlılıklarına rağmen ve köylü radikalizmi, mülk sahiplerinin, kilisenin ve devletin mülkleri konusunda mülkiyet aleyhtarı duygular ihtiva ettiği halde mantıken aynı ilkenin kendi mülklerine de uygulanması söz konusu olduğu zaman bundan kaçınacakları açıkça belli olmuştu. Marksist için köylünün küçük aile işletmesinin veya bunun kollektif biçimi olan Mir'in muhafazası hemen hemen tasavvur edilmez birşeydi. Küçük köylü endüstrileşme yolunu tıkamaktadır. Bazı sathi batılı gözlemcilerin varlığında Sovyetlerin kolektif çiftliklerinin bir ön şeklini gördükleri Mir'deyse böyle bir niteliğin zerresi yoktu. İmparatorluğun Büyük Rusya kısmında bulunan ve Çarlık hükümetinin köylülerin serbest bırakılmasından sonra onlar üzerinde denetim sağlamak için alıkonulmuş bir demode köylü mahallî teşkilâtlanma şekliydi. Marksistler için de liberaller için de Populistlerin ve İslav hayranlarının Mir hayranlığı, saçma bir obskürantizmdi. Mir, ekonomik bakımdan etkin değildi,

köylülerdeki teşebbüs kabiliyetini ve sosyal hareketliliği olduğu gibi daha iyi tarım metotlarını da baltalamaktaydı. Geriye baktığımız zaman Mir'in geç zamanlara kadar alıkonulmasının köylüde siyasi tazyik altında anarşizm halini alan şu özel radikalizm ve muhafazakârlık karmasının muhafazasına hizmet etmiş olduğunu görürüz.

1917 İhtilâline kadar Lenin ve Bolşeviklerini, Menşevikleri ve Sosyalist İhtilâlcileri meşgul etmiş olan muğlak köylü sorunu tartışmalarına dalmak, meselenin içine fazla girmek olur. 1917 Nisanında muğlak formüller ve Marksist çekingenlikler, Marksizmin gerçekte bir anarşizm dalgasıyla iktidara gelebileceğini gösteren bir sezgi şimşeğiyle ortadan silindiler; çetin formüllerin yerini Lenin'in şu sloganı aldı: «Köylülere toprak».

Fakat daha 1906 yılında Lenin, köylüyü hedef güden somut bir ihtilâlci cazibeye sahip bir formül aramaktaydı. Bolşevik programı açıkça kilise, toprak sahibi ve devlet mülklerinin onlardan alınacağını ve köylünün kendi toprakçığı üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceğini belirtiyordu. Çok daha alçak bir tonla, hemen hemen küçük harflerle sosyalist partisinin demokratik ihtilâlden sonra toprak üzerindeki özel mülkiyetin yerine kamu mülkiyetini koyacağı söylenmişti.[25] Sosyalist ihtilâlcilerin ve popülistlerin köylü üzerindeki nüfûzları açısından Marksizmin toprak meselesindeki görüşü boş bir görüştü. Böylece Lenin, tatbikatta Sosyalist İhtilâlcilerin köylü sorunuyla ilgili programlarını benimsemiş, fakat bir yandan da uzak görünen bir gelecek için de Marksizmin toprağın sosyalleştirilmesi hedefini muhafaza etmişti.

Yapılması Gereken Nedir'deki fikirlerin de 1905'ten sonra nasıl kitabî kavramlar halinden çıkıp hayat kazandığını, Lenin'in Sovyetlere karşı takındığı tavır göstermektedir. Spontaneliğin fikrî düşmanı, bir ihtilâl durumunun veya bir genel grevin ortaya çıkardığı, ortak bir ideolojiye sahip olmayan, herşeyden önce karşı karşıya bulunulan mücadeleyi başarmak endişesindeki en değişik siyasi fikirleri bir araya getiren *ad hoc* komiteler karşısında ilk önceleri memnunluk duyamazdı. Bu pratik sendikalizm uygulaması — ki 1905'de ve 1917'de önceleri Sovyetler bu mahiyetteydiler—, Lenin'e, Sosyalist partinin çağrısı üzerine işçilerin giriştikleri disiplinli ihtilâl eylemi fikrinden çok uzak görünmüş olmalıydı. Her

(25) **The Fourth (Unity) Congress of the Russian Social Democratic Worker's Party in 1906** (Rusça), Moscow, 1934, sh. 501.

ne kadar pek yeri değilse de söylemek gerekir ki, Lenin'in Alman Sosyal Demokratlarına karşı saygısını ve Rus Marksistlerinin teşkilât ve kuvvet bakımından Alman kardeşlerine benzemelerini hayal etmesini izam etmek mümkün değildir. Alman Sosyalistlerinin hiç itiraz etmeden Kayser'in savaşına rıza göstermeleri üzerine çöken bu saygı, Lenin'i 1914'ten önceki yıllarda, daha 1902-1903'lerdeki faaliyetlerinde ve teorilerinde üstü kapalı şekilde göze çarpan parlmanterizmin tam ve bilinçli bir şekilde reddinden alıkoydu. Gerçi 1905 deneyi, Sovyetlerin yaşama kaabiliyetini isbat etmişti. Rusya'daki şartlar altında ihtilâl amacı güden sosyalizmin, gevşeklikleri ve irticalî halleriyle Bolşeviklerin oldukları ve olmaları gereken disiplinli parti çeşidini mümkün kılan Sovyetlerin akıcı yapıları vasıtasıyla, en iyi şartlar altında bir azınlık olmaktan ileri gidemiyecekleri şeklî ve muntazaman seçilmiş parlamenter kuruluşlar içinde olacağından daha başarılı bir şekilde işleyebileceği anlaşılmış olmalıydı. Sovyetlere düşen rolün tam gerçekleşmesi de 1917-ye ait birşeydir. Lenin'in «bütün iktidar Sovyetlere» diyen sloganı, Bolşeviklerin popülaritesini ve tesirini çoğaltmakta ana faktör olmuştu. İşçi ve asker Sovyetlerinin teşkil ettiği uçucu ve istikrarsız bir teşkilât içinde Bolşeviklerin teşkil ettikleri birlik ve kararlılık, o anın siyasi havasını takip etmekte hiç bir sakınca görmemekteki maharetleri, onlara, diğer ihtilâlci partilere nisbetle çok büyük bir avantaj sağlamıştı.

1905 ihtilâlinin Lenin üzerindeki toplam etkisi ne olmuştu? Bu etkinin, o her ne kadar bunu kendisi ve başkaları için kabul etmese de, Rusya'daki bir ihtilâl durumunun hiç bir saf sosyalist tahmine uymıyacağının, özü bakımından anarşist bir ihtilâl olacağının gittikçe farkına varılması olduğunu söylemekle haksızlık edilmiş olmaz. Marksist parti için başarı yolu siyasi otoritenin ortadan kalkmasına bağlıdır; zecir araçlarının (yani ordunun) moralinin bozulması lâzımdır; köylü kütlesinin âcil menfaatları için tazyikte bulunması gerekir; ve siyasi iktidarın da birçok mahalli organ arasında bölünmesi lâzımdır — yani Sovyetler arasında —. Tarım programları ve parlamenter planlar hazırlamanın bir faydası yoktur. Önemli olan, toplumu allak bullak eden çeşitli ihtilâlci insiyaklara karşı hassas olmak ve mukabelede bulunabilmektir. 1905'-ten sonra Lenin'in görüşüne göre Sosyalist partinin yapması gereken, artık pek o kadar «spotanelikle» mücadele etmek değil, ona tâbi duruma düşmeden spontaneliği *idare etmektir.*

Gene, gerçekleştirme 1914'e kadar ne tam ne de kesindir. Lafzî Marksizmin modeli — endüstrileşme, demokratik burjuva ihtilâli ve ancak bundan sonra sosyalist ihtilâl — Lenin'in, Trotsky'nin tarihî vetirenin kısaltılması ve bir ara verilecek yerde burjuva ihtilâlinden sonra derhal bir sosyalist ihtilâlin gelmesi gerektiğini ileri süren tezini reddetmesini sağlayacak kadar ikna edicidir. Lenin, savaşa, uluslararası liberal düzenin çöküşüne ve kendi açısından batılı sosyalistlerin teslim bayrağını çekişleri anına kadar «devamlı ihtilâl» tezini benimseyememekte ve böyle davranmasının realizmine düşen bir borç olduğunu kabul edememektedir. 1905 ihtilâlini iki ana reform takip etmişti ve eğer bunlar birkaç yıl yaşayabilmiş olsalardı 1917'nin devamlı ihtilâlini pekaz muhtemel bir hale getirebileceklerdi.

1905'ten sonra girişilen anayasacılık en sakat cinsten bir anayasacılıktı; ve parlamento, yani Duma, gerçek bir yasama ve temsil organı olmaktan çok uzaktı. Gene de parlamento usulünün ve medeni hakların nüveleri mevcuttu ve ihtilâlci protestoyu yatıştırmaya ve somut siyasi talepler vâdisine sokmaya başlamışlardı. Daha önemlisi Başbakan Stolypin, Mir'i yıkacağı ve kapitalist vetirenin taşrada da işler hale gelmesini sağlayacağı umulan tarım reformlarına girişmişti. Stolypin de selefi Witte gibi bürokrasinin gerçekleştireceği bir endüstrileşmenin Rusya'yı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaracak tek çare olduğuna inanmaktaydı. Komünün yıkılması ve geniş bir köylü iskânı programı, tabiatın, yani kapitalizmin köylü-toprak meselesini halletmesine imkân verecekti. Gerçekten münferit zengin köylüler, verimsiz, huzursuzluk kaynağı komünlerin yerini alacak ve taşra orta sınıfını teşkil edecekti. Kövlüler üzerindeki Azat edilme zamandanlarından kalma mâli yükler kaldırılmış ve köylülerin «ayrılıkçı» —topraklarını komünden çıkarmaları— olmaları teşvik edilmişti. Plân devam edebildiği birkaç yıl içinde başarılı görünmüştü.

Çarlık bürokratlarının bütün sosyal reform ve sosyal mühendisliklerinin sosyal memnuniyetsizliği ve sosyalizmin cazibesini temelinden sarsabilmesi pek az muhtemeldi. Fakat reformlar, endüstrileşmenin, ihtilâlci protestoyu reformizm vâdisine sokan ve işçi ve köylü sosyalizmini anarşist ve bunun sonucu olan ihtilâlci niteliğinden soyan sosyal ve kurumsal çerçevesini sağlamaktaydı. Lenin'in şahsındaki Marksist, bu gelişmeler karşısında çapraşık duygulara düşerdi: bir açıdan bu gelişmeler kitaba uygundu. Rus toplumunda kapitalizm kuvvet kazanmakta, kapitalizm öncesinin kalıntıları

tarafından gittikçe daha az engellenmekteydi. Buna rağmen ihtilâlci sosyalizm umutları gittikçe daha az umutlu bir hal alıyordu. Trotsky'nin devamlı ihtilâl kuramı, sosyalist ihtilâlin ileri bir kapitalizm yerine geri bir kapitalizmden çıkacağını samimiyetle düşünüyordu. Fakat Lenin, Marksizmin lafzîliğinden somut ihtilâl kazançları söz konusu olmadıkça ayrılmaya asla yanaşmıyordu. Böylece devamlı ihtilâl tatbikatına gidilmesi, Rusya'da gerçek bir devamlı ihtilâl ortaya çıkıncaya kadar geri bırakıldı.

Belli bir dar kafalılığın —buna belki spekülâtif hayâl eksikliği de denebilir— Lenin'in büyüklüğüne hizmet eden bir faktör teşkil etmesi insanı bir defa daha hayrete düşürmektedir. 1914'ten önce kefenin iki tarafına da aynı ağırlığı tanıyan iyi bir sosyal-demokrat olduğunu düşünebilirdi. 1917'de her bakımdan anarşizmin bir temsilcisi olmuştu. Bütün bu sürece Marksist esaslara imanı hiç bozulmamıştı. Komünizmde meknuz bir hal alan bu nitelik yalnız şahsi özelliklere bağlanamaz. Bu, doktrinin mantık ve hükümlerinin karşılıklı çelişme içinde *görünmedikleri* toplum şartları altında Marksizme dalmanın bir sonucudur. 1917'de Lenin, hiç bir tereddüt ve özel düşünce gayretine lüzum kalmadan, Marksizmin lâfzı, demokrasi ihtiva ettiği ve sosyalizmin ileri kapitalizmden hareket etmesini mukadder kıldığı halde, ihtilâlci Marksizmin özünün gerilikte meknuz anarşizmin istismarına dayandığını anlıyacaktı. Uluslararası liberal düzenin I. Dünya Savaşı tarafından açıkça gösterilen çöküşü, Alman Sosyal Demokratlarının —özellikle 1914'ten önce Lenin için Karl Marx ve Engels seviyesinde bir teorik rehber ve örnek teşkil eden Karl Kautsky'nin— vaziyet alışlarının tazammun ettiği Marksizm-demokrasi sentezinin de çöktüğünün işaretiydi. Lenin, 1915'te İsviçre'de sürgündeyken yazdığı en az orijinal olan eserinde, *Emperyalizm*'de, kapitalizmin ileri safhalarındaki kaçınılmaz monopol ve bunu takiben emperyalizm eğilimini isbat etmiştir. Savı, J. A. Hobson'un aynı adı taşıyan kitabından, Marksist yorumu Hilferding ve Rosa Luxemburg'dan alınan kitap, savaşla ilgili olarak kapitalizm gelişmesinin en buhranlı ve bir Marksist için en iyimser görünüşüne ulaşmaktadır. Kapitalizmin ikbali, Batıda işçilerin hayat standartlarını yükseltebilmiş olması ve demokratik özellikleri gibi Marx'ı yalanlayan her türlü husus, mahkûmiyetin kaçınılmaz infazının geri bölgeler ve kolonilerin merhametsizce istismarı pahasına satın alınmış tecillerinden başka birşey değildir. Marx'ın teşhisini geri kalması geçici olmaktan ileri gidemiyecektir, çünkü, emperyalizm emperyalistler arasında vuku bulacak geniş çatışmalarla son

bulmak zorundadır: «Emperyalizmin ekonomik özü hakkındaki bütün söylediklerimizden, onun geçici bir safha olarak tavsif edilebileceği veya daha doğrusu can çekişen kapitalizm olarak görülebileceği sonucu çıkar».[26]

Marx'la olaylar arasındaki açık çelişme böylece tevil edilmektedir. Marksizmin ihtilâlci katılığını, onda demokratik ve parlamenter postülalar bularak yumuşatmanın anlamı yoktur. Savaş, kapitalizmin ölüm sancılarıdır. Kapitalistler yatırım piyasaları için kavgaları sırasında proletaryayı silâhlandırmak zorundadırlar. Şimdi artık savaş kılığındaki işçiler silâhlarını kapitalist efendilerine çevirecekler, emperyalist savaşı sosyalizm uğruna yapılan bir iç savaş haline getirecekler ve mülklere el koyanların mülklerine el konması uluslararası bir olay halini alacaktır. Savaş, Lenin'in Marksizmle açık bir ihtilâl durumu arasındaki uzlaşmazlık konusundaki son şüphelerini de dağıtmıştı. İçindeki derin şüphe, üstadın kehanetlerinin doğruluklarını belki de şuuraltı bir davranışla aramalar artık bir yana bırakılabilirdi. Marksizm ihtilâl demektir. Devletlerinin savaş faaliyetlerine katılan veya saflıkla barışçılıktan bahseden batılı sosyalistler, hain ve opportünistlerden başka bir şey değildirler.

Lenin ve bolşeviklerin 1917'deki kararlılık, iç itiliş ve kendilerini işlerine verişlerindeki yoğunlukları, akideleri hakkındaki şüpleri izale olmuş ve imanlarında yanılmaz bir başarı rehberi gören iman sahiplerinin şevklerinden başka hiç birşeyle izah edilemez. Lenin, Nisan 1917'de Rusya'ya dönüşünü takip eden birkaç gün içinde meslektaşları arasındaki son sosyal demokratik kavramları da bertaraf edebilecek ve menşeviklerle her türlü toplantı teşebbüslerini önliyebilecektir. Gerçi bolşevikler 1912'den beri ayrı bir parti halindeydiler fakat kimse bütün rus Marksistlerinin bir araya gelmesi gayesini düşünülmez bir şey olarak görmemişti. Fakat Lenin, gelişinden hemen sonra, sanki geçmişin şüpheler, demokratik endişeler ve yeni yorumlar geleneğiyle aralarındaki kopmuş bağların bu durumunu tamamlamak istermiş gibi partinin adının «Komünist» e çevrilmesini istedi.

1917 Mart'ında Çar'ı devirmiş ve iktidarı geçici bir hükümete vermiş olan ihtilâl, Marksistlerin ifadesiyle «demokratik bir burjuva ihtilâliydi». Gerçekte kısa bir zaman sonra bu ihtilâl çok daha başka birşey olmuştu. Bütün otorite düzeni, endüstrileşmenin geliş-

(26) V. I. Lenin, **Imperialism**, Detroit, 1924, sh. 128.

me yolundaki sosyal ve siyasi kurumları silinip süpürülmüştü. Geçici hükümetin teşkil ettiği otorite yaldızı, altındaki sosyal ve siyasi anarşi durumunu gizlemekteydi. Sir John Maynard'ın yazmış olduğu gibi: «taşra Rusyasında cereyan etmiş olanları izah edebilmek için —*Mir* ve Kaza Komitesi dışında— her çeşit otoritenin ortadan silinmiş olduğunu bir daha belirtmeliyim. Tolstoy, yurttaşlarına tek tek herbirinin "Benim için devlet yoktur" demelerini tavsiye etmişti. Onun bu tavsiyesine uydular ve devlet havada toz oldu.»[27] Sovyetler, şehirlerde ve kısa bir zaman sonra hattâ cephedeki askerî birliklerde bu anarşik vetireye katıldılar. Kısacası Rusya, kaosu tamamiyle gizleyemiyen bir parlamento ve modern siyasi kurumlar kabuğunun yanı başında tam bir anarşiye düştü. Anarşizme en yakın siyasi parti olan Sosyalist Anarşistler, ülkede en çok tutulan parti haline geldiler. Bolşeviklerin 1918 Ocak tarihli bahtsız Kurucu Meclis seçimlerindeki Kasım darbelerinden sonra bile Anarşist Sosyalistlerin anarşizm ve zirai sosyalizm terkiplerinin seçmen kütlesinin büyük çoğunluğuna hâkim olduğu belli oldu. Ne var ki anarşizm ihtilâlin ruh halini teşkil edebilir, fakat onun örgütlenme ilkesi olamazdı. Sosyalist İhtilâlciler, sonu gelmez nifakları ve liderleri arasında anayasacılık ilk halkça desteklenmeyen savaşa devam taraftarlığından doğrudan doğruya bir ihtilâl yapma ve savaşa yenilgiyle de olsa son verme taraftarlığına kadar her türlü fikrin bulunması ile anarşizmin yaşama kaabiliyetini haiz siyasi ve ekonomik formüller bulma hususundaki tarihî yetersizliğini isbat ettiler.

Geri döndüğü zaman ortaya attığı sloganlar —Bütün iktidar sovyetlere! Köylülere toprak! Savaş bitsin!— Lenin'in Marksizmle anarşizmi bir gördüğünü ortaya koymuştur. Spontaneliğin reddi ile merkeziyetçilik ve askerî disiplin esasları üzerine kurulmuş olan parti, halkın ihtilâl içgüdüsünü onun tarafından sürüklenmeden kullanabilmek için çok elverişli bir durumdaydı. İç savaş bitinceye kadar bolşevikler yalnız anarşist sloganlar kullanmakla kalmadılar; partilerinin iç kuruluşu hariç her bakımdan bizzat anarşist oldular. Bolşevikler, ihtilâlin anarşist niteliğini derinleştirerek ve anayasacılık için bir sığınak kurma teşebbüslerinin hepsini baltalayarak iktidarı ele geçirmek istediler. Menşevikler veya menşeviklerin büyük çoğunluğu, Marksizmin lafzî yorumuna sarıldılar, Rusya'da demokratik safhadan geçmeden bir sosyalizm kurma imkânı olmadığını savundular. Lenin'i hiç bir Marksist engel, iktidarı sovyetler arasın-

(27) **Russia in Frux**, New York, 1948, sh. 182.

da dağıtarak devleti yıkmaktan alıkoyamadı. Mülk sahiplerinin topraklarına el koymaya teşvik ederek, «ayrılıkçıları» Mir'e geri dönmeye zorlayarak bolşeviklere köylülerin desteğini veya hiç olmazsa faydalı tarafsızlığını sağlamaktan, radikal bir millî self-determinasyon ve Alman ilerlemesi karşısında yenilgiyi kabul taraftarlığıyla İmparatorluğun dağılmasını teşvik etmekten kimse onu alamadı. Bütün bu davranışları ideolojiden çok siyasi dirayete bağlamak âdet olmuştur. Bu sonuncu unsur, bolşeviklere anarşizmi desteklemekle gerçekte sosyalizmi gerçekleştirdikleri hususunda tam bir güven sağlamıştı. Şüpheci Resüller genellikle ikna etme kaabiliyetinden yoksundurlar, denmiştir. Lenin'in partisi, tıpkı ihtilâl ve savaş bittikten sonra bir dönüş yaparak anarşi haline son verdiği ve modern tarihin en merkeziyetçi ve en mutlakiyetçi devletini kurduğu gibi, gene Marksizm dolayısıyla ihtilâl içinde anarşist olabilirdi ve nitekim tam bir imanla oldu da.

Rosa Luxemburg gibi ihtilâlci Marksizme son derece sempatiyle bakan bir müşahit dahi, bolşevik ihtilâli hakkındaki düşünceleri arasında bu ihtilâlin anarşist niteliğinden duyduğu endişeleri söylemekten kendini alamamıştır. Bolşeviklerin köylüleri kazanmak arzusuyla toprağı resmen devletleştirdiklerini, fakat gerçekten yaptıklarının köylülerin toprağı küçük birimler halinde ele geçirmelerine ve işlemelerine rıza göstermek olduğunu müşahede etmiştir. Daha doğrusu Lenin, demokrasiyi ve diğer sosyalist ve ihtilâlci partilerin faaliyet serbestisini inkâr eden ihtilâl terörünü tesis etmekle yanlış hareket etmiştir. Fakat Rosa Luxemburg'un eleştirileri, ihtilâlci Marksizmin aslında anarşist nitelikte olmak zorunda bulunduğunu görememiştir. Otorite ve teşkilâtlı endüstri toplumuna has alışkanlıklar çökmeden Marksizmin herhangi bir şansı olamaz.

Bolşeviklerin anarşizme batmış olduklarını en iyi gösteren, Lenin'in bolşevik *coup'sunun* —darbe— arifesinde yazılmış olan *Devlet ve İhtilâl*'idir. Devlet kuramının Marksist olmaktan çok anarşist-sendikalist olduğunu kendi kendine ne kadar inkâr etmiş olursa olsun Lenin, kendi emriyle komünistlerin 1921 ve 1922'de partiden kovulmalarına sebep olan, 1921'de daha o zamandan merkeziyetçilik ve bürokrasi yolunda ilerlemeye koyulmuş olan bolşeviklere karşı Kronsadt denizcilerini ayaklanmaya teşvik edecek olan fikirlerini yaymaktaydı. Devlet yıkılmalı, bürokrasi ve resmî memuriyet hizmetleri kaldırılmalıydı; eşitlik hâkim kılınmalıydı. — Bütün bunlar, uzak bir hayal olan komünizm safhası için değil, proletarya diktatörlüğü kurulur kurulmaz olacaktı.

Bütün resmî işlere seçimle gelinecek ve bu makamları işgal edenler "her an" işlerinden atılabilecekler, maaşları «işçi ücretlerinin» seviyesine indirilecektir — işçilerle köylülerin büyük çoğunluğunun menfaatlerini birleştiren bu basit ve «aşikâr» demokratik tedbirler, aynı zamanda kapitalizmden sosyalizme sevkeden bir köprü vazifesi de görürler.[28]

Şu önerme de, anarşizm değilse nedir:

Bu neviden "ekonomik" ön-gereklerle kapitalistlerin ve bürokratların tepetaklak oluşlarını takip eden yirmi dört saat içinde onların üretim ve dağıtım denetimindeki, ürün ve emek "denetimi" işindeki yerlerine silâhlı işçileri, bütün silâh altındaki halkı koymak işten bile değildir... "Bütün" vatandaşlar, "tek bir" ulusal devlet «sendikasının» memurları ve işçileri olurlar. Bütün istenen, hepsinin eşit miktarda çalışması, kendilerine düşen işi düzenli bir şekilde yapmaları ve eşit ücret almalarıdır.[29]

1917 Ağustos'unda yazılmış olan bu sözlerin *Yapılması Gereken Nedir*'deki merkeziyetçi (yani hiyerarşik) bir *profesyonel ihtilâlciler* partisi isteğiyle birlikte okunması gerekir. Bunların Lenin'in ihtilâlden hemen sonra kapitalist ve bürokratların yerini yirmi dört saat içinde doldurmanın mümkün olmadığını hiç bir utanç duygusuna kapılmadan itiraf ettiği zaman söylemek zorunda kaldığı sözlerle birlikte okunması lâzımdır. 1919'da, her fabrika, her endüstri, bizim sahip olmadığımız kapitalist tecrübe özünü temsil etmektedir, diyecekti. Stalin'in onbir veya oniki yıl sonra yapacağı gibi sosyalizmin, kapitalizmin deneylerini ve bunun bir gereği olarak metotlarını elde etmesi lâzım geldiğini söylemesine henüz lüzum yoktu. Fakat Lenin, komünistlerin anarşizmlerinin ve halka inançlarının zayıflamaya başladığı bu sıralarda, bolşevikleri tutarsızlık ve ikiyüzlülükle suçlayanlarla alay etmeğe hazırdı: «Sanki insan büyük bir ihtilâle sonucunun ne olacağını bilerek girişebilirmiş gibi! Sanki bu bilgi kitaplardan edinilebilirmiş gibi!»[30] Ve askerî ve sivil uzmanlardan bahseder hale kadar geldi.

İşte Leninizm budur. Leninizm acaba bir ideoloji miydi? Yoksa bir noktada bir anarşist, başka bir noktada bir sosyal demokrat ve daha başka bir noktada kapitalizm ve devlet bürokrasisinin bürokratik bir tatbikçisi olarak iktidar durumlarına mukabele etmek imkânı veren eklektik bir metot ve siyasi bir mizaç mıydı? Lenin'in getirdiği teorik yenilikler pek azdır; Marksizm konusundaki görüş-

(28) V. I. Lenin, **The State and Revolution** (1917), New York, 1932, sh. 38.
(29) **Ibid.**, sh. 83.
(30) **The Protocols of the Eight Congress of the Russian Communist Party in 1919** (Rusça), Moscow, 1933, sh. 21.

leri genellikle bazı alman Sosyal Demokratlarına ait yorumların Rusya şartlarına uygulanmasından ibarettir. Gene de ona orijinal doktrinle Rusya'daki ihtilâl şartları arasında yeni ve bir bakıma orijinal bir sentez yapan adam damgasını vuran onun Marksizmi *kullanış tarzıdır*. 1917'de Lenin, Marksizmin ihtilâl bakımından ifade ettiği mânayı, çizdiği köylü portresini ve proleterlerin devlet ve modernleşmeyi sağlayan kuvvetlere karşı muhalefet psikolojilerini kavramaya ve bunu iktidarı ele geçirme problemine uygulamaya muktedirdi.

Marksizmde ekonomik gelişme safhalarına dayanan bir dizi siyasi öğüt gören sosyalist rakipleri, Rusya'da bir Marksist ihtilâlin bilhassa bu ülkede kapitalizm tam mânasıyla *gelişmemiş olduğu* ve ülke sosyalizme henüz *hazır bulunmadığı* için mümkün olabileceğini görmekten alıkonulmuşlardı. Aynı içgüdü, İhtilâlden sonra ve hattâ İç Savaşın son safhalarında Lenin'in, iktidar mücadelesi sırasında halk desteğini sağlamak için gerekli olan eşitçilik ve anarşizmden ayrılmasına sebep olmuştu. Gerçek millî self-determinasyonun, gerçek mahallî muhtariyetin ve gerçekten bağımsız sendikaların komünizm tohumuna karşı olduğunu nereden farketti? Bütün bunları ideolojiyle bir ilgisi olmayan iktidar susuzluğuyla, yöneticilerin otoritelerini zayıflatmaktan hoşlanmamalarıyla açıklamak kolaydır. Fakat Marksizmin bendelerine zerkettiği ve onları ihtilâl sırasında anarşizme, iktidar ele geçirildikten sonraysa eşitsizlik ve merkeziyetçiliğe hazır hale getiren psikolojik mekanizma olmasaydı parti politikasının hemen ihtilâlden sonra çark etmesi mümkün olamazdı. Üyelerine işin iki kısmı arasındaki ayrılığı en iyi telkin etmiş olan partiyi kurmuş olmak Lenin'in başarısıydı; işin kısımlarından birincisi iktidarın ele geçirilmesi, öteki kısmıysa iktidarın kullanılmasıdır. Komünist partisinin demokrasiye, temsil ettiği halkın isteklerine ve kendi sloganlarına karşı hassas olmayışını bolşevik liderler, yalnız teslim etmekle kalmamakta, fakat aynı zamanda bununla iftihar etmektedirler. O zamanlar Lenin'in sözcüsü olan Zinoviev, Sekizinci Kongre'de şunları söylemişti:

Sözde «Ekonomistler»le, Menşeviklerle kavgamızın bütün temeli, onların sınıf ve parti kavramlarını birbirine karıştırmalarına dayanmaktaydı. Bu insanlar, partinin sınıftan, sınıfın da partiden farklı birşey olduğunu anlamamışlardır; partinin işçi sınıfının öncü kısmını teşkil ettiğini, işçi sınıfının bugün anlamadığı fakat yarın anlıyacağı amaçları tesbit ettiğini kavrıyamamışlardır.[31]

(31) **Ibid., sh. 292.**

İdeolojiye karşı sınırsız bir inanç ve ideolojinin kuvvetli desteği olmasaydı her günkü dilde sadece ikiyüzlülük diyeceğimiz bu şeyin itirafı mümkün olamazdı. Aksi halde çeşitli şekilleri içinde 1902'den günümüze kadar komünist liderlerin nakaratı olarak tekrar edilegelen Zinoviev'in sözleri, en aşırı safiyetin sınırında bulunan kendi hendini tahrip edici bir istihza örneği teşkil ederdi. Böylelikle İhtilâlin sabahında, «işçi sınıfının bugün için anlamadığı amaç», onun ihtilâl sırasında anladığı ve desteklediği amaçların tam zıddıdır: kuvvetli otoriter devleti inşa etmek; ilk kapitalizmin kullanmış olduklarından daha sert metotları gerektirecek olan endüstrileşme; ve bunun mantıkî sonucu olarak bir totaliter kuruluşun gerçekleştirilmesi. Marksizmin himayesi altında bir endüstri toplumu kurma işinin bünyesinde bulunan totaliterlik, ihtilâl sloganlarının başarısının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Yalnız işçiler değil, parti üyelerinin büyük bir kısmı da savundukları sloganlar tarafından sürüklenip götürülmüşlerdi. Lenin'in partisinin, iktidarda Marksizmin ihtilâlde Marksizmin tam zıddı olduğunu ve muzaffer komünist partisine düşen ilk işin ihtilâlci demokrasi ve anarşizmi saflarından kovmak olduğunu farketmesi biraz zaman aldı.

V . MARKSİZMİN ÖTE YÜZÜ

Bolşevik İhtilâliyle ve komünist rejiminin çeşitli iç ve dış kuvvetlerin saldırılarına başarıyla karşı koyarak ayakta kalmasıyla Marksist hareketin tarihinde yeni bir devir açılmıştır. 1917 Kasımından önceki tarihlerde Marksizm, daima ya muhalefette veya ihtilâl faaliyetindeydi; şimdi ise ortodoks bir Marksist hareket olduğunu ileri süren bir parti, büyük bir ülkede iktidarı ele geçirmiş bulunuyordu. Bu işin, Marx'ın tahmin ettiklerinden oldukça farklı şartlar altında ve bizim, eğer Marksizmden Marx ve Engels'in belli başlı yazılarına sıkı sıkıya bağlılık kastediliyorsa Marksistten çok anarşist olarak tavsif ettiğimiz bir ruh hali içinde gerçekleşmiş olduğu hakkında çok şey söylenmiştir. İç savaş bittikten ve rejimin çökme tehlikesi geçtikten sonra Bolşevikler emsalsiz bir ödevle karşı karşıya kaldılar. Bu ödevin dış özellikleri dahi kırıcıydı: ekonomi tamamiyle çökmüş, 1917'den önceki ümit vaadedici endüstriyel gelişme tamamiyle durmuş, baştaki parti düşman veya ilgisiz bir halkın ortasında bir garnizon haline gelmiş, modern devlet fikren ve gerçekte tam bir kanunsuzluk ve düzensizlik içinde nerdeyse görünmez hal almıştı. Ve temel mesele şuydu: sosyalizmi nasıl kurmalı? Nereden ve neyle işe başlamalı? Rus ihtilâlini takiben gerçekleşecek bir evrensel sosyalist ihtilâl fikri ve en ileri partnerlerinin genç sosyalist devlete kadar uzanacak yardımlarının bir hayâl olduğu 1921 senesine doğru artık anlaşılmıştı. Komünistlere, Marksizmin öte yüzünün ne olduğunu göstermek, Marksizmin yalnız bir ihtilâli başarmakla kalmayıp aynı zamanda bir toplumu yönetebilecek ve geliştirebileceğini gözler önüne sererek eylem içinde sosyalizmi isbat etmek gibi tarihî bir ödev düşmüştü.

STALİNİZM

1921 yılında «amelî insanlar» için sosyalizm, sokak çarpışmaları, grevler ve acayip kuramlarla münasebattar müphem bir kavramdı. Rusya'daki komünizm çeşidi, görünüş ve davranışları Avrupa kültür ve gelişmesinin ana akımından ayrılıklarını açıkça gösteren bir grup vahşi ihtilâlciyle aynı tutuluyordu. Bolşevik deyince

akla, anarşizm, ateizm, terör ve hususi mülkiyetin ilgası geliyordu. Bu adamlar nasıl devletlerini teşkilâtlandırır, nasıl vergi toplar, ülkelerini modern bir ekonomi ve devlet teşkilâtına kavuştururlardı? Bu adamların modern bir devlet mekanizması ve ekonomiyi yerleştirip geliştirmelerine imkân verecek olan klavuz nerdeydi? Hareketin ihtilâl romantizmi, mücadele ruhunu ve cesur yeniliklerini alkışlayan gözlemciler bile, düştüğü kötü duruma acımışlardı: bu ihtilâl kahramanları nasıl birer kanun koyucu, vergi toplayıcı ve idareci olacaklardı? Barbar toplumlarını sosyalizm seviyesine yükseltmek bir yana, iktidarda acaba nasıl kalacaklardı? Batıda iyimser bir ihtilâl taraftarına göre başarı bir tek şeye bağlı olabilirdi: ihtilâl, halkı kapitalizmin zincirlerinden ve feodalizmin kalıntılarından kurtardıktan sonra emsalsiz ve yeni bir demokrasi, Rusya halkı arasında bir halk iştirâki yaratabilir, hemen hemen hiç bir yönetim ve zecir olmadan bütün millet enerjisini daha iyi bir hayat kurma işine sarfederdi. Yeni Sovyet devletini tutan daha ılımlı bir kimse ise realist bir görüşle, rejimin, ihtilâl ateşini söndürmesini, ve bir süre geçtikten sonra, ihtilâli ütopik bir akideye dayanarak ele geçirdikten sonra gerekli zamanın geçmesi üzerine «alışılmış» siyaset ve ekonomiye dönen ihtilâlci grupları gibi alışılmış usullerle ve bu grupların çok eskiden beri süregelen yönetim tarzlarına göre hâkimiyet icra etmesini beklerdi. 1921'de Lenin'in başlattığı Yeni Ekonomi Politikasına girişi «realistler» dirayetlerinin bir delili olarak karşılamışlardı: Marksizmin ifratlarından vazgeçerek ve asgari bir özel mülkiyet ve teşebbüs imkânı tanıyarak rejim yerleşiyordu. Peki ya rejimin siyasi yönü? Bu konuda tarih uzmanları bilgiç tavırlarla Rus tarihinin ebedi kuvvetlerinden bahsetmişlerdir: halkın despotizme yatkınlığı, «kollektiflik» insiyakları, ki bolşevik despotizmini de Büyük Petro despotizmini karşıladıkları gibi güler yüzle karşılamalarına imkân vermiştir. (Korkunç İvan'la Stalin devrinin terörünü mukayese etmek daha çok moda olmuştur.)

Realistlerin, ihtilâl sempatizanlarının, bolşeviklerde mesih aleyhtarlığının tecessüm etmiş misalinden başka birşey görmiyenlerin ve tarih uzmanlarının üzerinde birleştikleri nokta, Bolşevik devletinin en az önemli olan tarafının Karl Marx'ın karanlık ve tatbik kaabiliyetinden mahrum kuramlarıyla bu rejim arasında bulunduğu ileri sürülen ilgiydi. Ne var ki bunun tam aksine, yukarıdaki hükümleri sathi sözler haline getiren, Marksizm ve Marksizmin Sovyetler Birliğinin gelişmesinde oynadığı önemli rol olmuştur. Yabancı gözlemciler, ideolojiyi öğrenmek ve incelemek zahmetine kat-

lanmış olsalardı, doktrinin birleştirici fonksiyonunu, partiyi ne derece başarılı bir şekilde bir bütün halinde tuttuğunu, ihtilâl sonrası Leninizminin niteliğine ne ölçüde etkide bulunduğunu ve Stalinizm adı verilen şeyin belli başlı özellikleri üzerindeki tesirlerini öğrenebilirlerdi. Batıda yaşayan bizler için yüz yıl önce bir kimse tarafından ortaya atılmış olan birşeyin, gerçek ve canlı insanların davranışlarına, şahsi menfaat ve görev anlayışlarına bu kadar tesir edebilmesini anlamak çok zordur; iktidarda bulunan ve birçok tercihlerle karşı karşıya olan insanların bir ideolojinin emirlerine uymalarını kabul etmek daha da zordur. Bu sebepten değil midir ki birçok kimse, Sovyetler Birliğinin güttüğü politikayı ve geçirdiği gelişmeyi, tarihte hiç birşey vasıtasiyle izah edilmesi mümkün olmayan bir esrar olarak görmüşlerdir. Komünizmin gelişmesini değerlendirebilmek için gerekli olan, gerçekte, bu pragmatik meylin, bu kendi *ideolojik ilkelerimizin* evrensel geçerliği olduğunu düşüncesizce kabul edişin önlenmesidir.

Marksizm teorisi ve Marksizm alışkanlığı, bolşeviklerin devlet kurma ve iktisat bakımından sahip olduklart tek tecrübeydi. İşin büyüklüğü ve bolşeviklerin ülkelerinin ekonomik durumunu düzeltmekte ve Stalin devrinde toplumun geçirdiği büyük değişikliklerin idarî temellerini atmakta gösterdikleri hüner, en olumsuz gözlemciyi bile etkiliyecek nitelikteydi. Bolşevikler öyle idarî ve ekonomik insiyaklara sahiptiler ki bunlar olmadan Rus toplumunun sonraki devirlerde tâbi olduğu değişiklikleri tasavvur dahi etmek mümkün değildir. İnsanın aklına ister istemez somut maddi işlerle karşılaşmış ve orijinal obskürantist akidelerinden beklenmeyen idarecilik ve mühendislik kaabiliyetleri göstermiş başka bir sofular grubu, Saint-Simoncular gelmektedir. Sanki Marksizmin seçici fonksiyonu, Leninci partiye ihtilâl doktrinciliklerinin altında modern bir endüstri devleti kurmak için gerekli içgüdülere en yüksek derecede sahip olanları çekecekti. Stalinist devrede komünistin portresini tasarlarsa insan, onu Marx'ın kelimeleriyle şöyle görür:

Değerin kendi kendini artırmasına meczubane bir şekilde kendini vermiş olduğu için insan ırkını merhametsizce istihsal için istihsale zorlar; böylece toplumdaki istihsal kuvvetlerinin gelişmesini teşvik eder ve her bireyin kişiliğini serbestçe ve tam bir şekilde geliştirmesinin esas olduğu bir toplum olan daha ileri bir toplum şeklinin tek gerçek temelini teşkil eden maddi şartları yaratır.[1]

(1) **Capital**, sh. 649.

Bu Marx'ın sosyalist tasviri midir? Hayır bu tasvir —Stalin devrinde komünist partisinin kendini ödevli saydığı işe ne kadar iyi uyar— kapitalistin tasviridir.

Komünistlerin, hiçbir utanç hissine kapılmadan mahiyeti itibariyle Marksist kapitalizmi kurmak olduğu söylenmek gereken işlerine dönmeden önce ihtilâlci Marksizmden kurtulmaları lâzımdı. İnsan Marksizmi «iki-katlı» bir ideoloji şeklinde düşünebilir. İhtilâlci kat, ihtilâlden sonra ortadan kalkar. Marksizmin demokratik renklerinden kurtulunur, ihtilâl anarşizmine son verilir ve ihtilâlci safhaya zıt bir ruh hali içinde ve zıt metotlarla inşa işi başlar. Bu vetire ne otomatik ne de pürüzsüzdür. Önce Lenin sonra Stalin tarafından, partiyi iktidara getiren ilkelerin tam bir sadakatle uygulanmasının ihtilâlden sonraki dönemde sosyalizmin inşasını tehlikeye atacağının veya imkânsızlaştıracağının farkedilmesi suretiyle olmuştur. Bu vetire hemen hemen tabii bir ıstıfa şeklinde olmuştur: ihtilâlin anarşist ve demokratik sloganlarıyla en dolu, mizaçları itibariyle artık ihtilâlin sırası gelmiş olan nehyine en fazla aleyhtar bolşevik liderler önce kuvvetlerini kaybettiler, sonra bertaraf edildiler. Vetire, ihtilâlin gerçekleşmesini sağlamış olan kavgacı ve hatiplerin sahayı idarecilere bırakmak zorunda kaldıkları iktidar mücadelesine bağlı hale geldi.

Siyasi değişmeyi sosyal ve artistik değişme takip eder. Her büyük tarihî değişmeyi takip eden sosyal ve artistik coşkunluk infilâki, ihtilâl ve 1920'ye kadar uzanan ihtilâl sonrası devresinde de görülmüştür. 1917 Kasımını şahsi ve artistik davranışta bireycilik ve geçerli fikir ve inançlara aykırılık, alışılmış usullere uymama ve yaratıcılık takip etmiştir. Yeni düzen billûrlaştıkça ve toplumun ana gayesi endüstrileşme halini aldıkça sanat ve sosyal âdetlere konformizm, düzenlilik ve hürmete şayan sosyalistin vasıflarının zincirleri vurulmuştur. Sanki şimdi artık Ondokuzuncu Yüzyıl burjuva kültür ve geleneklerini endüstrileşmeye tâbi kılan kuvvetler —konformist olmayan ahlâk esasları, Victorianizmin fikrî ve artistik modaları, toplumun ağır basan materyalizmi— partinin Rus toplumuna yüklemekte olduğu Marksizm yorumunda temerküz ediyordu.

Şu halde, bu, komünizmin rus toplumuna yüklediği Marksizm yorumunun manzarasıdır. Her ne kadar vetiredeki şiddeti, korku salmayı, patolojik tarafı, bir adamın yahut bir grup adamın müstebit kişiliğine bağlamak mümkünse de vetirenin özündeki otoriterliğin Marksizmin mantığı ve «işçi sınıfının bütününün bugün anla-

madığı fakat yarın anlıyacağı hedefleri tesbit» etmekle övünen parti kavramının bir icabı olduğunu inkâr etmek mümkün değildir.

İhtilâlin sabahında —komünist sözlüğünün şu sevimsiz deyimini kullanırsak— kütleler sosyalizm isterler, fakat «bilmezler ki» sosyalizm yalnız endüstrileşmiş bir toplumda mümkündür. Endüstrileşmesinin kuvvetli bir merkezî otorite, kuvvetli bir devlet demek olduğunu daha da az bilirler. 1930 yılında Stalin demişti ki, samimi olduğu zaman kim, ilerde devletin ortadan kalkmasını isteyen biz komünistlerin bugün için «yeryüzüne gelmiş geçmiş en kuvvetli ve muktedir hükümet şekli olan» proletarya diktatörlüğüne taraftar oluşumuzun Marksizmin yaratıcı paradokslarından biri olduğunu anlamaz?[2]

Eğer kütleler bunu anlasaydı bolşevik ihtilâli herhalde olmazdı. Devlet ortadan kalkacak, profesyonel idarenin yerini halkın teşebbüsü ve iştirâki alacak, gerekli iktisadi ve siyasi koordinasyon demokratik usullerle seçilmiş, bağımsız mahallî otoriteler arasında kendi kendine teessüs edecek koordinasyonun bir sonucu olacaktı. Anarşist zihniyetin hâkim olduğu bir toplumda halk üzerinde en çok tesir eden belli başlı noktalardan biri olan bolşevizmin bu vaadi, ilk Sovyet anayasa metinlerine ciddiyetle dahil edilmişti. Kanunun lâfzı, Lenin'in *Devlet ve İhtilâl* adlı kitabındaki tâdil edilmiş anarşizmi sıkı sıkıya takip ediyordu. Anayasanın kullanışsız yapısı mahallî bağımsızlığa en geniş yeri verir gibiydi. Sovyet rejiminin ilk yıllarında hiçbir şeklî bağ, Rusya, Ukrayna ve Bielo-Rusya Sovyet Cumhuriyetlerini birbirine bağlamamaktaydı. Tek tek işçi birlikleri ve bir bütün halinde bu birlikler, endüstri üzerinde önemli bir iktidara hak iddia ediyorlardı. Bir süre için duyulan ihtilâl aleyhtarı kuvvetlere karşı birleşik gayret ihtiyacından dolayı anayasa, mahallî ve meslekî muhtariyete geniş yer vermekteydi. İhtilâlden önceki istismarcı sınıftan kimselerin dışındaki herkese, İç Savaş süresince geçici olarak sınırlanmış olmakla birlikte demokratik haklar verilmişti. Zenginlerin ve devletin mülklerine köylülerin el koymasını ve toplumdaki eşitçi ruh halini ve eşitçi davranışları da eklersek anarşizmin bu tarafının resmî yapısını elde ederiz.

Fakat daha ilk andan itibaren bu manzara bir serap olmuştur. Sovyet Rusya'da *gerçek devlet* (yalnız siyasi ve iktisadi koordinasyon ve yasama organı değil, fakat aynı zamanda, geniş sosyal mü-

(2) **The Sixteenth Congress of the All Union Communist Party**, 1930, Rusça, Moscow, 1930, sh. 56.

hendislik tasarılarının ve toplumdaki zor kullanma iktidarının organı olarak komünist partisi içinde her zaman mevcut olmuştu. «Demokratik burjuva» devleti gerçekten yıkılmıştı; fakat Karl Marx'ın devlet bir istismarcı sınıfın icra komitesidir diyen özdeyişinin alaylı bir gerçekleşişi olarak komünist partisinin icra organları devlet halini almıştı. Ademi merkeziyetçilik, ulusal ve mahallî muhtariyet, çeşitli sosyal sınıfların bağımsızlığı, Sovyet Rusya'da komünist partisi içindeki gerçek siyasi vetirenin, gerisinde cereyan ettiği dış görünüşten başka birşey değildi. Parti birleşik ve yekpare bir yapı olduğu takdirde anayasasada öngörülen bütün muhtariyetlerin, kuvvetler ayırımlarının hiç bir önemi kalmazdı. Parti, sonradan gerçekleştiği gibi diktatörce idare edilecek olduktan sonra bütün garantilerin ve dokunulmazlıkların, üzerine yazılı oldukları kâğıt kadar bile değeri olamazdı. *Parti devlet haline geldi.*

Merkezî devlet mücadelesi parti içinde olacaktı. Bolşevik partisi içinde son demokratik içgüdü kalıntılarının ayıklanışının hikâyesi sık sık anlatılmıştır. Kasım 1917 darbesinden birkaç hafta sonda bolşevik liderler, Lenin'in kabinesinden henüz istifa edebiliyor ve bu yolla onun tek parti devleti anlayışını ve uygulamasını protesto edebiliyorlardı. Bununla birlikte bu tereddütler kısa zamanda dağıldı ve parti, ittifakla bütün partilerin, hattâ ihtilâlci ve sosyalist partilerin dahi ilgasını, basın hürriyetinin ve siyasi hayatın kısıtlanmasını destekledi. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisinin alışmış olduğu demokratik havanın kalıntıları da o kadar hızla uçup gitti ki, 1926'daki Beşinci Parti Kongresinde siyasi hayatını ortaya koyarak Stalin'le mücadele eden Zinoviev, kendisinin ve diğer Stalin'e muhalif olanların tek parti idaresini «demokratik bir cumhuriyete çevirmek istemekle itham edilmelerinin alçakça bir iftira olduğunu söyliyebildi. Zaten Lenin'in partisi demokratik içgüdüleri olan insanları üye olarak pek çekemezdi.

Diğer topluluklar ve partiler ortadan kaldırılabilmişti, fakat idareyi elinde tutan parti, bir süre için çeşitli ilkelerin çatıştığı alan olarak kaldı. Parti —bütün üyelerinin ittifak ettiği gibi— işçi sınıfının öncüsüydü. Ama öncü hangi yönde ilerliyecekti? Bir ideolojinin biricik değilse bile hâkim eylem rehberi olarak kabul edilmesi, bir siyasi örgütteki hürriyet için daima tehlikeli bir kısıtlamadır. Şahsi çatışmalar, değişik mizaçlar daima ideolojinin diliyle ifade edileceklerdir. Çatışan rakipler için birçok eylem alternatifi bulunduğunu kabul etmek zordur. Birtek «doğru» hareket hattı *olabilir,* başka görüşleri savunanlar ya yanılmaktadırlar ya da daha kötüsü

yoldan çıkmışlardır; veya, komünistlerin kullandıkları ifadeyle söylersek, başka sınıfların menfaatlarına tâbidirler ve meseleleri Marksist olmayan bir açıdan görmektedirler. Daha baştan itibaren parti içindeki demokratik hayatı kısıtlamış olan şey, (Lenin'in, 1902 ve 1903 yıllarında kendi parti kavramını geliştirdiği sırada, bu kavramdaki anti-demokratik tarafları, o zamanki İmparatorluk Rusyasında serbest siyasi hayatın imkânsızlığıyla açıkladığı da hatırlanmalıdır) bolşeviklerin herhangi bir partiden ibaret olmadıkları, onların gerçek ideolojinin, gerçek tarih yorumunun savunucuları oldukları anlayışıdır. Bu, Amerikan anayasa babalarının anayasa meselelerini tartışırken en elverişli ve kullanışlı hal tarzlarını arayacak yerde, hemen her meselede —hattâ en ince teferruatta bile— yalnız birtek hal çaresi olduğunu ve bunun da örneğin John Lock'un eserlerinden çıkarılabileceğini veya doğru olup olmadığının bu eserlere bakılarak kararlaştırılabileceğini kabul etmeleri gibi birşeydir.

İşin içine giren şahsiyetler ne olursa olsun, kabul edilmiş olan ideoloji, komünist partisini bizzarur bir totaliter parti haline getirmiştir. 1925-1926'da Stalin'in durumu münakaşa edilmeyen bir diktatör olarak ortaya çıkışına kadar süren ve parti demokrasisi devri olarak anılan devre, aslında totaliter formülün *bir örgüte bağlanmasına* çalışılan devredir; ve tatbikat daha insanî ve daha az müessir olsaydı bile Lenin yaşasaydı, yahut Zinoviev veya Trotsky başa geçseydi de sonucun daha az totaliter olması ihtimali yoktu.

Partiyi yalnız her çeşit merkezî otoritenin bir âleti olmakla bırakmayıp —ki bu Marksizmde vardır— aynı zamanda totaliterliğin, yani her çeşit tartışma hürriyetinin ve serbest gelişmenin ortadan kaldırılmasının bir âleti haline getiren —ki bunun için Marx'ı değil, Lenin'in parti anlayışıyla Stalin'in bu anlayışı tatbik edişini suçlamalıdır— partinin gelişmesinin mantıkî icaplarıdır. Durum böyle olunca, kim ne derse desin aslında rasyonalist ve entellektüel bir teknik olan Marksizm bir mistik halini alacak, töreleri olacaktır; değişik yorumlar ve farklı düşünceler ortodoksluk ve inkârcılık meselesi haline getirilecektir. 19 uncu yüzyıl liberalizminin ürünleri, yani modernleşme ve endüstrileşme tekniği, temizlik hareketleri ve beyin yıkamalara refakat eden töresel büyünün vasıtaları olmuştur. Batılı bir gözlemci için seçilmesi o kadar güç olan o Sovyet çerçevesi içinde ideolojinin büyük önem taşımasının sebepleri; Marksizmin Sovyetler Birliği'ndeki bu yönü, insanı ürküten «sağ» «sol» inhirafçılığı sözleri, sınıf saikleri ve kişisel saikler araştırmasının paronyakça herşeye yayılmasıdır (Eğer Zinoviev'le Kamenev Stalin'e

muhalif idiyseler, bu onların Lenin'e de muhalif olmuş oldukları demektir: şu halde bu adamlar «gerçekten» Sovyet devletini Batılı emperyalistlere satmağa hazırdılar). Amaçlarla araçların münasebetini gösteren ve dolambaçlı, merasimli olmayıp doğrudan doğruya işin özüne giren bir önermenin hasretini çekeriz. Acaba Lenin, niçin, ihtilâlden hemen sonra şunları söyleyip geçememiştir: «İhtilâl artık bitti; durumun icaplarına göre —ki bunlar aynı zamanda Marksizmin de icaplarıdır— endüstrileşmeden sosyalizmi kuramayız. Kuvvetli merkezî otorite, eksperler, geniş gelir farkları, v.s. olmadan endüstrileşemeyiz. Binaenaleyh, şimdi artık ihtilâl sırasında savunduğumuz devletin yıkılması, kazanç eşitliği, mevki eşitliği v.s. gibi saçmalıkları unutmamız gerekiyor. Haydi işe koyulalım.» Fakat parti bu derece rasyonel davranır oluncaya, kendi ideolojisine eleştirici gözle bakar hale gelinceye kadar (ki tam bu duruma geldiği zaman Marksizm Sovyetler Birliğinde herhangi bir rol oynar olmaktan çıkacaktır) komünizm, birçok tartışmalardan, hizipleşmelerden, temizliklerden ve terörden geçecektir.

En yakın tehlike, bizzat partinin demokratik ve yarı anarşist ideolojinin içine tamamen batmış bulunmasıydı. Marksizmin gereğini zecrî bir şekilde uygulama yönünde yapılacak her teşebbüs, 1919 veya 1920 yılındaki komünist partisinde üyelerin büyük bir kısmı tarafından hoş karşılanmayabilirdi. İşçilerin Muhalefeti diye anılan hareketin etrafında yer alan meselenin bir yönünü incelemek bu bakımdan öğreticidir. Bu grup, daha 1919 yılında devlet bürokrasisinin kuruluşu, burjuva uzmanların istihdamına, kısacası Sovyet iktidarı altındaki devlet mekanizmasını kurmak için girişilen teşebbüsün bütününe karşı koymuştur. İşçilerin Muhalefeti ile zihniyet bakımından ona yakın bir başka topluluk olan Demokratik Merkeziyetçiler, daha 1919 ve 1920 yıllarında (Bugünün, hattâ otuz yıl öncenin perspektifinden bakılınca toplumda iktisadî eşitliğin zecrî bir şekilde var olduğu, partide nisbeten demokratik usullerin gözetildiği yıllar..) komünizmdeki oligarşi ilkesinin geliştiğini, buna bağlı olaylar olan bürokratik zihniyetin ve resmî iltimascılığın başladığını farkedebilmişlerdir. Tekrar edelim ki bu olay, bugün bizim açımızdan bir anarşist cenneti olarak görünen 1920 yılının SSCB'de cereyan etmiştir. O zaman bile önemli miktarda komünist, partideki bürokratik ve diktatörce metotlardan ve eşitlik gözetmeyen şartlardan şikâyet etmeğe başlamıştı!

İşçilerin Muhalefeti ne istemişti? Bu topluluğun ifade ettiği şikâyet, belirli bir politikadan çok bir huzursuzluğu —geniş işçi çev-

relerinde görülen, ihtilâlde birşeyin aksadığı, komünist hayatın komünist vaatlarla tamı tamına aynı olmadığı hissini— aksettiriyordu. Partideki muhalefetin ileri sürdüğü spesifik teklifler, gerçekte sendikalizme yönelmişti. Bu böyle kabul edilmezse bu muhalefetin lideri olan Mme. Kollontay'nin bu istekleri ifade ederken söylediklerini anlamak çok zor olur:

Ulusal ekonomiyi yönetmek üzere bizzat işçi-üreticilerden bir örgüt kurmak... Her türlü iktisadi işlerdeki idari tâyinler, Birliğin tasvibiyle yapılacaktır. Birliğin tayin ettiği hiçbir namzet azledilemez. Birliğin tayin ettiği bütün adaylar ona karşı sorumludurlar ve onun tarafından azledilebilirler.[3]

Bunun pratik sonucu ekonominin —daha doğrusu devletin— kontrolünü partinin yerine işçi birliklerinin ellerine bırakmak olurdu. Bir Çar taraftarı generalin kızı olan Mme. Kollontay, komünist partisinin daha da proleter bir mahiyet alması ve Kasım İhtilâlinden beri partiye girmiş bulunan bütün işçi olmayan unsurların atılmasını tavsiye etmekte tereddüt etmemişti:

Liderlerin tâyinleri yapması esası kaldırılmalı, bunun yerini partinin her kademesinde seçim esası almalıdır... Parti faaliyetinin ve Sovyet politikasının bütün önemli meseleleri parti üyelerinin mülâhazalarına sunulmalı ve ancak bundan sonra liderler tarafından gözden geçirilmelidir.[4]

Kargaşalık içine düşmüş ve harap olmuş bir ülkenin başında bulunan ve bir sosyalist ütopyayı derhal uygulamak gibi ezelî bir taleple karşılaşan Lenin'e acımak bile mümkündür, fakat ancak Mme. Kollontay'ın isteklerinin Lenin tarafından *Devlet ve İhtilâl*'de söylenmiş olanların daha ayrıntılı bir şekilde geliştirilmiş halleri olduğunu hatırlayıncaya kadar... İşçilerin Muhalefeti hareketi, komünist ve proletarya diktatörlüğü öncülünden hareket etmekte, halkın proleter olmayan çoğunluğunun haklarını pek düşünmemektedir.[5] Ne var ki, bu hareketin dayandığı esasların uygulanması demek, henüz kuruluş halindeki Sovyet devletinin kuruyup kalması demekti.

İşçilerin Muhalefeti ile ilişkili olmayan, fakat ülkenin içinde bulunduğu anarşinin ve anarşist havanın başka bir delilini teşkil

(3) Alexandra Kollontay, **The Workers' Opposition in Russia,** Chicago, 1921, sh. 33. Rusça metni ele geçiremedim. İngilizce tercümesi izin alınmadan yapılmış olup yanlış olduğu açıkça bellidir.

(4) **Ibid.,** sh. 40.

(5) Leonard Schapiro, **The Origin of the Communist Autocracy,** Cambridge, Mass., 1955, sh. 294.

eden bir hareket de, Kronstadt'daki büyük deniz üssündeki ayaklanmaydı. 1917'de bolşeviklerin en kuvvetli desteği Baltık Donanmasındaki denizcilerdi. Fakat daha sonra gene bu denizciler onlara karşı ayaklandılar. Denizciler, bütün solcu anarşist ve sosyalist partilere faaliyet serbestisi verilmesini, köylülere toprakları üzerinde istedikleri gibi tasarruf edebilme imkânının tanınmasını, Bolşevik partisinin özel durumuna son verilmesini ve herkese eşit besin tayını verilmesini istediler.[6] Bolşevikler, gerek parti içinde gerek parti dışında kendilerini iktidara getirmiş olan anarşist akıntının şimdi de kendilerini yutması tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı.

1920 ile 1922 arasında Rusya'daki durum iki şeyi açıkça ortaya çıkardı. Komünist elitin Marksist içgüdüsü ve iktidarı bırakmamaktaki şahsî menfaatleri, Lenin ve grubunun demokratik ve sendikalist talepleri karşılamamalarına birlikte âmil olmuşlardır. Aynı zamanda Kasım 1917 sloganlarından, komünist devletin amaç ve metotlarından tamamiyle vazgeçmek de (ki Stalin 1930'larda bunu yapacaktır) yalnız psikolojik bakımdan imkânsız olmakla kalmıyacak, fakat aynı zamanda liderlerin iktidarda kalmalarını imkânsız kılacak kadar partilileri şaşırtacaktı. Parti kongrelerinde İşçilerin Muhalefeti hareketini yenilgiye uğratmak için Lenin'in bütün prestiji ve birçok hileler gerekti. Kronstadt ayaklanması da kanlı bir şekilde bastırılacaktı.

Eğer Lenin 1921 yılında, Stalin'in 1930'da yaptığı gibi, ücret eşitliğinin bir küçük burjuva batıl itikadı olduğunu, Marksizmle hiç bir ilişkisi bulunmadığını, işçi birliklerinin endüstri idaresini kösteklememeleri gerektiğini söyleseydi acaba ne olurdu?

İhtilâl sonrası Rusya'sında Marksizmin taşıdığı anlamı bu kadar açıkça söyleyen adam Lev Trotsky'dir. Ordu ve endüstride uzmanlardan faydalanan ve ekonominin işçi birliklerinin tamamiyle partiye tâbi olmalarını gerektirdiğini açık sözlülükle söyleyen oydu. Fakat onun gelecekte partililer nezdinde ve liderler arasında zayıf duruma düşmesinin, kısa bir zaman sonra Stalin'in büyük bir başarıyla gerçekleştireceği diktatörlük emellerine Trotsky'nin sahip olduğunun söylenmesinin sebepleri de, büyük bir ihtimalle gene bu açık sözlülük, doğruluk ve Marksizmin her somut durumda ne demeye geldiğini görebilme kaabiliyetidir. 1921 yılındaki Rusya'nın şartları altında uygulama bakımından Marksizmin ne demeye geldiği, açıkça kabul edilemez, formülleştirilemezdi, çünkü ihtilâlci

(6) **Ibid.**, sh. 301.

Marksizmin yoğunlaştırdığı demokratik ve anarşist duygularla karşı karşıya bulunuluyordu. Birden bire verilmiş olan sözleri bir yana atmak yeni Kronstadt'lara yol açabilir, parti içi mücadelenin şiddetini kontrol altına alınamıyacak kadar artırabilirdi.

Komünist otokrasisini doğrudan doğruya bir totalitercilik haline getiren, Leninizmi Stalinizme çeviren, bilerek yapılmış bir iki yüzlülükten çok ideolojik bakımdan kendi kendisini hayal kırıklığına uğratmak olmuştur. Ne Lenin ne de ortakları, komünizmin ve Marksizmin şimdi artık ihtilâl sırasındakinden başka bir mânaya gelmesi gerektiğine kendilerini inandırabilmişlerdir. Eski deyimler muhafaza edilmelidir. Ama eski bolşevik sloganları kullananların «gerçekten» ihtilâle karşı olduklarının gösterilmesi «gerekiyordu». Başka sosyalizm çeşitlerini savunanların, halktaki memnunsuzluğun sözcülerinin yabancı ajanlar oldukları, zenginlere ve Çarcı generallere hizmet ettiklerini isbat etmek lâzımdı. «Objektif tarihî gerçek», partiye, demokratik hakları savunan bir menşevikin bir ihtilâl aleyhtarı olduğunu, 1917'deki vaatların yerine getirilmesini isteyen bir işçinin Beyaz Ordunun bir ajanı olduğunu öğretmekteydi. Kısmen bu kendi kendini hayal kırıklığına uğratma unsuru, kısmen de siyasi feraseti, Lenin'i, parti içindeki muhalefetle kendisini ayıran sorunları açıkça formülleştirmekten alıkoyuyordu. İşçi Birlikleri henüz Trotsky'nin arzu ettiği şekilde tamamen tâbi hale getirilmemişlerdi, fakat uzlaştırıcı bir formülle işçiler için komünizm okulları oldukları ilân edilmişti. Aynı zamanda parti idaresi de, parti içindeki en zaptedilmez ve sendikalist kanadı en çok dize getirebilecek ve partiyi yekpare bir bütün haline sokabilecek gibi görünenlerin eline bırakılmıştı. Arta kalan kapitalizm unsurlarına karşı hoşgörü gösterme ve köylüye yardım maksadı güden Yeni Ekonomik Politika, ihtilâlin vaatlarından zecri bir sapma olarak değil, ekonomiyi canlandırmak için alınmış bir tedbir olarak ilân edilmişti.

Bütün bu tedbirlerde veya bunların ortaya konuluşunda siyasi gerçeklik hissinde bir aşınma görülüyordu ki bu aşınma gerçek totaliterliğin özelliklerindendir. Lenin'in partisi «kitlelerin» hedeflerini paylaşmamalarının, o andaki politikasını tasvip etmemelerinin mümkün olacağını kabul etmiş, fakat gelecekte onların desteğini sağlayabileceğini ummuştu. Stalin'in partisi, diktatörün güttüğü politikanın derhal benimsenip desteklenmesi gerektiği esasını kabul etti ve bunu istedi. Lenin, kütlelerin küçük burjuva ön-fikirlerine kapılabileceğini, işçilerin «sendika şuurları»nın etkisinde kala-

bileceklerini kabul etmişti. Bu debdebeli formüllerde gene de bir hayata yaklaşma niyeti vardır ki bunu Stalin kaldırıp atacaktır; onun tek kabul ettiği esas, diktatörün doğru bulduğu herşeyin halk tarafından arzu edildiğidir.

Sovyet toplumunda Stalinizmin tam bir gelişmeye ulaşması için partinin yekpare bir totaliterlik organı halini alması gerekecekti. Bu vetire 1922'den sonra Stalin'in Genel Sekreter olduğu yılları işgal etti. Trotsky'nin, daha sonra başlangıçta Stalin'in dostları olan Zinoviev'le Kamenev'in, bundan da sonra onun eski müttefiklerinin, Bukharin ile birçok başkalarının ortadan kaldırılışlarının hikâyesi bu incelemeye ait bir iş değildir. Bununla birlikte Stalin'in iktidara gelişinin her zaman yeteri kadar üzerinde durulmayan bir yönüne dikkati çekmenin önemi vardır. Bütün meseleyi Genel Sekreterin entrika kaabiliyetinde ve idarî manevralarında görmek kolay bir şeydir. Fakat Stalin'in yükselmesinin ilk devreleri temsil etmiş olduğu program ve ideolojik eğilimden ve durumunun ikna bakımından sağladığı kolaylıklardan ayrı düşünülemez. Anarşist ayaklanmalar bastırıldıktan ve NEP sayesinde ülke iktisaden ferahladıktan sonra Komünist partisine gittikçe artan miktarda genç ve daha işin inceliklerinden habersiz kimseler sızmış; bunlar, özellikle aşağı kademelerde partinin idaresine hâkim olmağa başlamışlardı. Bunlar, partiye ihtilâlden sonra girmiş unsurlardı. Bu insanlar, gerek alışkanlıkları gerek düşünüşleri bakımından eski ihtilâlci işçi tipinden farklıydılar. Gelişen bürokrasi ve sosyalizm - Marksizm, onlar için ideolojik çekişmelerden çok yapılması gerekli bir dizi somut iş anlamına geliyordu. 1924 ve 1925 yıllarının Stalin'i, sağduyu ve normal komünizmin sembolü olarak, delice bir sosyal politika ile doğmatizmden ziyade ekonomi ve idarenin ıslahının savunucusu olarak görünüyordu. Köylüye karşı ılımlı bir politika, tedbirli bir endüstrileşme, komünizmin uluslararası ihtilâlci cazibesinin muhafazası, fakat genç ve henüz zayıf Sovyet devletini tehlikeli dış maceralardan korumak, Stalin'in «platformunun» belli başlı noktalarını teşkil ediyordu. Buna karşılık, öyle yapılmıştı ki muhalifleri gözü kara softalar olarak ortaya konmuştu: sözde Trotsky, sosyalizmin Rusya'da en ileri ülkelerde komünist ihtilâller tamamlandıktan sonra inşasını istiyordu; Zinoviev ve Kamenev, güya köylüyü baskı altına almak ve ezmek niyetlisiydiler. Genel Sekreter ve grubunun, komünist partisi içinde serbest siyasi tartışmayı andıran birşeylerin cereyan ettiği son fırsatlar olan 1925'teki ondördüncü ve 1926'daki

onbeşinci Parti Kongrelerinde nasıl olup da büyük bir çoğunluğa kumanda edebildiği anlaşılır hale gelmektedir.

1919 yılında önemsiz bir idari makam olarak başlayacak ve Stalin tarafından işgal edildiği devrede parti ve devlet işlerinin belli başlı dallarının denetleyen, onlara paralel kesim ve bölümleriyle toplum, devlet ve partinin politikasını tesbit eden organ haline gelecek olan Komünist Parti Sekreterliği, daha o zamandan Sovyetler Birliğinde siyasi iktidarın mihrakı olmuştu. Rusya'da gerçek devlet artık bir bütün olarak parti bile değil, fakat partinin idari mekanizmasıydı. Artık gerçek canlılık ve fonksiyonlarını kaybedenler yalnız devletin anasaya ile kurulmuş organlarından ibaret değildi. Stalinizmin gelişmesi sırasında aynı âkibet, parti kongrelerini, konferanslarını ve hattâ Merkez Komitesini de beklemekteydi. Bundan sonra, ihtilâlin bütün demokratik ve anarşist unsurlarını ortadan kaldırmak birkaç yılın işiydi. Parti idari organlarının herşeye hâkim olması ve Stalin'in şahsi diktatörlüğü; Lenin'in insanların kendi kendilerini yönetecekleri, ve denetim ve hesap vermenin.... komünist toplumun *ilk safhasının* örgütlenmesi ve iyi işlemesi için gerekli şeyler olarak benimsenecekleri bir Komünist Devlet vaadının istihzalı bir şerhidir.[7] Sovyetler Birliğinde en yoğun şekliyle tekrar ortaya çıkan sosyal zecir organı ile, yani devletle birlikte Marksizmin ikinci safhası —«daha ileri bir toplum şeklinin gerçek temelerini teşkil eden tek şey olan o maddi şartların»» gelişmesi— artık tahakkuk edebilirdi. Lenin, *Devlet ve İhtilâl*'de, *Bernstein* ve diğer «düşmanlarının» «merkeziyetçilik» denen şeyin yalnız bürokrasi ve militarizmle zorla kabul ettirilebilecek ve ayakta tutulabilecek birşey demek olduğu» fikirlerini kabul etmişti.[8] Bu, Stalin'in merkeziyetçiliğinin ve bu merkeziyetçiliğin süperbürokratik niteliğinin kötü bir tavsifi değildir.

Ülke iktisadiyatının aşağı yukarı savaştan önceki duruma yükseldiği, parti ve devleti sıkı sıkıya ellerinde tuttukları 1927-1928 yıllarında Stalin ve müşavirlerinin karşılaştıkları sorun, Marksizmin klâsik sorunuydu: Sosyalizme geçiş ve Rusya'daki şartlara göre endüstrileşme yöntemi. Stalin ölümünden kısa bir zaman önce Marksizmin Rusya'da karşılaştığı sorunu özetlemişti:

.... şartların proletaryanın iktidarı ele geçirmesine ve kapitalizmin ortadan kaldırılmasına elverişli olduğu, fakat kapitalizmin gelişmesine rağmen tarımın

(7) V. I. Lenin, **State and Revolution** (1917), New York, 1932, sh. 83.
(8) **Ibid.**, sh. 46.

sayısız orta ve küçük mülk sahibi müstahsile dağılmış vaziyette bulunduğu, bu müstahsillerin topraklarının ellerinden alınması meselesini ortaya atmanın imkânsız göründüğü bir ülkede —bizim ülkemiz dahil— proletarya ve proletaryanın partisi ne yapmalıydı?[9]

Her zamanki muğlak ifadesiyle meseleyle Lenin 1917'de karşılaşmış ve onu halletmiş gibi konuşmasına rağmen 1927'de karşı karşıya bulunduğu alternatifler de kaba taslak ifade edilmiştir:

Cevap, hiç şüphesiz, bu gibi durumlarda iktidarı ele geçirmeğe teşebbüs edilmemelidir diyen sözde Marksistlerin fikri değildir. Onlar, kapitalizm milyonlarca küçük ve orta müstahsili ezip çiftlik işçisi haline getirinceye ve tarımsal üretim araçlarını birkaç elde toplayıncaya kadar beklemeyi teklif etmektedirler.... Bunun gibi, iktidarı ele geçiren ve küçük ve orta çiftçilerin mülklerini elinden alan, istihsal araçlarını sosyalleştiren diğer sahte Marksistlerin görüşleri de kabul edilebilir değildir. Marksistler, bu anlamsız ve caniyane yolu tutmayı kabul edemezler....[9]

Bütün bu pasaj, Stalin'in aktüel tarihi tekrar yazışının tipik bir örneğidir. Bunlardan çıkan sonuç, meselenin Lenin tarafından ileri sürülmüş gönüllü kollektifleştirme formülüyle çözülmüş bulunduğu ve bu mesut hal tarzının 1928'den sonra onun sadık öğrencisi Stalin tarafından uygulanmış olduğudur. Gerçek ise, Stalin'in 1928 - 1929'dan sonra uyguladığı politikanın «küçük ve orta çiftçilerin mülklerini ellerinden alan, üretim araçlarını sosyalleştiren» sahte Marksistlerin politikasından başka bir politika olmadığıdır. Kollektifleştirme gönüllü değildi; bu, köylünün çok sıkı bir denetime boyun eğişini örten bir hüsnü tabirdi ve bu haliyle kollektifleştirmeye köylü kitlesi mukavemet etmiş ve program, «orta» çiftçilerin olduğu kadar «küçük» çiftçilerin mukavemetini de (aktif veya pasif) kırmak için gerekli en aşırı şiddet şartları altında tamamlanabilmişti.

Köydeki kollektifleştirme Rusya'daki şartlara göre Marksizmin ne demeye geldiğini gösterir. Kollektifleştirme kararı ve Komünist Partisinin 1927'deki kongresinden sonra kollektifleştirmeye paralel olarak girişilen hızlı endüstrileşme hareketi, Rusya'ya Marksist yapıların uygulanışının ikinci ve hayatî safhasına delâlet eder. Marksizm - Komünizm, hızlı ve zecrî endüstrileşmeyle bir tutulur olmuştur. Marksizm - komünizmin mihraplarında, komünizm doktrin ve uygulamasında daha önceleri görülen bütün ihtilâlci, anarşist ve demokratik unsurlar kurban edilmiştir. İstihsali artırma, endüstriyi

(9) J. V. Stalin, **Economic Problems of Socialism in the U.R.S.S., in Current Digest of the Soviet Press: Current Soviet Policies,** editör Leo Gruliow, New York, 1953, I, 3.

geliştirme ve Rusya'yı modern bir endüstri devleti haline getirme zarureti, bir kuşak boyunca bütün diğer hedeflerin önüne geçmekle kalmamış, fakat aynı zamanda toplumdaki geri kalan herşeyi yutmuş ve kendine tâbi kılmıştır. Yöneticilerin iktidar saikleriyle endüstrileşmeye karşı duyulan şiddetli arzu heme nhemen aynı şey halini almışlardır.

Alınmış olan bu karar, birçok pratik zaruretlere ve Sovyet rejiminin 1927-1928 yıllarındaki özelliklerine bağlanabilir. NEP'in Rus iktisadiyatını düzeltmiş olduğu, o derece ki endüstrileşme yoluyla daha fazla iktisadi gelişme gereğinin ortaya çıktığının bir aksidir. Komünist görüş açısından NEP sırasında refaha kavuşmuş olan köylünün tahıl vermekte gösterdiği güçlüklerle de ilgisiz değildir. Uluslararası durumu da yansıtmaktadır: endüstri bakımından geri bir Rusya kapitalist saldırganların insafına bırakılmış bir Rusya'dır. Totaliterliğin tabii bir sonucu olarak da görülebilir: diktatör ve çevresindekiler, ülke ve parti üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. Artık sıra iktidarlarını dışarıya teşmil etmeğe gelmiştir.

Buraya kadarki mülâhazalar, ister teker teker ister hepsi birden ele alınsınlar, vetirenin zecrî ve şiddetli oluşunu izaha başlamazlar. Tarımın zayıf durumu ve sermayenin olmayışı karşısında hızlı endüstrileşme kararı almak ve Batıda nesiller sürecek sonuca on yılda ulaşmayı düşünmek, *yalnız* iktidar endişeleriyle hareket eden ve diktatörlük durumuna sadık kalan bir rejimin girişmek için tereddüt edeceği büyük bir kumardı. 1929 yılında Stalin kollektifleştirmenin plânlanmış olan temposunun çok yavaş olduğuna ve işin büyük kısmının 1933'ten önce bitirilmesine karar verdiği vakit saltanatının en tehlikeli devresine girmekteydi. Açlıklar, yüzbinlerce köylünün sürgün edilmesi, (Batıya göre) esasen son derece düşük olan hayat standardının daha da düşürülmesi gibi tedbirlerin ve sonuçların hepsi, rejimin zecir gücünü sonuna kadar zorlamış, yalnız diktatörü değil, fakat Komünist devleti de ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getirmişti. Yıllar sonra Stalin, Churchill'e, Rus - Alman harbinin en ümitsiz anlarının bile tahribat ve tehlike bakımından Rusya'yı ilk Beş Yıllık Plân senelerinden ve çetin kollektifleştirme devresinden daha zor duruma düşürmemiş olduğunu itiraf etmiştir. İktidar endişeleri, rejimin, kuvvetinin zirvesinde bulunduğu sırada gerek niteliği gerekse uygulanış yöntemi dolayısıyla kendisini felâket uçurumunun kenarına getirecek olan geniş sosyo-ekonomik reformlara girişmesini açıklamağa yetmez. İktidar mülâhazaları ka-

dar ideolojik mülâhazalarda, daha doğrusu ideolojik açıdan görülen iktidar mülâhazalarında aramak lâzımdır, açıklamayı.

Marksizm için endüstrileşme ağır sanayiin ve ona bağlı diğer şeylerin —iktisadî bağımsızlık ve askerî güvenlik— yaratılmasından ibaret değildir; aynı zamanda yeni bir ulusal psikoloji yaratmak da gereklidir. Nasıl 19. yüzyılda liberaller, endüstrileşmenin demokrasiye uygun, sınıf kini sofuluğuna veya dinî ve millî sofuluğa kapalı ayrı bir halk kitlesi yaratacağını umdularsa Komünist liderler de, onun gibi, endüstrileşmenin herşeyi birbirine benzer hale getirici gücünden —ruhen materyalist ve pragmatik, partinin propaganda ve kumandanlarına otomatik bir şekilde karşılık gösteren— yeni bir Sovyet adamı yaratmasını beklemekteydiler. Tek tek çiftçi ailelerin ortadan kaldırılışı, yalnız geniş çapta ekim yoluyla tarım metotlarının etkinliğini artırmak ve böylece milyonlarca köylüyü yeni fabrikalarda çalışmak üzere serbest bırakmak isteğinin bir fonksiyonu değildi. Her biri kendi ufak toprağını işleyen milyonlarca köylü ailesi, yalnız hızlı endüstrileşme için bir engel değil, fakat endüstri aleyhtarı, bundan dolayı da sosyalizme karşı tavırların doğup gelişme alanıydı. Küçük mülk sahibi psikolojisine ve kökleşmiş bir muhafazakârlıkla radikalizme sahip olan köylünün en az endüstri işçisi kadar materyalist ve pragmatik zihniyeti olan tarım işçisi haline getirilmesi gerekiyordu. Herhangi bir «Rus ruhundan» değil, fakat köy toplumunun zamana uymayışından çıkan geriliği, mistisizmi, uyuşukluğu ve tabiatından gelen anarşisiyle eski Rusya ortadan kalkmalı, yerini modern, materyalist ve bilimsel zihniyetli bir devlete ve topluma bırakmalıydı.

Demek ki Marksizmin Rusya'daki mânası buradadır. Bu anlayışa 1928 - 1929 yıllarının üçüncü Rus ihtilâli adı verilmiştir. Marksist devlet, plânlama ve icbar suretiyle, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki İngiltere'de plânsız ve yönetimsiz sosyal ve ekonomik kuvvetlerin yapmış olduğu işi yapmağa çalışıyordu. Marksizm, ahfadı olan liberalizmden çok daha şuurlu bir endüstrileşme ve bilim tekniği olarak görünüyordu. Her ikisinin de halkın çoğunluğunun haklarını çiğnemeleri, onları kendilerine yabancı işlere sürmeleri gerekmişti. Diktatörün emirleri, değişme mekanizması olarak parlamentonun kanunlarıyla sözde kör piyasa kuvvetlerinin yerini aldı. Bu sefer, vetireyi harekete getiren, orta sınıfın tesadüfen endüstriyel değerleri benimsemesi değil, bu değerlerin topluma kuvvet zoruyla kabul ettirilmesiydi. Sanki bir aksilik eseri gibi, Karl Marx'in «devletin istismarcı sınıfın icra komitesi» olduğunu söyleyerek yaptığı

kısa tarif —ki işçi sınıfından fazla değerin çıkarılışının sosyal ve politik teyidini teşkil edecektir— sonunda Komünist devlette de izini buldu. Fakat bu münasebette hiçbir aksilik yoktur: Marksizmin ilk liberalizmden tevarüs ettiği ve doktrinin anarşist ve ihtilâlci safraları atıldıktan sonra bütün kuvvetiyle ortaya çıkan endüstri sofuluğunun mantığı icabıdır.

İdeoloji-iktidar bağının en iyi isbatı köylü meselesinin halli teşebbüsündedir. NEP sırasında Stalin, köylüye karşı ılımlı bir politika güdülmesi taraftarı olarak görünmüş ve bundan dolayı siyasi itibar toplamıştı. Parti Stalin'in liderliği altında olduğu 1924-1925 yıllarında köylülere topraklarını kiraya verme ve emek kiralama hakkını tanımıştı ki, rejimin hasımları, buna, «insanın insan tarafından istismarının son bulduğunu söyleyen ve bunu gerçekleştirmeyi vaad etmiş bir rejim için garip icraat» demişti O günlerde Stalin, köylülere verdiği «zenginleşin» emri daha sonra iğrenç bir sağa inhirafın delili olarak zikredilecek olan Bukharin'i takip ediyordu. Marksist açıdan Bukharin'in güttüğü politika bir suç teşkil etmekten çok uzaktı. Marx'ın öğrettiğine göre, endüstrileşme ve onu takiben sosyalizm, ancak tıpkı endüstri gibi tarım da büyük birimler temerküz ettikten sonra gerçekleşebilir. Komünist devlet, niçin bazı sınırlar içinde Stolyopin'in formülünü taklit etmesin? Niçin tabiatı kendi yolunda ilerlemeğe bırakmamalı? En girişken, en kapitalist zihniyetli köylüler olan kulaklar gittikçe daha çok toprağı massedeceklerdir. Daha az teşebbüs kaabiliyetine sahip kardeşleri, topraklarından atılacak ve endüstri proletaryasını besleyeceklerdir. Böylece tarımdaki ortalama birim daha büyük ve daha verimli olacak, endüstri için işçi sağlanacak ve gelecekte toprak sosyalleştirilirken milyonlarca aile ile değil fakat oldukça küçük sayıda bir sınıfla karşılaşacaktır. Fakat akademik Marksizm açısından kabul edilebilecek olan bu görüş, hızla endüstrileşme amacı güden ve bu vetirede kuvvetinden hiçbir şey kaybetmek istemeyen bir Marksist parti tarafından kabul edilemez. Maddi bakımdan gelişen ve daha materyalist bir zihniyete ulaşan her sınıf yalnız ekonomik haklarla yetinmemeğe başlar. Köylerdeki orta sınıfın gelişmesi ihtimali bolşevikleri daima tetikte tutmuştur. Lenin'in söylediği gibi: «küçük çapta istihsal, her saat, her gün geniş nisbetlerde ve esaslı kuvvete sahip burjuvaziye ve kapitalizme yol açar.»[10] 1927 ve 1928'de köylüler tahıllarını devlete satmakta isteksiz davranıyorlardı. Değer

(10) Merle Fainsod, **How Russia in Ruled,** Cambridge, Mass., 1953, sh. 443.

pahasına satamadıkları günden beri ya kendileri yemekte ya da hayvanlarına vermekteydiler. Tabiatı kendi haline bırakma «politikası» taşrada, fiyatların teşekkülü ve köylü için yeteri kadar istihlâk maddesi mânasına gelmişti. Bugün köylüyü iktisadi bakımdan tatmin edersen o, yarın siyasi haklar istemez mi?

Bundan ötürü, daha sonraları Stalin tarafından dindarane bir şekilde «anlamsız ve canice bir hareket hattı» olarak vasıflandırılacak olan hareket hattı tutuldu; köylüler, zorla kollektif çiftliklerle devlet çiftliklerine sürüldü. Bir sınıf teşkil eden kulakların imhası sloganı iki yüzlü bir perdeydi ve maksadı bütün köylülerin maruz bırakıldıkları zorlamayı gizlemekti; parti, Marx'ın acı ve keskin tasvirindeki gibi «köy hayatının bönlüğünü» tecessüm ettiren ve toplumun endüstrileşmesi karşısında kütlevî bir engel olarak duran, kuşaklar boyunca Marksizmi önlemiş bulunan büyük sosyal unsura, yani köye bütün şiddetiyle saldırdı. Kollektifleştirmenin ana amaçlarına —milyonlara varan endüstri iş gücünün sağlanması, tarımsal üretim üzerinde hükümet denetiminin kurulması—, korkunç bir insan ızdırap ve kaybı pahasına da olsa ulaşıldı. Fakat despot, köylü problemini rejimin isteklerine tamı tamına uyan bir şekilde halledemedi; bu problem haleflerinin önünde önemli bir mesele olarak kaldı.

Stalin'in endüstrileşmenin ilk yıllarında ifade edilen şekliyle tekrar tekrar kullandığı mücadele tanımı Lenin'den alınmış bir tanımdı: «Kim kimi ele geçirecek?» Bu tanım Stalin'in ifade ettiği şekliyle yalnız komünist demonolojisinin —Sovyet iktidarının ve endüstrileşmenin bütün gerçek ve hayali düşmanlarına karşı dövüşen (ki bu düşmanlar, yabancı kapitalistler, kulaklar, sabotörlerdi ve yıkıcı ve hain eylemlerini birleştirmişlerdi; bu da büyük endüstrileşme hamlesinin arızî başarısızlıklarını ve karşılaştığı zorlukları açıklamaktaydı) aydınlık kuvvetleri (komünistler)— bir formülleştirilmesi olarak kalmadı; aynı zamanda Marksizmin Rusya'daki tarihî görevini, bilim ve endüstri zihniyetine sahip bir toplum yaratmak için bâtıl inançlar, halkın uyuşukluğu ve atalet kuvvetleriyle çarpışan sosyalizmi ifade eden bir slogan halini aldı. Kullanılan vasıtalar —terör, sabotör ve tahripçi efsanesinin yayılması, köylünün ufak toprağına sıkı sıkıya sarılan bir sınıf düşmanı olarak tanıtılması— amacı çoğu zaman gözden gizlemekteydi. Bu garip bir modernleşme ve ilerleme yoluydu ve bazı kimselerin bu yolla Korkunç İvan ve «Oprichina'sı», Büyük Petro'nun memleketini batılılaştırmak için yaptığı sert ve haşin işler arasında paralel kurmalarına,

buna bakarak Rus tarihinde bir devamlılığın bulunduğuna hükmetmelerine sebep olmaktaydı. Ancak, işin büyüklüğüne bakarak Stalinizmin *bu* tarafını unutmak önemsememek veya mazur görmek ne kadar akılsızca bir şeyse madalyonun öteki yüzünü, yani endüstricilik hakkındaki Marksçı tenkitlerin gerçekleşmiş olduğunu inkâr etmek de o kadar tarihe aykırı düşer.

Burada bir defa daha rus Marksizminin, anarşist ve eşitçi kısmından tam ve zecrî bir şekilde kopması gerekmişti. Stalin, 1920 ile 30 arasında muhasımlarının resmî tavırlı şerhlerine karşılık pragmatik ve yaşayan sosyalizmi savunarak popüler olmağa çalışmıştı. Stalin, Onbeşinci Parti Konferansında demişti ki, eğer bugün Engels sağ olsaydı hiç şüphesiz şöyle konuşurdu: «Eski formülleri şeytan götürsün; SSCB'deki muzaffer ihtilâl çok yaşasın.»[11] Ancak bütün iktidar elinde olduğu zaman ideolojinin böyle hafiflikle ele alınmasına katiyen müsamaha edilmemiştir. 1934'de Onyedinci Parti Kongresinde Stalin, Marksizmin ücret eşitliğinin bir düşmanı olduğunu, bununla sosyalizm arasında hiç bir münasebetin bulunmadığını, bunun daha çok bir küçük burjuva batıl inancı olduğunu «izah etmişti»! Ücret ve maaşlar arasındaki geniş eşitsizliğin açıkça kabul edilişinde, istihsale kapitalist teşvik metatlarının uygulanışında, Lenin'in 1921 ve 1922 yıllarında eşitlikten biraz ayrılınmış olmasını açıklarkenki mahcubiyetinden tek bir iz bile yoktur. Stalin demiştir ki: «İşimiz, işgücünün istikrarsızlığına bir son vermek, eşitçiliği ortadan kaldırmak, ücretleri uygun şekilde düzenlemek ve işçilerin hayat şartlarını düzeltmektir.»[12] 1931 yılındaki bu konuşmasında Stalin, endüstri yöneticilerine tam yetki verilmesini ve sendikaların fabrika idaresine karışmamalarını istemişti. 1923 yılında o zamanın Ticaret Komiseri olan Leonid Krassin de endüstri idaresine karşı buna benzer bir tavır takınılmasını istemişti. Meslekten bir mühendis olan Krassin ile alay edilmiş, kapitalizm «heveslisi» olduğu ileri sürülerek hücûm edilmiş ve kısa zamanda işinden atılmıştı. Şimdi ise Stalin, en sert kapitalist endüstri örgütleme yöntemlerinin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktaydı. 1930 yıllarında sendikalar, Trotsky'nin 1921 yılındaki en zecri fikirlerini de aşan bir nisbette partiye uyruk hale getirilmişlerdi. İşçinin tamamen endüstriciliğe uyruk kılındığının kanıtı yalnız eşitçilik yalanlarının ve işçinin fabrika idaresine karışma haklarının bir tarafa bırakılma-

(11) **The Fifteenth Conference of the All Union Communist Party,** (Rusça),
(12) J. V. Stalin, **Leninism,** New York, 1933, II, 431.

sında değildi, fakat aynı zamanda işe gitmeme, işe sürekli geç gitme veya işinden izin almadan ayrılma gibi halleri en uç laissez-faire kapitalizminde bile hayal edilmemiş bir şekilde cezalandıran bir endüstri kanununun çıkarılmış olmasındaydı. Grevler düşünülür olmaktan çıkmış, ücretler plâncıların kararnameleriyle tesbit edilir olmuştur.

Bir durumdan bir duruma geçiş vetiresinin terkibindeki beşerî unsuru ihmal etmek kolaydır. Cebrî endüstrileşme, endüstri istihsali vasıtalarına büyük yatırımlar yapılması demeye gelmiştir. Bu yatırımların finansmanı, ancak aslında düşük olan hayat seviyesini daha da düşürmek ve istihlâk maddeleri istihsalini çok önemsiz bir seviyeye indirmek suretiyle sağlanabilirdi. Hayat seviyesinin genel bir şekilde düşürülmesi, 1930 yılında Ukrayna'daki yaygın açlık ve köydeki genel çözülme karşısında 19. yüzyılın ilk yıllarında Batıdaki plânsız endüstrileşmenin herşeyi altüst eden tesirleri hemen hemen hiç birşeydir. Belli bir halk desteği olmadan herhangi bir rejimin, isterse mutlak iktidara sahip olsun, bu çapta beşerî sefaletin birikmesine rağmen hayatta kalabilmesi tasavvur edilmez birşeydir. Bu devreye dair bütün anlatılanlarda komünistlerin, özellikle partideki genç tabakanın endüstrileşme işini heyecanla karşıladıklarına dikkat çekilmektedir. Bu tavrın izahı ne yalnız «propagandada» ne de genç insanların doktrin telkinine elverişli oluşlarında bulunabilir. 1929 ile 1933 arasındaki en hayatî yıllarda etraflarındaki sefalet denizinin ortasında bir elit grubunun taşıdığı coşkunluğu ancak içinde yetiştirilmiş oldukları ideoloji ile şimdiki sofu endüstri taraftarlıkları arasındaki önemli uygunluk açıklayabilir. Daha sonraları «sosyalist realizmin» yapmacık ve resmî şekilde reklâm edilmiş efsaneleri halini alacak olan makina hayranlığı ve istihsal rakamları lirizmi, 1930'ların ilk zamanları için, «her bireyin tam ve serbestçe kişiliğini geliştirmesinin yönetici ilke olduğu bir toplum olan daha ileri bir toplum şeklinin tek temelini teşkil eden maddi şartları» yaratmakta olduğunu hissetmiş olabilecek olan komünist aktivistin zihniyetinin yanlış olmayan bir aksidir. Ve köylüleri bir kollektif teşkilâta zorlayan bir resmî komünist' tıpkı işçi olarak küçük çocuklardan yararlanmayı savunan bir eski kapitalist gibi kendini bir ilerleme âmili ve tarihî gelişmenin insanlara iyilik getiren kanunlarının bir uygulayıcısı olarak hissedebilir.

Rejim, ekonomik hayata kapitalist müşevviklerin dahil edilmesi ve bütün toplumun endüstrileşme işine sürülmesiyle birlikte toplumsal değişme haline uygun artistik ve sosyal örfleri desteklemek

zorunda kaldı. İhtilâl, tıpkı bütün ihtilâller gibi sosyal âdet ve âdabı yıktı. Bunun üzerine ideoloji, aile hayatı ve cinsî münasebetler alanlarında burjuva «hamlığının» reddini tasdik etti. Aslında Marksizm, sefahat ve ahlâka karşı bohemce davranışlara asla cevaz vermemiştir. Fakat hukukî tahditler daima burjuva toplumunun iki yüzlü standartlarıyla birleştirilmiştir; ve 1920'lerde boşanma kolaylaştırılmış, çocuk düşürme meşrulaştırılmış, bütün kişisel münasebetler ve davranışlar alanında toplumsal kurallara kanun zoruyla insanları uydurmaktan büyük ölçüde vazgeçilmiştir. Büyük Endüstrileşme onyılında çok büyük bir değişme olmuştur. Sıhhî sebepler dışında her türlü çocuk düşürme gayrımeşru ilân edilmiştir. Boşanma mahkemeler tarafından baltalanmış ve elde edilmesi pahalı birşey haline getirilmiştir. Ceza kanunu homoseksüel eylemleri ağır şekilde cezalandırmıştır. Aile bağının kutsallığından hem resmî beyanlarda, hem de sovyet edebiyatında dem vurulmuştur. Komünist partisi daima üyelerinin hayatlarını dâvaya vakfetmelerini istemiştir ve bunun sonucu olarak yüksek bir şahsî davranış standardı beklemiştir. Oysa şimdi artık her vatandaşın bütün sosyal davranış alanının en geleneksel ve en burjuva kalıba uygun olması resmen istenmektedir. Saygıdeğer bir burjuva gibi olmak, insanlardan istenen sosyal davranış örneği olmuştu.

Tıpkı ahlâk gibi sanat, edebiyat ve hattâ bilim, hergün biraz daha parti otoritesine boyun eğer oldular. Gerçekten alışılmamış ve marazî şeylerin tasviri, sosyalizmin inşasıyla ilgisi olmayan kişisel sorunların belirtilmesi yasak edilmişti. Sanat ve bilimde istenilen kalıbı kabul ettiren, bilimde en uygun ele alışı emreden Victoria İngiltere'sinde olduğu gibi ortak âdetler değil, devletin polis kuvvetleriydi. «Sosyalist realizm», kollektifleştirme ve endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi için tabiat ve sınıf düşmanlarıyla muzaffer bir mücadele içinde olan ve bu sırada kişisel çıkar ve duygularını toplumun ve partinin çıkar ve duygularına tâbi kılan sovyet insanını tasvir eder.

Bolşevik ihtilâli, Rusya'nın geçmişinin reddini ilân etti ve o anlama geldi. Rusya tarihi, Marksist tarihçiler tarafından, kabataslak, uzun bir cehalet taraftarlığı, birbiri arkası sıra gelen hükümetler tarafından halkın ezilişinin hikâyesi, ancak zaman zaman «ilerici» hareketler ve simalar tarafından aydınlatılmış bir tarih olarak tasvir edildi. 1930'lar bu bakımdan da sert bir geri dönüş teşkil eder. Ham insanları birleştiren bir siyasi kuvvet olarak hem de gösterilen muazzam millî gayret için yeni bir müşevvik olarak rus milliyetçiliğinin telkini,

geçmişin kesif bir karanlığın hikâyesi olarak gösterilmesini yasak eder. Rusya'nın geçmişi resmen eski itibarına kavuşturulmuş ve Büyük Petro ve Korkunç İvan gibi şahısların saikleri hakkındaki fazlasıyla Marksist yazılar yasaklanmıştır. Rus milliyetçiliğinde artık rejim en kuvvetli dayanaklarından birisini görmektedir. Siyasi merkeziyetçilik, ulusal hâkimiyetin zorla kabul ettirilişi suretiyle sıklaştırılmıştır.

Toplumun çeşitli ve en ufak taraflarında dahi göze çarpan değişiklikler, 1930 yıllarının Rusya'sını tamamiyle totaliter ve yabancı düşmanı bir toplum yapmıştır. Zahiren liberalizmin kozmopolit ve rasyonel havasını ancak kısmen «Batı» kültüründen kastedilenden ve Marksizmin klâsik atmosferinden ayrı dünyalar teneffüs etmektedirler. Bununla birlikte büyük değişikliğin yarattığı sonuç, toplumun önemli bir kesimine ondokuzuncu yüzyıl batısının iyi burjuva değerlerini telkin etmektir: çok çalışmaya verilen önem, tasarrufun önemli sayılması, bir insanın hayattaki yerini onun geliriyle ve sahip olduğu maddi varlıkların miktariyle ölçmek... Amaç sosyalizmdir ve bir insan Sovyetler Birliğinde zengin olabildiği halde bir banka veya fabrikaya sahip olamaz. Oysa sosyalizm adına ve modern tarihte eşi görülmemiş zorlamalarla gerçekleştirilmiş olan reformların hedefi ve bu reformlardan beklenen, bir orta sınıf toplumunun tavırlarını ve iştiyaklarını yerleştirmektir. Zengin takımının hâkim olduğu Batının dış özellikleri bile yeniden canlandırılmıştır: orduda eski rütbelerin kullanılması, memurlar için bile üniforma ve nişanlar... Sovyet toplumunun gelişmesinin sosyalist safhasının sona ermesi şerefine kabul edilen 1936 anayasasıyla SSCB, parlamenter yapısı ve kullandığı siyasi dil bakımlarından aynı cins Batı anayasalarının hayasız bir taklidi olan ve daha eski Sovyet anayasalarındaki popülist dili bir yana bırakmış bulunan kâğıt üstünde bir anayasaya sahip olmuştur.

Stalinizm, Marksizmin mantıkî gereklerinin gene Marksizmin ihtilâl taraftarı ruhunu altetmesi, yani kuvvetli bir devletin, bilim zihniyetine sahip sınaî bir toplumun kurulması demektir. Bu manzarada eksik olan, Marx'ın bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkacağını tasavvur etmiş olduğu şey, yani demokrasidir. Marksizm, Rusya'da ilk önce bir ihtilâl tekniği, sonra da bir endüstrileşme ve modernleşme tekniği olarak maharetini göstermiştir. Bir ondokuzuncu yüzyıl sosyalistinin anladığı mânada sosyalizm veya demokrasiyi getirmemiştir. Stalin'in son yıllarındaki, Stalin'den

sonrakiler zamanındaki zor durumu tahlil etmek, başka bir bölüme bırakılması gereken bir iştir: bu durum, totaliterciliğin polis devleti ve artık hayatla ilgisi kalmamış bir hal alan ideolojinin zincirlerine tahammül etmiyecek kadar modern ve materyalist bir hale getirdiği bir toplumda totaliter metotlarda direnmek gibi bir dilema durumudur.

Tarihî «kuvvetler» ve «gelişmeler», Stalinizmin aynı zamanda terör, temizlik hareketleri ve insan kişiliğinin ulusal çapta son derece alçaltılması mânasına da gelmiş olduğunu gözden uzak tutamaz. Marksizm, totaliterlik ve endüstrileşme triosu arasında çeşitli münasebet tipleri görmek mümkündür. Stalin taraftarı birisi de, Marksizm aleyhtarı birisi gibi, Marksizmle totaliterlik arasındaki açık ve mantıkî münasebeti görecektir. Şayet Marksizm endüstrileşmeyi emrediyorsa bütün bir ulusun yeni yollara zorlanması gerekecektir. Stalin taraftarı: «bu, çok kötü, fakat yapılan işlerin çokluğuna bak» der. Marksizm aleyhtarına gelince, onun açısından Marksizm tarih kanunları üzerinde gayrı insanî ısrarıyla, komünizmse halka iyiyle kötünün ne olduğunu söylemek iddiasiyle, esasen, terör, temizlik mahkemeleri ve itirafları, kısacası Stalinizmi gerektirir. Bundan dolayı, bu bağın gayrıtabiî olduğunu düşünen sadece bir avuç komünist olmayan idealist Marksist vardır: onlara göre Rusya totalitercilik olmadan da değiştirilebilirdi, Sovyet totaliterliğinin izahı, Marksist değil, Stalinizmin aslında Marksist olmayan niteliğidir.

Her zaman olduğu gibi gerçek, bu basit görüşlerin herhangi birinin olmasını istediğinden çok daha karmaşıktır. Khruschev'in 1956 yılındaki «gizli» söylevinde Stalin'de iki kişilik bulduğunu; Stalin'in bir bakıma Lenin'in sadık bir öğrencisi ve ilk yıllarında (1934'e kadar) büyük bir sosyalist devlet adamı olduğunu, oysa bu tarihten sonra gittikçe daha paronyaklaşan bir tiran haline geldiğini belirtmesi sağlam bir tarihî içgüdüye delâlet eder, fakat tarih bilgisi olarak iyi bir tarih bilgisi değildir. Burada sağlam bir tarihî içgüdü vardır; çünkü düşünüldüğü şekliyle komünizmde Khruschev'in inkâr etmek istemediği sosyal zorlama, 1929 ve 1930 yıllarında ve daha sonraları milyonlarca değilse bile yüzbinlerce köylünün ölümüne ve sürülmesine yol açmış olan zorlama vardır. 1934 terörünün, partinin büyük bir kısmının temizlenmesinin, çalışma kamplarını milyonlarca esirle doldurmanın ve temizlik hareketlerinin anlaşılmaz merasimlerinin Marksçı sosyal mühendislikle (1956'dan önce pro-komünist övgücülerin ileri sürdükleri gibi) hiç bir ilgisi bulunmadığını, Marksçı sosyal mühendisliğin katiyen bunları gerektirme-

diğini, fakat bunların aslında diktatörün o sıralardaki sınırsız sadizmini ve çevresi ile gizli polisin Bizansımsı havasını temsil ettiklerini anlamış olmak da yerinde ve doğru birşeydir. 1934 yıllarında artık kopma tamamlanmış, parti içindeki muhalefet bastırılmıştır, bütün toplumun içinde yüzdüğü kan banyosunu haklı gösterecek ne gerçek ne de hayali hiç bir entrika yoktur.

Fakat hiç bir tahlil, 1934'ten sonra benimsenen metotların ilk ihtilâl sonrası devresindeki Bolşevik politikasında meknuz bulunduğu olayını hesaba katmadıkça gerçeğe ulaşamaz. İnsan, Rus Marksizminin karşılaştığı sorunların Batı demokrasisi ve anayasacılığının reçeteleriyle halledilemiyeceğini kabul edebilir. Siyasi durumu kuvvetlendirmek ve iktisadî hayatı düzeltmek için elde bulunan alternatif metotlardan her adımda seçilenler, her yeni iktidarı diktatöre ve çevresindekilere veren metotlardı. Bolşevik Partisini Stalinizmin ifratlarına ve «bir insana tapmaya» sevkeden (hiç bir zaman bol miktarda sahip olmadıkları) demokratik içgüdülerin aşınması değildi. En temelli beşeri içgüdülerin aşınmasına ilâveten, halkın en hoşuna gitmiyenleri de dahil olmak üzere bütün kararların «halktan» geliyormuş gibi gösterilmesine gayret edilmesiydi. Komünist Partisi —ya da o gün için diktatör ve çevresindeki küçük grup— tarih sahnesinde kütlelere nasıl hareket edeceklerini «hatırlatan» bir çeşit suflör gibi hareket etmekteydi. Bundan dolayı kollektifleştirme kampanyasını, resmî dilde «köylerde sınıf mücadelesinin keskinleşmesi» yani küçük ve fakir köylülerin parti tarafından desteklenen kulaklara karşı şiddet hareketleri takip etmişti. Binaenaleyh aslında hiç demokratik olmayan bir sistemin demokratik olmak iddiasında bulunması, Sovyet devletini komünizmin Rusya'daki öncüllerinin elverdiğinden daha da totaliter bir hale sokan halk ön-yargılarının, ihtiraslarının ve korkularının kullanılmasının ana sebebiydi.

SORUNUN ULUSLARARASI YÖNÜ

Lenin'de, İkinci Enternasyonalin yerini alacak bir uluslararası Marksist örgüt kurma fikri 1914'ten beri vardı. Bu düşünce 1914'te bir örgütle gerçekleştirildi, Üçüncü Enternasyonal, yani Komintern kuruldu. İkinci Enternasyonal, tamamı ihtilâlci ve Marksist olmayan birçok sosyalist ve işçi partisinin gevşek bağlarla bağlandıkları bir topluluktu. Nitekim nasıl İngiliz İşçi Partisi bu örgütün bir üyesiyse, nasıl Bolşevik ve Menşevikler bu örgütte temsil edilmişlerse

onun gibi Rus İhtilâlci Sosyalistleri de bir süre için de olsa bu örgütte yer almışlardır. Buna karşılık, Komintern, kesinlikle Marksist, ihtilâlci ve son derece merkeziyetçi bir örgüt olacaktı. Daha baştan itibaren bu örgüte giren partiler, gerek ideoloji gerekse örgütlenme modeli konularında Leninizme uymağı taahhüt edeceklerdi. 1920'de Komintern'in İkinci Kongresinde, içlerinde «demokratik merkeziyetçiliğin», yani Bolşeviklerin geliştirdikleri örgüt yapısının hattâ komünist partisinin kanunen serbest olduğu yerlerde bile bir yeraltı teşkilâtı kurmanın, partiyi «fırsatçı» ve «reformculardan» kurtaracak periyodik temizlik hareketlerinin gerekliliğinin de yer aldığı yirmi bir adet üyelik şartı tesbit edildi. Bu, Bolşeviklerin 1917 yıllarında ülke içinde kesinlikle bir yana attıkları sosyal demokratik geleneğin uluslararsı plânda kaldırılıp atılması demekti.

Bunun bir sonucu olarak uluslarası işçi ve sosyalist hareket ikiye bölündü. Savaştan sonra yeniden kurulan İkinci Enternasyonal, eski geleneği sürdürdü. Komünizmden kopan Avrupa sosyalizmi, gittikçe daha pragmatik ve Marksizmin emirlerinden çok, her belirli ülkenin siyasal ve iktisadi şartlarına karşı hassas bir hareket oldu. Buna karşılık Komünist Enternasyonalin sosyalizmi, daha çok, yeryüzündeki tek komünist devletin güdülecek politikayı belirleyen buyruklarına karşı hassas olacaktı. Sovyet komünistlerinin daha baştan itibaren Üçüncü Enternasyonal'de hâkim rol oynamak istemeleri eşyanın tabiatı icabı kaçınılmaz birşeydi. Üçüncü Enternasyonal'e üye partilerin farazi eşitliklerine rağmen Sovyet partisinin bir diktatör idaresi yürütmek ve Sovyet politikası için gerekli anlarda uluslararası komünist hareketten faydalanmak istemesi de en az bunun kadar kaçınılmaz birşeydi —ve bunun dışında herhangi bir davranış, Rusların kendilerini insanlardan beklenemiyecek ölçüde tutmaları demek olurdu. Kominternin tarihi, bölünmeler, temizlik hareketleri ve komünist partisindeki başka iç gelişmelerle birlikte Sovyetler Birliğindeki iç politika değişmelerini yansıtır. Bizim için önemli nokta, Sovyet komünistlerinin komünizmin uluslararası seviyedeki rolünü ve imkânlarını nasıl gördükleri ve güttükleri politikanın Marksizmin iki savaş arasındaki devredeki niteliği ve ele geçirdiği imkânları aydınlatmasıdır.

Birinci Dünya savaşı ile birlikte liberal ütopya kesinlikle ölmüştü. Savaşın sonunda eski liberalizmin iflası en açık şekilde uluslararası verilerde göze çarpıyordu. Batılıların zaferinin daha ertesi günü, yeni liberal iktisadı formüle edecek olan adam için eski liberalizmin çökmüş olduğu canlı ve açık bir şekilde ortadaydı:

1914 Ağustosunda sona eren devre insanlığın iktisadi gelişmesinde ne kadar olağanüstü bir maceradır! Halkın büyük çoğunluğu gerçekten düşük bir konfor seviyesinde ve çok çalışarak yaşamıştı; fakat gene de görünüşe göre kısmetine düşen onu oldukça memnun etmişti. Ortalamayı geçen bir kaabiliyete ve kişiliğe sahip olan herkes için, hayatın, en düşük maliyetle ve en az sıkıntıyla eski devirlerdeki en güçlü ve en zengin monarkınkinden çok daha üstün bir konfor ve zevk imkânı verdiği orta ve yukarı sınıflara kaçmak da mümkündü.[13]

1914'ten önceki liberalizmin en tipik yönleri de Keynes tarafından anılmıştı:

Fakat en önemlisi, o, bu durumu normal, kesin ve yeni ıslahat yönündeki değişme hariç tutulursa daimî telâkki ediyordu; bundan her türlü sapmayı saçma ve rezil birşey olarak kabul ediyordu. Bu cennetin yılanları olarak kabul edilmesi gereken militarizm ve emperyalizm, sosyal ve kültürel husumet, kurulan monopoller, konulan tahditler ve yaratılan mahrumiyetlerle ilgili politika ve projeler, hergün gazetesinde karşılaştığı eğlencelerden pek de fazla birşey değillerdi ve artık sosyal ve ekonomik hayatın hemen hemen tamamen uluslararasılaşmış olan akışı üzerinde nerdeyse hiç bir etkileri olmamıştı.

Eski sistemin iktisadi yönü, Keynes tarafından, ondokuzuncu yüzyıl ortalarındaki «muhafazakâr» liberalizmi andıran deyimlerle ifade edilmiştir:

Avrupa, sosyal ve iktisadi bakımdan en fazla sermaye birikimi sağlayacak şekilde örgütlenmişti.. Filvaki kapitalizmin varlık sebebi bu noktadaydı. Eğer zenginler servetlerini kendi zevkleri için harcamış olsalardı böyle bir rejimi dünya âlem çoktan beri dayanılmaz birşey olarak kabul etmiş olurdu. Onlar, gerçekte arılar gibi biriktirmiş ve artırmışlardır; bunun pek de toplumun çıkarına olmamış olduğu söylenemez; çünkü onların gözönünde tutmuş oldukları hedefler çok daha dardı. Binaenaleyh bu dikkate değer sistemin gelişmesi çifte bir blöf ya da hayal kırıklığına dayanmıştır. Bir yanda emek erbabı sınıflar, ya bilgisizliklerinden ya güçsüzlüklerinden, veya gelenekler, âdetler, otorite ve toplumun yerleşik düzeni tarafından tabiat, kapitalist ve bizzat kendilerinin üretmek için iş birliği yaptıkları pastanın küçük bir kısmına benim diyebilecekleri bir durumu kabul etmeğe ikna edilmişlerdir, kandırılmış veya zorlanmışlardır. Öte yandan kapitalist sınıflara pastanın en iyi kısmına benim demek yetkisi verilmiş; bunlar, ancak sistemin temelinde yer alan, gerçekte paylarının pek azını yemeleri imkânını bırakan bir gizli şarta uymaları halinde nazarî olarak paylarının bütününü yemekte serbest bırakılmışlardır. «Tasarruf», faziletin onda dokuzu ve pastanın büyütülmesi dinin gerçek konusu olmuştu.[14]

(13) John Maynard Keynes, **The Economic Consequences of the Peace**, New York, 1920, sh. 11-12.

(14) **Ibid.**, sh. 20.

Bu manzara, ilk kapitaliste veya kapitalizmin fonksiyonu hakkındaki Marksist görüşe ne kadar yakındır. Altın mazinin her anılışında olduğu gibi Keynes'in bu tasviri de muhtemelen fazla tek taraflıdır, karşılaşılan değişikliğin tek bir olayın yani savaşın sonucu olmayıp, aynı zamanda 1914'ten çok daha önce görülmüş ve gelişmiş olan eğilim ve kuvvetlerin de bir sonucu olduğu olayını görmezden gelmektedir. Ancak' geçmişi anıştaki bu lirizm, eski tip kapitalizmin artık bir daha geri gelmemek üzere ortadan kalktığı inancı, hemen savaştan sonraki psikolojinin tipik bir belirtisiydi; üstelik bu inanç, yalnız ihtilâlcilerde yer almamaktaydı. 1919 yılında gelecek, eski sistemin erdemlerine Keynes kadar kuvvetle inanan birisine dahi ihtilâle gebe ve karanlık görünüyordu: **«Blöf artık keşfedilmiş bulunuyor: emek erbabı sınıflar artık bu kadar kolayca duruma rıza göstermek istemeyebileceklerdir; artık geleceğe eskisi kadar güvenle bakmayan kapitalist sınıflar, bundan dolayı istihlâk hürriyetlerinden devam ettiği sürece tam mânasiyle yararlanmak isteyebilecekler ve böylece bu hürriyetin müsadere edilme saatini çabuklaştıracaklardır».**[15] Biz bunu okuduğumuz zaman, —okuyucularım bu sıkıcı tekrardan dolayı beni affetsin— liberalizmin iktisadî iyimserliğinin altında Marksizme ait ne kadar çok görüş yattığını ve Marksizmin de liberalizme has bir şey olan üretim ve sermaye birikimi tutkusuna ne kadar çok yer verdiğini bir daha farkederiz.

Eski düzenin yıkıldığı ve Dünya ihtilâlinin eşiğine gelindiği hakkında genel bir hisse bolşevikler zaferlerinden hemen sonraki günlerde daha da keskin bir şekilde sahiptirler. Başlangıçta, Sovyet devletiyle yabancı komünist hareketleri veya ihtilâl hareketleri arasında bir menfaat çatışması olabileceği düşünülmüyordu. En kuvvetli içgüdüleri, Bolşeviklere, yaptıkları ihtilâlin, en ileri ülkelerde ihtilâller yapılmadan, iktidar ele geçirilmeden yaşayamıyacağını söylemekteydi. I. Dünya Savaşı başladığı sıralarda Batılı radikal sosyalistler için bolşevizmin karmaşık niteliği meçhul ve önemsizdir: Sovyet Rusya bir işçi devletidir. 1918-1919 yıllarında sonraları ihtilâlcilikten kopmuş olan bazı ingiliz ve fransız sendika liderleri bile kendi sovyetlerini kurmaktan bahsetmektedirler. Bolşevik liderlerine 1918 ile 1920 arasında bütün Avrupa tıpkı 1917 Mart ayıyla Kasım ayı arasındaki Rusya gibi görünüyordu: yani eski düzenin çözülmesi, toplumdaki ihtilâl potansiyelini serbest bırakmıştı. Almanya, bir komünist zaferinin kıyısına kadar birçok defa gelmiştir. Bavyera ve Macaristan'da Sovyet rejimleri kurulmaktadır. Komünizm fikri, bir daha Avrupa'da hiçbir zaman, Sovyet devletinin

(15) **Ibid.**, sh. 22.

son derece güçsüz ve harap olduğu ilk devrelerindeki kadar ihtilâl potansiyeline ve halk üzerinde çekiciliğe sahip olamıyacaktı.

Tarihin komünistleri zorladığı ve onların da hiç olmazsa geçici bir gerçek olarak kabul etmek zorunda kaldıkları birşey olan kapitalizmle bir arada yaşamak durumu, hem iç komünizm, hem de uluslarası komünizm için bazı meseleler yaratmıştı. Bu meseleler, Batıda genellikle komünizmin dileması olarak kabul edilen nitelikten, cinsten değildi. Bu meselelerin alışılagelmiş olan ifade şekli ortaya açık bir tezat çıkarır. Tıpkı şu sorudaki gibi:
«Sovyet liderleri bir Dünya ihtilâlinden ve komünizmin zaferinden bahsederlerken samimi midirler, yoksa diğer memleketlerdeki komünistleri Sovyetler Birliğinin kuvvetlenmesi için ihtilâlin ve dış ülkelerdeki komünistlerin başına bu arada gelebilecek olanlara aldırmadan istismar mı etmektedirler?» Her zaman olduğu gibi bu soruyu sorarken başka insanlardan saiklerinin neler olduğunu bilmelerini ve bu saikler hakkında mantıkî vuzuha sahip olmalarını bekleriz ki, biz kendi eylemlerimizde bunu yapamayışımızı çoğu zaman tabii sayarız. Sovyet liderlerinin daha baştan itibaren büyük bir «samimiyetle» Sovyetler Birliği için iyi olan herşeyin komünizm için de iyi olduğunu düşünmüş olduklarını kabul etmek basit bir sağduyu işidir. Bunun gibi, diğer memleketlerdeki komünist partileri de tabii ayıklanma yoluyla aynı önermeye «samimiyetle» inanan insanlar tarafından idare edilir oldular — her ne kadar bu sonuncu olaydaki psikoloji biraz daha karmaşıktır ama... Bu ülkelerde şüphe ve çatışma, bazı komünist partileri kendi ülkelerinde iktidara geldikten sonra ancak ortaya çıkacaktı. Mesele, bencil devlet menfaatı ile dünya ihtilâli, komünizm idealizmi ile iktidarın istihzası arasındaki çatışma meselesi değildir. Meseleyi daha faydalı ve daha akıllıca ele almanın yollarından biri de Sovyet liderlerinin dış memleketlerdeki ihtilâl imkânlarını değişik zamanlarda nasıl değişik şekillerde değerlendirdiklerini incelemektedir.

Umutların en kuvvetli olduğu devre, daha önce de söylendiği gibi Sovyet devletinin en zayıf, en savunmasız ve yalnız olduğu zamana rastlar. Ortalama bir komünist için Rusya'daki açlık ve iç savaş devresinde Hamburg veya Budapeşte'deki bir komünist ayaklanmasının en az kendi ülkesinde vukubulan olaylar kadar önem taşıması psikolojik bakımdan anlaşılır birşeydir. Bundan birkaç yıl sonra, iyi bir komünist, diğer memleketlerdeki komünistlerin refahının endişesini de aynı derecede duyduğunu düşünebilecektir : fakat, artık Rusya'da elde somut ve vaatkâr bir iş, sosyalizmi inşa işi

vardır; diğer ükelerdeki komünistler bir bakıma daha uzak ve önemsiz görünmektedirler.

Hayatın bu kaçınılmaz «pragmatikleşmesiyle» aynı zamanda bazı iç gelişmeler de olmuştur : 1920 yılındaki korkunç gerilik ve tahribatın ortasında parti, bir komiserin bir kalifiye işçiden daha fazla ücret almasının akideye uygun olup olmadığı gibi bir meseleyle şiddetle çalkalanabilecekti. Birkaç yıl daha sonra mesele birisinin Stalin'den tarafı mı yoksa Stalin'e karşı mı; kollektifleştirmeye taraftar mı yoksa aleyhtar mı olduğuydu. Artık manâsız telâkki edilen o eski mesele hiç bir heyecan uyandıramazdı. İhtilâlin bitiminden birkaç yıl sonra, Dünya ihtilâli veya münferit herhangi bir ihtilâl hakkındaki heyecanlılık düşünülmez birşey olmuştu. Hislerdeki bu son derece tabii gelişmeden yararlanmış ve komünizmin uluslararası amaçlarına itina eden düşünceler söyleyerek politikasını o sıralardaki ruh haline uydurmuş olması Stalin'in siyasi dirayetinden beklenecek birşeydi.

Parti liderlerinin Dünya komünizmini feda ettiklerini iddia ede rek gayeye ulaşmak istemek, tamamiyle, boğulan bir adamın elinin altına ne gelirse ona sarılması nevinden bir tepki, yirmilerin ilk yıllarında Stalin'in muhaliflerinden beklenecek bir tepkiydi. Bunlardan bazıları liderlerinin davranışını Komintern'in İcra Komitesi ne şikâyet edecek kadar kafasızdı. Bolşevikler arasında Rusya'nın hızla modernleşmesi ve endüstrileşmesi gerektiğini ilk savunanlardan olan Trotsky zekâsında bir insanın «tek bir memlekette sosyalizme» aleyhtarmış gibi görünecek hale getirilmeğe müsaade etmesi hemen hemen inanılmıyacak birşeydir. Stalin, 1926'da Trotsky'nin teklif ettiği alternatifin ne olduğunu sorabilmiş; onu, politikası henüz endüstrileşmemiş Rus devletini bütün Avrupa ile harbe sokabilecek olan bir maceracı olduğunu söylemek suretiyle azarlayabilmiştir.[16] Trotsky'nin «İnsan bir memlekette sosyalizmi kurabilir, fakat başka yerlerde kapitalizm yaşadıkça bu kurma işini bitiremez» diyerek verdiği cevaba bir zamanlar Marksist inceliğin ve zekâ hünerinin zarif bir örneği olarak bakılabilirdi. Fakat toplantı halindeki devlet ve parti bürokratları nazarında bunlar, artık görünüşte manâlı ve ciddi, fakat gerçekte saçma sözlerdi.

Dünya Komünist Hareketinin kaçınılmaz ve kesin şekilde uyruk duruma düşmesi, tıpkı Rusya'daki şahsi diktatörlüğün billûr-

(16) **The Fifteenth Conference of the All Union Communist Party**, 1926. Rusça, Moscow, 1927, sh. 456.

laşması gibi birçok safhalardan geçecekti. Sovyet liderleri arasındaki ilk sıralarda görülen bölünmeler ve kavgalar dışarda da yankılar uyandırdı. Bundan dolayı Trotsky'nin gözden düşmesinin önemli inikasları oldu: dış ülkelerdeki komünistler için Trotsky adı hemen hemen Lenin'inki kadar büyülü bir isimdi; görünüş itibariyle hasımlarından daha kozmopolit olduğu için gözden düşmesini dış ülkelerdeki komünistlerin en bireyci olanlarının ayrılmaları takip etti. Komitern'in sonraki liderleri olan Zinoviev ve Bukharin'in düşüşleri sırasında da aynı şey daha küçük ölçüde tekrarlanacaktı. 1930 yıllarında Stalin, Rusya'da olduğu gibi dış ülkelerdeki komünist partilerinin çoğuna da damgasını basmıştı : bunlardan çoğunun liderleri Stalin'in minyatürleriydi, yani Trotsky, Radek ve Bukharin neslinin bireycilik ve *éclat*'sına (metinde fransızca kullanılmış. Parlaklık demek.) pek az sahip olan kaba saba parti bürokratlarıydı. 1920 yılında çıkan resmî deyimdeki gibi partiler «bolşevikleşti», yani sadece Moskova'ya itaatli olmakla kalmadılar fakat aynı zamanda ideoloji ve yapı bakımından SSCB Komünist Partisinin küçük suretleri oldular. Tıpkı Pavlov'un köpekleri gibi artık yalnız itaatli değil, aynı zamanda itaata şartlandırılmışlardı da: Moskova'da bir zil çalınca aradan çok geçmeden Paris'te *Humanité*'den, Berlin'de *Die Rote Fahne*'den, Londra'da ve New York'ta *Daily Worker*'dan aynı ses gelmeliydi.

Bir bakıma Rusya'daki oluş, Marksizmin bu ülkede karşı karşıya kaldığı şartların kötü olmakla birlikte tabii bir sonucuydu. Aynı kalıbın ve aynı zihniyetin damgasını Sovyet komünistine olduğu kadar Bulgar veya İngiliz komünistine de vurmak: tarifin mantığı icabı dış ülkelerdeki komünist hareketleri büyük ölçüde sun'iliğe zorlamak, onları, kendi memleketlerindeki ihtilâl arzularının, her fırsatta ihtilâlci Marksizmin yerli ifadelerinden çok, Sovyet devletinin vekilleri gibi görünen teşkilâtlara intibakta zorluk çekecekleri ölçüde ulusal hayatlarındaki ana eğilimlerden ayırmak demekti. Dış ülkelerde yaşayan komünist, hayatını Sovyet yoldaşınınkinden de daha yapmacık ve ideolojik bakımdan aksayan bir Dünyada geçirmekteydi. Lenin'in ilk başta dayandığı şey olan spontaneliğin kaldırılıp atılması, insanın sosyal ve siyasi insiyaklarının budanmasına, insanın kendi toplumunda *tabii olmayan* bir şekilde yabanlaşmasına kadar götürülmüştü. Marksizmin tabii saiklerinin de — sosyal adaletsizlik hissi, materyalist put kırıcılık ve ihtilâl sabırsızlığı — kayıt altına alınmaları ve Moskova'dan gelecek emirlere göre lütfen serbest bırakılmaları lâzımdı. Batılı ko-

münistlerin konuşmalarındaki şiddet ile Sovyetler Birliği ve Stalin karşısında kendi kendilerini alçaltmaları Batılı komünistlerin sürmek zorunda oldukları kısıtlı siyasî hayatın zıt ruhî sonuçlarıydı. Bazı zamanlar, «tabii» bir şekilde hareket etmek, gene bir sınır dahilinde olmakla birlikte «içlerinden geldiği gibi» davranmak imkânı verildiği takdirde (Halk Cepheleri kurulduğu zamanlar, İkinci Dünya Savaşı veya Mukavemet hareketleri sırasında olduğu gibi) serbestlik hissinin, resmî ve tantanalı formüllerin tekrarcılarını, otomatları nasıl halk desteğini sağlayabilecek, stratejik sosyal ve siyasi mevkileri ele geçirebilecek cesut ihtilâlci liderler. becerikli politikacılar haline getirdiğini görmek de son derece dikkate değer bir noktadır. Oysa, İki Dünya Savaşı arasındaki devrede uluslararası komünizmi bağlı tutan tasma, Batı ülkelerindeki ihtilâlci Marksizmin karşılaştığı şansları kullanmasına çok az imkân bırakmıştı.

Temel zorluk, Rusya'da komünizmi muzaffer kılan formülün çok çeşitli memleketlerde beceriksizce uygulanmasından çıkmıştır. Lenin'in partisinin toplumdaki ihtilâlci kuvvetlerin meydana getirdiği küçük bir âlem olduğu kabul edilmişti; Liderlér. Marksizm hakkındaki bilgiçliklerinden dolayı toplumdaki ihtilâl hareketinin daima bir adım önündeydiler. Marksizm ve «objektif vakıalar» köylülerin de ayaklandırılabileceğini söyler; bundan dolayı parti, köylülerin kötü durumlarından bahseder ve bunu istismar eder. İktidara geldikleri zaman bolşevikler de bu formülden faydalandılar. Sovyet Liderleri, Karl Marx'ın yazdığı bir metne göre cereyan eden tarih oyununda suflör rolünü üzerlerine aldılar.

Ancak, oyuna Sovyetler Birliği'nde bir hakikat hali kazandıran şey, yani suflörün aynı zamanda prodüktör durumunda olması ve aktörler üzerinde tam bir kontrol kurmuş bulunması, Dünyanın geri kalan kısımlarında yoktu. Taşrada sınıf kavgasının 1929 ile 1930 yıllarında keskin bir hal aldığını belirten bir Sovyet ders kitabı kısmen doğru söylemekteydi : o tarihlerde kulaklara eza cefa edilmekte, malları ellerinden alınmaktaydı. «Köylü kütlelerinin», gelişen sınıf şuurundan dolayı değil de, parti ve polis tarafından tahrik ve teşvik edildikleri, zorlandıkları için kulaklara saldırmış olmalarının önemi yoktu. Yüzyılın ikinci on yılının sonlarına doğru Batı Avrupa'daki komünist partilerine ihtilâlci propagandalarını ve «hain sosyalistlere» hücumlarını artırmaları talimatı verilmişti. «Objektif vakıalar» ve Marksizm, Komintern'de hakim olan Sovyetlere, Almanya'da ve diğer yerlerde Büyük Buhranın bir sonucu

olarak «kütlelerin» sistemin iflasına inandırılabileceklerini ve komünizme çevrilebileceklerini söylemekteydi. Fakat oyun yazılı metne uymadı. Örneğin Almanya'daki «kütleler» faşizme yöneldiler. Alelacele metinde durumun gerektirdiği değişiklik yapıldı: Nasyonal Sosyalizm, ciddiyetle karşı konulması gerekmeyen kısa bir ara faslı olacaktı, çünkü iflâs etmiş kapitalizmin son safhasıydı ve bu safhayı kendiliğinden komünizme yöneliş izleyecekti.

Geriye, iki Dünya Savaşı arasındaki devrede komünizmin Batıda bile, komünist formülün bünyesinden gelen yetersizliğine, komünist partilerinin yabancı bir ülkeye insanî olmayan bir şekilde uyruk olmalarına rağmen nasıl olup da önemli ilerlemeler kaydettiği; nasıl olup da Almanların Sovyetler Birliğine saldırmalarıyla komünizm ve vatanseverlik arasındaki tezadın ortadan kalkmış olduğu savaş sonrasında komünizmin bir süre için İtalya ve Fransa'da en popüler hareket halini aldığı sorusu kalmaktadır.

En doğrusu, Rusya o sırada henüz bir süper kuvvet olmadığı için tahlilimizi iki savaş arasındaki devreye hasretmektir. Bu devrede Batı komünizmi, karşı karşıya kaldığı bütün engellere ve çoğu zaman kanun dışı edilmesine rağmen henüz oldukça önemli bir başarı gösterebilmekteydi. İngiltere'de komünist partisi, parlamentoda bir veya iki sandalye ele geçirebildiği zaman kendini talihli saydığı halde bazı sendikalarda bununla kıyaslanamıyacak bir etkiye sahipti. Fransız ve Alman komünist partilerinin işçi sınıfından önemli bir taraftar kütlesi üzerinde hâkimiyeti vardı. İtalya'da, Mussolini'nin iktidarda bulunduğu devrede komünizm kanun dışı teşkilâtlanma kabiliyeti dolayısiyle birçok kazançlar sağlamaktaydı. Gerçekten bütün Avrupa ülkelerinde küçük, fakat iyi örgütlenmiş komünist partileri vardı. 1930'larda Rusya'daki yabancı komünist kıtali, temizlik hareketlerinin korkunç manzarası dahi yabancı komünist partilerinin teşkilât olarak devamlılıklarını ve «sosyalizmin ana vatanına» bağlılıklarını ciddiyetle sarsmamıştı.

Cevabı birbirinin içine girmiş birçok sebebin hepsinde birden aramak gerekir. Burada bunlardan Marksizmin tarihî rolünü komünizmin Batıdaki şartlı zaferine bağlayan bir tanesi üzerinde durmamız lâzım. Liberalizmin Batı Dünyasında hakim felsefe olmaktan çıkması, bütün iktisadi, sosyal ve siyasi sonuçlarıyla endüstrileşme adını verdiğimiz vetirenin bozulmasına veya kesintiye uğramasına yol açmıştır. Keynes'in canlı sözleri sistemin I. Dünya Savaşı dolayısıyla maruz kaldığı şoku isbat etmektedir. Her ne kadar Avrupa ekonomisi istikrara kavuşmuş ve bunu da eski metot-

larla yapmış görünmekteyse de 1920 yıllarında eski düzenin psikolojik unsurları bir daha iyileşmemek üzere sakatlanmıştır. Bir daha hiç birşey hiç bir zaman eşyanın liberal düzeninin — siyasi demokrasi ile kapitalizm — sosyal gelişmenin *kaçınılmaz* bir sonucu olduğu inancını tamir edemiyecek, telkin edemiyecektir. Hiç birşey ekonominin hükümetin asgari müdahalesiyle kendi kendine işleyen hayırhah kanunları hayalini tamir edemiyecektir. Siyasi rasyonalizmin daima sun'i ve nazik olan yapısı artık bir defa sarsılmış bulunmaktadır.

Batı Avrupa'da savaş sonrasında, Marx'a galiba gelişmesinin sonucu olarak kapitalizmin kaçınılmaz ve süratli çöküşü ve proletaryanın ihtilâl yoluyla hakim duruma geçişinin vukuu bulmak üzere olduğu intibaını veren 1830 ve 1840'lardaki hızlı endüstrileşmeyi uzaktan uzağa andıran gelişmeler görürüz. Büyük Buhranın zuhuru, Karl Marx'ın kehanetlerinin hakikat olması, kapitalizm ve liberalizmin gerçek *Gotterdammerung*'u (ki bunu artık parlamentarizm veya diğer herhangi bir siyasi hayalle önlemek ve hafifletmek mümkün değildir) olarak görünmektedir. Liberal ideolojinin uzun hakimiyet devresinin zorla kabul ettirdiği alışkanlıkların çökmesi, böylelikle liberal iktisadi mekanizmanın çökmesiyle sonuçlanmaktadır. İlk önce, I. Dünya Savaşı başlamadan evvel iktisadi milliyetçiliklerin gelişmeleriyle uluslararası iktisadi sistem, ondan sonra da belli başlı kapitalist büyük devletlerin karmaşık iktisadi mekanizmaları, zahiren Karl Marx'ın çizdiği şemaya uygun bir şekilde çöktüler. Batı kapitalizminin gelişmesi sırasında üç nesil boyunca geliştirilmiş olan bütün hal çareleri denenmiş ve yetersiz çıkmıştı.

Marx'ın 1848'de yazdığı şey nedir?

Toplum kendisini birden bire geçici bir barbarlık hali içinde bulur; sanki bir kıtlık, bir evrensel tahrip savaşı bütün geçim imkânları arzını kesintiye uğratmıştır; endüstri ve ticaret sanki bozulmuştur. Bütün bunlar niçin? Çünkü uygarlık çok fazla gelişmiş, geçim vasıtaları çok fazla artmış, endüstri ve ticaret çok fazla ilerlemiştir. Toplumdaki üretici kuvvetler, artık daha fazla burjuva mülkiyetinin durumunu geliştirmek eğilimi göstermemektedirler; bilâkis bu durumun elini ayağını bağladığı bu kuvvetler artık bu duruma nazaran çok kuvvetlenmişlerdir ve bu bağlardan kurtulur kurtulmaz burjuva toplumunu düzensizlik içine yuvarlarlar ve burjuva mülkiyetini tehlikeye atarlar.[17]

1930 larda ilk defa Marx'ın kehanetleri doğrulanmış göründü. Belirli bir toplumun endüstrileşme durumu ne kadar ileri, kapitalist

(17) **Manifesto**, sh. 327.

yapısı ne kadar gelişmiş ve karmaşıksa iktisadi buhranları o kadar derin, eski liberal akidenin yerleşik geleneklerinin maruz kaldığı darbe o kadar köklü olmaktaydı.

Binaenaleyh kendisini ihtilâlci Marksizmin varisi ilân etmiş olan partinin buhranın sonucu olan gelişmelerden yararlanmasına şaşmamak gerekir. Geriye bakıldığında Büyük Buhranın dahi kâhin Marx'ı haklı çıkarmadığı görülür. Büyük Buhran, eski liberalizmin mekanizmasını olduğu kadar sosyal psikolojisini de çökertmişti. Müşahade etmiş olduğumuz gibi Avrupa'nın büyük bir kısmında ortaya çıkmış olan ihtilâle elverişli durumun, liberalizmi başa geçiren, kapitalizmi hakim iktisadi sistem haline getiren ihtilâlle birçok ortak tarafları vardı. Fakat gene müşahade etmiş olduğumuz gibi Endüstri İhtilâlinin yarattığı halk radikalizmi hiç bir şekilde sosyalist niteliği ağır basan bir radikalizm değildi. 1820 den 1850 ye kadar İngiltere'de bir çeşit ilkel Marksist hareketler ve düşünce akımları olduğu kadar bir çeşit ilkel faşist düşünce akımları ve hareketler de bulunduğuna dikkati çekmiştik. Marksizmin komünizm tarafından tevarüs edilmiş olan iyimser faraziyesinin —kapitalizmin çöküşünün sosyal ihtilâle yol açacağı hakkındaki— paradoksal bir şekilde ondokuzuncu yüzyıl liberal iyimserliğinin bir kalıntısı olduğu ortaya çıkmıştı.

Bugün, kütle haberleşme vasıtaları, siyasi kütle hareketleri yüzyılında endüstri disiplini, anarşist duyguları zapturapt altında tutmuş fakat nesiller geçtiği halde silememiştir; liberalizm ahlâkı da Buhranın itmesiyle patlamıştır, fakat hiç bir şekilde münhasıran sosyalizm veya komünizm yönünde değil... Orta sınıf değerlerinin çöküşü, bankalar ve endüstriye karşı duyulan husumet ve derin bir iktisadi buhran devri olan o günlerde bir anayasa ve demokrasi sisteminin gerçekle ilgisiz olduğu hakkındaki duygular gibi anarşist duyguları andıran duygular, ihtilâlci sosyalizme doğru olduğu kadar ihtilâlci faşizme doğru da akabilirdi. Nasyonal sosyalizmin kökleri, büyük sermayeyle —ki sermaye çevreleri çılgınca bir davranışla nasyonal sosyalizmde kendileri için radikalizme karşı bir koruyucu görmüşlerdir— bağlarına rağmen, aşırı milliyetçilikle bir tutulduğu halde, endüstri aleyhtarlığında ve devlet aleyhtarlığındaydı. Nasyonal Sosyalizmin halk arasında rağmet bulmasının, «kan ve toprak» felsefesi, ideal temsilcisi olarak köylünün ve ırkın obskürantist bir edayla tapılan birşey olması, sendikalist yankılar, şiddetli yahudi aleyhtarlığı —Yahudi, Endüstri İhtilâlinin birçok radikalleri için olduğu gibi bir defa daha materyalist ve

«köksüz kozmopolit» görüşlerin kendisinde vücut bulduğu kimsedir— gibi unsurlardan meydana gelen irrasyonel sebeplerinin bütünü, endüstrileşmenin psikolojik ve kurumsal kısımlarının sebep olduğu bozukluklardan doğar. Aynı şeyler bir dereceye kadar İtalyan faşizmi hakkında da söylenebilir. Endüstri ihtilâli sırasındaki sosyalizm de dahil olmak üzere bütün daha eski radikalizmin sosyal ilgi merkezi, yani yeni iktisadi kuvvetler tarafından tehdit edilen orta sınıfın aşağı kesimi, o tarihlerde yeniden ve faşist radikalizme karşı en hassas çevrelerde hasıl edilmiştir : bu sosyal tabakada bu defa hem işçi sınıfının bir kısmı hem de bir asırlık maddi ilerlemenin tabiatlarında mevcut bulunan endüstri aleyhtarlığını yatıştırmak için yararlandığı görünüşteki güvenlik ve mevkilerinden mahrum kılınan köylüler vardır. Demek oluyor ki Batı kapitalizminin hayatındaki en feci olay dahi ancak ihtilâl sosyologu sıfatıyla Marx'ı haklı çıkarmakta, müflis kapitalizm ve liberalizmin yeddiemini olarak sosyalizm kehanetinde bulunan biri sıfatiyla Marx'ı haklı çıkarmamaktadır.

Eski ekonomik düzenin çökmesi ve nihayet felâkete uğramasının Avrupa'da komünistlere daha büyük bir başarı sağlamamış olmasının bağlanabileceği belli başlı iki sebep vardır. Bunlardan birincisi Moskova'nın göstermiş olduğu idare tarzıdır. Çeşitli toplumlarda çeşitli ihtilâlci duygu kaynaklarından faydalanmak için mahallî komünistlerin mahallî şartlara ve mahallî hissiyata karşı herşeyden önce Moskova'ya körce tabi olmalarını önleyecek olan bir hassasiyet göstermeleri gerekirdi. İngiliz komünistlerinin tam bir *inanç sağlamlığıyla* artık İngiltere'de kuvvetle yerleşmiş olan siyasi demokrasi geleneğine uyması, Fransız partisinin *gerçekten* Fransa'daki ihtiâlciliğin sendikalist ve anarşist eğilimlerine karşı hassas olması, Almanlarınsa Alman milliyetçiliğine ve Alman işçi sınıfının tesanüt hislerine önem vermeleri gerekirdi. Fakat kendi toplumlarındaki ihtilâl imkânlarına *spontane* bir şekilde mukabelenin icapları, ihtilâlci Marksizmin mukadder kıldığı icaplar yabancı komünistleri Moskova'daki yoldaşlarının belirli bir komünist partisinin o an yapması gereken en önemli iş olarak düşündükleri şeylere hemen hemen içgüdüsel bir şekilde itaat etmeleri imkânından mahrum ederdi.

Herhangi bir komünist partisinin takip etmesi gereken en vaatkâr propaganda ve hareket hattını Komintern'deki Sovyet efendilerin doğru bir şekilde değerlendirdikleri hallerde dahi (özellikle bu hareket hattının Sovyet devletinin menfaatlarıyla uyuştuğu za-

manlarda) Alman, Fransız ve İspanyol komünistlerinin bunun sonucu olan davranışları, kendiliğinden gelişen ihtilâlci dalga içinde Rus komünistlerinin 1917'de yaptıkları kadar başarıyla yüzmelerine imkân vermeyecek kadar suni ve ipliklerinin dışardan çekildiğini belli edecek tarzdaydı. Ulusal gurur duygusunun bir yana atılması, insanların beşerî ve ihtilâlci niyetlerinin müstebit bir yabancı devletin menfaatına hizmet eder hale getirilmesini haklı görmelerini sağlayacak olan zihnî ve psikolojik yapılarını sakatlayan mekanizma gibi şeylerle ilgili her türlü ahlâki düşünceleri bir tarafa bıraksak bile, Avrupa komünizminin dileması (her ne kadar ilerde göreceğimiz gibi Stalin'den sonra büyük bir değişiklik getirilmek istenmişse de) hareket imkânı bırakmayan bir dilemadır. Bu dilemayı açıklayalım : Eğer hızla değişen ihtilâl havasına derhal karşı koyacak yerde yabancı bir komünizm merkezine politikalarını tasdik ettirmeleri gerekseydi, eğer meselâ Viyana'da oturan bir diktatörün ya da bir teşekkülün «bütün iktidar Sovyetlerindir» sloganının «doğru mu» yoksa «yanlış mı» olduğuna karar vermesi gerekseydi, ve eğer bunların Kasım ayaklanmasının yapılması gerekip gerekmediği hususunda Zinoviev'le Lenin arasındaki hakemlik yapmaları icap etseydi 1917'de Bolşevikler ne yapabilirlerdi? Avrupa komünistleri çoğu zaman trajikomik bir haldeydiler : yeni bir politikanın, meselâ Almanya'da milliyetçiliğin desteğinin sağlanması gibi bir politikanın tutulması gerekebilirdi. Söz konusu liderler bu politikayı ne kadar sadakatle ve heyecanla güderlerse parti politikasının ilerde maruz kalacağı değişikliğe kendilerini uydurmak kabiliyetleri o kadar azalır ve partiden temizlenmeleri ihtimali o kadar artar. Filhakika, Komintern'in kaziyeleri ve faaliyetleri, kendi kendine gelişen ihtilâl halini kullanacak yerde, hiç olmazsa Avrupa komünizmi bahsinde bu komünizmin ihtilâl haline spontane bir şekilde mukabele etmesi imkânını kurutmuştur.

Komünizmin diğer başarısızlık sebebi muhtemelen daha önemlidir. Büyük Buhran, Endüstri İhtilâlinin sebep olduğu yaraları yeniden açtığı ölçüde Batının en endüstrileşmiş toplumlarında bir «Marksist durum» yaratma kabiliyetini kaybetmekteydi. İngiltere, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg ile İskandinavya'da endüstri disiplini ve demokratik politika alışkanlıkları, 1905 ve 1917 Rusya'sını, veya 1930'ların ilk yılarındaki Almanya'yı andıran bir sosyal çözülmeye imkân bırakmıyacak kadar kuvvetliydi. Buralarda eski liberalizmin başarısızlığını eski ve esas itibariyle endüstri aleyhtarı bir radikalizm takip edecek yerde, yeni, devletçi ve re-

fahçı, muhtemelen kolayca «laborism» denilen şeye kayabilecek olan fakat ihtilâlci Marksizmden çok farklı bir liberalizm takip etti. Keynes iktisadının gelişmesi, insiyakî bir şekilde devlete dönüşü ve demokratik bir şekilde ortaya çıkan iktisadi eşitlik temayülünü destekleyen yeni bir iktisadi «bilim» sağladı. Komünizmin Batının en endüstrileşmiş toplumlarında («endüstrileşmeden» yalnız bir endüstrinin kurulmuş olması değil fakat gerekli sosyal örfün ve kurumların varlığı kasdedilmektedir) yapacak bir işi, cezbedici bir tarafı yoktu.

Konudan ayrılıp bu kuralın bazı istisnalarına dokunmak ilgi çekici olabilir. Herkesçe teslim olunduğu gibi 1930 yıllarında ve hemen II. Dünya savaşından sonra İngiltere ve Birleşik Devletlerde komünizmin etkin ve çekici olduğu bazı yerler vardı. Bu cazibe, söz konusu ülkede ihtilâlci Marksizmin taşıdığı manâdan çok, Sovyetler Birliğinin gerçekten veya hayalî olarak —bu ayırım, yapılması çok güç fakat çok önemli bir ayırımdır— başardığı işlere bağlıydı. Fransız veya Alman işçisinin komünizme taraftar oluşunun sebebi, büyük ölçüde, komünizmin ihtilâlci Marksizmi vazediş tarzının bu işçilerin bazı temel ihtiyaçlarına ve içgüdülerine cevap vermesiydi. İngiliz işçisi, Sovyet devletinin sosyal ve iktisadi eşitliğe dayanan bir «işçi» devleti olduğu hakkındaki yanlış düşünce sebebiyle komünizme daha da fazla taraftar olacaktı. Batılı entellektüellerin cezbedilişlerinin temeli, çoğu zaman, «burjuva kültürsüzlüğüne» karşı duydukları nefrette ve cesur deneylerin ve topluma uymamanın teşvik edildiği bir Sosyalist toplum tasavvurunda —Rusya'da 1930'larda olup bitenlere göre ne kadar şaşılacak şey— değildi. Liberal ekonomi ilkelerinin çökmesi ve bunun sonucu olan iktisadi kaosun çarptığı, Sovyet Rusya'daki plânlamaya ve bilimsel ve teknolojik gelişmelere iştahla bakan entellektüellerin görüşleri daha esaslıydı. Ancak, bazı karşı görüşlere rağmen, tatminsiz bohemliğin ve tatminsiz entellektüellerin bir ihtilâlci hareketin yaratılmasına katacak fazla birşeyleri yoktur.

Komünizm her ne kadar Batıda başarısızlığa uğramışsa da kolonilerde ve yarı-koloni olan yerlerde gerçekten önemli başarılar göstermiştir. Bu başarının büyüklüğü, ancak II. Dünya Savaşından sonra, komünizmin, Asya'nın büyük bir kısmını yutması ve diğer gelişmemiş sahalarda kuvvetli bir hak iddiacısı olarak belirmesiyle açıkça ortaya çıkmıştır. Bu başarının tohumları, her ne kadar Sovyetler Birliğinin o sıralarda hızla kuvvetlenmesi tarafından epeyce artırılmışsa da, aslında iki savaş arasındaki devrede benim-

senen ilkeler ve politikalardadır. Tıpkı başka alanlarda olduğu gibi komünizmin başarısı ve başarısızlığı her ülkedeki ve her komünist partisinin karşılaştığı özel şartları yansıtır. Ancak, Marksizmin Batıda ve Asya'daki çekiciliği arasında bazı temel farklar da vardır. Marksizmin az gelişmiş ülkeler için mükemmel bir ihtilâl formülü sağladığında ve komünizmin bunu içgüdüsel bir maharetle, Marksizmin Avrupa'da tatbik etmediği gibi, tatbik etmiş olduğunda şüphe yoktur.

Bunun delili yalnız komünizmin bir iç «ihtiyaçtan» çok somut Sovyet desteğinin bir sonucu olan savaş sonrası fetihlerinde değildir. Marksist kategorilerin, hattâ vulgarize komünist şekilleriyle kolonileşmiş ve yarı koloni olmuş ülkelere mensup birçok tipik ve hatta komünizm aleyhtarı entellektüel tarafından yaygın bir şekilde kullanılması, daha objektif bir delildir. Asya'daki siyasi hareketlerin kolayca ihtilâlciliğe dönebilmesi ve bunların komünizmle olan sıhriyetleri de bu durumun bir isbatıdır. Bir düşünce sistemi olarak Marksizmin bir Asyalı ihtilalci üzerindeki cazibesinde tabii bir taraf vardır ve bunu görmezden gelmek deliliktir; Marksist partinin tekniklerinde az gelişmiş ülkelerin siyasi hareketleri bakımından tabii bir taraf vardır. Her iki halde de Marksist safha hiç bir zaman komünist safhayla aynı anda biraraya gelmeyebilir; Marksist safha geride kalmış olabilir; fakat bu safha kaçınılmaz birşeydir. Böyle bir toplumda Marksizm, daha ilk fabrika kurulmadan bile modernleşme yolu, gelenekçilikten kurtulma tekniği, modern hayatın huzursuzluk yaratan kuvvetlerini rasyonalize etme imkânı —bunlara karşı bir protesto teşkil ettiği kadar— demektir.

Geri bir ülkenin endüstrileşmiş ülkelerden daha verimli bir ihtilâl alanı teşkil ettiğinin kabulü Lenin'in yapmış olduğu Marksizm tefsirinde vardır. Lenin'in bu «keşfi» nden Marx'ın İrlanda, Hindistan, Çin v.s. hakkındaki yazılarında bahsedilmektedir. Her ne kadar bu ülkelerde sosyalist ihtilâller olacağından bahsetmesine kendi teorisi imkân vermemişse de Marx, bir geçiş devri yaşayan toplumlarda önemli bir ihtilâl potansiyeli bulunacağı ve koloni idaresinin birçok bakımlardan endüstrileşmenin ilk devrelerinin yarattığı sonuçları yaratacağını sezmek gibi önemli bir sezgide bulunmuştur. Her ne kadar ençok endüstrileşmiş Batı ile uğraşmışsa da Marx, Lenin'in *Emperyalizm*'inden çok daha önce, kolonilerin kapitalist dünyanın en zayıf noktaları olduğunu ve baskı altındaki Avrupa ülkelerinde (Polonya, İrlanda) olduğu gibi Asya'da da sosyalizm yolunun *millî* ihtilâllerden geçtiğini görmüştü. Komintern,

Bolşevik ihtilâlinden hemen birkaç yıl sonra Marx'ın ihtilâl sosyolojisinin bu daha çok marjinal unsurlarına bakarak Asya'da komünist yayılması hakkındaki plânını hazırlamıştı. Bu stratejiyi iki unsur açıklar: Batıda gelecekteki günler için ihtilâl umutları sönmüştü, fakat bunun yanı sıra I. Dünya Savaşının insanları cezbeden bir modernleşme akidesi olarak liberalizmin çekiciliğini büyük ölçüde azalttığı da açıkça ortaya çıkmış ve hiç olmazsa Asya'da Marksizmin âdilane bir şekilde liberalizmin yerini alabileceği anlaşılmıştı.

Marksizmin bünyesinden gelen paradoks, —modernleşme ve teknoloji imanı ve endüstrileşmenin tedirgin edici tesirlerinin istismarı— azgelişmişlik *ve* yabancı hakimiyeti şartları altında doktrinin yayılması için bir engel teşkil etmez. Halkın zihninde toplumsal değişme halinin bütün kötülükleri yabancı yöneticilerle birleştirilir : örneğin eski âdetlerin ve hayat tarzının bozulması, el sanatlarının yıkılması ve tarımda çalışanların fakirliği gibi... En ilkel endüstrileşme başlangıçları dahi, yani tıbbi ve sıhhi şartların biraz düzelmesi, ilkel ekonomi şartları altında köylerde nüfusun tahammül edilmez şekilde kalabalıklaşması, toprağın verimsiz bir şekilde işlenmesi ve bunların sonucu olan bütün iktisadi kötülükleri yaratan bir nüfus baskısına yol açar. Emperyalizme karşı milliyetçi propaganda hemen hemen daima Marksizme uyan şu çifte nakaratı kullanır: kolonici devlet, ondokuzuncu yüzyıldaki kapitalist gibi, hem modernleşmenin iktisadi bakımdan zararlı etkilerinden sorumlu tutulur hem de kolonileri gerilik içinde tutmak, modernliğin imkânlarından onları mahrum etmekle suçlanır. Marksizm konturpuanının, Asya ve Afrika'daki şartlar altında nasyonalizmle tabii bir sıhriyeti vardır. Marksist propagandanın esas notası çifte etkinlikle çalınabilir: çünkü istismarcı, ya bir yabancıdır ya da batılılaşmış bir müteşebbis veya mülk sahibidir (yahut en azından iki savaş arası devrede kesinlikle öyleydi).

Bu tabii Marksist duruma Komintern en etkili ihtilâl politikasını aşıladı: Marksizmin diğer unsurlarını, milliyetçiliğin desteklenmesine dayanan ihtilâl politikası adına ihmal etti. İhtilâlden sonraki ilk on yılda içerde güdülen milliyetler politikası, bu politikaya dışarda büyük geçerlik kazandırdı. Eğitim imkânlarının nüfusun Rus olmayan kesimine geniş çapta açılması, Sovyetler Birliği içinde kültür bağımsızlığının teşvik edilmesi, Sovyet liderlerinin milliyet bakımından karışık terkipte olması gibi hususlar, Sovyet emperyalizmiyle uluslararası komünizm arasında öteden beri var

olan bağı gözlerden uzak tuttu. Belirli bir toplumdaki ihtilâl iştiyakiyle o toplumdaki komünist partisi üzerinde Moskova'nın kurduğu diktatör idare arasındaki aykırılık, Avrupa komünizminde sonderece sinir bozucu olduğu halde, Asya'da aynı ölçüde olmadı. Sovyet liderlerin, belirli bir parti içindeki milliyetçilikle mücadele etmek yerine, çoğu zaman, Asyalı yoldaşlarının Marksist muhafazakârlığını önlemeğe ve onlara iyi milliyetçiler olarak görünmeği öğretmeğe çalışmaları gerekti. 1922 yılında Radek, Çin komünistlerine şöyle demişti:

Yoldaşlar, ne sosyalizm ne de Sovyet cumhuriyeti meselesinin bugünün meselesi olmadığını anlamalısınız... Derhal yapılması gereken iş şudur: 1) genç işçi sınıfını teşkilâtlandırmak, 2) Avrupalı ve Asyalı emperyalistlere karşı mücadeleyi teşkilâtlandırmak için bu sınıfla ihtilâlci burjuva unsurlar arasındaki münasebetleri düzenlemek.[18]

Zulüm altındaki bir milliyetçilik, kolaylıkla ihtilâlci Marksizmin bir müttefiki olabilir. Asya'da yabancı hâkimiyeti veya yabancıların iktisadi istismarcılığı, birçok bakımlardan ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da Marksizme yol açmış olan durumlara benzer şartlar ve ihtilâl imkânları yaratmıştır. I. Dünya Savaşından sonra ve günümüze kadar Asya'da milli ihtilâl, Endüstri İhtilâlinin yerini almış ve çoğu zaman onunla aynı anlama gelmiştir. Fakat, komünizmle milliyetçilik arasındaki sembiyotik münasebetin, Marksizmle anarşizm arasındaki aynı cins münasebetten başka türlü olması gerekmekteydi. Bu münasebetlerden sonuncusunu istismar ederek Marksizm, çeşitli ve çok şekilsiz sosyal protesto kuvvetlerine bir ihtilâlci örgüt ve teori sağlamıştır. Mahalli komünist partileri, sömürge ve yarı-sömürge milliyetçilikleriyle giriştikleri menfaatperest işbirliği sırasında kendi örgütleri ve ideolojileri olan belirli partiler ve siyasî hareketlerle ittifaklar yapmışlar ve onları istismar etmek istemişlerdir.

Bir zaman sonra milliyetçi hareket, bilhassa eğer orta sınıflarda bir sosyal temele dayanıyorsa, kendi amaçlarıyla komünistlerin amaçları arasındaki uyuşmazlığı farkedecek ve Moskova tarafından sahneye konmuş olan Marksist tarih taslağının gerçekleşmesinde bir ara nağmesi olarak hizmet görmek istemiyecektir. Çoğu zaman mahalli komünistler kendilerini, Rus ihtilalindeki Sol Sos-

(18) Banjamin Schwartz, **Chinese Communism and the Rise of Mao**, Cambridge, Mass., 1951, sh. 37.

yalist İhtilâlciler gibi komünistler tarafından massedilmiş veya yok edilmiş duruma düşecek yerde birçok hallerde komünistlere aynen ve misliyle mukabele etmek isteyen ve çoğu zaman bunu başaran hareketlerin partnerleri olarak bulmuşlardır. Bazı hallerde militan milliyetçilik, Marksist formülün yerini alabilmiş, modernleşmenin sebep olduğu sosyal aksaklıklarla gelenekçi tepkiyi istismar edebilmiş ve tam aksine modernleşme, eski gelenek ve göreneklerden kopma isteklerini de tatmin edebilmiştir.

Sosyal gelişmeyle Marksizm ihtimalleri arasında çok fazla determinist bir bağ kurmanın sınırlılıklarının en iyi misalini Japonya verir. Japonya, toprak-köylü sorunu bütün kesinliğiyle ortada dururken, sosyal yapı endüstri öncesinin yapısıyken bir toplumda hızlı endüstrileşmenin başlamasının klâsik misalidir ve birçok bakımlardan ihtilâlden önceki Rusya'nın paralelidir. Bununla birlikte, kuvvetli Marksist hareketlerin mevcudiyetine rağmen toplumsal geçiş halinin gerginlikleri gevşeme yollarını bir sosyalist ihtilâlde değil fakat geleneksel sembolleri ekonomik ve emperyalist yayılma amacıyla kullanan bir askerî milliyetçilikte bulmuşlardır.

Asya'nın geri kalan kısımlarında iki dünya savaşı arasındaki devrede komünizm, farkında olmadan milliyetçi ihtilâlleri onları kendi maksatları için kullanmaksızın hızlandırmıştır. Komünist - Kuomintang ayrılığından sonra Çin'deki manzara ve millî birlik ile modernleşmenin milliyetçi ve diktatör idareler altında gerçekleştiği ülkelerde (Türkiye, İran ve bir bakıma Hindistan gibi) görülen durum, komünizmin Asya'daki bütün manevralarına rağmen burada da en az Avrupa'da olduğu kadar yayılma bakımından başarısızlığa uğradığına hükmettirmektedir. Nasıl kelimesi kelimesine Marksizm —olgun kapitalizm sosyalist ihtilâle yol açar— yanlış çıkmışsa, komünistlerin gelişmemiş ülkelerin durumunu istismarlarındaki sosyolojik sezgi de hemen hemen aynı derecede faydasız çıkmıştır. Lenin'in özdeyişini tamamlamak için denilebilir ki, eğer endüstrileşmiş bir toplumda işçilerin spontane gelişmeleri ihtilâl şuurundan çok sendikalar sağlıyorsa, bunun gibi «azgelişmiş» bir ülkede sosyal gelişme, eliti, muhtemelen bir Marksist devreden sonra, komünizmden çok milliyetçiliğe sevkediyor.

Bu görüş bir dereceye kadar doğrudur fakat bu görüşte her belirli siyasi durumu ilgili şahsiyetlerin, askeri ve diplomatik faktörlerin ve sırf tesadüfün mahsulü sayacak kadar ifrata gitmemeliyiz. Bu iki savaş arası devresinin uluslararası komünizmi incelemek için kullanılmasının sebebi, henüz o sıralarda Sovyet Rusya'nın,

herhangi bir ülkede «iktisadi gelişme safhasına» ve «temeldeki sosyal kuvvetlerin» neler olduğuna bakmadan komünizmi sadece kuvvet zoruyla yerleştirebilecek kabiliyette olmamasıdır. Fakat ihtilâlci Marksizmin Dünyanın en fazla endüstrileşmiş kesimindeki rolüyle geçiş vetiresini yaşayan toplumlardaki rolü arasında yapılacak hatta sathi bir mukayese dahi, şahsiyetlere, oralardaki polis sistemlerinin etkin olup olmamasına veya Komintern'in tahmil ettiği hareket hattının doğru veya yanlış olmasına tamamiyle bağlanamıyacak farklar bulunduğunu gösterir.

Eğer bir yandan da uygun siyasi ve sosyal gelişme eklenirse endüstrileşme, öyle bir alışkanlıklar ve müesseseler ağı aşılar ki sanai işçileri ve toplumun bütünü söz konusu olduğu nisbette komünizmin cazibesi, Büyük Buhran gibi optimal şartlar altında bile sınırlı ve geçici olur. Modernleşmenin başlangıcında veya modern endüstriyle köylü veya sömürge sorunlarının bir arada bulunduğu noktada olan bir toplumda orta sınıfa ve endüstriye has alışkanlık ve değerlerden meydana gelen mania, henüz geleneksel alışkanlık ve değerlerin yerini almamış ve yeni iktisadi hayatın ve yeni fikirlerin yarattığı ihtilâl kuvvetlerini önleyememiştir. Az gelişmiş ülkelerde Marksizm, hızlı endüstrileşme ümidi ve utandırıcı gerilikten kurtulma ihtimali sıfatiyle, modernliğin yarattığı gerginlik ve sıkıntılardan faydalanan sıfatıyla, henüz oralardaki komünist partileri ufak ve etkisiz bile olsa, kuvvetli bir iktidar talibidir.

Rus komünistleri, kendi tarihlerinden çıkardıkları formülleri, önceleri kendi zayıf devletlerini korumak sonraları da emperyalist niyetlerini gerçekleştirmek için dışarda ihtilâller yapmak üzere farklı başarı dereceleriyle tatbik etmeyi denemişlerdir. Kendi dahili gelişmeleri sırasında «hayat», onlara Marksizmin tatbiki anlamının iktidarda bulunulduğu sırada devlet kapitalizmini kurmak ve aslında burjuva değerleri olan değerleri bütün millete telkin etmek demek olduğunu öğretmiştir. Marksizmi yabancı komünistlere değişmez bir fikirler dizisi olarak değil, fakat belirli bir toplumda ihtilâle elverişli ne varsa, ne kadar endüstri aleyhtarı potansiyel varsa onlardan faydalanmak için takip edilecek taktikler olarak anlatmışlardır. Bu dersin manidâr olduğu toplumlarda komünistler, 1914 ten önceki Marksizmin titizliklerini ve tartışmalarını bir yana bırakmışlardır. Uluslararası komünizm hareketinde kavgalar ve temizliklerin saiki artık prensip anlaşmazlıkları veya «Marx'ın hakikatte kastettiğinin ne olduğu» nun tartışılması değildir. Zahiren ideolojik iddialar, aslında «tuttukları hareket hattı» nın başarısız-

lığa uğramasından veya Moskova'da gözden düşen şu veya bu liderle grubunun bertaraf edilmesi için akidenin yazılı metinlerinin otoritesine başvurulmasından başka birşey değildir. Nasıl ortalama bir insan, dinin zecrini, ancak bir günah işlemek talihsizliğine uğradıktan sonra kuvvetle hissederse onun gibi bir komünist de ancak anarşist veya milliyetçi «eylemiyle» partiyi başarısızlığa uğrattıktan sonra Marksizme karşı bir günah işlediğini hisseder. Plekhanovların, Trotskylerin ve Martovların Rusya'da Marksizm için en doğru ve meşru tek formülü bulmak için gösterdikleri o eski ideolojik dilema oyunları ve metinlerle ilgili inceliklerinin yerini, ihtilâl için birçok yollar bulunduğu fikri almıştır.

Bundan dolayı, Sovyet komünizminin en başarılı yetiştirmelerinden biri olacak olan bir zat, Marksizmin serbestçe köylü anarşizmiyle birleşmesi ve ondan serbestçe faydalanması, fakat ihtilâl taktiklerinden biri olan anarşizme düşüp kalmaması gerektiğine işaret etmek zorunda kalmıştı. Mao Tse-tung, 1927 yılında Hunan'daki köylü isyanlarından bahsederken kafasında 1917 yılının Lenin'iyle ve bu Lenin'in anarşist sloganlarıyla çatışan 1921'in Lenin'ini canlandırmak zorundaydı. Mao, didaktik bir tarzda şöyle sormuştu: «Onların önüne geçip onlara önderlik mi etmeliyiz, yoksa onları arkalarından tenkit mi etmeliyiz, yoksa diğer tarafla birlikte onlarla mücadele mi etmeliyiz?» Ve şöyle devam etmişti:

Bir zirai ihtilâl, köylü sınıfı tarafından feodal mülk sahipleri sınıfının iktidarını devirmek için yapılmış bir ihtilâldir. Köylüler büyük bir kuvvet sarfetmezlerse mülk sahiplerinin binlerce yıldan beri kökleşmiş bulunan iktidarlarını asla söküp atamazlar. Köylerde, on binlerce köylüyü seferber etmek ve bu büyük kuvvete onları iyice kaynaştırmak için ihtilâlci med cezirler olmalıdır. Yukarıda anlatılan aşırılıklar, köylülerdeki muazzam ihtilâl şevkinden doğmaktadır. Köylü hareketinin ikinci ihtilâlci safhasında *bu tip hareketler çok lüzumludur. Bu* ikinci safhada *mutlak bir köylü iktidarı kurulmalı, Köylü Cemiyetlerinin tenkidine biraz da olsa müsaade edilmemeli, orta sınıf iktidarı tamamiyle yok edilmeli, yere vurulmalı ve hattâ çiğnenmelidir.*[19]

Lenin'in hakiki bir Marksist ihtilâl taktiği olarak üzerinde durduğu köylü anarşizmini istimar, Mao için sadece bir «safha» olmuştu ve 1927'de Çin'de komünizm iktidara gelmiş olsaydı anar-

(19) **A Documentary History of Chinese Communism**, cit. Conrad Brandt, Benjamin Schwartz, and John K. Fairbank, Cambridge, Mass., 1952, sh. 80-82.

şistlerin tasviyesi ve daha ileri «safhalara» doğru hareket, bolşeviklerin vaktini aldığı kadar vakit almıyacaktı. Asya ve bilhassa Çin komünizminin tarihi uzun ve kapsamlıdır, tabiatıyla burada inceleme konusu olamaz. Fakat şu yukardaki kısa sözler bile şayet Çin komünizmi bazen Batıda inanıldığı gibi farklı ise bu farklılık, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin tarihinde görülen Marksizmi kullanma tarzından iyi ders alınmış olmasından ve Rus komünistlerinin birçok ızdırap pahasına ve irticalî davranışlarla geçtikleri safhalarda şuurlu ve süratli ilerleyiş gayretinden doğmaktadır.

Uluslararası komünizmin hikâyesi renkli ve muğlaktır. Genelleştirme gayretleri daima istisna ve vasıflar hususunda bazı itiraz seslerini davet edecektir. Yol tek değildir; öyle olmadığı gibi ne sosyal ve ekonomik kuvvetler ve ne de Moskova'da hazırlanmış fesat plânlarının otomatik bir sonucudur. Ancak bu hikâye, Marksizmin iki ana unsurunun olağanüstü canlılığını telkin eder: geleneksel kültürün ve geleneksel ekonominin çöktüğü ve sağlam bir yeni ekonomik ve kültürel yapıya yerini bırakmadığı toplumların ihtilâl tahriklerine karşı hassas olmaları; ve sanayileşmeye hizmet eden siyasi bir fanatizm ilham etme kaabiliyeti... Komünistlerin başarılarını bu her iki unsuru dünya hâkimiyeti mücadelesinde kullanmaları — böyle davranmakla Marksizme sadık kalıp kalmamış olmaları önemli değildir — sağlamıştır.

VI. MARKSİZMİN BUHRANI

S.S.C.B. Komünist partisinin 1939 yılındaki 18 inci kongresinde, Andrei Zudanov'un anlattığı hikâye, bir mizah unsuru taşıdığı halde dinliyenlere pek hoş görünmemiş olmalıdır. 1930 tasfiyelerinin en hareketli zamanlarında bir yerdeki imkân sahibi komünistler, kendilerine, X yoldaşın sıhhatinin bozuk olduğunu ve bu sebeple kendisinin «sınıf düşmanlarının bir aleti» haline gelemiyeceğini belirten belgeler sağlamışlardı. O zamanlar Stalin'in sağ kolu olan Zudanov, Büyük Tasfiye'nin — ki belli başlı simasının adından dolayı «Yezhovshina» diye bilinir ve bu adam da sırası gelince tasfiyeye uğramıştır — yürütülüşündeki aşırılıkları tasvir etmek üzere kullanmıştır bu hikâyeyi ve sosyalizmin dâhi sayılan lideri bile bir takım yanlışlıklar yapıldığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu, partinin sonuncu kongresiydi; artık bir daha 13 yıl boyunca kongre toplanmıyacaktı — oysa partinin o zamanlarki statüsü en az her üç yılda bir kongre toplanmasını amirdi. Terör hiçbir vakit 1934-1939 devresindeki mertebesine ulaşamadı. Fakat Stalin'in ölümünden sonraki sınırlı bir serbestiden öğrendiğimize göre, komünist partisinin artık (totaliter kuruluşuna rağmen) müzakereci ve politika tespit eden bir teşekkül olma özelliği hemen hemen son bulmuştu. 1945 - 1952 yılları arasında Merkez komitesinin yalnız bir toplantı yaptığı nakledilmiştir. Hattâ Politbüro toplantıları bile muntazam olmıyan bir şekil almıştı. Rus devleti despotun ve o anda despotun gözdesi kimlerse onların ellerine düşmüştü. Günü gününe işleyen mekanizma, parti ve devlet bürokrasisinin koruyucusu haline gelmişti. En yakın mesai arkadaşları yaşlı tiranın ölümünü beklerken bürokrasinin stratejik noktalarını ele geçirmeye gayret ediyorlardı. Gizli polis, açıkça devlet içinde devletti. Bu yıllarda vasat bir vatandaşın maruz kaldığı korku yükü, büyük mezalimlerle sık sık bölünmemiş olsa bile büyük tasfiyedeki kadar ağırdı. Bu vatandaş dış dünyadan her zamankinden fazla tecrit edilmişti. Savaş yıllarının ölüm kalım kavgasını, bir gevşeme ve halkın mükâ-

fatlandırılması değil, yeni bir baskı devri, ekonomiyi yeni baştan kurmanın yanında, teknolojik gelişme bakımından Batıyı «yakalayıp geçmek» iddiası takip etmiştir.

Bu, madalyonun bir tarafı idi; madalyonun öteki yüzü daha iyi bilinmektedir: S.S.C.B.'nin İkinci Dünya Harbinde büyük bir askeri ve sınai devlet olma imtihanından geçmesi; Rusya'nın harpten sonra, endüstrisini muazzam hamlelerle yeniden inşa etmesi; teknoloji ve bilimde en ön safa doğru ağır fakat devamlı şekilde ilerlemesi; komünizmin, Doğu Avrupa'da peyk devletler elde etmesi; partinin Fransa ve İtalya'da iktidarı ele geçirmek için uğraşması; Çin komünizminin Asya'daki komünist kuvvetini bir tehdit olmaktan çıkarıp, mahvedici bir realite yapan, bütün kıtaya hakim olmak iddiasına mesnet veren büyük zaferi... Dünyanın birçok kısımlarında, Sovyetlerin gücü ile ihtilâlci Marksizmin cazibesinin birleşmesi, geri kalmış ülkelerin sanayileşme ve modernleşmesinin komünizmin himayesi altında meydana gelmesini; bunun da, bu şartlar içinde, Sovyetler Birliği'nin kuvvetinin artmasına, demokrasi kuvvetlerinin ve temsil ettikleri ideolojilerin daha da zayıflamasına yol açması artık sadece düşünebilir birşey değildi.

Madalyonun her iki yönünün birlikte ele alınması, geleneksel politika görüş açısına yeni bir katkıda bulunmaz. Terör ve hayal kırıklığının güçlü bir sanayi devletinin kurulması ile mükâfatlanması : demokrasi ve temel hakların bulunmamasının tiranlığı devirmeğe değil, fakat Sovyet Leviathan'nın ve onun dünya üzerindeki nüfuzunun artmasına yaraması — Batının demokratik faziletlerinin, demokratik devletlerin politik ve ideolojik nüfuzunun aşınması yerine elle tutulabilir mükâfatlar getirdiğine inanan herkesin varacağı kasvetli hükümler bunlar olmalıdır.

Mamafih, eğer sorumlu bir insan gibi hakikatleri, arzu ve ön yargılarımızdan ayırmağa çalışırsak manzaranın daha da karmaşık olduğunu görürüz. Stalin'in ölümü üzerine Sovyet rejiminin yayımladığı resmî tebliğ, «asayişsizlik ve paniğin» önlenmesi için alınan tedbirlerden bahsediyordu. Despot'un ölümünü Sovyet totaliterliğinin en bunaltıcı yönlerinde bir takım gevşemelere doğru atılan bir takım adımlar takip etti. Başka bir deyimle tiranlığı sağlık veren reçete mükemmel değildi. Mükemmel bir totaliter sistemi sadece bir yazarın mazoşist hayali canlandırabilirdi; 1894 adlı eserde, propaganda ve baskı insan şahsiyetinin son kalıntılarını kemiriyor ve kadiri mutlak bir devletin önünde sosyal ve ekonomik baskılar ortadan kayboluyor. Sosyal ve siyasi gelişmenin *genel pren-*

sipleri, en gaddar totaliter sistemlerde dahi geçerliklerini kaybetmezler. Bunlar, basit demokrasi imanının basma kalıp fikirlerini otomatik bir şekilde kuvvetlendiren kanunlar değildirler; fakat, en sıkı polis ve propaganda cihazları tarafından da ortadan kaldırılamazlar.

1945 den beri Sovyetler Birliğinde görülen gelişmeleri devlet ve toplumun ideolojik temellerinde ortaya çıkan buhranın derin bir şekilde etkilediğini söylemek ne bir haddini bilmezliktir ne de öyle olması istendiği için öyle olduğunu söylemektir. Bu buhran hiç şüphesiz «rejimin devrilmesi», Sovyet hayatının bizim anladığımız mânada demokratikleşmesi demek değildir. Bu, herşeyden önce rejime ve rejimin mantığına hizmet etmiş, Sovyet devletinin gelişme mantığıyla birlikte yürümüş olan ideolojinin, — Marksizmin — harbin sonundan beri devletin ve toplumun sorunları karşısında gittikçe daha az manidar bir hale geldiğini ifade eder. Daha açık söylenirse, Komünizm, ihtilâl sırasında ve sanayileşme devresi boyunca kitabî Marksizmden inhirafları sebebiyle Marksist doktrinin sadece bir kısmıyla uygulanması sonucuna varıldığından ötürü ve bendeleri için hemen hemen bir dinî tehalük vesilesi olabildiği için, heyecan ve genel tasvibe yol açabilecekti; tasfiyelerin en yüksek noktada olduğu sırada bile vasat bir komünist, rejimin, bütün inhiraflarına rağmen endüstrileşme sayesinde vaat edilen sosyalizm cennetine giden yol üzerinde olduğu fikrine teslimiyetini haklı gösterecek deliller bulabilirdi.

Rusya sanayileştikçe Komünizmin SSCB de tarihî bir misyonu olduğu hissinin berraklığı azaldı. Marksizm SSCB'yi bundan sonra nereye götürecekti? Devletin «ortadan kalkmasına» ve tam bir eşitliğe mi? Artık halkın büyük kısmı, sanayi toplumu ahlâkını benimsemiş, değer sistemleri ve görüş açıları bakımından orta sınıflaşmış olduğu için bu sloganlar şimdi gerçek dışı ve uzak şeyler gibi görünmektedir. Artık tek başına sınai kalkınma dinamiği, Marksizm olsa da olmasa da ekonominin daha da büyümesini sağlıyabilecektir. İdeoloji unsuru önemini ve anlamını kaybettiği takdirde, ideolojinin yerini alacak ve totaliter sistemin aklî esasları vazifesini görecek olan şey nedir? Rejimin en zalim taraflarında bir yumuşama olması ve maddi refahın artması, bir süre için itaati ve hattâ şevk dolu bir genel tasvibi sağlıyabilir; fakat, Marksist tarih bilgisinin yayılması ve Sovyet liderleriyle halkın daha yüksek bir hayat seviyesine yükselmesi, kendisiyle birlikte yeni iktisadi ve siyasi istekler getirebilir. Sovyet liderleri, sık sık tekrarlanan «çağı-

mızda bütün yollar sosyalizme gider» diyen sloganlarına samimiyetle inanabilirler. Fakat şimdi Sovyetler Birliği'nde mevcut haliyle sosyalizmin gittiği yer acaba neresidir?

Buhranın ana hatları, Stalin idaresinin son yıllarında açık hale geldi. Buhran ve bunu ortadan kaldırmak için denenen çareler, — ayrıntıları bilinmemekle beraber — o sıralarda Sovyet yüksek kademelerinde vuku bulmuş olan tasfiyelerle, Stalin'in etrafındakiler arasındaki şahsi mücadelelerle, despot öldükten sonra belki de «Yezhovschina» yı da geçecek yeni bir büyük tasfiyeye hazırlanmayla ilgiliydi. Şahsi entrikalara ve karşı entrikalara dair bilinenler azdır. Sovyet siyasetinden bahsederken politik meselelerle şahsiyetler arasında direkt bir münâsebet olduğunu farzetmek yahut herhangi bir demeç, itham ve hattâ bir itiraftan dolayı lider X veya Y'yi sağ kanat veya sol kanat politikası mensubu olarak tanımak bir hayli tehlikelidir. Çok daha fazla vesikaya sahip olduğumuz 1920 devresinde görüldüğü gibi totaliter siyasetin manevraları, halkı ideolojik durum bakımından tuzağa düşürebilir: kazanan grup, dalâletin en yüksek noktasına ulaşmakla itham ettiği grubun fikirlerini sonradan benimsiyebilir. Bu sebepten, örneğin Malenkof ile Khrushchev arasındaki çatışmayı incelerken de ağır endüstriye öncelik verme yerine daha çok istihlâk malı üretme politikası güdülmesi halini incelerken gerekli olan ihtiyatlılık göz önüne alınmalıdır; Stalin'in ölümünden önceki devreden bu yana rejimin karşılaştığı büyük meseleler nelerdir? Marksist lügatçeden bir terim alabilir ve Stalin'e ve onun haleflerine göründüğü şekilde Sovyet sistemindeki *bünyesel tezatlardan* bahsedebiliriz.

Parti ve Devlet

Hayatının sonlarına doğru Stalin, parti üzerindeki totaliter denetimin bizzat totaliter sistemi tehdit eder bir mahiyet gösterdiğini farketmiş olmalıdır. Harbin devamınca partinin üye sayısı daima çoğalmış, bu suretle yaşlı bolşevik neslin, tabii ölüm, mecburi iş kampları, büyük tasfiyeler sebebiyle tamamen denecek kadar yok olması sebebiyle partinin yeni bir hüviyet ve karaktere büründüğü görülmüştü. Parti üyeliği, bir armağan, Sovyet toplumunda bir başarı işareti haline geldi. 1930'ların ilk yıllarına kadar partide hakim olan proletarya niteliğine sahip insanlar çok azaldı ve yerlerine idarecilerden, subaylardan, «önder» işçilerden, kollektif çiftlik âmir ve memurlarından ve entellektüellerden kurulu gruplar

geçti. Partinin karar organları, kongreleri, konferansları ve hattâ merkez komitesi, adeta kanları çekilerek kurudular. Bu çeşit büroktarik bir bünyede ideoloji, mesleki ve maddi gayeler peşinde koşmaktan vakit bulamıyan insanlar için bir «tatil günü» meselesi olmak zorundaydı.

Parti *esprit de corps*'unu kaybettiği takdirde, ortalama bir parti üyesi için mesleği, — subay için ordu ve çevreleriyle arasındaki menfaat birliği, devlet bürokratı için memuriyet; sendika lideri için sendika menfaatları— herşeyin üstündeki Lenin ve Stalin'in partisine mensup olma hissinden daha önemli bir hal almaz mı?

Böyle olunca gelecekteki bir buhranda, örneğin diktatörün ölümü halinde, her biri meslekî veya bürokratik grupları temsil eden liderler arasındaki bir çatışma ve görünüşte idare eden, aslında iktidarsızlığı tenkit edilen partinin yanında ordu veya gizli polisten birinin üstün bir kuvvet olarak ortaya çıkmasına nasıl karşı konulacaktır? Aşağıdaki soruyu sorduğu zaman Stalin'in aklında da bu mesele olsa gerektir.

«Önemli olan nokta, önderler grubu olarak aramıza, birşeyler yapmak arzusu ile yanan, kendilerini denemeye istekli, fakat Marksist yetişmesi yetersiz, bizce çok iyi bilinen hakikatlerden habersiz ve karanlıkta yollarını şaşıran binlerce yoldaş katılmaktadır. Bu yoldaşları ne yapacağız? Bunlar Marksist komünist ruha nasıl kavuşturulacaklardır?»[1]

Rus milliyetçiliği ve SSCB'de milliyetler problemi

İkinci Dünya Harbi, Marksizm - Leninizm bayrağı altında değil, hakikatte Rus milliyetçiliği saikiyle kazanıldı. Hissî olduğu nadir anlardan birinde, Kremlin'deki zafer ziyafetinde yaptığı konuşmada Stalin, büyük Rus halkına rejime destek olduklarından dolayı teşekkür etti ve rejimin hatâya düşmüş olduğunu tevazu ile kabul etti ki bu, bir diktatörde nadir görülen bir olaydır. Diktatör, gücü olmasına rağmen harpten sonra Rus şövenizmini resmen himaye ve devam ettirdi. Halihazırda veya geçmişte Rus olmıyan bir milletin bağımsızlığını idealleştirmesi şüphesi sezilen şeyler, ister Ukraynalı bir şairin ateşli bir kasidesi yahut bir tarihçinin Orta Asya'daki Çarlık Emperyalizmi'ni ithamı veya Rus istilâsına karşı XIX. asır

(1) J. V. Stalin, **Economic Problems of Socialism in the U.R.S.S., Current Digest of the Soviet Press: Current Soviet Policies,** editör Leo Gruliow, New York, 1953, I, 2.

Kafkasyalı mücahidinin aşırı yüceltilmesi olsun, takbih edildi. Kozmopolitlik Karl Marx ve Friedrich Engels gibi ahfaddan gelen bir rejim için, talihin ne garip tecellisidir ki hıyanete yakın bir suç sayıldı. Daha önceki Sovyet sisteminde, Stalin'in Trotsky ve Zinoviev'le mücadele senelerinde sık sık alçak perdeden duyulan Yahudi aleyhtarlığı, bu sıralar hemen hemen resmî bir politika durumuna yükseldi. Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nde sık sık en yüksek parti ve devlet makamlarına yükselen yahudiler şimdi, bir takım imtiyazlılar istisna edilirse uzaklaştırıldılar ve bazıları da daha kötüsü azarlandılar.

Resmen himaye edilen bu çaptaki yabancı düşmanlığını neyin harekete geçirdiğini tâyin etmek imkânsızdır. Ruslaştırma ve Rus milliyetçiliği 1930 lardan beri gündemdeydi, fakat harp sonrası devrine gelinceye kadar politika bu kadar alenî değildi ve Yahudi aleyhtarlığında olduğu gibi halkı tahrik etmek üzere bu kadar açıkça plânlanmamıştı. «Köksüz kozmopolitlik», Rusya'nın ihtilâlden önceki günlerde uygarlığın ön safında bulunmadığı, kâşif ve mucitlerinin ilmî ve teknolojik bulgularının aslında başka yerlerde yapıldığının bütün dünyaca bilindiği şeklinde bir ima kadar şiddetle itham ediliyordu. Bu, iki şekilde izah edilebilir: bu izahlardan biri doğru olunca öteki tamamen yanlış değildir, ikisinde de doğru payı vardır. Rus şövenizmi, özellikle Ukrayna ve Kafkaslar civarındaki millî topluluklar arasında açığa vurulmuş ve işgal kuvvetlerinin sertlik ve siyasi ahmaklığı karşısında dahi açıkça ortaya çıkmış olan düşmanlığa karşı gecikmiş bir tepkiydi.

Harp sonrası devresinde, hükümetin ekonomiyi sadece yeni baştan kurmak değil, fakat, sınai gelişme temposunu hızlandırmak hususundaki kararlılığının ekonomik fedakârlıkları gerektirmiş olması çok daha da önemlidir. Bu ve milyonlarca Sovyet askerinin Doğu Avrupa'nın harap olmuş memleketleriyle Almanya'da bile edindiği değişik bir hayat olduğu intibaıdır ki geniş ölçüde karşı propagandaya ihtiyaç göstermiştir. Yeni sanayileşme için gayret ve fedakârlıklar, «tahripçilere», sabotörlere ve Birinci Beş Yıllık Plânda gözü olan yabancı emperyalizmin ajanlarının faaliyetlerine karşı resmen kışkırtılmış olan histeryayı hatırlatan bir atmosfer için de Rus şövenizmi ve «uluslarası siyonizm» ve emperyalizm ajanları avının heyecanı ile kamçılandı.

Bu politikanın bünyesindeki tezat ve tehlike, Sovyetler Birliği'ndeki milliyetler probleminin genişliğinden gelir. İhtilâli takip eden zamanlarda güdülen ilk politika bu canavar Frankeştayn ha-

yalini ortaya çıkardı; çünkü o zamanlar Sovyetler, Rus olmayan milletlerin millî kültürlerini samimiyetle teşvik ediyorlardı. Bu politika ve sanayileşme, Ukrayna, Özbek ve Tatar intelligentzialarını meydana getirmiş ve geliştirmişti; şimdi ise bunları en zalim metotlar bile Ruslaştıramıyordu. Açıkça Yahudi aleyhtarlığı yapılması, sosyalizmin en ana postülâsının öylesine reddiydi ki, bunun kontrolsüz bir şekilde genişlemesi Komünist partisi ahlâkından geriye kalan ne var ne yoksa ortadan kaldıracaktı.

Sanayileşmiş toplum ve köylü

20 yıldan fazla sürmüş olan kollektifleşmiş çiftçilik, köylüye şehir işçisi zihniyet ve tepkisini aşılıyamamıştır. Köylü kütlelerinin mukavemeti kollektifleştirmeyi her ne kadar önliyememişse de hükümeti kollektifleştirmenin niteliğini değiştirmeye zorlanmıştır. İdeoloji açısından köy ekenomisinin en ideal şekli olan devlet çiftliği, yani Sovkoz'a istenilenden daha az itimat gösterilebilir; çünkü Sovkoz'da köylü basit bir tarım işçisi olmaktadır. Belli başlı şekliyle «Artel» mahiyetinde olan Kolkoz'un bünyesinin, köylünün araziye karşı olan içgüdüsüne, şahsi istifadesi için küçük bir tarla parçasına, kümese, belki de bir öküze sahip olmasını sağlıyarak taviz verecek şekilde ıslah edilmesi şarttır. Böylece hususi mülkiyet unsuru tamamiyle tasfiye edilmiş oluyordu. 1936'dan itibaren toprakların %90 ı kollektif çiftlikler ve devlet çiftliklerine dahil olmuştu. Kollektif çiftlik, üyeleri tarafından yöneltilmekteydi, merkeziyetçi idarenin en müfritine tâbiydi. Köylüler kıta ve takımlar halinde çalışırlardı; Kolkhoz'un idarecisi, genellikle toplumun dışından tâyin edilirdi. Ücret, o kimsenin işine ve işi yapışına göre idi. Kollektif çiftliğin sıkı bir şekilde idare edilmesinden başka bir kontrol unsuru da, her biri birkaç Kolkhoz'un plân ve icraatına nezaret eden devlet makina traktör istasyonlarıydı. Kollektifleştirmeyi empoze etmekte ulaşılan bütün büyük başarılara rağmen Sovyet liderleri tarafından 1930'ların sonlarında bunun billûrlaşan son şekline hiç bir zaman problemin nihaî hal çaresi olarak bakılmamıştır. Herşeyden önce «köy hayatının bönlüğü» şahsi toprağın varlığında sürüp gitme imkânını bulmakta ve köylüyü müşterek çalışmadan uzaklaştırmakta ve psikolojik bakımdan küçük müstahsil zihniyeti ile kollektif sistemin bütününe karşı duyulan kızgınlık arasındaki bağı tesis etmektedir. Ayrıca, Sovyet endüstrisindeki muazzam gelişmeyi tarımsal üretimde ona yaklaşan bir gelişme asla takip etmemiştir. 1950'lerdeki Sovyet tarım üretimi, zıraî makinalaşmaya

rağmen ancak kollektifleştirmeden önceki rakkamlara yaklaşmakta veya bunları az bir miktar geçmektedir ki bu sırada sınaî üretim büyük bir gelişme içindedir. Demek oluyor ki Sovyet toplumunun en büyük sosyo-ekonomik problemi buradaydı: köylünün çiftçi olmasına müsaade edilmemişti, bütün zorlama ve şiddet tedbirleri de onu biraz olsun işçi haline getirememişti.

Rejim köylü probleminde zikzaklı bir yol takip etti. Bazı zamanlar, özel toprak parçalarına hudut konulacak, hacmi sert bir şekilde tahdit edilecek, mahsul daha ağır bir şekilde vergilendirilecekti; diğer zamanlarda, daha büyük bir serbesti gösterilecekti: daha az vergilendirilecek; kollektif çiftliğin yapısı, üyelerine daha çok serbesti verme yönünde yumuşatılacaktı. 1940 ların sonları bir krize şahit oldu. Ziraî istihsali artırmak ve köylüleri (sosyalist) kapitalist bir camiada birleştirmek gibi ikili bir problemi çözmek için bulunan çareler hakkındaki kararsızlığı aksettiren en çelişik politikalar ilân edildi. 1949 da Kollektif Çiftlik Komitesi başkanı Andrei Andreyev, kolkhoz bünyesinde, kolkhoz'u devlet tarafından yöneten bir hububat fabrikasına verilen bir isim olmaktan çıkaracak, onu hakiki bir kooperatif çiftliğe çevirecek bir takım yumuşatmalar yapılacağını açıkça söyledi. Fakat Andreyev tamamen yalanlandı ve buna tamamen zıd olan politika kabul edildi. Birkaç kolkhoz bir büyük kolkhoz içinde birleştirilecekti; bazen evlerinden millerce mesafe uzaktaki binalarda çalışan köylüler şahsi topraklarına ayıracak vakit bulamıyacaklardı. 1952 de Nikita Khrushchev daha zecrî bir teklif formüle etti. Khrushchev, kollektif çiftliklerin, köylülerin apartmanlarda yaşıyacakları ve uzaktaki toprakları işlemek için hergün uzun mesafeler katedecekleri daha büyük üniteler, ziraî şehirler — «agrogorod» — halinde birleştirilmesini savunuyordu. Tahmin edileceği gibi kişisel tarım ortadan kalkıyordu. Köylü, psikoloji ve alışkanlıkları bakımından şehir sakinine benzetilecekti; fakat plân tatbik edilebilir değildi ve bundan dolayı Khrushchev'in teklifi reddedildi.

Endüstri toplumu ve yeni sınıf zihniyeti

Ekonomik değişmeyi bir sosyal değişme takip etmiş ve hızlandırmıştı. Sanayileşmiş bir topluma uygun alışkanlık ve törelerin telkini, orta sınıfın düşünme tarzı ve niteliklerinin yaratılması 1940 larda bir ihtilâl olmaktan çıktı ve gerçekleşti. Bu, geniş gelir ve statü ihtilâflarına yalnız göz yumulmayıp, bunların bir gerçek olarak kabul ve teşvik edildiği; proletarya romantizminin, Horatio Alger

hikâyelerinin komünist versiyonuna (fakir işçi çocuğu veya köylü çocuğu, zorlu bir çalışma sonucunda fabrika idarecisi, mühendis, doktor ve sonra da Yüksek Sovyet Âzası ve Lenin düzeninin savunucusu olacaktır) yol açtığı bir toplumdu. Bu tip bir toplum, burjuva değer ve «delillerine» müsteniden verilecek ek derslerle eşitliğin aşağılık bir burjuva ön-yargısı olduğunu ve Marksizmle bir ilgisi bulunmadığını öğrenmeye muhtaç değildir. Maddi gelişme ve değerlerin beraberlerinde siyasi emeller de getirdikleri basma kalıp bir lâftır. Otuz yıllık komünist diktatörlüğünden sonra normal bir Rus vatandaşı, demokrasi kavramı yahut hukuk hükümranlığı fikrini tasavvur dahi edemez. Fakat çok daha masum şeyler olan, bir parça hukuka bağlılık ve kişisel güvenlik, hayattan istifade ve dış dünyayla asgari bir temasa karşı duydukları arzular, sınai ve sosyal gelişmenin mantıki sonuçlarıydı. Terörün, zorlamanın, işçi pasaportlarının, sanat ve ilmi tartışmaları çözen resmî parti emirlerinin, en yoğun sanayileşme safhasında mantıki bir sebebi olabilirdi; fakat doktrin tarafından en mükemmel bir şekilde aşılanmış bir komünist için bile, daha ileri bir sanayileşme devresinde aynı şiddetli ciddiyeti izah eden böyle bir mantıki sebep yoktu. Teşkilâtlı bir muhalefetin, mümkün olmak bir yana, tasavvur dahi edilemediği bir toplumda işleyen bu totaliter sistem âcil bir tehlike ile yüzyüze gelmedi. Fakat totaliterliğin müfrit ve modası geçmiş taraflarının uygulanmakta devam etmesi moralin ve uzun devrede ekonomik ve bilimsel etkinliğin bozulması tehlikesini yaratmıştır.

Sovyet tahakkümü ve yeni komünist devletler

Sovyet zaferleri, coğrafi durum ve Batı devletlerinin acınacak politikaları, Doğu Avrupa'yı SSCB'ne kaptırmak için elele verdiler. Gerçekten ve potansiyel bakımından SSCB ile mukayese edildiğinde her biri çok zayıf olan Avrupa peyklerine ilâveten gözle görülebilecek bir olaylar zinciri Çin'i de «sosyalist kamp» ın ta içine sokmuştur. Moskova'nın iktidardaki Komünist Partileriyle münasebeti meselesinde, eski, tam bir itaatın beklendiği ve umumiyetle de görüldüğü yabancı komünistler üzerinde Moskova hâkimiyeti modelinden esaslı bir şekilde ayrılındığı kısa bir zaman sonra ortaya çıkmıştı. 1940'larda, sınırsız bir despotizme alışmış olan Stalin ve çerçevesindekilerden, birkaç yıl öncesine kadar sadık adamları olan insanlarla iş görürlerken diplomasi ve incelik göstermelerini veya hükümleri altına düşmüş olan memleketlerin ekonomik özelliklerine ve millî hassasiyetlerine karşı anlayış göstermelerini bekleyebilmek için Üçüncü Enternasyonal'in ilk gününden bu yana

köprülerin altından çok sular akmıştır. Sovyetlerin doğu Avrupa'daki durumlarını daha etraflı bir şekilde ele almadan önce Sovyetler Birliği Komünist Partisi ile peykler ve Çin komünist partilerinin münasebetleri meselesine bir göz atmak lâzımdır.

Komintern Batılı müttefikleri daha fazla kuşkulandırmamak için 1943'de dağıtıldı. Tutum oldukça manâsızdı: dış komünistlerin itaat alışkanlığı ve Sovyetlerin bunlara hükmedebilme kabiliyeti o kadar iyi yerleşmişti ki resmî bir teşkilât kurmak zaten ikamet imkânları dar olan Moskova'da yer israfından başka bir şey değildi. İster kısmen ister tamamen Sovyet süngülerinin desteği ile gelmiş olsunlar Doğu Avrupa'daki bütün komünist rejimlerin başında, bir kısmı Sovyet kamp ve zindanlarında bulunmuş oldukları halde Kremlin'e açık bir mukavemet gösterebilmek durumunda ve haleti ruhiyesinde olmıyan ve Rusların nasihat, emir ve yardımlarına âmade olmaktan zevk duyan kimseler vardı. Fakat eşyanın tabiatı icabı her iki tarafın da bazı peşin fikirleri olduğu için bir mühim ihtilâf kaçınılmaz oluyordu. Komünizm iktidara — ve sanayie — yönelmiştir. Komintern'in eski sadık bendesi, iktidara gelince, çok geçmeden hızlı bir endüstrileşme ve memleketinin kudretini bazan bir toprak dâvası mahiyetini iktisap edebilen bir şekilde yaymak için hayalî denilebilecek plânlar tasarlıyacaktır. Sovyetlerin mahallî liderlere dahili otoriteyi bile çok görmek demek olan ekonomik istismarı sarsılmıya mahkûmdu. Böylelikle daha evvelce çok fanatik bir komünist olan ve Stalin'e hattâ kendi Rus yoldaşlarından daha fazla tapan insanlar, «milliyetçiliğe» kaydılar. Stalin politikasının gayri insanilik ve ağır elliliği, böylece dışardaki taraftarlarının başlangıçta olduğu gibi bugün de en sadık gurubu olan Yugoslav Komünistlerini isyanın başına getirdi. 1848'de Tito'nun atılmasıyla başlayan tasfiyeler ve sosyal ve ekonomik yön verişler doğrudan doğruya Moskova'dan veyahut da onun yeni beynelmilel organı olan Kominform'dan çıktı.

1950'lerin görüş açısından peyk politikaları, modası geçmiş bir şekilde gayri insani ve nihayet diktatörlük için bazı dahili politika tedbirleri gibi tehlikeli idi. Daha anlayışlı bir politika muhakkak ki daha iyi sonuçlar verecekti. Kudretleri bakımından Avrupalı peykler ve Sovyetler Birliği arasında mevcut olan nisbetsizlik, bunların komünist liderlerinin Batı'ya ve kendi halklarına karşı başka bir yerde destek arıyabilme imkânlarının olmaması gerçeği, ülkelerinin sosyal ve ekonomik değişme temposunu bizzat tesbit edebilme imkân ve fırsatının kendilerine tanınması şartıyla Rus arzularını ge-

nellikle kabul etmelerini şüphesiz sağlamaktaydı.[2] Fakat 1948'den itibaren Stalinizm demek, zecre karşı sınırsız bir inanç demekti. Tiran için peyk komünistleriyle müzakereler yapmak veya onları yatıştırmak, düşünülemez birşey olmuştu.

Tehlike aşikârdı: Sovyet komünizmi en tehlikeli anlarını Rus vatanseverliğini uyandırarak atlatabilmişti. Peyklerdeki komünizmin idamesini temin için milliyetçiliğin uyandırılması iyi sonuçlar vermeyebilirdi. Rusya'nın her şeyi ezen kudreti, peyklerin ayrılmasını önliyebilir, güvenilmez veya uzun vadede güvenilmez olabilecek peyk liderlerini bertaraf edebilirdi; bir istisnasıyla bunu başardı da. Fakat peykler Sovyet emperyalizmi için fayda yerine zarar getiren şeyler halini alabilirlerdi. Ekonomileri, Sovyetlerin ifrata kaçan talepleri ve şartlara uymıyan politikaları yüzünden zarar görmüştü. Komünist partilerinin moralleri bozulmuş ve bunlar korkuya kapılmışlardı, icabı halinde güvenilir bir müttefik olmaktan çok açıktan bir tehlike teşkil edebilirlerdi. Bilhassa Asya'daki Sovyetlere yakın radikal hareketler için Tito'ya karşı güdülen Sovyet politikasının genel görünüşü cesaret kırıcı bir anlam taşıyordu. Uzun vâdede Moskova'nın yerli liderleri yıkma hususunda tam kontrol politikası, bir çatışma halinde Stalinist metodun şartlı başarılarının (Polonya ve Bulgaristan'da olduğu gibi) dahi düşünülemiyeceği Çin'de kaçınılmaz bir Titoizm olayına yol açardı.

BUHRANIN SONUÇLARI

Parti ve Devlet, milliyetçilik, sanayileşme, köylü, yeni sınıf zihniyeti, diğer komünist devletler. Bunlar, Stalin'in ölümü arifesinde Sovyet parti ve devletinin karşı karşıya bulunduğu hayati dilemaya yol açan unsurlardan bazılarıdır. Bunlar, diktatörün çevresinde bulunanların en fazla anlayış sahibi olanlarına Marksizmin mantığıyla Stalinizmin mantığının, artık modası geçmiş sert metodlarla israr etmekle totaliter sistemi ve bunun sonucu olarak ta kendi hayatlarını değilse bile işlerini tehlikeye düşürecekleri raddede birbirinden ayrılmış bulunduğunu hissettirmiş olmalıydı. Sovyetler Birliğinin atom silâhlarındaki geriliği ve Çin komünizminin henüz vâsi ülkede tam bir hakimiyet kuramamış olması sebebiyle

(2) Bunlardan bazılarının, örneğin Yugoslav komünistlerinin Rusların onlardan bekledıklerinden daha zecrî bir sosyal politika güttükleri ve tamamiyle hayali bir endüstrileşme ve kollektifleştirme plânını kabul ettikleri hatırlanmalıdır.

yeni bir dünya savaşı birçok defalar — Kore anlaşmazlığından sonra olduğu gibi — ihtimal dahilinde görünmüş olmalıydı.

Yaşlı despot normal olarak kendi ismiyle anılan totaliter idarenin aşırılığı ile memleketin ve partinin menfaatleri ve Marksizm arasındaki temel çelişmeyi anlıyamazdı. Değil mi ki Sovyet devletinin 1929 - 1933 de karşılaştığı buhran, en büyük sanayileşme ve büyük bir zecir plânıyla yenilebilmişti, öyleyse bu çifte teknik şimdi de uygulanabilirdi. Daha geniş tasfiye plânları kadar mübalâğalı, büyük teknolojik değişim plânları da Stalin'i ömrünün sonuna kadar meşgul etti. Hayatının son yılında yayınlanan *SSCB'nde Sosyalizmin Ekonomik Meseleleri* adlı kitabı, teknoloji çılgınlığıyla birlikte bir despotun anladığı şekliyle Marksizmin tutarsız bir tekrarını kapsayan bir eserdi. «Eğer yalnız münferit işçi gurupları değil de işçilerin çoğunluğu kültürel ve teknik seviyelerini mühendislerin ve teknik personelin seviyesine yükseltebilseler ortaya ne gibi bir sonuç çıkar? Böyle bir şey olsaydı endüstrimiz başka hiç bir ülkenin endüstrisinin ulaşamıyacağı bir seviyeye yükselirdi.»[3]

Bununla ve kanallar, yeni ağaçlandırma kuşakları ve sanayii geliştirme konusunda daha somut plânlarla birlikte Stalin, başlangıçta en yakın iş arkadaşlarını kapsayacak bir yeni tasfiye — hayatta zevk alacağı çok az şey kalmış birisi için mazur görülebilir — yapmayı düşünüyordu. Partinin 1952'deki XIX uncu kongresi (13 yıldan beri yapılan ilk kongredir) liderlikteki değişikliğin çerçevesini belirtir. Yirmibeş üyeden müteşekkil yeni Politbüro'da muhtemelen Beria, Khrushchev ve diğerlerinin icaplarına bakıldığı zaman onların işlerini devralmaları için yetiştirilmek üzere bazı yeni simalar da vardı. Yabancı emperyalistlerin emirleriyle bazı önemli şahsiyetlerin ölümlerine sebep oldukları veya bunu plânladıkları «meydana çıkarılan» bir kısmı Kremlin'e mensup seçkin bir hekim gurubuyla ilgili «Yahudi doktorlar olayı» 1936 ve 1937 geleneğine en uygun şekilde vuku bulmuştu.

İkili reçete, — geniş tasfiye ve büyük çapta sınai ve sosyal ilerleme — diktatörlüğün kalan meselelerine bir cevap olmalıydı. Milletlerarası politikada bir gelişme öngörülmediği gibi, peyklere karşı güdülen sıkı politikada da bir gevşeme yoktu. Diktatörün şimdi hayli lüzumsuz olan eski usullerle iş görmekteki ısrarı, onun milletlerarası durumu değerlendirişine uygundu. «Emperyalist» kuvvetler arasında her an muhtemel anlaşmazlık, 30 yıl önce Lenin

(3) **Current Soviet Policies**, I, 7.

için olduğu gibi, onun için de 1952'de en mühim akideydi. Dünya Harbi gösterdi ki: «... kapitalist memleketler arasındaki pazar mücadelesinin ve rakiplerini mahvetme arzusunun kapitalistlerle sosyalist kamp arasındaki tezatlardan daha kuvvetli olduğu ortaya çıkmıştır ve alınacak ders, «kapitalist ülkeler arasında bir harbin kaçınılmazlığıdır».[4]

Sovyet siyasetinin gerçek yönü, Stalin yaşadıkça, yeni problemle meşgul olurken eski metodların kâfi gelip gelmiyeceği sorusu kadar belirsiz olacaktı. 1953'de Stalin'in ölümü, girişilen tasfiye teşebbüsünü durdurdu ve «Ekonomik Problemler» kitabında öngördüğü reformların yönünü değiştirdi.

Diktatörün halefleri, politikasının başarı ve başarısızlıkları ile bırakılan meseleleri devraldılar. Ancak hiçbirinin devralamadığı merhumun büyük prestij ve kudreti idi. Stalin'in ölümünden beri devam edegelen iktidar mücadelelerine dair tartışmalarda batılı okurların dikkati şahsiyetler üzerinde toplanmıştır. Kremlinolojist uzmanlarsa dikkatlerini liderlik çatışmasındaki taktik ve karşı taktik münasebetlerine teksif etmişlerdir. Oysa siyasetin özü yalnız entrikalı darbeler ve gizli polisin, ordunun veya parti mekanizmasının dramatik müdahalesinden meydana gelmemektedir. Sovyet siyasetinin gerçeği — katı materyalist determinizmcilerin bizi inandırmaya çalıştıkları kadar olmasa bile bir dereceye kadar — muhtelif rakiplerin mücadelelerinde kullanmaya çalıştıkları sosyal ve ekonomik güçlerden ibaret bir hale kadar gelmiştir. Meselede bir ilerleme kaydedilmemiştir, ancak değişen görüş tarzı ve rejimin bunu sadece zorlama yoluyla çözme kapasitesiidr.

1953'ün ilk günlerinde diktatörün bir kelimesi resmî politikanın kendisi oluyordu. Böyle bir politika başarılı olamazdı. Meselâ diktatörün köylülerin istihsal fazlalarının hepsini devlete vermektense bir kısmına tasarrufta bulunabilme imkânının varlığı demek olan kollektif çiftlik pazarlarının kaldırılmasını emretmesi (Bu da «Ekonomik Problemler» adlı eserde öngörülmüştü). Bu tip politika zirai istihsalde bir artma yaratamazdı (ve galiba yaratamıyacaktı da). Fakat teklifin uygulanma zorluğunun açıklığına rağmen karar verme sırasında bu hususta hiçbir endişe ve geciktirme olmayacaktır. Politikadaki bir başarısızlık da açık anlamında diktatörün durumunu sarsmıyacaktır. Stalin'den sonra gelenler, akıllarına esen politikayı empoze edemiyeceklerdir ve mücadele etmekte

(4) **Ibid.**, sh. 8.

olan taraflar birbirlerinin açık verdikleri noktaları yakalamaya gayret ettikleri için lider Z. adıyla anılan politikanın başarısızlığı bu liderin durumu bakımından hayati bir önem taşıyacaktı.

Açıkça görülmektedir ki halefler, bütün bir memleket gözönüne alındığında çok geniş bir çevrede olmasa bile hiç değilse politik nüfuzu olan parti ve devlet resmî şahsiyetlerinin genişlemiş bir gurubu içinde sempatik görünebilmenin lüzumunu idrak etmişlerdir. Stalin'in ölümünden beri Sovyet politikası, bir yandan rakiplerini eski ve kötü nizamın yenilmez müdafii olmalarından doğacak bir kötü şöhretle suçlandırırken bir yandan politikayı liberalleştirerek itibar sağlamak için rekabet eden liderlerin çabalarından meydana gelmektedir. Yeni liderlik için kampanya başladığı zaman Stalin bir şanssızlık eseri ölmüş bulunuyordu. Hak sahibi olduklarını iddia edenlerin herbiri, parti, devlet veya polis mekanizmalarında stratejik mevkileri ele geçirmeğe çalışıyorlardı. Aynı zamanda bunların herbiri, eski rejimin muayyen bir takım uygunsuz işlerini beğenmemek hususundaki genel temayüldeki katkılarını da ortaya koymaya çalışıyorlardı. Oyun tehlikeli olduğu kadar tahrik ediciydi de. Eğer X adlı lider, köylülere karşı daha mülâyim bir politika güdülmesini savunmasıyla tanınırsa bu ona artık hayatlarından eskisi kadar endişe etmeyecek ve bundan dolayı, merkez komitesinde vazifesi olan lider X'i destekliyebilecek olan parti resmî şahsiyetleri arasında bir sempati kazandıracaktır. Mamafih, eğer lider X, kendisini etrafa hoş görünmek için çok müteşebbis ve idarî entrikalarla çok ilgili bir şahıs olarak açıkça göstermek hatasını işlerse, o zaman diğer liderlerin kendi aralarında yeni bir Stalin'in meydana çıkmasını önlemek gayesi etrafında toplanarak birleşmesini temin edecekti.

Bu sonuncu hal, Beria'nın kaderiydi. Gürcü dostunun ölümü onu tatsız olması mümkün bir kader cilvesinden kurtarmış ve devlet emniyetinin esas organının liderliğini yeniden kazandırmıştır. Polis teşkilâtı şefi adamlarını «önemli» mevkilere getirerek kısa zamanda «sosyalist hukukîlik» tutumuyla adı arasında bir bağ kurdu. (Meselâ terörün gerekli olmadığı) ve güttüğü şoven olmaktan uzak milliyetler politikası parti ve devlet hiyerarşisindeki Rus olmıyan unsurlar tarafından açıkça desteklenmesini sağladı. Oligarşinin diğer mensupları tarafından tasfiyesi çabuk ve dramatik olmuştu. Malenkov'un 1955'de düşüşü ile Sovyet vatandaşlarına daha iyi bir hayat teminine yönelmiş daha çok istihlâk malları istihsal etme politikasındaki nevi şahsına münhasır ısrarı arasında şüp-

hesiz bir bağıntı kurmak mümkündür. Sovyet siyaseti kaba bir entrika, kandırma ve şiddet atmosferinde devam etmektedir. Fakat liderler, şimdi, tek bir kişinin heryer ve herşeyden uzakta ve üstte bulunduğu zamanlardan farklı olarak, siyasi kombinezonlara girerlerken sosyal emel ve faraziyeleri daha büyük ölçüde hesaba katmak zorundadırlar.

Rusya'da Marksizm'in karşılaştığı problemlerin zorlayıcılığı bugün Khrushchev'in başında olduğu liderlik mekanizması tarafından takip olunan politikada açıkça görülmektedir. Başta kim olursa olsun güdülen politika bir bakıma halkın isteklerine mukabele etmiştir, fakat buna, daha ileri tavizlerin totaliter sistemin bünyesinde yaralar açabilecekleri noktalarda son verilmektedir. Gayret daha çok partinin canlandırılması konusunda sarfedildi. Geçen dört sene zarfında iki parti kongresi toplandı. Karar organları, Merkez Komitesi ve Politbüro daha sık toplanıyorlar ve parti politikasındaki yeni ayarlamalar dolayısiyle bunlardan ilki, kurulduğu zaman haiz olduğu birtakım özellikleri yeniden kazanmış bulunuyor. Rejim partiye yeni bir canlılık ve görev duygusu getirmeye çalışıyor. Müfrit Rus şovenizminden çekiniliyor ve hemen hemen bunu isbat için bir çok Rus olmayan bölgelerde mahallî parti organlarının liderliği o halkın içinden gelen kimselerin ellerine tevdi ediliyor. Rejim, birçok vesilelerle Rus olmayan milletlerin içten gelen sevgilerine ihtiyacını bildiriyor. Politbüro'da bir Uzbek bulunuyor; yedek üyeler arasında Gürcistan, Ukrayna, Letonya ve Bielo-Rusya komünist şefleri bulunuyor. Ukraynalılar — ki, Rus olmayan en kalabalık halk kaynağını teşkil ederler — kendilerine parti, devlet ve ordunun en yüksek mevkilerinde büyük sayılarda yer verilmesinden, bunun yanında büyük önemi olmasa bile Kırım'ın Ukrayna'ya geri verilmesine kadar yeni bir özel dikkate mazhar oluyorlar (bu olay, belki Khrushchev'in Ukrayna ile olan uzun sürmüş işbirliğine de bağlanabilirler). Rus unsurların hakimiyeti aşikârdır, ancak yahudi aleyhtarlığı olaylarındaki Rus şovenizminin ifrat derecesi hızını kaybetmiştir.

Hayat standardını yükseltmeye yönelen genel politika ve istihlâk mallarının kalite ve istihsaline dikkat edilmesi, ağır endüstrinin geliştirilmesine verilen öncelik gözden kaçırılmaksızın yakın bir ekonomik memnuniyetsizlik havasını dağıtmış gibidir. Rejim, çalışma saatlarının azaltılmasına, tekaüt maaşlarının ve yaşlılara sağlanan menfaatların artırılmasına dair birtakım vaadlerde bulunmuş ve bu yolda bir takım tedbirler de almıştır. Tarımda radikal

geçişler yapmaktan kaçınılmıştır. Sovyetler, komünizmin en büyük sosyo-ekonomik problemine, hayat standardını yükselterek ve köylülere daha çok istihlâk malı yanında işlenmek üzere daha geniş sahalar açarak bir çözüm yolu bulacaklarını ümid etmektedirler.

Stalin devrinde fertlerin geniş bir zecir altında tutulması sosyal ve kültürel faaliyetlerin her sahasının manâsız ve mantıksız kontrollarla bunaltılmış olması, yeni liderlere polis devletinin en ince esaslarını zedelemeksizin «liberalizme» açılabilecek geniş bir saha vermiştir. Siyasi polis (MVD) tarafından yapılan gizli idari mahkemeler, mecburi iş kampları geniş ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Sanayileşmenin en hızlı devresinin kalıntısı olan iş pasaportları da ortadan kalkmıştır. Fikir hürriyetinin genişliği, yabancılarla ve genel olarak dünya ile temas imkânı, bugün vasat bir otoriter devletle mukayese edildiğinde mütevazi bulunabilecekken Stalin'in son yıllarının ölçüleri ile mukayese edildiği zaman çok aşırı bir hürriyet olarak görünmektedir.

Aynı ölçülerle bir hayli manidar olan reformların derecesini hukuk hükümranlığına doğru atılan bir adım olarak özetlemek bir hayli zordur (demokrasi veya liberalizmden söz açmamak Sovyetler Birliği hakkında gelecek nesillere hitaben yazanlar için oldukça akıllıca bir iş olur). Bunlar, liderlerdeki Stalin devrinin marazi totaliterliğinden farklı olarak akıllı bir totaliterliği başarabilecekleri ve başarmaları gerektiği hakkındaki kanaatı takviye etmektedirler; yapılanlar sadece sosyal baskılara bir cevap olmamakta aynı zamanda Sovyet Devleti'nin bir vatandaşının bir yabancıyla yapacağı konuşmaya veya Amerika Birleşik Devletleri'ndeki otomobil sayısına dair haberlere karşı koyabilecek kadar kuvvetli olduğuna olan güven anlamına da gelmektedir.

Lüzumsuz şiddeti kaldırmak hususunda halen sarfedilmekte olan sağduyulu gayretleri görünce, Rusya'da Marksizm buhranından bahsetmekle haksızlık etmiş olmuyor muyuz? Bu gelişme içinde çok kapsamlı sonuçlara ulaşılmış olduğu görülmekle beraber bir takım kesilmeler ve geri dönmeler de eksik değildi. Beria ve arkadaşları (muhakkak daha başkaları da vardı) gayet tabii ki sosyalist hukukilik esasına göre muhakeme edilmişlerdi. «Buzların çözülmesi» tabiri entellektüellerin akıllarına pek de nazik olmayan bir şekilde ötesine ayak basmamak icabeden sınırları getirmiştir. Herşey bir tarafa, baskı - gevşeme zikzağı kavramı bizzat Stalin'in «icadı» dır. İlk endüstrileşme ve kollektifleştirme hareketinin korkunç ızdıraplarından sonra, Khrushchev ve gurubunun sonraları

davranışları ile ortaya koymaya çalıştıkları şeyi büyük adam şöyle ifade ediyordu: «Hayat daha iyi olmaktadır yoldaşlar, hayat daha neşeli hale gelmektedir». Ve bunun arkasından da büyük tasfiye başladı. 1955 ve 1956'da sanki farzmış gibi ortaya atılan «kollektif liderlik» bugün acaba nerede?

Rusya'daki son gelişmelerde totaliterliğin başka bir tertibini görmemiz gerektiğini Suslov'un 1956'da yapılan 20. parti kongresindeki söylevinin bir parçası isbat eder. Uzun müddet partinin tahrik ve propaganda kısmında yöneticilik etmiş bulunan Suslov, parti üyelerinin ideolojik eğitiminden bahsederken parti üyelerinden birinin bir şikâyetini tasvipkâr bir şekilde iktibas etmiştir:

13 sene partinin Tarih İnceleme Gurubunda bulundum. Onüçüncü defadır propagandacımız bize Bund'u anlattı. Bund'u tenkit etmekten daha önemli yapacak bir şeyimiz yok mudur? M. T. S.'nin (Makine, traktös istasyonu) çevremizin eyaletimizin dâvalarıyla ilgiliyiz. Halde ve istikbalde yaşamak istiyoruz, fakat propagandacılarımız Narodnik ve Bundist dâvalarına o kadar saplanmışlar ki bunların ötesine geçemiyorlar«.[5]

«Halde ve istikbalde yaşamak istiyoruz»... Parti lideri, kelimelerin tam manâsını gereğiyle düşünebilse idi bunları bu derece tasvipkâr bir şekilde iktibas etmeyebilirdi: yalnız parti tarihinin hamasi devresi değil, fakat hayatın günlük somut maddi problemleri karşısında bütün ideoloji, bizzat sosyalizm, bugün parti, üyeleri için bile, pek manâ taşımamaktadır. *Bir raddeye kadar,* parti üyeliğinin bu ideolojik dünyevîliği Sovyet sistemi için bir istikrar unsuru ve rejim için bir rahatlık kaynağıdır. Daha çok mesleği ve günlük hayatın nimetleriyle ilgili olan, daha hür olarak nefes almasını ve birkaç yıl öncesinden daha iyi şartlarla yaşamasını temin eden yeni liderlere şüphesiz minnettar olan vasat parti üyesini demokrasi, eşitlik veya «hakiki» sosyalizmin mücerret meseleleri heyecanlandırmamaktadır. Fakat Marksizm teorisinin endüstrileşmiş Batı'da vasat bir vatandaşın dinini muhafaza edebildiği raddeye kadar yumuşaması, plân ve tam bir ideolojik bağımsızlık, rejimin korkmakta olduğu ve totaliter sistemin muktedir olamıyacağı bir şeydir. İdeolojinin günlük hayat problemlerinden kopması, yani ideolojik agnostisizm, bir süre sonra tek bir anlama gelmek zorundadır: kişi, dış görünüşü itibariyle iyi bir komünist olsa ve kendisini de böyle görse bile, menfaatlerinin ve sosyal emellerinin ifadesini, partisinden çok, memuriyet rütbesi veya iktisadî sınıfının yarattı-

(5) **Ibid.**, II, 79.

ğı ortam yoluyla bulacaktı. Bu noktada eski dostumuz ve komünizmin psikolojik düşmanına rastlıyoruz: «Spontanelik». Spontane sosyal gelişme, Sovyet toplumuna şimdiki seviyesini bahşetmiştir; basit, maddî şeylerin istihlâkine ve totaliter sistemi destekliyen totaliter parti ideolojisi için gerekli olan ihtiraslı hevesin aşınmasına yol açmaktadır.

Partinin şevkini uyandırmak, komünizmi anlam ve yeni tarihi görevlerle takviye etmek için rejimin neden bu kadar ümitsizce çabalarda bulunduğu böylece daha açıkça ortaya çıkmaktadır. Halihazırdaki liderliğin Stalin devrinin en kötü suistimallerini ve ifratlarını açığa çıkarmak ve Stalin tarafından ve onun adına gerçekleştirilen bazı terör hareketleri hakkında partiye anlaşılabilir bir görüş vermek gibi önemli tehlikelerle dolu bir adım üzerinde karara varmasının nedenleri vuzuh kazanmaktadır. Daha tedbirli bir politikanın Stalin'in ölümünden sonraki ilk iki senedeki politika uygulamasına benzemesi gerekirdi: Merhum diktatörün ve metodlarının açık olmaktan ziyade zımni bir tenkidi. Parti kongresinin gizli oturumunda despota karşı teferruatlı hücûmunu yöneltirken Khrushchev, dinliyenlerin, şimdi onu yerenlerin bir zamanlar Stalin'in en yakın arkadaşları olduğunu, Büyük Tasfiye sırasında Stalin'in politikasını Ukrayna'da bizzat kendisinin icra ettiğini hatırlıyabileceğini düşünmeliydi. Fakat buradaki psikolojik tehlike komünizmin canlı ve cevval bir itikat olduğunu, aşırılık ve terörün ideolojisinden değil fakat onun şahıslar tarafından soysuzlaştırılmasından doğduğunu ve Marksizm ve Leninizmin haysiyet kırıcılık ve bürokratik kırtasiyecilik talep etmekten ziyade yaratıcı ve teşvik edici kuvvetleri bulunduğunu milyonlarca parti üyesine gösteren avantaja nazaran daha ehemmiyetsiz addolunmuş olsa gerektir. Şu ders için de aynı şeyler söylenebilir: «... bütün ideolojik çalışmalarımızda, halkın, tarihin ve bütün insanlığın maddi ve manevî menfaatlerinin yaratıcısı olduğu esasına, *toplumu değiştirmek için yapılan devrim mücadelesinde Marksist partinin kesin rolünü ve komünizmin zaferini ifade eden çok önemli Marksizm - Leninizm tezlerine* yeniden itibar etmeli ve bunları fiiliyatta tatbik mevkiine koymalıyız».[6]

Tiran'ın kötü işlerinin sıralanması, partiyi ve memleketi içine batırdığı kan gölünün ortaya konması, gayesi açıkça belli bir kur-

(6) Khruschev'in söylevinden, **Current Soviet Policies**, II, 188. (italik yazılar).

nazlıkla yapılmıştı. Diktatör Stalin büyük endüstrileşmenin mimarı ve kolektifleştirmenin tatbikçisi sıfatiyle yıkılmamıştı. Yerilen, insanları ölümler ve hapishanelere gönderen, en yakın mesai arkadaşlarına eza eden, 1934'den sonra hastalık derecesinde evhamlı bir hal alan tirandı. Aynı prensip ve düşünce Stalin'in kurbanları arasında ayırım yapmak için kullanılmıştır. Endüstrileşme politikasını empoze etmek ve endüstrileşme aleyhtarlarını yıkmak yerinde bir şeydi.

... Çünkü gerek Trotsky - Zinovev blokunun gerekse Bukharincilerin siyasi istikametleri fiilen kapitalizmin ihyası ve dünya burjuvazisine kayıtsız şartsız teslim sonuçlarını doğurmuştur. Bir an için 1928 - 1929'larda aramızda sağcı inhirafın siyasi yöneliminin ya da «pamuk elbiseli endüstri» yöneliminin yahut kulakları tutan yönelimin hakim olması halinde neler olabilirdi, bunu tahmine çalışalım. Kudretli bir endüstrimiz ve kollektif çiftliklerimiz olmıyacaktı....[7]

Fakat, «memleketimizde sosyalizm temelinden kurulmuş olduğu halde terör hareketlerine girişmek ve özellikle insanları tiranla aralarında şimdi veya ileride çıkabilecek anlaşmazlıklar yüzünden öldürüvermek yanlış idi. Khrushchev endüstrileşme gibi büyük bir Marksist gaye uğrunda sosyal baskının ve hatta terörün doğru, fakat saçma derecelere varan terörcülüğün zararlı olduğunu söylemektedir. Başka hangi rejim selefinin bir katil ve kendisinin de onun itaatkâr bir âleti olduğunu ifşa eden ve bu fırsatı dinleyicilerinin ideolojik terbiyesi için kullanan bir diktatör olayı yaratabilir.

İdeolojiye ve partiye yeni bir canlılık verme gayretleri büyük bir başarı olmuştur. Fakat, Khrushchev'in söylevinin ana önermesinde şu temel safiyet göze çarpmaktadır: komünist liderlerin hem pastayı saklamak hem de onu yemek hususundaki ezeli eğilimleri, hem partinin spontane desteğinden ve ideolojik heyecanından yararlanmak hem de totaliterliğin belli başlı özelliklerini muhafaza etmek istekleri. Stalin'in hayaleti, hattâ 1934 sonrası Stalin'in bir kenara atılamayacak kadar kuvvetli olduğunu göstermiştir. Sebebi de komünist partisinin artık ihtilâl ve çetin sanayileşme yıllarındaki hayat ve ideoloji dolu örgüt olmasının imkânsızlığıdır. Görüldüğü gibi terör, totaliter sistemin potansiyel bir silâhı olarak hiçbir zaman bir kenara atılamaz. Bu silâha, 1957'de Khrushchev'in Malenkov - Molotof gurubunu tasfiye ederken yaptığı gibi hiç olmazsa tehdit vasıtası olarak zaman zaman başvurulması gerekli

(7) **Ibid., II, 173.**

olabilirdi. Komünist liderler hoş bir rüya âleminde yaşamaktadırlar: bu âlemde halkın serbest hareketleri onu diktatörün istediği yöne götürmekte; diktatörün terrör ve kanunsuzluğu yalnız gerekli oldukları zaman kullanmak hususundaki alicenap kararı mükâfat olarak yalnız iktidara değil, fakat aynı zamanda halk sevgisine de mazhar olmaktadır; bu demokratik bir totaliterlik âlemidir. Fakat gene bu liderlerin Marksizmin bir ürünü olan tarih konusundaki bilgiçliklerinin onlara politik hayatın çok daha muğlak olduğunu göstermesi gerekir.

Bundan dolayı eski formüllere yeni bir canlılık verme çabası başladı. 21. Parti Kongresinde Khrushchev, bu yıllanmış sosyalizmden komünizme geçiş meselesinden bahsetti. Tam eşitliğin bulunduğu, zecrin bulunmadığı, devletin ortadan kalkmakta olduğu bir toplum vasat bir vatandaş bir yana, vasat bir parti üyesine bile oldukça manasız görünebilir. Komünist olmakla bir işçinin, mühendisin veya fen adamının daha iyi ve farklı çalışacağı hayalinin idame ettirilmesi gereklidir.

Kaybolmakta olan ideolojik *raison d'être* yüzünden Rusya'da Marksizm'in düştüğü kötü hal ve Sovyet totaliter sisteminin ölümüyle ilgili herhangi bir acele iyimserliğin gerekli şartlarını gözönüne getirebilmek için Marx'ın kapitalizm hakkındaki hikâyesini akılda tutmak iyi olur. Hikâye der ki, bir zamanlar kapitalizm, taraftarlarına demode eski iktisadi sistemi yıkacak taassup ve enerjiyi veren gerçekten ihtilâlci bir inançtı. Fakat, zamanla kapitalizmin kaderi gericilik ve üretim kuvvetlerine ayak bağlığı etmek halini almıştır. Ancak kapitalistler, sosyal ve iktisadi anlamda eskidiklerini kabul etmeyerek bir zecir aracı olan devlet yoluyla sistemi sürdürmeye çalışmışlardır. Hikâye komünizm ve komünist ideolojisinin Rusya'daki rolüne daha uygun düşmektedir. Komünizmin hem ihtilâlde hem de sanayileşme ve kollektifleştirme döneminde devrimci bir anlamı ve görevi vardı. İdeoloji ya da onun bazı kısımları bundan sonra komünist diktatoryası ve totaliterliğin ana prensipleriyle bağdaşabilirdi.

Fakat Marksizm şimdi Rusya'yı nereye götürebilir? Demokrasiye mi? Komünist partisinin hukuk devletinin veya demokratik sistemin en temel unsurlarını kurmağa muktedir veya arzulu olduğuna ciddiyetle kimse inanır mı? Komünizme inananlar olur mu? Bu sanayileşmiş toplum, ihtilâlin hemen ilk günlerinden itibaren uzaklaşmaya koyulduğu gelir ve mevki eşitliğine, devletin ortadan kalkması esasına dönecek midir? Bırakalım şakayı!

Sovyet sisteminin gelecekteki gelişmesini tahmin etmeye çalışırken ideolojinin yıpranmasında ve Sovyet hayatındaki belirli serbestide umut işaretleri görmek aldatıcıdır. Son günlerin Marksist görüşü, Sovyet sistemini, Marksizmin hâlâ gözdesi olan demokrasiye kendini intibak ettirmeğe çalışır bir vaziyette mütalâa etmektedir:

... daha şimdiden komünist partisi içinde, parti içi tartışmalarda kuvveden fiile çıkacak ve tebellûr edecek çeşitli potansiyel eğilimler mevcuttur. Çeşitli enternasyonalizm ve milliyetçilikler ortaya çıkacaktır. Köylü sorunuyla ilgili çeşitli tutumlar açıklanacaktır. Daha hızlı bir sanayileşme temposu ve müstehlik menfaatları hakkında çatışan görüşler belirecektir. İktidardaki parti bir defa meselelerini tartışmağa başlayınca artık uzun müddet tartışma hürriyetini inhisar altında tutamaz.[8]

Daha az determinist bir görüş dahi, Sovyet genişlemesinin durmasını kapitalizmin çöküşü hakkındaki ideolojik kehanetin iflasına bağlayacaktır. «Çünkü — özellikle Kremlin'inki — hiçbir mistik mesihlik olayı, kendisini devlet yönetiminin gereklerine şu veya bu şekilde gerçekten uydurmadıkça hayal kırıklığına uzun zaman dayanamaz».[9]

Hepimiz ne kadar kolayca bir tarihi determinist haline geliyor ve «kaçınılmazlıkların» savunucusu oluyoruz. Bari böyle yapmakla korkularımızı dindirebilsek ve dileklerimizi doğrulayan gelişmeleri peşinen sezebilsek! Marx'ın 1850 - 1860'larda apaçık bir şekilde gördüğü kapitalist bünye tezatları, modası geçmiş kapitalizmin bir elli, altmış sene daha olduğu gibi kalmasını önliyemediği gibi Sovyet komünizminin bünyesindeki tezatların da sistemin yıpranmasına sebebiyet vermemesi mümkündür. Üstelik Marx'ın kapitalistlerin, devrilmelerinin yakın olduğunu açıkça gösteren belirtilere rağmen dayanabilmelerinin sebebi olarak gördüğü siyasî kudret, XIX asır orta sınıfının elinde bu kadar yoğun bir şekilde bulunmadığı gibi, şu istismarcı sınıf icra komitesinin — Sovyet totaliter sistemi — yaptığı kadar amansız ve maharetli bir şekilde de tatbik olunmamıştı. Tarihi bir incelemenin bütün sağlıyabileceği, asli tarihi görevini çoktan bitirmiş bir sistemin içindeki gerginlik alanlarını, buhran ihtimallerini ortaya çıkarmak olacaktır. Orijinal Marksist savı tartışırken tarihin kendiliğinden tam bir düzen içinde işliyeceği, ortaya halledemiyeceği hiçbir problem çıkarmıyacağı, ta-

(8) Isaac Deutscher, **Russia: What Next?** New York, 1953, sh. 228.

(9) George Kennan, «**The Sources of Soviet Conduct**», **American Diplomacy, 1900 - 1950**, Chicago, 1951, sh. 124'de yeniden baskısı.

rih sahnesinde tarih çerçevesine uymayan bir şeye veya bir olayın mantıksızlığına uzun müddet sığınaklık edecek boşluk ve safhaların bulunmadığı hakkında ana fikri kaziyesinin sakatlığına değinmiştik. Onlara artık ihtiyacı olmayan ve onlardan faydalanmayan bir toplumda totaliter sistemin ve Marksist ideolojinin mantıksızlıklarının herşeye rağmen uzun bir müddet daha bizimle beraber olması muhtemeldir.

Totaliter sistemi destekliyebilecek mahiyette ideolojik başarı alanları arayan Sovyet liderleri, muhtemelen yurtlarında pek az imkân bulabileceklerdir. Köylü probleminin, Rusya'da, Marksizmin gündeminde büyük ve halledilmemiş bir konu olarak durduğu bir gerçektir. Rejim, köylüyü işçi haline getirmek için büyük baskılara girişilmesi yerine köylülerin hayat seviyesini yükseltmek ve kollektif çiftliklere kendi iç işlerinde daha fazla muhtariyet tanımakla köylülerin ednüstriyalizme daha tam bir şekilde intibak ettirilebileceklerine ve tarım sektöründen daha iyi iktisadi sonuçlar alınabileceğine karar vermiştir. Rejim, köylüler üzerinde geleneksel, markezileşmiş iktisadi ve siyasi denetimin ana manivelâsı olan makine-traktör istasyonlarının kolektif çiftliklere satışını programına koymakta, uygulamakta tereddüt etmemiştir. Stalin, 1952'de tamamiyle bu merhale için hazırlanan teklifleri incelerken bunları sosyalist istikametten kabulü imkânsız bir sapma olarak vasıflandırmıştı:

Netice ne olacaktır?.. İnsan nasıl ve hangi ilerleme mütalâalarıyla kollektif çiftliklerin bu istisnai durumunu haklı gösterebilir? İnsan böyle bir durumun, kollektif çiftlik mülkiyetinin kamu mülkiyeti seviyesine yükseltilmesine yardım edebileceğini, toplumumuzun sosyalizmden komünizme geçişini hızlandıracağını söyliyebilir mi? Böyle bir durumun kollektif çiftlik mülkiyetinin kamusal mülkiyetten daha fazla kopmasına sebep olacağını ve bizi komünizme yaklaştıracak yerde ondan uzaklaştıracağını söylemek daha doğru olmaz mı? [10]

Kollektif sisteme karşı güdülen fitrî düşmanlığın, temel köylü probleminin ekonomik çareler ve daha fazla hürriyet yoluyla tam manâsıyla hafifletilebilip hafifletilemiyeceği daha henüz belli değildir. Şimdilik tarımdaki sosyalist reformların uygulanabilme alanları ufak alanlardır. İdeolojik coşkunluğun ana kaynağı başka yerlerde aranmalıdır. Bu vesileyle akla, partinin 1955 - 1956 yıllarında Kazakistan'daki «bâkir toprakların» geliştirilmesi için şehir-

(10) J. V. Stalin, **Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R., Current Soviet Policies, I, 19.**

li komünistleri seferber ederken yarattığı sun'i ideolojik coşkunluk geliyor.

Bu noktada tek mantıkî yön vardır. Komünistler, kapitalizmin emperyalizme başvurarak sonunu geciktirmekte olduğuna inanmışlardır. Sovyetler Birliğinin ve komünizm fikrinin dışta yayılması, Rusya içinde Marksizmin başarısının ispatlanması için yegâne ana kaynak olarak kalmaktadır. Marksizm - Leninizm ve şimdiki Sovyet liderleri pek tutmasalar bile âdil olmak gerekirse Stalinizm, teknolojik yönelimiyle Sovyet Birliğini Uzayın keşfinde öncü durumuna getirmiştir. Ne var ki mağrur bir Sovyet vatandaşı rejimin aralarında daima bir bağ kurmağa çalışmasına rağmen, «Kapital» veya «Yapılması Gereken Nedir?» adlı kitapları tekrar tekrar okumakla yeni teknolojik ilerlemeler arasında bir münasebet bulunduğundan şüphelenmeye başlayabilir. Öte yandan komünizmin dünyanın büyük kısmında yayılması doktrinin Asya ve Afrika — yakında da muhtemelen Lâtin Amerika — milletlerinde yarattığı cazibe, ideolojinin elle tutulabilir «başarı delilleri», parti üyeleri için ilham kaynağı ve Sovyet totaliter sisteminin liderleri için siyasetlerini veya metodlarını haklı göstermek için ispat noktalarıdır. Bundan dolayı komünizmin uluslararası yönü, devamlı gelişmesi, Rus komünistlerinin ideolojik saiklerinin canlı tutulabilmesi için son derece önemlidir.

Rusya dışındaki komünistlerle olan münasebetler bakımından sınır tanımıyan Stalinizm, iç politikadaki Stalinist metotlar kadar çirkin ve modası geçmiş bulunuyordu. Tito ile olan anlaşmazlık ortadan kalkmalı; peyklerdeki komünist partilerin morallerini bozan terör metotları son bulmalı; örneğin eski metotlara sıkı sıkıya bağlı kalındığı takdirde, kaçınılmaz bir hal alacak olan Çin - Rus ihtilâfı gibi müstakbel ihtilâfların önüne geçmek için Moskova'dan tesbit edilen tek bir sosyalizm yolu yerine «Sosyalizme giden muhtelif yollara imkân olduğu» resmen açıklanmalıydı. Pastayı hem yemek hem alıkoymak hususundaki içgüdüsel eğilimleri sebebiyle Sovyet liderleri bu aydınlanma ve liberalizmlerinden de kendilerine önemli kârlar sağlanmasını bekliyorlardı. Peykler üzerindeki kontrolleri aşağı yukarı eskisi kadar büyük kalacaktı; ancak dehşete düşmüş ve ruhsuzlaşmış peyk partileri yerine, şimdi, arzulu iş arkadaşları ve ortaklara sahip olabileceklerdi. Çin komünistleri, bu yeni anlayışa daha kolay intibak edebileceklerdir. Tito olayının bilhassa Asya'daki zaaf tesirleri, Yugoslavya'nın sosyalist kampa dönmesiyle ortadan kalkacaktı. Stalinizm yükünden kurtulmuş bir

komünizm, Rusya'da olduğu kadar bütün dünya'da da millî hürriyet ve serbestiye giden bir yol olarak islah edilmiş kuvvet ve tutumunu ortaya koyacaktı. 1955'de Sovyet liderleri kendi izlerini Belgrad'a kadar takip ettiler. (O günler için tehlikeli olan bir lisanla, Tito ve gurubu, Amerikan şeflerinden aldıkları emirlerle Sovyetler Birliği ve halk demokrasilerine karşı casusluk ve sabotaj yapan Amerikalı ajanların yatağı olarak tevsif edilmişlerdi), ve mâzinin mâzide kalmasını istediler. Daha önce peyk partilerine mahalli Stalin'lerini vazifelerinden affetmeleri, uygunsuz hareketleri görülen güvenlik şeflerini tasfiye etmeleri ve hatalı bir icraat sonucu öldürülen komünistleri yüceltmeleri söylenmişti. Stalin'den sonraki liderleri, geçmişteki «hatalarından» dolayı rahatsızlık duymadıkları ve geçmişteki kararsızlıkları dolayısiyle kim itham edebilirdi?

Tabiatiyle politikayla birlikte, Kremlin'de, alınan tedbirlerin mahiyetine dair olmasa bile temposunu hedef tutan ve meselâ Stalin'in kendi memleketinde kötülenmesi gibi davranışların tehlikesini konu alan bir takım anlaşmazlıklar olmadı değil. Ancak, peykler söz konusu olduğu nisbette bu, büyük bir psikolojik hatâ ihtiva ediyordu. Peykler kırk yıllık bir totaliterlik tecrübesinden geçmemişlerdi. Buralarda milliyetçilik, Sovyetler Birliği'nin aksine rejimin tabii bir müttefiki olacak yerde komünizmin tabii bir düşmanı idi. Komünizm kendi «yanılmalarını» itiraf ederek Rusya'da hiç olmazsa geçici bir süre için kudret ve canlılık kazandı. Peyklerde terörün aşırı şekilde yasaklanması, buralardaki komünist rejimleri uzun zamandır halkın baskı altında tutulmuş öfkelerine karşı oldukça müdafaasız bırakıyordu. Tito'yu yatıştırmakla mahalli komünist liderlerin millî tutumlarına karşı taviz verilmiş oluyordu. Hattâ, meselâ Polonya'da olduğu gibi, en Stalin taraftarı liderler bile, geçmişteki hataların izah ve hesabı istendiği zaman kurban edilmek korkusuyla kendilerini bir millî cereyana uydurdular. Tito, Yugoslavya'ya sadece bağımsız bir komünist devletmiş gibi muamele edilmesini değil, Yugoslavya'nın hakikaten bağımsız olmasını istedi. Bu sebepten 1956'da Polonya'da Sovyet tehditlerine rağmen Gomulka iktidara geldi. Bu sebeple komünizme karşı millî bir ihtilâl için kan döken millî komünizmi ile Macaristan misali. İşte, tatsız bir evlilik gibi yatıştırma ve aldatmalardan meydana gelen, fakat daima esaslı bir telif edilemezlik içinde bulunan Rus-Yugoslav münasebetleri, iç komünizmde olduğu gibi dış komünizmde de Stalin'in hayaleti ısrarla varlığını sürdürmektedir.

Peyk politikasını, tam bir başarısızlık olarak tanımlamak aldatıcı olacaktır. 1956 sonbaharındaki karmakarışık durum şüphesiz, bir süre için, Kremlin'de önderler grubunu sarsmıştı. Peyk komünizminin serbestleştirilmesinin Rusya'ya da sirayet eden sosyal ve entellektüel çevrelerdeki tâli tesirleri, Rusya'da bir takım tedirginliklere yol açtı. Fakat peyklere karşı güdülen politikada tıpkı Sovyetler Birliği'nin içerisindekine benzer bir sentez yapılması şeklinde ortaya çıkan eski ve yeni politika dengesi 1957 - 1958 yıllarında sağlandı. Her iki halde de saf bir Stalinizme dönmek hemen hemen tasavvur edilemezdi. Ancak, halkın isteklerine kısmî tavizler vermek gibi elâstiki siyasi taktikleri, iktisadi gelişmeyi ve yeniden canlandırılmaya çalışılan ideolojiyi desteklemek için çıplak zorlama ve terör daima bir kenarda bekletiliyordu.

Marksizmin Sovyet süngüleri ile denetlenemeyen yerlerdeki durumu ve cazibesi, Komünist Çin'in sanayileşmesinin tarihi basamaklarını Sovyetler Birliği'nin yaptığından daha da süratle atlama gayretlerinin önemi son bölümde anlatılmıştır. Biz burada, Sovyetler Birliği'ndeki Marksizm buhranının bazı iç ve dış görünüşleri ile ilgilendik. Bellidir ki bu buhran Sovyetler Birliği'nin bir zaafiyetini ve Sovyet totaliterizminin yakın bir tehlikeye maruz bulunduğunu ifade de edememektedir. Sovyet idarecilerinin iç ve dış politikalarındaki mesnetsiz hareket, ani kayma ve değişmelerin sebebi bu krizdir. İdeoloji şu veya bu şekilde önemli, dinamik, yayılma ve fethedebilme imkânına sahip gösterilmelidir. Şayet, böyle yapılmazsa, Sovyetler Birliği vatandaşlarının maddi refahındaki en hızlı artış bile, partinin yönetici rolünü ve totaliterliğin ayakta kalabilmesinin şartı olan komünizmin ideolojik cazibesini artıramıyacak, muhtemelen azaltacaktır. Dünya sulhü için hesapsız tehlikeler yaratan şey, süregelen totaliter sistem için makûl bir sebep, ideolojiyi haklı gösteren bazı deliller bulma yolunda bitmek bilmez gayretlerdir. Sovyet liderleri, dış dünyayı öğrenmek hususundaki arzulukları, halklarının durumunun geliştirmesine karşı duydukları içten ilgi ile, zeki insanlar olarak dünya çapında bir çatışmayı istiyemezler. Fakat aynı zamanda, şimdi modası geçmiş dünya ihtilâli rüyasından daha da karışık olan bir ideolojik zorlama ile maceralı ve mütecaviz bir dış politikaya doğru itilmektedirler.

VII. BİTMEMİŞ DEVRİM

Birleşik Devletler halkı, zahiren «ideolojik olmayan» ve pragmatik bir çevrede yaşar. Kendi toplumuna baktığı olursa, büyük bir ihtimalle bu toplumda uzlaşmaz çatışmalar, bazı tabii tezatlar değil, sadece her zaman için somut çözümlere bağlanabilecek somut problemler görür. Muhakkak telâkki edilen maddi ilerleme, ekonomik aksaklıkları halledecektir; siyasi ve idari yetersizlikler, daima kanunlar ve idari tedbirlerle halledilebilir; ırk ayrımı gibi büyük sosyal problemler bile eğitim, akıllıca vaz edilmiş kanunlar ve zamanla ortadan kalkacaktır. Aklı selim sahibi insanların çoğunluğu tarafından kabul edilebilecek sağ duyuya dayanan çözüm yollarını tıkayan hiç bir kaçınılmaz tarih kanunu yoktur. Siyasi görüş açısı çatışmaları, belirli politika tedbirleri hakkında değişik görüşlere veya olsa olsa çatışan menfaatlara indirgenebilir; fakat asla insan iradesinin üstünde veya ötesinde hiç bir tarihi veya ekonomik «kuvvet» veya «kanuna» indirgenemez. Niçin dünyanın geri kalan kısımları da böyle olmasın?

Bunun gibi miletlerin kendilerini herşeyin merkezi saymaları, komünizme karşı takınılan tavır üzerinde ters bir etki yapar. Komünizm dünya barışını nereye götürecektir? Doktrinin kaynakları, çeşitli kısımları ve doğmatik hülyaları, bazı sorularla karşılaştırıldığı zaman anlamlarını kaybetmektedirler: komünizm, yeni bir dünya savaşına yol açacak mıdır, açmıyacak mıdır? Şimdiden insanlığın 1/3 ünü ele geçirmiş bulunan bu ideoloji, bu muzaffer yürüyüşüne devam edecek midir?

Birinci soruya verilecek olan cevaplar, komünizmin en müessir unsurunu teşkil eden şeyle ilgili tahminlere göre değişir. Bu unsur, kuvvete olan inançdır. John Foster Dulles, demokrasi inancının barışçı niteliğini belirterek «komünizm inancında veya hiç olmazsa Sovyet Komünist Partisi tarafından benimsenmiş olan cinsten komünizmde durum maalesef başkadır» diye yazdığı zaman, meseleyi ele alış tarzlarından birinin örneğini vermekteydi.[1] Marx,

Lenin ve Stalin'in her üçü de kuvvet ve şiddet kulanmayı öğretmişlerdir, ve Mr. Dulles, ideoloji ile eylem arasındaki münasebetin doğrudan doğruya bir münasebet olduğunu görebilmiştir; çünkü şu hükme varmaktadır: «Marx, Lenin ve Stalin'in bu öğretileri Khrushchev'in şimdi Birinci Sekreterliğini yaptığı Sovyet Komünist Partisi tarafından reddedilmemiştir... Bundan dolayı Sovyet komünist inancının hiç olmazsa bu kısmının terkedilmesinin gerekli olduğuna inanıyorum».[1]

Diğer uçta, komünist ideolojisinin dünya barışı için beslenen umutları zayıflatacak yerde kuvvetlendirmesi gerektiği görüşü yer almaktadır:

Onlar bugünkü felsefelerinde direndikleri sürece ne bizim toplumumuzun ne de kendi toplumlarını anlıyabileceklerdir... Biz, onların iyi niyetlerine güvenemeyiz, fakat eğer akıllıca davranırsak sabırlarına güvenebiliriz. Yanlış felsefeleri onlara zamanın kendilerine hizmet ettiğini söyler; ve onlar zamanın sükûn içinde geçmesine ne kadar çok ikna edilebilirlerse bu, onlar için de bizim için de o kadar iyi olur. Allaha hiç olmazsa Hitler öldüğü ve şimdi uğraşmak zorunda olduğumuz diktatörler sıhhatli insanlar oldukları için şükredelim.[2]

Her iki tavırda da, diğer insanların bizden bu derece ayrı olabilecekleri veya bu ayrılığın kötü niyet ve inatçı bir cehaletten başka birşeye atfedilebileceği fikrine karşı bir inanmazlık vardır. Ah; komünistler, zor kullanmanın kötü bir şey olduğunu bir öğrenebilseler der, Mr. Dulles, öteki görüş taraftarları ise, onlar, bizim sistemimizin yıkılmasını istemenin veya sistemimizi gayri insani kötülükler iddiasiyle itham etmenin ne kadar fena olduğunu bir görebilseler diye karşılık verir. Problem maalesef çok daha karışıktır; ve onun bu karışıklığını tam olarak görmeden komünizmin Batı demokrasisini tehdit eden tehlikesini tasavvur etmek imkânsızdır.

Bu kitapda Marksizmin her şeyden önce iki şeye dayandığını söyledik . Bunların birincisi, endüstri öncesini yaşayan geleneksel bir toplum safhasından endüstrileşmeye geçiş vetiresine şahit olan bir toplumdaki geniş halk yığınlarının psikolojisine nüfuz etmektir. Ekonomik baskılarla veya zorla toprağından ayrılmış olan ve bir fabrikada çalışan bir cahil köylü, Marx ve Engels'ten tek bir satır okumamış olduğu halde, hemen hemen insiyakî bir şekilde, Marksizmin teorik bir dile formüle etmiş olduğu duyguları yaşar:

---

(1) **The New Statesman and Nation,** London, February 8, 1958'de yazılmış bir mektupta.

(2) John Plamenatz, **German Marxism and Russian Communism,** London, 1954, sh. 350-351.

mülkiyet ve mevkiini kaybetmekten gelen bir yabanlaşma; evvelki sosyal durumunu mekânsızlaştırmış ve onu iktisaden çökertmiş, yerine hiç bir şey koymadan eski inanç ve değerlerinin temellerini yıkmış olan gizli kuvvetleri şahsında tecessüm ettiren şahıs veya otoritelere karşı bir husumet. Bu gibi insanlara komünizm esrarlı bir entellektüel akide olarak değil, kendi his ve tepkilerini sistematik bir şekilde ifade eden ve manâsız gibi görünen bu dünyaya yeniden manâ kazandıran bir şey gibi görünür. Gelişmenin o safhasını çok eskiden geçmiş olan toplumda bize lüzumsuz derecede muğlak ve sebepsiz derecede şiddetli görünen ve insana cebir ve propaganda olmaksızın inanılmaz gelen bir doktrin, düşünen bir Asyalı veya Afrikalıya dünyanın veya tarihin tabii ve hassas bir tarifi gibi gelebilir. Uzun bir sınai gelişmenin ve bunun sonucu olan demokratik alışkanlıkların eseri olan kendi ideolojimiz onlara son derece gayri tabii muğlak bir şey olarak görünür.

Marksizm, modern dünyadaki kuvvetler hakkında bir demonoloji ilminden daha üstün bir şeydir; geleneksel âdetlerine bağlı bir toplumun içgüdüsel anarşisinin sistemli bir şekilde rasyonalize edilmesinden daha ileri birşeydir. Modernleşmenin kötülükleri, işlerine geldiği şekilde, bir sınıf ve otorite sistemi olan kapitalizme atfedilmiştir. Fakat, bugünün kötülüklerinden tamamen kurtulma ve endüstrileşmeden evvelki zamanın rüyalarından daha ötede bir ahenk ve rahat vaatları da vardır.

İdeolojide bir maddi gelişme ihtirası, endüstri hizmetinde bir taassup vardır. Kapitalistler tarafından tahrip edilmiş olan bir geçmişe karşı duyulan hasreti istismar ettiği gibi, demokratik ve liberal sözlerle endüstrileşmiş bir toplumda tabii olan ve fakat daha iyi bir geleceğin anahtarını — endüstri ve teknoloji — ele geçirme telâşında olan bir toplumda birşey ifade etmeyen tedbir ve usullerle yetiştirilamıyacak olan istikbal sabırsızlığına da hitap eder.

Bu marksizm görüşünün uluslar arası politika bakımından ilk pratik sonucu — samimiyetle itiraf etmeli ki — Marksizmin bugünün dünyasında az gelişmiş toplumlar için *tabii* bir ideoloji olduğu, buna mukabil Batıda uygulandığı ve savunulduğu şekliyle liberalizmin çok daha dar bir his ve menfaat çerçevesine hitap ettiği ve rekabet halinde dezevantajlarla kösteklenmiş bulunduğudur. *Amour Propre* — haysiyet — imizi incitici mahiyette olmasına rağmen bu durumun kabul edilmesi bizi kötümserliğe götürmemeli, bilâkis Marksizmin cazibesinin yeni devletler üzerinde komünizm hakimiyeti haline gelmesini önlemek için gerekli politika ve teknikleri da-

ha realist bir gözle değerlendirmemize yaramalıdır. Komünizm şimdi, tarihi gelişmeyi atlayıp memleketleri çabucak geri bir durumdan ileri bir toplum haline getirmekle övünmektedir. Batı liberalizminin «az gelişmiş» ülkelerle münasebetleri bakımından öğrenmesi gereken, işte, komünizmin kendi kendine atfettiği bu yetenek; bu, o ülkelerin komünist totaliterliğinin zincirleriyle ellerini kollarını bağlamalarından önce gelişmelerinin «marksist safhasını» atlatabilmeleri için yardım etme yeteneğidir — bu safha bir defa geride kaldı mı artık bu zincirler bir daha kendiliklerinden asla düşmiyeceklerdir.

Çelişik bir şekilde, liberalizmle komünizm arasındaki mücadelenin bir yönü de vardır ki fikir rekabetinden, bazı bazı tantanalı bir ifadeyle söylendiği gibi «insan kafalarının mücadelesinden» ibaret değildir; daha çok dünya çapında ekonomik devlet adamlığı, gelişme teknikleri mücadelesidir. Bu, batının, görüş açısından, yeni ülkeleri öyle bir sosyal ve ekonomik seviyeye, gelişme hızına getirmek meselesidir ki, bu noktada anayasa formülleri ve beyannamelere kadar demokratik fikir ve iştiyaklar da bu ülkelerin halklarının zihninde anlamlı kavramlar haline gelir. Bu görüş açısından müstakbel bir demokrasi nüvesinin teessüsü bakımından Gana'da basın hürriyetine riayet edilip edilmemesi, Nasır'ın, ABD.'ye sinirlenmesi ve hattâ Hint kamu oyunun Tibet konusundan dolayı kızması gibi meselelerin önemi yoktur. Geleceğin daha önemli bir habercisi de ekonomik gelişme hızı ve endüstriyalizme sosyal intibaktır.

Mesele sadece «ekonomik yardım» veya — umutsuzca bir şey olacak olan — geri kalmış ülkeleri belli bir zaman içinde Batının bugünkü maddi seviyesine getirme meselesi değildir. Nasıl ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, ekonomik bakımdan «az gelişmiş» İngiliz toplumunda (bugünkü bakış açımızdan) değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan radikalizmin sönmeye başladığını ve yeniden ortaya çıktığı zaman İngiliz sosyalizminin nasıl Marksist sınıf kavgası ve şiddet doktrininden farklı bir zihniyet ve dile ulaştığını görmüştük.

Bundan, tamamiyle değişik siyasi ve kültürel geçmişlere sahip toplumlar için potansiyel dersler çıkarılması olmayacak bir şey değildir. Filhakika bir yandan çeşitli sosyal ve ekonomik gelişme seviyesindeki memleketlerin kanun hakimiyeti ve demokrasiden faydalanmamalarına şaşarken bir yandan da açıkça söylememekle birlikte, bu nimetlerin yalnız Batının takdis edilmiş devletlerine

has şeyler olduğunu düşünmekteyiz. Marksizmin İngiltere'de başarısızlığına sebep olan şeyler yalnız İngiliz siyasi kültürünün kendine has faktörleri değildir; aynı zamanda işçi sınıfının hayat standardının yükselmesi, ve İngiliz toplumuna, demokrasinin gelişmesini mümkün ve zorunlu kılan endüstriyalizmin değerlerini nakşetmiş olan iktisadi dinamizm de bu yolda âmil olmuştur. Devlet ve endüstri aleyhtarı bir radikalizmden çıkan ve hem sağ hem de sol radikalizmler tarafından kullanılmaya elverişli olan sosyal protestolar, işçilerin siyasi haklar elde etmek ve endüstriyalizmden daha fazla kâr payları sağlamak için giriştikleri mücadele gibi daha yapıcı şekillere bürünmüştür. Kooperatif ve sendikalar gibi korunma ve endüstri devletinden kaçış kurumları, endüstriyalizm ve demokrasi okulları haline gelmiştir. İngiltere örneği, sanayileşmenin tesirlerinin Marksist dönemini atlatmak için ekonomik dinamizmi elverişli mütemmim kurumlarla desteklemek gerektiği fikrini telkin eder. Genel oy hakkından çok sendikacılık, mükemmel anayasa teminatlarından çok müessir bir idare mekanizması, ekonomik gelişmeyle birlikte demokratik alışkanlıkların da gelişmesini sağlaması çok muhtemel garantilerdir.

Başka bir deyişle sosyal ve ekonomik plânlamalar, komünizmin dünyanın büyük bir kısmında liberalizmden daha üstün bir ikna gücüne sahip olduğunun realist bir tavırla teslim edilmesine dayandırılmalıdır. Batı diplomasisi, uzun bir zaman resmi anlaşma ve angajmanlarda özel bir sihir ve tesirlilik olduğu inancında direnmiştir. (Bu Avrupa diplomasisinin klâsik günlerinde akla yakındır, ama ihtilâl içindeki bir dünya için tehlikeli bir hayaldir). Siyasetin dış görünüşlerine karşı duyduğumuz aynı aşırı ilgi, modern bir ekonomik sistemin doğum sancılarını çeken toplumlardaki anayasacılık ve parlmanterizm süslerine karşı tavrımıza damgasını vurmuştur. Harcı alem «temeldeki sosyal ve ekonomik kuvvetler» deyiminde zor ve korku sebebiyle tapınılan birşey olmaktan başka birşeyler de bulunduğunu kabul edecek kadar Marksist olmamız gereklidir belki de. Güttüğümüz politikada bunu hesaba kattığımız takdirde komünistlerin elinden hızlı modernleşme ve sanayileşme formülü tekelini almaya doğru ilk adımı atmış oluruz.

Marksizmin bugün ne dereceye geldiğini realist bir gözle görmenin ikinci sonucu, Sovyet toplumunun dinamiği ile dünya barışı umutları arasındaki münasebeti daha kesin bir şekilde görebilmektir. Evvelce de söylendiği gibi, Marksizm, Rusya'da asıl görevini tamamlamıştır. Bundan sonra, Marksizmin yeni gayeleri ve for-

mülleri, Sovyet halkına ve hattâ parti üyelerine muhtemelen her gün biraz daha sun'i görünecektir. Şimdi Marxism totaliter rejimin resmi fikri dayanağı olarak yaşamaktadır, ve bu şekliyle, resmi uyutma ve nutuk konusu olarak kullanılmaya devam edecektir. Ancak tarihî önemi haiz iki özelliği — insan enerjisine ihtilâl ve sanayileşme için bir yön verme kabiliyeti — artık Rusya'nın şartlarıyla uygun düşmemektedir.

Fakat Sovyet Rusya yalnız Marksist ideolojinin tesiri altında değildir; aynı zamanda bir totaliter sistem altındadır. İdeolojik hayal kırıklığının klâsik bir örneğini hepimiz hatırlarız: bir gazeteciden bir zamanlar hakikaten bir Santa Claus'un var olmuş olup olmadığını soran ve açık ve beliğ bir izah olmasına rağmen ikna edici olmaktan uzak bir cevap alan sekiz yaşında kız çocuğu... Ancak, bir Rus vatandaşı için Nikita Khrushchev'e Sovyetler Birliği'nde gerçekten devlet kapitalizminden çok, bir sosyalizm olup olmadığını ve şayet toplumunun »gerçekten herkese kendi kabiliyetine ve herkese ihtiyacına göre» ilkesinin gerçeğin bir ifadesi sayılacak bir duruma doğru ilerleyip ilerlemediğini sormak aynı derecede kolay değildir. Sanayileşmenin ve materyalizmin ortak alışkanlıkları, Sovyet vatandaşını örnegin Amerika'da olduğu gibi sosyal ve ekonomik statüsünün gerektirdiği gibi hareket etmeğe ve düşünmeğe itebilir, ama Sovyet totaliterliğinin mahiyeti buna müsaade etmiyecektir. Bazı batılı yorumcuları, Sovyet toplumunun istikbali hakkında güven veren bir görünüş telkin etmektedirler: Marksist ideoloji Sovyet vatandaşlarına sabırlı olmayı öğretmektedir ve aynı zamanda bu ideoloji — ve onunla birlikte militan gayeleri de — dünya durumuyla karşılaştığı zaman gittikçe aşınmaktadır. Böyle bir istediğimizin de ötesinde görünüş, Batı kapitalizminin yakın çöküntüsü hakkındaki komünist inancından da çok umutlu ve inadına mukadderdir.[3]

Sanayileşmenin etkisiyle ideolojinin aşınmasının Sovyet totaliterliğini milletlerarası konularda bu aşınmanın olmaması halindeki muhtemel davranışına nisbetle daha mütecaviz bir davranışa itmesi muhtemel değilse bile gerçekten mümkündür. İdeolojinin içerde rejimi sağlamlaştırmak ve halkın rejimi desteklemesini sağ-

(3) — Şu farka dikkat ediniz: Bolşevik ihtilâlinden sonra komünistlerin hayalî umutlarının en yüksek noktada olduğu sıralarda dahi, Batıda komünist ihtilâlleri olması umutlarının yanıbaşında Sovyetlerin militan bir politika gütmiyecekleri veya stratejilerinin bir «zorlama» stratejisi olmaması gerektiği hakkında herhangi bir faraziye yoktu.

lamak gibi fonksiyonlarını muhafaza edebilmesinin, komünizmin dışarda yayılma ve başarı iktidarına sahip olduğunu isbat etmekten daha iyi bir yolu yoktur. Gene, ihtilâlden sonraki ilk zamanlar bir yana bırakılırsa, yakın zamanlardaki hiçbir Sovyet lideri Khrushchev kadar ısrarlı ve sık bir şekilde komünizmin yakın günlerde geniş çapta yayılması ve sosyalizmden komünizme geçiş hakkında konuşmamıştır. Gene Batıyla münasebetlerin genellikle yumuşak bir mahiyet arzettiği son bir kaç yıldadır ki, Sovyet komünistleri ve Çinli müttefikleri, aşırı mütecaviz politikalarında, Berlin'de ve Çin sahilerindeki adalarda olduğu gibi bir dünya krizinin eşiğine kadar gelmişlerdir. Hakiki bir dünya ihtilâfı ile uçuruma atılınmak istendiğine dair kesin bir delil yoktur: teknolojiye imanları iyice kökleşmiş olan Marksist liderler bir nükleer harbin sonsuz zararlarının tamamiyle farkındadırlar. Batılı kuvvetleri gerilemeye mecbur bırakan ve dünyaya ve kendi halklarına «emperyalist emellere» mani olabilen güçlerinin devamlı örneklerini gösteren her türlü delil vardır.

Sovyet liderlerinin genel Dünya politikasını iç duruma bağlamakta gösterdikleri artan uyanıklık bazı ikinci derecede özelliklerde de açık bir şekilde ortaya konmuştur. Liderler şimdi «sosyalist kampın» içinde ve dışında geniş ölçüde seyahat etmektedirler. Böyle yapmaları, sadece Dünyayı görmek temayüllerinden, Stalin hapishanesinin imtiyazlı fertleri olarak gizli kalmış arzularından değil, fakat artık dış politikanın Sovyetler Birliğinde Marksist totaliterizmin korunması ile yakın bir ilgisi olduğunun farkedilmesindendir.

Birkaç zaman evvel, Macaristan ayaklanmasının liderlerinin cezalarının geciktirilmiş infazı açıklandığı zaman Batıda Sovyet sefaretlerine karşı bir takım gösteriler yapılması üzerine — Sovyet tarihinde alışılmamış bir şekilde — Moskova'daki batı elçiliklerine karşı birtakım halk gösterileri yapılması emredildi. Bu, Sovyet halkı için kendi itibarları ile Dünya komünizminin menfaatleri arasındaki münasebet hakkında mecburi bir propaganda dersiydi.

Rus dış politikası incelemelerinde üzerinde durulan sual şudur: Batı bu hususta ne yapabilir? Buna cevap verilirken de sık sık meseleyi umut ve korkularımıza göre tahrif etmekten kaçınamıyoruz. Bu konuda determinist bir şema bulmaya çalışmak deliliktir. «Temeldeki kuvvetler» ve «kesin temayüller» ne olursa olsun bir diktatörün yanlış hesabının, ani bir ihtilâfın yahut basit bir kazanın bir nükleer harbe sebebiyet verebileceği ve bu harbin sonucunun

kestirilemiyeceği bir Dünyada yaşıyoruz. Fakat burada özetlenen hipotezin tazammun ettiği şey, Sovyet dış politikası hakkında basit ve mekanik bir yorumun yeterli olmıyacağıdır. (Dünya işgaline ait teferruatlı bir plânın sistematik bir şekilde icrası veya «Ruslar daima kuvvete hürmet ederler» gibi.) Rus liderler ideolojik bir zorlamanın tesiri altında hareket ederlerki, bu bir dünya savaşından çekinmelerine rağmen Dünyanın sulh içinde yaşamasına müsaade etmelerine ve kendi memleketlerindeki sosyal kuvvetleri totaliterliklerine el uzatmasına imkân vermez. Liderlerin ideolojik gayelerle hareket edip etmediği veya dünyanın ilerde ergeç Marksist doktrini benimseyip benimsemiyeceği hakkında bir sual sormak için vakit daha henüz erkendir. Khrushchev'in kafasında Marksizmin, Sovyetler Birliği'nin menfaatları ile şahsî menfaatlarını ahenkli bir bütün halinde birleştireceğini kabul etmemek için sebep yoktur.

Dünya savaşından sonra Batılı hükümetler, birkaç yıl için, yakın tarihte görülmemiş bir iş yaptılar; kesin tesirli silâhların tam tekelini ellerinde tuttular. Belli bir zaman mesafesinden bakıldığı zaman Amerika'nın tamamiyle endüstrileşmesinin ve demokratik bir toplumun acil durumunun sona ermesiyle materyalist endişe ve meselelerine dönmesinin Sovyet gelişmesini engelliyebilecek bir miliyetçiliğin ortaya çıkmasını veya böyle bir milliyetçilikle ilgilenmesini imkânsız kılmış olması şayanı teessüf bir şey gibi görünebilir. Meselenin nükleer silâhların Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılması veya kullanılması tehdidi meselesi olduğunu söylemeye ihtiyaç yoktu. Fakat bu silâhların mevcudiyeti, Doğu Avrupa'nın Sovyet emperyalizmi altına girmesini engelliyebilecek ve belki de Çin'in sanayileşme ve modernleşme hareketinin komünizm çerçevesi dışında yapılmasını sağlıyabilecek şekilde azimli ve becerikli bir politikanın takibine imkân verebilirdi. Acaba bu takdirde, şimdi bildiğimiz gibi, Sovyet totalitarizmi büyük bir ideolojik buhranla karşı karşıya kalmıyacak ve arazi ilhakının ve ideolojik gelişmenin duraklaması ile Sovyet ekonomisinin yenilenmesi ve ilerletilmesi için yapılacak çalışmalar tesirsiz bir durumda kalmıyacak mı idi? O zaman yapıldığı gibi Batılı kuvvetler, «serbesti» imkân dahilinde iken «çevrelemeyi» uyguladılar ve kısa bir müddet sonra «çevreleme» yegâne uygulanabilen politika olunca «serbestiyi» resmi bir slogan olarak ilân ettiler. Tıpkı, tarihte, Wellington ordularının ilk görünüşte yapmış olduğu tepki gibi, kütlevi misilleme» ve «sınırlı nükleer harp» kelimelerinin devam eden büyüsü hasımları-

mızı korkutmaz oldu; fakat tabiatiyle onlar, bizim tarafımızdaki milletleri dehşete salmağa devam ettiler.

Sovyetler Birliği ve komünizmle olan münasebetlerimizden çıkan problemimizi çözecek olan sihirli bir formülün mevcut olduğu fikri, milletlerarası münasebetler hakkındaki fikirlerimizin karışmasına sebep olan en genel unsurdur. Bugün bir insan komşusu ile yaptığı tartışmalarda insan psikolojisinin ve ekonomik faktörlerin karşılıklı tesirleri konusunda dikkate değer bir şekilde bilgiçlik taslamaktadır. O halde neden bir gurup insan veya yabancı cemiyetle olan münasebetlerimizde onların davranışları hakkındaki izahlarını çok basit ve bir cümle içinde izah edilebilir buluyoruz? Böylece, komünist liderler ya «iktidar saikleriyle hareket ediyorlar» veya «memleketlerini kalkındırmak için sulh isteyen» kimselerdir. Kompleks ve dinamik bir dünyada yapılan statik, son derece basite indirgenmiş tahlilerin sonucu dış politikada elâstikiyet eksikliği ve devrini tamamlamış formüllerin tekrar tekrar kullanılmasıdır. Dış meselelerdeki bu temayül birçok Amerikalıyı ve İngilizi İkinci Dünya Harbi sırasında Rusya'nın demokrasi yolunda ilerlediğini kabule zorladığı halde şimdi Sovyet cemiyetinde bazı değişiklikler olduğunu inkâra sevketmektedir. O zamanlar Sovyetler Birliğinin diplomatik anlaşmalardan dolayı Doğu Avrupa'yı komünistleştiremiyeceğini kabul etmiş olan zihni tembellik hali şimdi de Cezayir için bağımsızlık probleminin ortaya çıkışını veya Komünist Çin'in tanınmasını somut bir politik ve sosyal tutumun neticelerinden çok bir ahlâki dilema olarak görmektedir.

Sovyet rejiminin iç zaruretler yüzünden bugün çifte bir dış politika güttüğü tekrar edilebilir. Bunlardan biri sağduyu icabı olarak büyük bir harpten kaçınma arzusu; diğeri ise, komünizmin bir misyonerlik olarak ehemmiyetini ve yaşama gücünü belirtici bir şekilde ortaya koyan iddialı bir politika takibi olarak görülmektedir. Batının mukabeleleri, Sovyet liderlerine mütecaviz bir politikanın nerelerde kendilerini kaçınmak istedikleri tehlike ile karşı karşıya getireceğini açıkça göstermelidir. (Uzun ve görünüşte verimsiz Doğu-Batı müzakerelerinin önemi işte bu noktada açıkça ortaya çıkmaktadır). Başka alanlarda da demokrasilerin karşı politikaları, yalnız anlaşma ve antlaşmalar gibi mihaniki tedbirlere değil, fakat aynı zamanda Marksizmin azgelişmiş ülkelerdeki cazibesini zayıflatan ve bu cazibenin oralarda komünizm hakimiyeti halini alması ihtimallerini azaltan sosyal ve ekonomik tedbirlere de bağlanmalıdırlar.

Dahili güçlüklerin bir dereceye kadar olanları dış yayılma ve tecavüz davranışlarını çoğu zaman aksatabildiği halde büyük bir iç buhran dışarıya karşı şiddetli ve irrasyonel bir düşmanlık yaratır. Sovyet totaliterliğinin temellerine yönelen büyük bir tehdidin onu felâketli sonuçlar doğuracak mütecaviz bir dış politikaya sevkedeceğinden şüphe edilemez. Sovyetler Birliği içinde gerçek bir milli infiratçılık tehlikesi, liderler tarafından bir ölüm kalım meselesi olarak görülecektir. Fakat gördük ki, öteki komünist ülkeler üzerindeki denetimlerinin kapsamının azalması, bundan hoşlanmadıkları açıkça görüldüğü ve bir defasında silâhlı müdahaleye kadar götürdüğü halde Ruslar tarafından kabul edilebilmektedir. Savaş olmadığı takdirde Sovyetler Birliği'ndeki totaliterlik ve Marksizmin niteliğini etkiliyebilecek dış faktörler içinde en önemlisi, muhtemelen diğer komünist devletlerin müstakbel gelişmeleridir.

Peykler için ihtimaller nelerdir? Stalin'in ölümünden sonra Rıusları daha akılıca kontrol metodları uygulamaya sevkeden sebepleri ve bu politikalarının 1956 sonralarında Macaristan ve Polonya'da başlarına getirmiş olduğu tatsız şeyi gördük. Sovyetler Birliği'nin dış âlemle ilgili yanlış hesaplarının Sovyetler Birliği'nin içerisinde de açık bir şekilde bazı huzursuzluklara sebep olması manidardır. Khrushchev'in vaziyeti de 1957 ilkbaharında tehlikeye düşmüştür. (İlkbaharda açıklanan ekonomik ademi merkeziyetçilik ve reform plânları, Merkez Komitesi içinde, plânlarını açıklıyarak durumunu sağlamlaştırmak için bir vasıta olarak düşünülebilir). Bu, rakiplerinin, Malenkov, Molotov ve diğerlerinin ister istemez Stalinist metotların lehinde olmalarından dolayı değildi; onlar sadece liderlerin başarısızlığına dayanarak bir şeyler elde etmeye çalışmışlardı. Ekim 1956'dan sonraları Polonya'da çok geniş ölçüde ortaya çıkan fikri müsamaha Sovyet intelligentiası ve öğrencileri arasında bir takım huzursuzluklara yol açmıştır.

Peyklere karşı güdülen Sovyet politikasında 1958 yılında yeni ve oynak bir denge tesis edildi: ne budalaca terörüyle eski Stalincilik ne de 1955-56 ların peyklere önemli bir hareket serbesti verilmesinin otomatik bir şekilde Sovyetler Birliği ve komünizme karşı sempati yaratacağı hakkındaki saf iyimserlik... Yugoslav komünistleri artık zemmedilmiyecekler, fakat istese de istemese de Titoizm ve revizyonizm tohumlarının taşıyıcısı olan Tito için sosyalist kampta sıcak bir kabul görmek bahis konusu olmıyacaktı. Makul bir Sovyet kontrolü, Tito'nun ebediyen bir karantina altın-

da tutulması, fakat aynı zamanda müşterek ideolojik ve ekonomik menfaatlar vasıtasıyla birleştiren bağları geliştirme gayreti.

Bütün bu hikâye, batılı politika tesbitçileri için öğretici mahiyette olsa gerektir: bunun, Sovyetlerin dış politikalarında ve iç olaylarda devamlı gelişmelerindeki büyük önemini anlama bakımından Sovyetlerin peyklerin istikballerine dair ümitlerinin hayal kırıklığıyla karşılaşacağında hemen hemen hiç şüphe yoktur. Yeni ayaklanmalar olmıyabilir: Doğu Avrupa'da, Batının yardımı konusundaki son hayaller de Macaristan tecrübesinin de ortaya koyduğu gibi kuvvetlerini kaybettiler. Sovyet modelini empoze etme temposu, meselâ, mecburi kollektifleştirmede zaten yapılmakta olduğu gibi, artırılabilir. Ancak sonuçlar — Polonya ve Bulgaristan'da sanayileşmiş modern toplumlar kurulması — Rus toplumundan da daha çok komünist rüyasına ve Sovyet tahminlerine uygun düşmüyor. Esirlerden kendilerine minnettar genç yardımcılar yetiştiremiyorlar, bunların dert çıkaran cinsten yardımcılar olması ve hiç bir minnettarlık duymamaları ve daima isteyen ve daima gözetlenmesi icabeden kimseler haline gelmeleri daha kuvvetle muhtemeldir. Bunların hareket serbestisi bakımından daha geniş imkânlara sahip olmaları, daha geniş ölçüde fikir ve siyasi hürriyete sahip bulunmaları, totaliter görüş açısından, genç Sovyet nesilleri üzerinde moral kırıcı tesirler icra edebilir. Sovyetler Birliği'nde, sanayileşmiş modern toplumla totaliterlik arasındaki tezatlar geniş ölçüde, Rus miliyetçiliği ile çevrelenmiştir. Fakat peyklerdeki milliyetçilik, Sovyet tahakkümüne yardım edecek veya onları Sovyet totaliterliğinin birer unsuru yapacağa pek benzememektedir. Bu, yabancı bir memleketteki komünist rejimin Rusya'daki Marksizm ve totaliterizm mantığına herhangi bir katkıda bulunamıyacağı ve herhangi bir emperyalizm düşüncesinin beraberinde Cezayir'ini ve Kıbrıs'ını da getireceği Ruslar tarafından aslında bu şekilde sezilebileceği için mümkündür.

Komünist Çin ayrı bir kategoriye dahildir. Stalin'le münasebetlerinin bozulmasından sonra Yugoslav komünistleri, olmasını istediklerine son derece uygun ve her büyük memlekette komünizmin er veya geç Sovyet hakimiyeti ile çatışacağını ileri süren bir teori geliştirdiler. Bu teoriye göre, Sovyet aleyhtarlığı açısından ne yazık ki komünizm Fransa ve İtalya'da iktidarı ele alamamıştır; fakat Çin'de Sovyet emperyalizmi ile bir çatışma hemen hemen çıkmak üzeredir. Demokrasiler, harici meselelerdeki olması istenenin olacağını belirten düşünüşleri inhisar altına almazlar. Bu tahminin

yapılmasından bu yana geçen on sene Yugoslavya'ya ve Batılılara hiç bir gerçek fayda sağlamadı. Stalin için bile Çin meselesi, Sovyetlerin Polonya veya Bulgaristan'la olan münasebetlerinden başka bir görünüş arzetmekteydi. Stalin'in halefleri Mançurya'daki son Sovyet menfaatlerini korumaktan vazgeçmek zorunda kaldılar. Sovyetler Birliği Çin'e ekonomik ve teknik yardım yapabilmek için elinden gelen gayreti gösterdi ve 600 milyonluk devin modernleşmesi ve endüstrileşmesi karşısında ideolojik bir sevinç duyduklarını da ifade ettiler. Başka bir şey yapmak zaten ellerinde değildi.

Çin tecrübesi, denklemde en had noktayı teşkil eder: komünizm süratli bir endüstrileşme demektir. Şayet bolşevikler Batının senelerce süren ekonomik gelişmesini on onbeş seneye sıkıştırmaya karar vermiş olsalardı, o zaman Çinliler, kendi geri memleketlerini birkaç sene içinde Sovyet endüstri düzenine göre geliştirmeye kalkışırlardı. Toprakların köylülere dağıtılması safhası ile mecburi kollektifleştirme arasında sadece iki yıl geçti. Kollektifleştirmenin en ileri şekli olan komünler — ki henüz Sovyet komünistlerince bile geniş ölçüde uygulanmamıştır — muazzam Çin köylü kitlesine tahmil edilmeden önce bir NEP devresi geçirilmedi. Aynı şekilde Çin, ihtilâl safhasından, bu işin ustaları tarafından başarılması takriben on sene süren Stalinizme bütün zorlama ve merkezileştirme unsurları ile birlikte adeta sıçradı.

Her iki büyük komünist devlet arasında hiçbirinin zorunlu bir sebep olmadıkça göze alamıyacakları bir açık çatışma, ortak ideolojilerinin kökünden inkârı demek olacaktır. Mao, belki de şu sözleri büyük bir samimiyetle söylemiştir: «Önümüzde geri kalmış zirai bir memleket olan Çin'i önde gelen bir endüstri memleketi haline getirmek gibi son derece zor bir iş vardır. Bu işte lider olan Sovyetler Birliği'nden ders almak mecburiyetindeyiz.»[4] Birisi ideolojilerini işe yeni başlıyanların taassubu ile ileri süren bir gurup tarafından idare edilen bu iki devlet arasındaki bir çatışma ve mücadeleye mani olmak zor olacağa benzer. Rusların, ideolojik faaliyetlerini bir bütün haline getirmeye ve kuvvetlendirmeye çalışmalarının sebebi gittikçe daha çok anlaşılmaktadır. Kore macerası da bu mühim sayılamıyacak devletin istilâsından çok Amerika'yı Doğu Asya'dan uzaklaştırmayı hedef tutuyordu. Komünist Çin ve komünist bir Japonya arasında Rusya mütehakkim bir arabulucu rolü-

(4) **Materials of the VIII All-China Congress of the Communist Party of China,** September 15-27, 1956 (Rusça), Moscow, 1956, sh. 5.

nü daha uzun bir zaman için ve daha kati bir şekilde oynayabilirdi. Fakat şimdilik ortaya ne gibi iç anlaşmazlıklar çıkarsa çıksın tecrübeli Sovyet liderlerinin Çin'deki ekonomik ve sosyal yardım ihtirasını yatıştırmak ve hattâ Çinlileri mütecaviz bir dış politikadan alıkoymak için alacakları tedbirler ne olursa olsun, her iki taraf da açık ve uzlaşmaz bir ihtilâf halinde herşeyi kaybedecek aksi halde pek çok şey kazanacaklardır.

Komünist devletlerin «bir arada yaşama» dilemalarının şu kısa hikâyesi, bu devletler arasındaki münasebetlerin, militan komünizmin istikbali ve hattâ Sovyet totaliterliğinin iç gelişmesi üzerinde muhtemelen hayati bir tesir icra edeceğini göstermektedir. Hiç birşey, Sovyetler Birliği'ndeki ideolojiyi canlı tutma ve böylece totaliterliği meşru gösterme gayretleri üzerinde, komünizmin komünist devletleri birinin diğerini hakimiyeti altına alması şıkkı dışında bir arada tutabilecek sürekli bir bağ kuramıyacağını ikna edici bir şekilde isbat etmek kadar kötü tesirler yapamaz. Komünizm halkın enerjisini ihtilâlci yönden çevirebilir, sanayileşme ve modernleşmeye doğru giden bir kısa yol gösterebilir; fakat, ihtilâlin yazılıp bitmiş ve sanayileşmenin ızdıraplarının çekilmiş olduğu bir toplum imkânı sağlıyamamıştır. Marksizmin diğer hususiyetlerini kaybettiği bir cemiyette ideolojik şevke kaynak olan son hayal, ideolojinin sulhçu bir dünya düzeni için tek yol olduğu iddiasıdır. Marx ile Lenin'in kapitalist dünyanın özellikleri olarak gördükleri birçok şey, gördüğümüz gibi hiç de sebepsiz olmaksızın acıklı bir şekilde «Komünist realitesine uygun tasvirler olmaya temayül» etmiştir. Ve bundan dolayı biz, komünist kamptaki «bünyesel tezatların» gelişmelerini görmekle bir sürprizle karşı karşıya olduğumuzu sanmamalı ve emperyalizmlerin çatışmasının sadece «kapitalizmin» değil ve fakat komünizmin de kaderi ve en nihai safhası olduğu ihtimalini gözden kaçırmamalıyız.

Daha evvelki sahifelerde, komünist dünyasının politikasının genel dayanakları belirtiliyor. Bu vesileyle bazı memleketlerin politikaları hususunda da bazı görüş tarzları anlatılıyor. Dış politikada realizmin özü olarak kabul edilen antlaşmalar ve silâhlarla ilgili lâflar ve «metanet ve sabır» klişelerinin üstünde ve ötesinde, yapılması gereken en realist ve heyecan verici iş, içinde yaşamış olduğumuz ve yatıştırdığımız ihtilâlin, bazı dönem ve tezahürlerinde hasımlarımıza imkânlar veren ve bazı başka safha ve tezahürlerinde de bize aynı şeyleri sağlayan ihtilâlin incelenmesidir. Böyle bir inceleme, barışın korunması ve başarısı için kesin garantili

ve uzun ömürlü formüller sağlamıyacaktır, fakat somut siyasi kararlar için bir temel teşkil edebilecektir. Örneğin komünist blok içindeki sanayileşmenin işin sonunda totalitarizme ve Sovyet hakimiyetine darbe vuracağına inanırsak, bir peyk memlekete, liderleri şimdi bizim hakkımızda kaba lâflar ediyor veya bayağı komünist lâfları ile feveran etmeye kendini mecbur hissediyor diye ekonomik yardım yapmaktan çekinmeyiz. Şayet Amerika tarafından güdülecek değişik bir Çin politikasının kâğıt üzerinde kalacak garantilerden çok, somut faydalar sağlıyacağı gösterilebilirse, Çin'in komünist bir devlet olması böyle bir politikayı önliyemez.

İdeolojiler ve bunların politikadaki tezahürleri konusundaki tartışmalarımızda tek bir ana doktrini, yani bir tek önemli olayı — endüstrileştirmeyi — merkez almış olan materyalizmi esas aldık. Böyle bir tartışmanın dar ve sınırlayıcı olduğu, hürriyet ve demokrasi fikirlerinin, dini ideallerin, insanlar üzerinde «gelişme safhası» ne olursa olsun, söz konusu toplum ister tarımsal, ister geçiş vetiresini yaşamakta, ister endüstrileşmiş olsun bir cazibesi olduğu ileri sürülebilir. Hürriyet ve demokrasinin çekiciliğini, insanların para biriktirme, vergi ödeme ve fabrikalarla dairelerde dokuzdan beşe kadar çalışma alışkanlığını kazanmalarına bağlamak, Batı uygarlığının gelişmesinin bütün anlamlılığını inkâr etmek gibi görünmektedir.

Burada bu gibi fikirlerin geçerliğini tartışma konusu yapmak teklif edilmektedir: demokratik ideallerin demokratik kurumlar halinde işler duruma gelmeleri için özel sosyal ve ekonomik şartlar gerekmektedir. Her nesilde, istihsal kuvvetlerinin artması ve toplumun maddi amaçlara kendini kaptırması, manevi ve estetik değerlerin kaybının habercisi olmuştur. Yalnız felsefi inanç olarak değil, fakat aynı zamanda bir hayat tarzı olarak *bilinçli* materyalizmin, uygarlığın başlangıcından beri insanlıkta bulunan ruhi ve beşeri içgüdülerin *siyasi* bakımdan gerçekleşmesinin masum fakat zaruri bir ön şartından ibaret olmadığı hususu ilk liberalizmin tarihi keşfidir. Marksizm ilk liberal materyalizmin en katı ifadesini devralmış, fakat buna, başlangıçtaki bireyci meyili zayıflatan Hegelci metodolojiyi ve çelişik bir davranışla materyalizm ve endüstrileşmeye karşı bir anarşist protestoyu katmıştır. Böylece Marksizm geçiş devresini yaşayan bir toplumun hem iştiyak hem de şikâyetlerine hitap edebilmiş, liberalizmse hem geçmiş hasretini hem de endüstriyel gelecek hakkındaki son derece ütopyamsı hayalleri unutmuş bir topluma hitap edebilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya arasındaki rekabetin mahiyetini izah eden bir formül bulma gayretleri içinde hedefe en-çok yaklaşanı, bu rekabeti her iki toplumdaki sosyal ve ekonomik dinamizmler arasında bir yarışma olarak görenidir. Üretim ve teknolojiye önem vermekte devam edilmesi, — ki bir defa daha zerafetten uzak ve cahilce kabul edilirse — başka toplumlara, tehlikeli geçiş dönemini komünizme düşmeden atlatabilmeleri için Batının yardımda bulunmasına imkân sağlar. Üstelik bu rekabet, demokratik devletlerin iç kurumlarında faydalı etkiler uyandırmakta devam edebilir. Acaba Birleşik Devletlerin sürüp giden endüstrileşmesi ve ülkenin her tarafının endüstriyalizm ve materyalizmin zerafetten yoksun değerleriyle işba haline doğru gitmesiyle azınlıklar için medeni haklar meselesinin anayasa formülleri meselesi olmaktan daha ileri birşey halini alması arasında hiç bir münasebet yok mudur? Öte yandan Sovyetler Birliği'nin maddi kültür bakımından Batıyı «yakalamak ve geçmek» teşebbüsü içinde Marksizmi arkada bıraktığını farketmesi de tamamiyle imkânsız değildir.

KONU ve AD DİZİNİ

Anarşizm, 40, 56-57, 98, 100-101, 102-103, 107, 112, 120, 125-126, 135, 144, 155, 160, 163, 168, 201 - 202.
Andreyev, Andrei, 210.
Anti-Duhring, (Engels), 42, 95.
Artan Sefalet kuramı, 24, 106, 133, 139.
Ashley, Lord, 58.
Ateizm, 102, 160.
Atom enerjisi, 21.

Bakunin, Mikhail, 103, 105.
Bebel, Heinrich, 139.
Belloc, Hilaire, 118.
Bentham, Jeremy, 13, 60, 75, 76, 77, 82.
Bergson, Henri, 119.
Beria, Lavrenti, 200, 216.
Bernstein, Eduard, 124-130, 132-136, 138, 139, 143, 171.
Beveridge, Sir William Henry, 73.
Bismarck, Otto von, 122.
Blanc, Louis, 87, 105-106.
Blanqui, Louis Auguste, 41, 88, 89, 90, 94, 99, 105, 127.
Bolşevizm, 137, 163.
Boswell, James, 57.
Bray, John Francis, 86.
Bukharin, Nikolai I., 170, 175, 188.

Cabet, Etienne, 103.
Calquhoun, Patric, 150.
Carlyle, Thomas, 118.
Chamberlain, Joseph, 71.
Chartism, 64 - 74, 81, 87, 99, 104, 107, 114, 115.
Chesterton, G. K., 63, 118.
Churchill, Winston S., 173.
Clapham, J. H., 50 dipnot, 57 dipnot.
Cobbett, William, 58-65, 68, 78.
Cobden, Richard, 73, 79.
Cole, G. D. H., 60 dipnot, 61, 63, 120, 121.
Cole, Margaret, 60 dipnot.
Condorcet, Marqui de, 91.

Demokratik Merkeziyetçiler, 167.
Descartes, René, 94.
Deutscher, Isaac, 223.
Devlet ve Devrim, (Lenin), 155, 163, 167, 171.
Dicey, Albert V., 85.
Disraeli, Benjamin, 65.
Doktor Jivago, (Pasternak), 142.
Doubleday, Thomas, 65.
Dulles(John Foster, 228.

Ekonomik Gelişme, 16, 27.
Emperyalizm, 24, 134, 135, 225.
Emperyalizm, (Lenin), 152.
Endüstri aleyhtarlığı, 50-51, 57-72, 105.
Endüstri ihtilâli, 3, 33, 52, 58, 99, 108, 122, 193.
Endüstrileşme, 4, 7, 16, 18-20, 23, 24, 28, 35, 45, 46-56, 75, 76, 78, 79, 83, 85, 92, 94, 97, 109, 110, 122, 123, 163, 174-178, 200.
Enternasyonalizm, 128, 136, 137.
Engels, Friedrich, 8, 35, 42.

Fabian Essays, 118.
Fabianism, 71, 117, 118.
Fabrika sistemi, 36, 37, 52, 108, 139.
Faşizm, 121, 125.
Faydacılık, 72, 75, 76.
Fazla işgücü kuramı, 6, 17.

Fazla değer kuramı, 15-17, 20, 21, 23.
Feodalizm, 12.
Fetişizm, 17.
Feuerbach, Ludwig, 8, 10.
Feuerbach Üstüne Tezler, (Marx), 9.
Fielden, John, 58.
Fourier, Charles, 39, 42, 87, 88, 89, 92, 93-99, 100, 107, 110, 118, 140.
Fransız İhtilâli, 60, 69, 91.
Freud, Sigmund, 119.

Gelenekçilik, 12, 13.
Geri ülkelerin batılılaşması, 50-54.
Gladstone, William E., 73.
Gomulka, Wladyslaw, 226.
Gotha Programının Tenkidi (Marx), 40.
Gray, John, 86.

Haklar Beyananmesi, 33.
Harney, George Julian, 67, 71.
Hegel, Georg W. F., 12, 14, 31, 55, 95, 108.
Herzen, Alexander, 83.
Hilferding, Rudolf, 152.
Hitler, Adolf, 135.
Hobbes, Thomas, 8.
Hobson, J. A., 152.
Hobson, S. G., 120, 121.
Hume, David, 13.
Hyndman, H. M., 111.

İdealizm, 10.
İhtilâlci faaliyetler, 9, 10, 26-27, 36-38, 43, 53-54.
İkinci Enternasyonal, 181-183.
İstismar, 17-18, 28, 29.
İşçilerin Muhalefeti, 166-168.
İşsizlik, 24, 37, 52, 113.

James, William, 119.
James II (İngiltere Kralı, 1685-88), 63.
Jones, Ernest, 68, 71.

Kalvinizm, 78.
Kamenev, Leo, 165, 170.
Kapital, (Marx), 16, 18, 19 dipnot, 21, 25, 26 dipnot, 75 dipnot, 84 dipnot, 161 dipnot.
Kapitalizm, 11, 12, 17, 18-22, 26, 28, 29, 55-56.
Kapitalizmin Rusya'daki Gelişmesi, (Lenin), 141.
Kâr saiki, 22, 23, 35, 36.
Kautsky, Karl, 134, 135, 136, 139, 152.
Katolik kilisesi, 61.
Kennan, George, 223 dipnot.
Keynes, Lord, 15, 73, 184-185, 190.
Khrushchev, Nikita, 181, 206, 210, 214, 217, 220-222, 234.
Kollektifleştirme, 208-210.
Kollontay, Alexandra, 214-215.
Kominform, 212.
Komintern, 182-184, 188, 193, 197, 212.
Komünizm, 37, 40, 41-42, 47, 87, 136, 137, 142, 146, 151-152, 158-227, 238-239.
— Uluslararası, 181-203.
Komünist Ligine Hitabe (Marx), 43-44.
Komünist Beyannamesi, 15, 26, 36, 47, 54, 55, 64, 70, 76, 82, 84, 87, 90, 117, 129, 132-134, 146, 191.
Krassin, Leonid, 177.
Kronstad ayaklanması, 168, 169.

Lenin, 109, 136-158, 160, 162, 164-172, 175-176, 182, 202.
Leninizm, 136-158, 161.
Liberalizm, 6, 13-15, 29, 33, 61, 67, 72-86, 87, 100, 108-110, 184-185.
Lichnowsky, Karl Max, 19.
Locke, John, 165.
Lonca sosyalizmi, 117, 119-121.
Lorwin, Val R., 132 dipnot.
Lovett, William, 68, 71, 74.
Luddite hareketi, 53.
Luxemburg, Rosa, 134, 139, 152, 155.

Mably, Gabriel Bonnet de, 91.
Malenkov, Georgi, 206, 216.
Malthus, Thomas, 14, 60, 67, 74.
Mao Tse-Tung, 201, 202.
Marshal, Alfred, 61.
Marksizm
— lehine sav, 8-45.
— bir düşünce sistemi olarak, 6.
— 'in cazibesi, 4, 7, 31, 46-47, 111, 113, 124.
— sınıf mücadelesi ve, 25-35.
— 'in çağdaş sorunları, 1-7.
— 'in buhranı, 203-227.
— 'in ekonomi kuramı, 15-25.
— 'in İngiltere'deki başarısızlığı, 111-121.
— Lenin'e göre, 7.
— Materyalizm ve, 8-15.
— 'in paradoksları, 1, 8, 12.
— 'in kaynakları, 46-107.
— 'in yayılması, 3.
— 'in çeşitli kullanışları, 110, 146, 157.
Materyalizm, 8-15, 74, 86, 92, 128, 139.
— 'in cazibesi, 12.
— liberal, 13-15.
— Marksist, 8-14.
Maynard, Sir John, 154.
Medenî Haklar, 33.
Menşevikler, 143, 145, 149, 154, 157.
Mill, John Stuart, 73, 74, 85, 97.
Michels, Robert, 119.
Molotov, Vyacheslav, 1, 214.
Morris, William, 71, 83.
Mülkiyet, 41, 56.
— kavramı, 54-55.
— özel, 25, 28, 36, 100.

Napoléon Bonaparte, 89, 91.
Napoléon III, 103.
Nasyonalizm, 44, 53, 64, 103, 123, 143, 144, 197-198.
Nazizm, 125.

Oastler, Richard, 68.
O'Brien, James Bronterre, 66, 68.
O'Connor, Feargues, 65.
Orgainsation du Travail, (Blanc), 105.
Ostrogorski, Moiser Y., 119.
Otorite, 56-57.
Otomasyon, 22-23.
Owen, Robert, 42, 58, 69, 89, 92, 93, 95-98, 102, 110.

Özel mülkiyet, 28.
— 'in tahribi, 23.

Pareto, Vilfredo, 119.
Paris Komünü, 35, 37-38, 41, 90, 99, 122.
Pasternak, Boris, 142.
Peel, Sir Robert, 74 dipnot.
Peyk Ülkeler, 211-213, 227, 237-238.
Place, Francis, 72-73, 82, 84, 85.
Plamenatz, John, 229, dipnot.
Polanyi, Karl, 73.
Political Register, (Cobbett), 59.
Proudhon, Pierre, 39, 41, 89, 92, 93, 98-106, 107.
Quakers, 61.

Radek, Karl, 188.
Radikalizm, 56, 58-62, 68, 85, 86, 87.
Rasyonalizm, 84, 85, 129.
Redford, Arthur, 53.
Refah
— üretimi, 21.
— bölüşümü, 21.
Réflexions sur la Violence, (Sorel), 125, 126.
Rekabet, 19-20, 21-22.
Revizyonistler, 35.
Ricardo, David, 14, 16, 18, 20, 20-22, 60, 69, 74, 75, 76.
Rousseau, Jean Jacques, 55, 91, 121.
Rubel, M., 27.
Ruskin, John, 42, 118.

Saint-Simon, Claude, 39, 42, 81, 89, 90, 91, 92, 93-94, 97-98, 100, 102, 103, 107, 110, 118, 140.
Schorske, Carl E., 135 dipnot.

Schumpeter, Joseph A., 12, 24, 46.
Sendikalizm, 32, 112, 120-121, 124, 125, 127.
Serbesti, ferdi, 33.
Shaw, Bernard, 118.
Sınıf kavgası, 25, 28, 29-34.
Silâhsızlanma, 103.
Sismondi, Jean, 87.
Smith, Adam, 13, 73, 76.
Sorel, Georges, 124-130.
Sosyal demokrasi, 138, 139-140.
Sosyal adalet, 12.
Sosyalizm, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 18, 19, 23, 27, 34, 35-45, 47, 85, 86-107, 128-130, 159, 163.
— 'in cazibesi, 55.
İngiliz — 'i, 111-121.
Lonca — 'i, 117, 119-121.
— Marksist, 34, 35-45.
Sosyalist İhtilâlciler, 143, 149.
S. S. C. B. nde Sosyalizmin Ekonomik Sorunları, (Stalin), 214 - 215.
Stalin, Joseph, 36, 49, 104 dipnot, 142, 159-182, 187, 206-207, 213-216, 222.
Stalinizm, 36, 37, 159-182.
Stolypin, Peter A., 175.
Sweezy, Paul, 17.
Sybil (Disraeli), 65.

Tekâmülcü Sosyalizm, (Bernstein), 125, 126.
Teknik yardım, 2.
Teknoloji, 21, 22, 23, 50, 75, 81, 93, 94, 96, 98.
— sosyalizm ve —, 77-78.
Thompson, William, 86.
Tito, 212, 226, 227, 237.
Tolpuddle şehitleri, 122.
Tolstoy, Leo, 154.
Toriler, 29, 59, 66.
Totaliterlik, 38, 165, 171, 181, 223 - 224.
Trotsky, Leon, 151, 165, 168, 170, 177, 187-188, 208.

Veblen, Thorstein, 122, 123.

Webb, Sidney, 119, 133.
Weber, Max, 32, 78.
Wells, H. G., 118.
Weltanschaung, 13, 70.
Whigler, 29.
William IV, (Büyük Britanya ve İrlanda Kralı, 1830-37), 89.

Yabanlaşması, işçilerin, 31, 52, 53, 112.
Yahudi aleyhtarlığı, 62, 208.
Yahudiler, 61-62.
Yahudi Sorununa Dair, (Marx), 62.
Yanyana birlikte yaşama, 186.
Yapılması Gereken Nedir?, (Lenin), 137, 139, 145, 147, 149, 156.
Yeni Ekonomik Politika, 160, 169, 170, 173, 175.

Zhdanov, Andrei, 203.
Zinoviev, Grigori E., 157-158, 164, 165, 166, 170, 188, 208.

TÜRK SİYASÎ İLİMLER DERNEĞİ YAYINLARI :

Siyasî İlimler Serisi
Yöneten : Prof. Dr. Yavuz Abadan

1 —	Woodrow Wilson : Seçme Parçalar	5 TL.
2 —	Thomas Jefferson : Seçme Parçalar	5 TL.
3 —	Anayasa Üzerine Düşünceler : Federalistlerin Makalelerinden Seçmeler	5 TL.
4 —	Alexis de Tocqueville : Amerika'da Demokrasi	5 TL.
5 —	James Bryce : Amerikan Siyasî Rejimi	10 TL.
6 —	Henry B. Mayo : Demokratik Teoriye Giriş	15 TL.
7 —	C. Friedrich ve Z. Brzezinski : Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi	15 TL.
8 —	Seymour M. Lipset : Siyasî İnsan	20 TL.
9 —	W. Gellhorn : Amerikan Hakları	15 TL.
10 —	A. Ulam : Bitmemiş Devrim	15 TL.
11 —	R. Emerson : Sömürgelerin Uluslaşması	20 TL.

A Y Y I L D I Z M A T B A A S I
Yenişehir — Ankara — 12 87 99 — 1 9 6 4

Fiyatı : 15 TL.